

МИРМУҶСИН

ЧОТҚОЛ ЙЎЛВАРСИ

Р о м а н

ТОШКЕНТ

Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриёти

1982

ЧОТҚОЛ ЙЎЛБАРСИ

БИРИНЧИ ҚИСМ

I боб

ДУНДИҚ ГУЛГУН ВА ЧАНДИҚ ҚОРАЖОН ҲАҚИДА СЎЗ

Моддий дунё доимо ҳаракатда, ўзгаришда — биров келади, биров кетади. Ҳаётни бир ерда ушлаб туриб бўлмаганидек, ҳар бир туғилиш уни қайтадан яшартира беради. Елиб-югуриб ўқийсан, ишлайсан, қарийсан, вақти келиб ёруғ дунё билан видолашасан... Бу, табиатнинг ўзгармас азалий бир қонунидирки, бўйсунмай иложинг йўқ. Бир ҳисобда шундай бўлгани, яъни ҳаёт дарёсининг айқириб оққани маъқул. Муҳими шуки, сен жамият учун иш қилиб, одамлар корига яролдингми? Ёки?.. Мана шу «ёки»дан кейин келадиган хаёллар ғоятда даҳшатли! Дабдабалар, тўю ҳашамлар — бари ўтади! Ёшингни яшаб, ошингни ошаб, пилла қуртидек вақти етгач, ўзингни турмушнинг ипак иплари билан ўраб, бу ҳаётни ёш авлодга қолдириб кетаётганингда кечмиш-кечирмишларингни бир лаҳза бўлса ҳам хаёлингдан ўтказасан. Қилган меҳнатинг, яхшиликларинг, садоқату олижанобликларинг учун одамлар сенга ташаккур айтаётгандек бўлади. Қувонасан, ўлим ҳам бир ухлаш каби енгил ўтади. Шодлик билан туғилиб, обрў билан кетишдек толега мушарраф бўласан. Аммо, хиёнатинг, пасткашликларинг... ёмон от қолдириб кетиш даҳшати танингга чирмашган дард азоби билан қўшилиб, сени бўғиб ташлайди, бу бир оний азоб умринг бўйи кўрган роҳату фарогатларингни йўқ қилади!

Ёш инженер Қоражон Мингбоев баъзан мана шундай хаёллар гирдобига чўмарди. У икки бор жарроҳ курсисига ётиб, икки бор ўлимга панд берган. Бу ёруғ дунёдан ҳеч кимсанинг кетгиси келмаганидек, у ҳам ўзининг йигитлигини бошқалардек муносиб ўтказиб, келгуси йилларга умидворлик билан боқарди. Ҳаёти ўлжага қолгандек, баъзан қизишиб, енгилтакликлар қилиш, ҳовлиқиш унга бегонароқ кўринарди.

Лекин дунёда ўзини чиройли, тўкис ҳисобламайдиган одам бўлмаганидек, чандиқ Қоражон Мингбоев ҳам ҳеч вақт ўзини хунукман демасди. Ҳатто қора чўтирлар ҳам, лаби тиртиқ, оёғи чиллак, қорни хумчалар ҳам ўзини алланимаман деб ҳисоблайди-ку?! Шундай экан, Қоражон ўксимаса бўлади, унинг тўрт мучаси соғ, қадди расо, куч-қудратда бениҳоя. Фақат юзининг чап томони, бўйни чандиқ бўлиб қолган. У баъзан ойнага қараб, чандиқларига тикилиб қоларди. Қошининг ярми, чап қулоғи, ияги ва бўйни куйиб кетган эди...

Танк ичида ёнганман, беомон, қонли жангда,
Шарт ўзимни отмоқ бўлдим, тўппончам чиқди қиндан.
Аммо, узоқ-узоқлардан келарди дилбар овоз:
Мардга ўлим йўқдир, жоним, кутаман ҳар оқ тонгда!

«Сен мени кутганмидинг?! Қани, айт-чи, жонон?! Мени ҳеч ким кутган эмас! Ёниб ётган танк ичидан кийимларим, қалпоғим тутаб, ўзимни ташқарига отганимда икки фашист менга ташланди. Бирини тўппончам билан отиб ўлдирдим, иккинчиси билан эса йиртқишлардек олиша кетдик. Қуролларимиз қўлдан учиб кетди, балчиққа ботиб, узоқ ёқалашдик. Қўлмакда юмаланиб, бир-биримизни бўғардик. Бу ерда бир киши омон қолиши, иккинчиси ўлиши керак эди. Худди мана шу, Белоруссиянинг Бобруйск шаҳри ёнида, ўрмон ёқасидаги йўл четида Ватан тақдири ҳал бўларди. Е мен, ё у... Биз тамоман ҳолдан тойиб ёқалашардик. Мен Чотқол сувини ичиб, баланд тоғларимдан қудрат олиб ўсганим учунми, ортда юртим, шу юрт бахтини сақлаб қолиш юрагимга жасорат солдими ёки мени ёшлигимда «Йўлбарсвой» дейишгани — лабларим қалин, билакларим йўғон бўлганиданми, кучли чиқдим. Фашистни тагимга босиб, кекирдагини ражиб ташладим. Эҳтимол, мен ўша йиртқишни ўлдирганим катта ғалаба тарозисига бир кичик ҳисса бўлиб босгандир. Қонли жангда омон қолдим, аммо ўзимнинг ҳам абжағим чиқиб, дабдала бўлган эдим. Чап юзиму бўйним куйиб кетган, ўнг елкамни ўқ ялаб ўтган, кўйлакларим жиққа қон эди. Мен яна ўз юртимга келаман, ёр-биродарларимни, онаизоримни кўраман, деб ўйламаган эдим. Омон қолишим — ўлжага қолган умр. Узоқ вақт госпиталда ётдим, жарроҳлар ҳаётимни қайтариб беришди-ю, лекин ҳуснимни сақлаб қолишолмади. Сен жасур солдатсан, деб Ватан кўксимга Қизил

Юлдуз ордени тақиб қўйди. Мана ҳамма гап... Мен безорилик қилиб, мажруҳ бўлганим йўқ!» Бу гаплар Қоражон дилидан ўтди. Бир-бирини қадрлайдиган, хушфеълу ширин сўз кишиларни у жуда ёқтирарди. Оғир дақиқаларни бошдан кечирган кишилар аксар шундай бўлади. Аммо тақдир уни ҳусндан сиққани билан, у ўзининг тоғ оралиғидаги гўзал қишлоғини, баланд чўққиларни, унинг шарқироқ сойларини севарди. У ўз Чотқол водийси шаънига ёзилган шеърни ҳам китоблар ичидан қидириб топиб, ёдлаб олган эди:

Асаблар чарчаса, тоққа бор зинҳор!
Адирларда қолма, тоғ сари юксал.
Бунда ҳамма ердан гўзалдир баҳор —
Чўққиларга тикил, сойга қулоқ сол.
Булултар келади, қушлар, қулунлар...
Сен нега келмайсан, деб учади ел.
Асаблар қақшаган, зил ўтар кунлар,
Чотқол тоғларига кел, азизим, кел!
Чотқолу Чимённинг бағрида бордир
Юз Венецияга арзир Бўстонлиқ.
Бунда тўрт фасл ҳам аввал баҳордир —
Хондайлиқ, Боғистон, Сижжаги дўндиқ...
Берида Хумсонунарида Нанай —
Кўрку жамолингдан ўзим айнанай!
Кўйлақларинг яшил, юзларинг лола,
Қаҳқаҳанг тоғлардан тушган шалола.
Кўкламда лоладан юз қирмизисан,
Яшил адирларнинг оқ қимизисан.
Баҳайбат тоғларнинг эрка қизисан,
Гўзаллик деганнинг худди ўзисан,
Эй, Чотқол бағрига яширинган жаннат!

Инженер Мингбоев рассом Тансиқбоевнинг бир суратини рамкага солиб, ўз хонасига осиб қўйган. Шундоқ гўзал табиат қучоғида тугилиб, рассом бўлмаганига ачинарди. Ҳа, жаннат у дунёда эмас, бу дунёда, ўз еримизда! У Чотқолу Писком, Угому Қурама тоғлари орасида, айқириб оқаётган олти дарё бўйларидадир. Ёш инженер ўз ерлари ҳуснига тўймасди.

Осмон мусаффо.

Бунда куз фасли ҳам ўзгачадир. Қоялар тагида қуриб, сарғайган ўт-ўланлар, юқорироқда эса олтин ранг либосга ўранган дарахтлар... Арчалар гўё бу

ерларни забт этган куз нафасини сезмагандек, ҳамон ям-яшил. Саҳарлаб оппоқ туман чўкади, сўқмоқлар, тошлар шудрингда чўмилишади...

Шу куз кунларининг бирида Сижжакнинг қуйи, дарё бўйига яқин ҳовлилардан бирида тўй бўлди; бу ерларнинг эътиборли қарияларидан Чоршанба ота ўғлини уйлантирди. Ота эрта билан элга ош берди. Бутун қишлоқ Чоршанба отаникига кўчиб келгандай, ҳамма ёқ одамга тўлиб кетди. Кечқурун кўркам боғда базм бошланди. Катта ҳовлининг саҳнига «П» ҳарфига ўхшатиб стол ясатилган. Дарвозадан кираверишда, ўнг томондаги олмазор ичига Писком дарёсига қаратиб солинган кўркам шийпонга ҳам жой қилиниб, пар ёстиқлар ташлаб қўйилган. Пастда дарё, кунчиқишда Асқартоғ ва жанубда Чотқолнинг баҳайбат чўққилари фалакка бўй чўзиб турибди. Шинаванда йигитчалар ҳовлининг у томонидан бу томонига сим тортиб, бир неча катта лампочкалар билан богни чароғон қилишди.

Зиёфат столининг чап томонидаги ҳовли саҳнига икки катта тўнка қаланиб, гулхан ёқилган. Қўш чирманданинг гижбанги авжига чиқиб, шу қишлоқлик яллагчи аёл белини боғлаб ўйинга тушди. Унинг ўйини, хатти-ҳаракатлари кишида беихтиёр кулги қўзғатарди. У атай базмни бошлаб бериш учун гулхан атрофида бир-икки айланиб, навбатни ёшларга берди. Келин билан бирга келган меҳмонлар, қиз-жувонлар стол устига қўйилган ноз-неъматларни гуногун ейишар, кимлардир қимиз, кимлардир уялинқираб озгина бўлса ҳам вино симирарди. Баъзан ўйин, гижбанг тўхтаб, шаҳардан чиққан пурвиқор бир хонанда шосупадан ашула қилиб қоларди. Каттадан-кичик жим тинглашар, аммо стол юқорисида келин билан куёв атрофида ўтирган шўх қизлар мақомнинг узоқ давом этишига тоқат қилолмай, яна чувиллашиб кетишарди. Базмга келаётган меҳмонларни дарвоза олдида тавозе билан кутиб олаётган ота ғоятда кайфи чоғ, ҳовлида, ёшлардан сал четроқда — хонандалар ёнидаги чорси каравотда ўтирган бир гуруҳ меҳмонлар ёнига дам-бадам бориб: «Хуш келибсизлар! Нима етишмайди?» — деб мулозамат кўрсатиб турарди.

Чоршанба отанинг катта ўғли Абдуманноп Чорвоқ қурилишида «БелАЗ» машинасини ҳайдайди. У қурилишдаги ўз ошналари ва бошлиқларини тўйга таклиф этган. Қишлоқнинг эътиборли кишилари қаторида,

қош-киприклари сап-сарик, сергап, доимо лаблари ёрилиб юрадиган Иван Иванович Шишкин (у яқинда қурилиш партия ташкилотининг секретари қилиб сайланди), СУ-2, яъни тўғон қурилишидаги участка бошлиғи Қоражон Мингбоев ва яна шаҳарлик қаддиқомати келишган, хушбичим бир йигит — учовлон қўр тўкиб ўтиришарди. Бу йигит инженер Қиёмхўжа Ҳазратов бўлиб, Қоражоннинг бирга ўқишган ошнаси. Ҳозир Узгидроэнергострой трести бошлиғининг ўринбосари.

Шаҳардан чиқиб қолган дўстини Қоражон қўярдақўймай тўйга олиб келганди. Ҳовлига киришлари биланоқ одамларнинг диққати уларга қаратилди — баъзилар уларни область раҳбарларидан деб ўйлашди. Қоражон кеча дўсти Қиёмхўжани ўз қишлоғига олиб ҳам борган эди. Бурчмулла, Юсуфхона, Боғистон, Нанайни кўрсатди. Тепаликларга чиқиб, Чотқол водийсини, табиат гўзалликларини томоша қилишди. Ёнқўргонда дўсти шарафига қўй сўйиб, меҳмон қилди. «Беш юлдуз»ликлар обдан ичилди. Бугун деярли ўша зиёфатнинг давоми бўлаётгандай...

Инженер Қиёмхўжа Ҳазратов камгап, сипо одам, унча-мунча гап билан уни кулдириш қийин. У бирон нима демаса ҳам, киши ундан ҳайиқиб туради. Лекин ҳаммага эмас, ёнида ўтирган Шишкин билан Мингбоевга гап қотар, тикилиб турган нигоҳларга ўзини яна ҳам эътиборли, пурвиқор кўрсатишга уринарди.

Уч оғайни бир-икки рюмка бўшатишгач, кайфлари чоғ, «ман сизга айтсам...» бўлиб қолишди. Шўрвадан пуфлаб ҳўплашар, калла-гўшт, думғазаларни ёқтирадиган Қиёмхўжа билан Шишкин лаганга пайдар-пай қўл узатишарди.

Тўрда, келиннинг ёнида ўтирган қийиқ кўз, бодом қовоқ, кўринишдан анча шўх бир қиз Қоражон диққатини ўзига тортди. У бир-икки бор ўша момақаймоққа қараб қўйди. Унинг қилиқлари ўзига ярашиб турибди. Ёқимли. Гўзал қиз аввал ўзига қадалаётган бу нигоҳларни — «тийр борон»ни унча сезмаган бўлса ҳам, бир муддатдан сўнг пайқаб, ўнг томонда ўтирган ўша қора йигитга ялт этиб қараб қўйди. Қизнинг қарашлари ўткир эди. Бу лаҳза Қоражон ҳам ҳеч нарсани сезмагандек ва «гўзал қиз»га шунчаки кўзи тушиб қолгандек бепарво ўтирди. Ҳа, киши гўзалликка қарайди-да! Бундоқ бир-икки марта қараб қўйган бўлса нима бўпти! Эҳтимол, унинг қулоғидаги ёниб турган ёқут

сирғасига қарагандир! Лекин, ҳар қалай, ўнг томонда қатор ўтирган йигитлар ичидан бир йигит келиннинг дугонасига тикилиб-тикилиб қўярди. Аслида Қоражон ўша қийиқ кўз, мажусийларга ўхшаган қиздан ҳеч кўзини узгиси келмасди.

— Анави ўнг томонда ўтирган киши мендан кўзини олмаяпти,— деди гижиниб қиз ёнида ўтирган дугонасига,— таъвияга бир қараб қўй! Маданиятсиз! Худди безориларга ўхшайди.

— Қайси бири?— сўради пучуққина иккинчи қиз секин билинтирмай, ўша томонга қараб,— бизга ҳеч ким тикилаётгани йўқ! Тикилса тикилаверсин, мен парво қилмайман!— деди бу тикилиш дугонасига эмас, ўзига қаратилганини қатъий эътироф этиб.

Бир лаҳзадан кейин ўша қиз пойлаб туриб, ўнг томондаги ўзларига тикилиб қараб қўяётган йигитни «ушлади».

— Ҳа, тўғри!— деди у дугонаси қулоғига шивирлаб,— у менга тикиляпти. Сенга эмас!

— Ҳар қалай, одобсиз кишига ўхшайди,— деди у,— эҳтимол, уйда хотини бордир! Хотинини уйга ўтқазиб қўйиб, кўчада кўзлари олма-кесак терадиган кишилардан жирканаман!

— Бўйни, юзлари чандиқ-ку?! Вуй, одам қўрқадил!— деди дугонаси астойдил Қоражонга тикилиб,— қарагин, бир хунук, лаблари ҳам тўрсайган, тишлариям сўлоқмондай... Шу аҳволда мунча тикиляпти-я! Бўйни чандиқ — лунжиги от тепганми?! Ҳи-ҳи-ҳи-ҳи!

— Ха-ха-ха-ха!— қийиқ кўз беихтиёр кулиб юборди,— ўша от сал берироғига тепганида кўр қилиб қўя қоларди-ю, кўча-кўйда хотин-қизларга тикилмасди!..

— От тепганга ўхшамайди!— деди пучуқ.

— Нимага ўхшайди?— қиқирлаб, огзини бекитиб кулди қийиқ кўз.

— Юзини бир томони ямоқ, бўйни, қулоғи чандиқ... Вуй, одам ҳам шунақа хунук бўладими?! Тушимга кирса қўрқиб чиқаман. У нега ҳадеб бизга қараяпти? Жуда ҳам турқи совуғ-а! Юзлари йўлбарсга ўхшайди-я,— деди яна қиз ҳаяжонланиб.

— Қўрқма!— деди қийиқ кўз дугонасига далда бериб,— бу ерда адам борлар, амаким ҳам бор! Мен ҳеч нарсадан қўрқмайман!

Чандиқ йигит ҳадеб тикилавергач, қийиқ кўзли қиз унга қараб лабини чўччайтириб, тилини чиқариб

кўрсатди. Бу билан у Қоражонни масхара қилиб! «Менга кўп тикилаверма!» — дегандек бўлди. Қоражон индамай, мийиғида кулиб қўйди. Қизга ўзининг асло ёқмаётгани ва ҳатто кўзига хунук кўринаётганини пайқади. У беихтиёр ўша гўзал юзга яна бир қараганида, қийиқ кўз ўз башарасини бужмайтириб, бурнини жийирди. Бу энди жуда ҳам ёқмаётганини билдирувчи аломат эди. Ширакайф Қоражон ўзининг беихтиёр қарашлари билан унга озор бермаслик учун ёнидаги ошналарига узр айтиб, ўрнидан турмоқчи, тўйдан чиқиб кетмоқчи бўлиб турган эди, ундан олдин ўша қийиқ кўз икки дугонаси билан ўрнидан дик туриб, тўйхонадан чиқиб кетди. У юзини тескари қилиб, Қоражон ўтирган томонга назар ҳам солмади. Қоражон бу ҳолни кўриб жуда афсусланди. Уларга суқли боқишлари билан тинчлик бермаганидан хижолат бўлди. Лекин ўша қийиқ кўз бир кўришдаёқ жигаридан уриб, юрагига оташ ташлаган эди. Дунёда шундоқ чиройли инсонлар борлигидан жуда қувонди. Қизлар тўйдан чиқиб кетаётганида Қоражон атрофида ўтирган йигитчалар ҳам уларнинг қадди-қоматига суқ билан тикилишди. Йигитчалардан бири бу гўзал Милтиқбой аканинг қизи Гулгун эканини айтди. Қоражон ўша йигитчанинг оғзига жон қулогини тутди:

— Кимнинг қизи дединг, ука?

— Милтиқбой акамларнинг қизлари-да! — кулди йигитча.

— Шу қишлоқданми?

— Ҳа.

Қоражон Гулгуннинг кетидан тикилиб қараб қолди. У жуда ўксинди; ҳамма бахтли, ҳамма ўз хотини билан қўша қариб юрибди. Биргина унинг омади келмаган. Мана, Шишкиннинг Галина деган доно хотини бор. Ҳазратовнинг хотини — Гулбадан ҳам ниҳоятда чиройли ва ақлли аёл. Гулбаданнинг латофатию уй тутишларини кўрган Қоражоннинг бу оилага ҳаваси келган эди. Ширин сўз, озода, кийинишни ҳам яхши билади, овқат пиширишни ҳам. Бу хонадонда бақариқ-чақариқлар, бир-бирини ҳурмат қилмай сўкинишлар йўқ, аксинча, Гулбадан ўз эри — инженер Ҳазратовга ишонар, суянар, болаларимнинг отаси, деб ҳурмат қилар, Қоражон уларникида бўлганида буни пайқаган эди. Гулбаданхон данғиллама уйларнинг бекаси бўлиб, кўпроқ бола боқиш, эрига овқат тайёрлаш билан банд эди. «Менга ҳам шундоқ бир ҳаловатни, шундоқ бир

яхши хотинни буюра қолса нима бўларди...» дерди баъзида ошналарига ҳаваси келиб Қоражон.

Орадан бирон ҳафталар ўтгач, Қоражон Мингбоев Писком дарёсининг суви кўтарилиши ҳамда шу атрофдаги хонадонларни кўриш мақсадида қурилиш бошлигининг топшириғи билан Сижжакка келиб, «Милтиқбой аканинг қизи Гулгун»га ҳам йўлиқди. Лекин Гулгун бир оғиз сўз демай, ҳайрон бўлиб турди. Қора йигитнинг гапи гапига қовушмай, рўпарасида маҳлиё бўлиб тура бергач, уялиб уйга кириб кетди. Жигаридан урган Қоражон нима қилишини билмай, кўчада лол қотди. Лекин у шу Гулгунни тўйдан сўнг яна бир бор кўрганига ҳам хурсанд бўлди. Унинг исми ҳам ажойиб экан. Қоражон «Гулгун» деган номни ҳеч эшитмаган. Бундоқ чиройли исми қаёқдан топишганига ҳам ҳайрон. Демак, бир зиёли хонадондан бўлса керак, деди. Унинг кимлигини билишга жуда қизиқди. Кейинчалик юраги сиқилиб, бу ҳақда Абдуманнопдан сўради. Сўрамасликнинг ҳеч иложи бўлмади. Кечалари шу қийиқ кўз «мажусий» ҳақида ўйлай бошлади. Юрса ҳам, турса ҳам кўз олдида ўша... ярқираб кўрина бошлади. Уни ғойибона яхши кўриб қолганига ўзи ҳам иқрор бўлди. Кишининг бир кўришда шайдо бўлиб қолиши шу бўлса керак, деди у ўзига-ўзи. Киши кимгадир юрагидаги ҳасратини айтиб, кўнглини бўшатиб олиши азалий одат. Одам тафтини одам олади, дейдилар, бусиз мумкин эмас. Бирон қадрдон кимсаси йўқ киши бўлмайди. Машойихларнинг айтишича, қадим замонда бир одам хамирдан қўғирчоқ ясаб, курси четига қўққайтириб ўтқазган. У юрагида дарди кўпайганида, ҳасратини шу хамирдан ясалган одамга айтиб, дилини бўшатган. Кунлардан бир куни унга нимадир тегиб, ерга қулаб тушган. Шу атрофда ўйнаб юрган бир кучук боласи югуриб келиб хамирни тишлагани ҳамон тил тортмай ўлган. Бу хамир алам рутубатини ютавери� захри-қотилга айланиб кетган экан. Қоражон бу латифани Абдуманнопга айтиб бериб, бу билан унга бир нима демоқчи бўлган эди.

Қуёш нурларининг инсон танига тушиши, табиатни — дарахту гиёҳларни кўриш, ер устида соғ-саломат қадам ташлаб юриш, одамлар билан гаплашиш, ишлаш — қандай бахт! Бунинг қадрига етмайдиганлар ҳам бор — улар на офтоб нурларини, на табиат гўзалликларини кўришдек бахтдан бебаҳрадилар! Бунинг қадрига етмайдиганлар бор.

Қоражон ўлжага қолган умрини мазмули кечирини, беҳаловатликни ёқтирмай, босиқ ва осойишталик билан умр ўтказишни афзал кўрарди. Баъзилардек шуҳрат кетидан қувмас, ўз умрию кунларидан қаноат қилиб, яхши ишлаб, ҳаётда нону насибасини териб юришдан бошқа нияти йўқдек эди.

Аmmo...

Тоғ оҳуларидек ўйноқи Гулгуннинг жоду кўзлари уни сеҳрлаб қўйди. Шунча вақт уйланомай, ёши ҳам ўтинқираб қолган ёш инженер Қоражон Мингбоев ўша қийиқ кўз ишқидида оҳ ура бошлади. Ҳуснсизлик баланд девор бўлиб, ўтолмасди. Унинг ҳаловати бузилиб, беҳаловат кунлар бошланди...

II боб

ТОҒДА ЖАЛА

Ҳа, унинг ҳаловати бузилиб, беҳаловат кунлар бошланди...

Яна кўклам.

Бу йилги кўкламда ёғин-сочин кам бўлиб, ҳаво қуруқ келди. Ҳамма жойда ўт-ўлан ёзнинг ўртасидаёқ жизганак бўлиб қуриб кетди. Тоғ этаклари, қирлардаги буғдою арпаларгача қовжирай бошлади. Ҳар йили қир ёғ бағирларидан чорва учун қишга хашак тўпланарди. Чотқолу Чимён водийларидагина эмас, Оқсоқота, Кўксув, Писком, Угом, Қоронқулсой, Оқтош, Саргардон, Оқбулоқ тепаларида ҳам ёз бўйи пичан ўриш қизгин борар. Ҳамма ёқда хўроз бир хил қичқирарди; Галвасой атрофларида мол емайдиган эрмана, кийик ўт, итсияр, талха, қизилмия, карнайгул каби доривор ўтлардан бўлак гиёҳлар қуёш тафтида қовжираб кетган. Ёмғир бўлмаганидан қўнғирбош, ялтирбош, буғдойиқлар кўкламдаёқ қуриб битди. Қизғалдоғу сариқ лолалар ҳам кам бўлди. Бунинг ўрнига бўзоч, қариқизга ўхшаган, тиканакли каррак, турли-тумчин бўтакўзлар гуллаб ётибди. Ҳиди чўл ялпизига ўхшаган, барги кумуш қизилпойга ҳар қадамда учрарди. Сертук айиққулоқ, зангори тусдаги авруклар ҳам кўп. Гуллари кунгабоқарга ўхшайдиган андиз, соябон гуллилардан «чайир», тулки қуйруқ, ширач, гулхайрн ҳамда пушти, оқ наъматаклар одатдагидек гуллади. Баландликларда дўланаю учқатлар ҳам кўкариб кўзга

ташланади. Лекин улар тоғу қирларга ҳусн бўлиб, яшнатиб тургани билан намгарчилик бўлмай, барра ўтларнинг жизгинак бўлиб кетгани тоғликлар қўнглини гаш қилган эди. Ёгин кам бўлганига қарамай доривор эрмана кўп ўсди. Бу гиёҳ қадимдан маълум бўлиб, офату кулфатдан сақлар, сафарга чиққан кишилар чарчамаслик учун уни оёққа ҳам боғлаганлар. Ибн Сино иштаҳа очишда, асаб, безгак ва бош огригини даволашда ундан фойдаланган. Ҳозир эрмана гиёҳи қайнатилиб, қорин шиши, меъда ҳамда ошқозонни тозалашда ишлатилади. Қуриган эрманани қишда мол лағмон егандек иштаҳа билан туширади. Гулидан асаларилар аримайди... Хуллас, эрмана гиёҳи Чотқолу Чимёнда шу даражада кўпки, дунёнинг ҳеч ерида бунчалик эмас.

Тоғлар гўзал, аммо улар қуруқ савлат бўлиб турмай, инсонга хизмат қилиши керак. Ўлкамиздаги бебаҳо тоғларимизни соғин сигирга қиёс этса бўлади. Бу улкан тоғлар минг йиллар мобайнида элни боқиб келмоқда. Ҳатто инсон қадами етмаган, фалакка бўй чўзган Чотқолнинг Обиқашқа чўққилари ҳам кийик, қоплон, какликларга паноҳ бўлиб келмоқда. Тоғлар инсоннинг дўсти! Ёз ниҳоятда иссиқ бўлди; тепаликлар устида жимлик ҳукмрон, фақат иссиқ қуёш тафтида юқори вольтли электр симлари товушидек тинмай визиллаб ётадиган ҳашаротларнинг овозидан бўлак товуш йўқ. Жазирамада қадам босишингиз билан ғишлон чигиртканинг «ғишлон-ғишлон» деган овози чиқади; бу овоз «Ишланг! Ишланг!» деган хитобга ҳам ўхшашиб кетади.

Бир иссиқнинг бир совуғи бор, деганларидек, куз кириши билан водийда ёгин-сочин кўпайиб кетди. Осмонда бақироқ туясимон булутлар карвонининг кети узилмасди. Табиатнинг ёқимсиз қилиғини кўрингки, шу намгарчиликлар баҳорда бўлмайдими?!

Қовоқ солиб турган қўнғир булутлар чоршанба куни кечга яқин томчи ташлай бошлади. Шамол ғувиллаб, йўлларда тўзон кўтарилди, шатирлаб ёмғир ёға кетди. Ғазалкент бекатида, асфальт йўл четида турган икки аёлнинг рўмолларини, устидаги кийим этакларини тортқилаётган шамол бўрига ўхшаб увиллар, айланиб келиб яна ҳужум қиларди. Ёмғир кучайди. Йўл четида улардан бўлак ҳеч кимса йўқ. Кенг водийда фақат ёмғир ҳоким. Узоқ-узоқларда симрайиб, чордана қуриб ўтирган баланд тоғлар ҳам ёмғирни томоша қила-

ётгандек. Улар йўл четида шамолга таланиб, ёмғирда ивиб турган икки аёлга бепарво боқардилар. Қош қорайиб қолгач, ёмғир жалага айланди. Бирон машина ўтиб қолишидан умидвор бўлиб, йўлга нигорон турган икки аёлдан бири устидаги плашини ечгач, икковлари бошларига соябон қилишди. Узоқда икки кўзини ялтиратиб, куч билан гуриллаб келаётган машина кўринди. Соябондан чиққан ёш жувон йўл ўртасига тушиб, қўл кўтарди. Унинг кўйлаклари баданига чиппа ёпишган, сочлари ҳам юзи билан битта, ҳозиргина сувга пишиб чиққанга ўхшарди. Машина яқинлашгач, у ўзини четроққа олди. Улкан машина тўхтамай вағиллаганча ўтиб кетди. Унинг устига чўян қувурлар ортилган, кабинада ҳам тиқилиб уч киши ўтирарди.

— Қайтиб кета қолайлик, Гулгун! — деди тугунини қучоқлаб, ивиб турган аёл, — мана, бир соатдан бери турибмиз. На автобус бор, на биронта ўткинчи машина...

— Бир оз турайлик, опажон! — деди узоқдан машина овозини эшитган қизи яна асфальт йўл ўртасига тушиб. У одатдагидек қўл кўтарди. Яна юк машинаси вағиллаганча ўтиб кетди. Унинг ҳам усти тўла кабель, темир-терсақлар... Гулгун яна жойига қайтди. — Э, ўлсин, яна юк машинаси экан! Ҳаммаси Чорвоққа ўтяпти. Наҳотки, биронта автобус ўтмаса!

— Уйимиз олис, кел қизим, қайтиб кета қолайлик. Мана, ивиб кетдик, — деди титраб аёл, — бугунчалик бувиңларникида ётиб қоламиз. Эрта билан ёмғир тинса, Сижжакка жўнаймиз.

— Мен сизга, барвақтроқ кетайлик, дедим! Узингиз ивирсиб, мана, жалага қолдик! — деди йиғлаганга ўхшаб Гулгун.

— Бу худонинг хоҳиши, қизим. Айб менда эмас. Ҳадеганда ошни олиб келиша бермади. Ахир, бошқалар ўринларидан қўзғалмагандан кейин биз ҳам туролмас эдик-да! Чақириқ ҳам шунақа бўладими-ю! Рихси кенайингнинг ўзиям ўлгудай имиллаган. Мен унга неча маротаба айтдим, ҳой, келинпошша, биз Гулгуной билан узоққа борамиз, ошингизга гуручни барвақтроқ солинг, деб! Тепса-тебранмас бу Рихсихон бўлса, ҳа, ҳозир бўламан, опогойи, деб мана, бизни жалага қолдирди. Дунёда одамзод сал чаққонроқ бўлса-да! Бунақа ивирсиқларни кўрсам юрагим сиқилади. Айтганча, оймникида ётиб қолайлик, десам, аданг хавотир олиб, бир нима бўлдими, деб қўлтиқтаёқда қидириб келиши

тайин. Адангга, пешинга қолмай қайтиб келамиз, деган эдим. Укангдан ҳам кўнглим тинчимаётибди, томоғи оғриб, сал иссиғи чиқиб турган эди...

— Бунақа экан, шунча ўтириб нима қилардик!

— Қариндош-уруғчилик келди-кетди билан, қизим! Бир-биримизни шунақа йиғинларда кўрмасак қачон кўрамиз? Ётлашиб кетамиз. Яхши ҳам бувинг бор, агар у киши бўлмаса, тоғангникига борармидик! Кимга зарур келибди! Уша кишининг ҳурмати учун келдик-да, шундан шунга. У киши дунёдан ўтиб кетса, қариндош, ака-укалар бир-бирларининг ҳолидан хабар олармикан?!

Ивиб, эти жунжикиб турган Гулгун миқ этмади. Онасининг ўғитлари қулоғига кирмасди. Унинг тишлари такиллаб, қалтирай бошлади. Жала авжга минди, худди челақлаб қуярди. Гулгун яна ўша меҳмондорчиликка қайтиб кетишга ноилож рози бўлай деб турганида Чорвоқ томондан келаётган машинага кўзи тушиб, жаҳл билан қўл кўтарди.

— Бу машина Чорвоқдан келяпти-ку?— сўради онаси,— бизга бу ёқдан — шаҳардан чиқаётган машиналар керак эмасми?

— Энди барибир!— деди Гулгун титраб, қўлини ҳавода силкитар экан.

Машина прожектори Гулгунга тушди. Жалада икки кўзи ёниб, Гулгун ёнидан вағиллаб ўтиб кетган машина нарироққа бориб тўхтади-да, орқасига тисарилиб, жалада ивиб, титраб турган қиз ёнига келди.

— Биз жалада қолдик!— деди Гулгун газик эшигини очиб. Шофёр рухсат берса-бермаса ҳам машинага чиқа бошлади.

— Кўриб турибман,— деди шофёр йигит.

— Айнаниб кетай, болам, бизни машинангизга олинг!— деди югуриб келган Санобархон ҳам,— бизни Сижжакка олиб бориб қўйинг. Илоҳим, барака топинг!

— Марҳамат, чиқинглар!— деди йигит чекиб турган сигаретини кўчага ташлаб. Машина ичи қоронғи бўлганидан бир-бирларини яхши кўриб бўлмас эди. Она-бола орқага чиқиб ўтириб олишгач, машина кети-га бурилиб, шиддат билан келган томонига елиб кетди. Ёқасини кўтариб, шапкасини бостириб олган шофёр бир-икки орқасига қараб қўйди. Машина тепасидаги ойнасини ўзи билан ўзи овора бўлиб қолган қизга тўғрилаб қўйди. Машинага чиқиб олганидан хурсанд бўлиб кетган Санобархон шофёр йигитга миннатдорчи-

лик изҳор этиб, кечикиб жалада қолганликлари, Рижс-хоннинг ошни тезда олиб кела бермагани, уйда инвалид эри — Милтиқбой ака безовталанаётгани, ўглининг томоғи ангина бўлгани... бари-барини гапириб берди. Милтиқбой ака номини эшитган шофёр йигит яна бир орқасига қараб қўйди.

— Илоҳим, умрингиздан барака топинг! Ғазалкентликмисиз, иним?

Йигит бош чайқади.

— Хондайликдан бўлсалар керак? — Гулгун рудда ўтирган йигитнинг тенадек кенг елкаларига қаради. У қанча ҳаракат қилса ҳам шофёрнинг юзини кўролмади. У костюми ёқасини қайириб, шапкасини бостириб олган эди, — ёки Сойликданмисиз? Чимбойликдан эмасмисиз?

Гулгуннинг жўрттага савол бераётганини сезган йигит қисқагина жавоб қилди.

— Шу ерлик. Чотқол томонданман, — деди.

— Хумсонликлар камгап бўлади, дейишади. Йўлингиздан қайтардик, хафа бўлмайсиз-да, — совқотган Гулгуннинг дилбар овози титроқ янгради. У миннатдорчилик туйғуси билан елкадор йигитга боқди. Нотаниш йигит талаффузининг тиниқлигидан хондайликликка ўхшарди.

— Зарари йўқ, — деди йигит пинагини бузмай. Унинг икки кўзи йўлда. Югуриб чарчамайдиган чайир машинаси дам тепаликка, айланма йўллар оша дам пастликка, кишининг нигоҳи тушса юрак шигиллаб кетадиган жарликлар ёқасидан ўтиб, яна кўтарилиб қоларди. Тинмай жала қуяр, машинанинг икки ён томонидаги ойнасидан шариллаб сув оқар, олдинги ойнага урилаётган жала тарновдан тушгандай шариллар, машина кўзларидан тушиб турган нурда ярқирар, орачора чақмоқ чақиб, момақалдироқ гумбурларди.

— Шундоқ жалада «чақириққа» боришни бизга ким қўювди! — Санобархон ўртадаги жимликни бузиб койинди.

Йигит яна индамади. Машина эчкига ўхшаб тобора баландликларга кўтариларди. Баланд тепаликдан шофёр йигит ўнг томонидаги пастликка қаради; пастликда айқириб, буралиб, дам тоғ қоялари ичига кириб, дам сайҳонликда ёйилиб оқаётган дарё чақмоқ ярқирашида кўзга ташланарди. Унинг устидаги омонатгина қурилган Эшаккўприк ҳам бир лаҳза кўриниб кетди. Қия, айланма йўлларда кўп юрганига қарамай, йигит

жуда эҳтиёткорлик билан машинани олиб борарди. Бундай баландликларда салгина эҳтиётсизлик даҳшатли фожиага сабабчи бўлиши мумкин. Негадир у, баъзи шофёрлардек, машинасига чиққан чиройли жувонга ўзини кўрсатиш учун қуруқланмасди. У миқ этмай борарди. Бу ҳол Гулгунга гайри табиий кўринди. Аксар у бирон бегона машинага тушиб қолса, йигитлар ўзини кўрсатмоқчи бўлиб унга тинмай гап отишарди. Ҳатто ичи одамга тўла автобус ҳайдовчиси ҳам «гўзал жонон»га бир қараб қўйгач, жиндак ҳунар кўрсатарди. Негадир бу нотаниш йигит босиқ, хомуш кўринарди. Бировнинг ичдагини билиш қийин, гапирмаса гапирмас, шундоқ жалада бағритошлик қилиб уларни ташлаб кетмади-ку! Ёки бола-чақаси кўп, аёлманд одам бўлса, беш-тўрт сўм пул ишлаб олай, деб йўлидан қайтдимикан? Ёки нияти ёмонроқ одам бўлса-я? Миқ этмай кетиши Гулгуннинг юрагига ваҳима солди, жарпар оралиғида пичоқлаб кетса-чи? Босқинчилик қилса-я? Онаси қўлидаги тугунни қимматли бўхча деб ўйламаслиги учун унинг нон, қанд-қурс эканини билдириб қўйди. Эҳтимол, у кун бўйи ишлаб, жуда чарчагандир. У ўзини яхши танитиб, «хавфли» кўринган одамнинг андак бўлса ҳам раҳмини келтириш ниятида онасига мурожаат этиб, укасининг томоқ оғриғи бўлгани, кеча босинқираб чиққанини тилга олди. Ундан сўнг, «фронтчи адаси»нинг бундай ёмғирли кунларда қирқилган оёқ учлари, ўқ тегиб яраланган кифтлари зирқираб оғришини, у дори ичиб ўралиб ётишини айтди. Фронтчи инвалид адасига ўзи укол қилиб қўйишини ҳам гапирди. Илгари адаси ўзига-ўзи укол қиларди. Лекин кейинги пайтларда қизининг жуда яхши укол қилиши, бу ишнинг машқини олганидан хурсанд эканлигини ҳам гапирди. Шофёр йигит ҳамма гапни эшитарди-ю, лекин индамасди. У Гулгуннинг отасига ўзи укол қилиши, ўзининг врач бўлишини орзу қилишигача билди. Лекин гапга сира аралашмай машинасини ҳайдаб кетаверди. Ўртага яна узоқ жимлик чўкди. Машина гуриллаб борар, қоронғида дам у ёққа, дам бу ёққа бурилар, уч киши ўртасида жимжитлик собит. Ташқарида чақмоқ чақиб, момақалдиरोқ гумбурлар, бир соатлардан буён тинмай жала қуярди...

Бир муддатдан сўнг машина тўхтади. Гулгун билан Санобархон бирон жарлик ичида тўхтамадимми, деб хаёл қилиб, шофёр йигитга ваҳима билан қарашди.

— Марҳамат, етдинглар!— деди шофёр йигит ўтирган ерида пинагини бузмай.

Санобархон машина ойнасидан кўчага қаради: ҳа, дарҳақиқат, ўзларининг дарвозалари ёнида туришарди. У эшикни очиб, пастга тушди.

— Гулгун, қизим, ҳалиги пулни бер!— деди Санобархон ерга тушиб олгач, машинадан чиқиб келаётган қизига.

Гулгун костюми чўнтагидан пул олиб йигитга узатди.

— Катта раҳмат сизга! Мана буни олиб қўйинг...

— Йўқ, овора бўлманг.

— Олинг, ўғлим, умрингиздан барака топинг, ҳожатимизни чиқардингиз. Бер, Гулгун, пулни узат! Дунёда сиздек инсофли, диёнатли одамлар борлигига шукур, олаверинг, ўғлим! Агар камлик қилса, ҳозир югуриб кириб, уйдан олиб чиқамиз.

— Ола қолинг,— деди Гулгун қўлини узатганича.

Йигит Гулгун қўлидан ёмғир тегиб ивиган пулни олди-да, гимнастёркаси чўнтагидан дафтарчасини олиб, қатига солиб қўйди. Шу лаҳза у андак ўгирилганида, Гулгуннинг кўзи унга тушиб, юраги шиғиллаб кетди; бу юзи чандиқ кишини қаердадир кўрган эди! Йигит пулни олди-ю, Гулгуннинг ўзига тикилиб қолганини сезиб, хайр, деди-да, яна машинасини гуриллатиб жўнаб қолди...

Гулгун уйига киргунча ўйлади. Бу йигитни у Абдуманноп аканинг тўйида кўрган экан... Унинг кўз олдида ўша чандиқ кимса пайдо бўлди. Яна икки нарса хаёлини қамраб олди: биринчидан, адресларини айгмасалар ҳам тўппа-тўғри ўз эшиклари ёнига олиб келгани, иккинчидан, Ғазалкентда, автобус пойлаб турганларида атай келиб машинага олиши... Ниҳоят, ўз юзига тушган ўткир нурда у одам албатта уни таниганлигини ва машинада юзини кўрсатмай, индамай келтишида сир борлигини пайқади. Бу воқеа ҳам тасодиф, ҳам сирли эканини билди. Гулгун қисқа гапларни, ишорани ёқтирарди. Пардали гаплар, лутф билан фикр баён этиш унга ёқар, узоқ алжийдиган, такрор-такрор гапирадиган, ўз фикрини лўнда қилиб тушунтиролмайдиган кимсалар олдида юраги сиқилар ва тезда туриб кетгиси келарди.

Ҳамма нарса китобларда ёзилганидай бўлавермас экан, ҳаётда баъзан кутилмаган воқеалар ҳам содир

бўладики, сиз бош чайқаб, бундай бўлиши асло мумкин эмас, деёлмайсиз. Уша кеча тўйдан чиқиб кетган Гулгуннинг зардаси узоққа бормади, улар — икки дугона кўчада бир сз юриб, юқориликка кўтарилишгач, «чандиқ юзли одам»нинг тикилиб қараганлиги эсларидан чиқиб, ўзларини қизиқтирган мавзу — янги кўйлақлар, институт ва бошқа гапларга ўтиб кетишган эди. Уйга қайтгач, Гулгуннинг кўз олдига яна лоп этиб ўша одам келди. Уни «ғар кўз»ликда айблаган эди. Ҳар қалай, «ахлоққи гожица» одам эмаслигини, бундай қўрқинчли кишилар Сижжақда қаёқдан пайдо бўлиб қолганини ҳам ўйлади. Балки бунинг аксидир; баъзан ношуду беомад кишилар шундай тўрт томонга тош отиб юрадилар... Ҳаётда атрофингиздаги кишиларнинг феълу атвори, хатти-ҳаракатини кузатиб борсангиз, дудуқлар кўп гапирисини яхши кўришлигини сезмай иложингиз йўқ. Ҳаёт қизиқ, хотин-қизлар устидан кулиб, ишратни кўп гапирадиган, мақтанчоқ кимсалар аслида бу масалада эжиз эканлиги кўпдан маълум. Қал тароқни, қўрқоқ йўлбарсени, дудуқ нутқ сўзлашни яхши кўрганидай, кишидаги сжизлигу етишмовчилик доимо ўзини кўрсатиб туради.

Уша чандиқ, дўлзар одам Гулгуннинг тушига кириб, қўрқитди. У дам айқ, дам йўлбарсга ўхшаб, кенг далада срақасидан қувлармиш. Кочиб кетаётган Гулгун шунча интилгангач, Селан олдинга босолмасмиш. Йўлбарс қиёфасидаги одам бўкириб, чопиб келармиш. Гулгунга ташланганида у бақириб, уйғониб кетди. Қараса, қора терга тушиб кетибди. Ёстиқдан бош кўтариб, яна ўша чандиқ, «барзанги» одамни ўйлади. У тушига кириб, қўрқитганидан таажжубга тушди.

Шу кеча Гулгуннинг лабларига учуқ тошиб чиқди.

Кийиниб, шай бўлиб, «тойча»сини (Милтиқбой ака қўлтиқтаёгини шундай атайди) ушлаб турган ота Санобархон билан Гулгуннинг кириб келишаётганини кўриб хурсанд бўлиб кетди. У яна жойига ўтириб, юрагидаги гулгула ғуборини ўчирди. Чекди. Лекин барибир унинг чап мўйлови лип-лип уча бошлади. (Асаби бузилиб, диққат бўлган чоғлари шундай бўларди.)

— Ҳа, нима бўлди?

— Автобус келавермай, жалага қолиб кетдик, — деди Санобархон, — оймлар-ку майли, бу Рихсихоннинг имиллашини айтмайсизми! Акам бечора умр бўйи шу шалтоқ хотинга чидаб келяптилар. Ҳэй-ҳай, унинг гапларини эшитмасиз, ғалтак ютиб, битта гапни бир соат-

да ҳам тушунтиролмади. Шу Рихсихон сабаб бўлиб, кечикиб қолдик...

— Сизлар келавермаганларингга энди ўрнимдан туриб Газалкентга бормоқчи бўлиб тургандим.

— Бахтимиз бор экан, шундоқ жалада бир яхши шофёр йиғит учраб, олиб келиб қўйди. Сизнинг ҳурма-тингиз, сизни таниса керак, бир оғиз Милтиқбой ака фарзандларимиз, дейишимиз билан шу жалада кетаётган йўлидан қайтиб, кўчамизни айтмасак ҳам эшигимиз олдиғача олиб келиб қўйди. Худо етказди уни бизга.

Кутавериб асаби бузилган Милтиқбой ака юрагини фахр қучди — собиқ фронтчини одамлар шунчалик қадрлаши — бу қувонч юракдаги диққатликни қувиб чиқарди.

— Боринглар, кийимларингизни ўзгартириб чиқинглар. Ивиб кетибсизлар. Шамоллайсизлар. Шўрва қайнатиб қўйдим...

— Илоҳим, барака топинг, адаси! Шўрва қайнатиб бошлапсиз! — деди ичкари хонага кириб кета туриб Санобархон. — Ўғлингизнинг томоғи тузукми?

— Уйда ётибди.

Гулгун жиққа ҳўл бўлган кийимларини ечиб, бошқасини кийди-да, кейин айвонга чиқди. Жала андак пасайган, лекин барибир тарновлардан сув шариллаб оқиб турарди. Ҳовли юзидаги ёмғир оқиб тушган гулхона марзалари тўлиб, кўл бўлган эди. У ичкари хонада ётган укасидан хабар олди. Ундан сўнг яна айвонга чиқиб, ёмғирга тикилди. Кечки ёмғирни томоша қилиб, хаёлга чўмган Гулгунни бехосдан онаси чақириб қолди.

— Шўрва совиб қолмасин, қизим!

— Хўп, ҳозир кираман, — деди у ичкари хонага қараб. Лекин унинг қаршисида ўша одам турарди. Нега у кетида юрибди? У чотқоллик эмиш. Назарида Чотқол дараларидан келган бир қоплон унинг изидан юргандай...

Жала қандай яхши, ғубору рутубатни югади, япроқлару ўт-ўланни ювади. Эртага ҳаво очилиб кетса, Асқартоғдан бош кўтарган қуёш ҳаммадан аввал кунгай Хумсону Сижжакни чароғон этади.

III боб

ҚАЛЪА ДЕВОРИДЕК ЖАРОҲАТЛИ БИР ЧЕҲРА ЕКИ УНИНГ КЕЧМИШ-КЕЧИРМИШЛАРИ

Эртасига ҳаво, дарҳақиқат, очилиб кетди. Асқартоғдан бош кўтарган қуёш ҳаммадан аввал Хумсонуну Сижжакни чароғон этди.

Инженер Қоражон Мингбоев ўзини иш билан қанчалик алаҳситмасин, ҳеч иложи йўқ, ўша қийиқ кўз, бодом қовоқни бир кўришда севиб қолганига иқрор бўлди. У ўзига-ўзи ишонмасди: пахса девордай қалин кўкси пиёз пўстидек юпқа бўлиб қолдими? Ёки бу қиз сеҳргарми? Унинг турмуш қуриб, муросалари келишмай, қисқа вақтда ажралишганини ҳам эшитди. Ёши ҳам йигирма бешлар атрофида... Инженер Мингбоевнинг ҳам бодрингдек диркиллама, қирчиллама пайтлари ўтиб кетган. Лекин шу маҳалгача ҳеч кимни бунчалик севмаган эди. Унинг жигар-бағридан уриб, шайдо бўлиб қолди. У кўзини юмди, дегунча, хаёлан Гулгунни кўради. Унинг ёқимли қилиқлари, овози эшитилиб кетгандай бўлади. Қоражон каравотига бағрини бериб, ёстиқни қучоқлаб, изтироб чекарди; наҳотки, қизлар ҳаммадан кўп эътибор берадиган ҳусндан уни худо қисган! Унинг ҳам ўзига яраша ҳусни бор эди — у ўрнидан туриб, девордаги мактабда ўқиб юрган йиллари тушган фотосуратига тикилди. Ахир, бу... беомон, қонли жанг оқибати-ку! Ёшлигида у лўмбиллаган, қорамағиз, кўринишда ҳам бошқалардан ажралиб турадиган, ҳозиргидай хунук эмас эди-ку! Лекин ҳозир одамлар ичига кирса, унга бир ялт этиб қараб қўймайдиган кимса бўлмайди. Уни биладиганлар учун бу чандиқлар бир ҳусндек кўринади, аммо танимаганлар уни бедаво деб, назар-писанд қилмайдилар. Кейинги йилларда Қоражоннинг ўзи ҳам бунга анча кўникиб қолган эди. У ҳамма вақт иш билан овора бўлиб, меҳнат билан ўзини ўзи оутар эди. Аммо, тўйдаги воқеа Қоражон Мингбоев ҳаётида кутилмаган бир бурилиш бўлди — одамлардан четроқда юрадиган бу дўлвор йигитнинг нигоҳи ўша Гулгунга тушиб, юраги жуда алғовдалғов бўлиб қолди.

Уша куни Хўжакент, Сижжак доvonларини кезиб, тоза чарчаган Қоражон, сўнг, тунда ўз уйига кириб келиб, бурчакда турган катта тошойнага қаради. «Мен бедавоманми? Мен шу даражада хунук одамманми?»

Мен бирон кимсани яхши кўриб, ололмайманми? Мендан қазар қиладиларми? Наҳотки, ҳусн ҳамма нарсадан муҳим бўлса?! Қоражон бошига бостириб кийиб олган шапкасини диванга отди. Костюмини ечиб, ойна ёнига яна ҳам яқинроқ борди. У чап юзи ва бўйинларининг чандиғига жон-жақди билан тикилди. Куйиб яримта бўлиб қолган қоши — қора булутлар ичига кираётган ойни эслатарди. Кўзнинг эгаси бор, дейдилар, ўшанда кўзи ҳам кўрмай қолиб, госпиталда очилган бўлса ҳам эти куйиб, кўз омон қолган эди. У яна ўзига-ўзи хитоб қилди: «Демак, мен бир бедаво одамман, мендан ҳамма қочади, мен севган одамимга етишишим мумкин эмас. Мен номига хотин деган кимса билан умр ўказишим керак... Мен текис йигитлар, чиройли қиз-жувонлар тўпига қўшила олмайман! Мендан ҳамма қочади! Узумнинг яхшисини улар ейдилар! Ҳусн деган нарса фақат шунинг учун керакми? Мақсад, фақат «узум ейиш»дан иборат эмас-ку! Баъзилар мана бу ишни мақсад қилиб олган — биз фақат узум еймиз, давринг кепти, суриб қол, қабалида иш тугатдилар. На ўқишда ва на ишда тайин бор. Вақт ўтиши билан бу ҳусн захкаш деворлардек шўралаб, нурайди...»

Машинадан тушаётган Гулгуннинг кўзи бехосдан унинг юзига тушиб, захраси учиб кетгани ҳам кўз олдидан нари кетмасди.

Қоражоннинг томоғидан овқат ўтмади...

«Мен бедаво эмасман! Бу гапни ўша қизга қандай тушунтирай?! Шиддатли жангда, танк ичида ёнганимни қандай айтаман. Ахир, онам шундай чандиқ туғмаган-ку! Урушга бормасдан аввал мен ҳам силлиққина йигитча эдим-ку!»

Бир карра нобоп одам қўлига тушган кимса ҳаммани ўша нобопга ўхшатади. Гулгуннинг назарида ҳамма йигитлар лўттибоз эди. Улар аввал муҳаббат изҳор қиладилар, ялинадилар, кейин... Улар фақат мақсадларига етгунча қадрдон. У ҳеч кимга ўхшамасди. Урта мактабни тугатгач, турмушга чиқди. Нобоп эридан тезда чиқиб кетди. Институтга киролмай, мана бир қанча йилдан буён ота-онаси бағрида уй қизи бўлиб ўтирибди. Зеҳни ўткир, чиройли, шаддод қизнинг умри фақат ҳовли супуриш, дўппи тикиш билан ўтиши тўғрими?! У бирон ерда ишламайди. Абдуманнопнинг айтишича, қаллоб эри бошига қанча шўришлар солган... «Биз ўша Белоруссиянинг Бобруйск шаҳри ёнидаги қалин ўрмонда ё ўлим, ё ҳаёт, деб жанг қилдик. Сақлаб қолинган

бу бахтли ҳаётда ҳозир икки куч вақти-вақти билан тўқнашиб турибди; бири — меҳнат аҳли, софдил, ҳалол, юртга муносиб кишилар. Иккинчиси, ниҳоятда оз — қўл билан санарли бўлса ҳам кўзга ташланиб туради. Улар — текинхўрлар, фақат ўз шахсини ўйлайдиганлар... Улар тупроғимизнинг қаеридадир ётиб гашимизга тегяпти, ҳаром ишга қўл уряпти. Уларнинг кўпчилиги буқаламундек терисини ўзгартириб, баъзан ювош ва кераклидек кўринадилар. Уларнинг ичи мараз! Мана, икки куч ўртасида жанг кетяпти. Лекин ҳеч қачон мен фронтда қон кечиб жанг қилганимни одамларга писанда қилган эмасман. Мен мингларча кишилар ичидан оддий бир кишиман...»

— Ҳой, ўғлим, овқатинг совиб қолди, — деди хонага кирган Қандил буви ўғлининг ойнага қараб хаёл суриб турганини кўриб, — тинчликми?

— Тинчлик, ойижон.

— Юз-қўлингни юв. Овқатинг совиб қолди, болам.

— Хўп бўлади.

— Анави ўртоғинг, телефон қилсин, деган эди.

— Садовниковми? Хўп, ойижон, албатта телефон қиламан.

— Шунча вақт ёмғир бўлмай, мана энди ўт боши қайтиб, қир-дала қовжираганда жалани қара! Бу ҳам худонинг марҳамати, болам. Бандасининг қўлидан нима келарди! Бу ёмғирларнинг ишларингга зарари тегмайдими?

— Йўқ, зарари тегмайди. Қор ёғсаям, ёмғир ёғсаям, саратон ёндирсаям бизнинг ишимиз тўхтамайди.

— Ҳа, ишқилиб, яхшилиқ бўлсин. Анзират буви тўсатдан қазо қилибдилар, қишлоқдан хабар келди. Болалари шошиб қолиб, ўлимлигимни суриштиришибди. Сандиқдан олиб бердим. Магазинларда дока кўринса йигирма метр олиб қўй, болам. Эртаминан мошинангда мани қишлоққа ташлаб кет, ман энди бир-икки ҳафта ўша ерда бўламан.

— Хўп, ойижон. Бувини худо раҳмат қилсин!

Қоражоннинг бошидаги хаёллари учиб, яна қайтиб ташқарига чиқди. Юз-қўлини ювиб, кейин столга ўтирди. Кампир пиширган эт ва шилпилдоқдан озроқ еб, чой ичди. Унинг иштаҳаси йўқлиги, хаёли ўзида эмаслигини она пайқарди. Онасининг ўсмоқчилаб сўраганларига Қоражон ётиғи билан жавоб бериб, уни тинчатишга уринди. Ишидан бир хато чиқиб қолдимикин? Она хомуш ўтирарди. У сўроқлар билан аниқлашга

ҳаракат қилиб кўрди. Углидан тайинли гап чиқмагач, чарчаб, ивиб келган фарзандини қийнамай жойини тўғрилади ва кириб ухлашга ундади. Қоражон ичкари хонага кириб, каравотга ўзини ташлади. она кўзига ухлаб қолгандек бўлди. Аслида яна беҳудуд хаёллар уни ўз қомига тортган эди.

Инженер Қоражон Мингбоев Чотқол дарёси қуйи оқимида, тоғ бағридаги кичик Ёнқўргон қишлоғида туғилган. Унинг ота-боболари шу ерларда яшаб, чўпонлик билан умр ўтказганлар. Бобоси Мингбой чўпон бу ерликларга «Чирчиқ бува» номи билан ҳам машҳур эди. У етти ўғил ва бир қиз кўрибди. Қишлоқ Советида кўп йиллардан бери ишлайдиган Шамсиқамар деган сергап хотин ҳужжат беришда Қоратойнинг нимаси, Қоражон бўлсин деб, қора тушъ билан ёзиб берибди. Шундан кейин «той» ўрнига «жон» бўлиб кетган. Маҳмадона, ўзбилармон Шамсиқамар яна кўпларнинг номини ҳам қотириб «гузатиб» берган.

Ана шу Мингбой бува наслу насабидан бўлган Қоражон басавлат, йўғон йигит бўлиб чиқди. Унинг лаблари шерникидек қалин, сочлари типратикан, муштлири сўйилдек залварли. У қорамағиз, ўткир кўзлари ёниб турарди. Бирон нарсадан тез жаҳли чиқмас, ошналари билан баҳслашганда ўзини тутиб турар, бекорга сўкиниб, тажанг бўлавермасди. Ёқалашиб қолса, рақибини тоза дўппослаб, чўзилтириб қўймагунча қўлидан ҳеч ким ажратиб ололмасди. Ишлаб чарчамайдиган, ўта соддадил бола эди. Юзлари гўштдор, семизлигидан уни «бўлис» деб ҳам аташарди.

Йиллар ўтди.

Улуғ Ватан урушидан қайтиб келган Қоражон Мингбоев Тошкент политехника институтига ўқишга кирди. Аввал бировларнинг уйида ижара тўлаб туриб, кейин ётоқхонада яшаб, анча машаққат билан ўқиди. Очин-тўқин қолишлар, фирром йигитларнинг «қишлоқи» деб камситишлари, дарсларнинг мураккаблиги, туғилиб ўсган қишлоғини соғиниш... каби қийинчиликлар аввалига уни кўп қийнади, кейинчалик кўникиб кетди. Имтиҳондан ўтиб, институтга кириб олсам бас, бу ёғи ванғиллаб кетаверади, деб калта ўйлаган экан. Неча бор ўқишни ташлаб кетмоқчи ҳам бўлди. Аммо қандайдир чидам юрагида собит эди, уни йўлдан қайтарди. Отасидан пул юборишни сўрашга юзи чидамай, шаҳарда иморат солаётган кишилар ҳовлисида ишлаб пул топди. Қуруқ нону қайнаган сув ичиб ўқишга бор-

ган кунлари кўп бўлди. Кийимларини ўзи ювиб, ўзи дазмолларди. Кўп вақт арзон-гаров картошка сотиб олиб, сувда қайнатиб еган пайтлари ҳам бўлган. Эт еб, катта бўлган чўпон ўғли учун картошкаю кўкатлар ичагига юк бўлмасди. У кейинги пайтларда бир қадар озиб, қуруқ бурни қолди. Қишда юпқа шим, брезент туфли кийиб институтга келган ҳам Қўражон бўлди. Бу олифталикдан эмас, йўқчиликдан эди... Шу аҳволда йиллар ўтди. Ўзига қолса аллақачон институтни ташлаб кетиши аниқ эди-ю, аммо қонидаги бир сабот уни маҳкам ушлаб, машаққатлар олдида бош эгдирмади. Атрофдаги баъзи ҳасадгўй кимсаларга ҳам забун бўлмади. У ҳар ишни босиқлик билан ўтказиб, шайтонга ҳай берарди. Охирги курсларга ўтганида, кутилмаганда, Наима деган келишган бир ёш жувоннинг қўлига тушди. Бу жувонга «харсанг тошдай ғадир-будур» Қўражон ёқиб қолиб, қўярда-қўймай ётоқхонадан ўз уйига, шаҳар марказидаги икки хонали квартирасига кўчириб олиб кетди. Унинг лаби устида қалин тук, мўйлови бор эди. Кўзига қон тўлган Қўражон никоҳсиз, ҳеч нимасиз ва ҳатто ота-оналарига хабар қилмай шу жувон билан бирга яшай бошлади. Унинг турмуши бирдан яхши бўлиб кетди. Кийимлари ҳам, ейиш-ичишлари ҳам — ҳамма ишлари жойида. У билан эру хотин бўлиб яшаётганини курсдошлари ҳам билди — улар ҳайрон, баъзилар, бахтинг келибди, деса баъзилар, адойи тамом бўлдинг, дерди. Қўражон ҳеч нарсага туншунмас, уйи бўлса, ёнида чиройли хотин, квартира... Бундан ортиқ яна нима керак? У қандини уриб яшайверди. Келгусида Наимани Чотқолга, ўз қишлоғига олиб бориб, ота-оналарига кўрсатиб, никоҳ қилиб олишни ўйлади. Наима ўта замонавий кийиниб, қошу кипригигача, оёгининг тирноғигача бўяйдиган, муҳаббат бобида анча «эркин», кўнглига ёққан кимса билан бирдан ош-қатиқ бўлиб кетадиган кимса эди. Ўзи унинг айтишича, аёллар билан мулоқотда бўлишни кўп хушламас, фақат эркаклар билан чақчақлашишни яхши кўрар эди. Наиманинг дарду дунёси, жони дили ресторани, ўта замонавий кийим — сертугма, тор шимлар. «Ҳой, хумпар! Гап кийимда эмас, ахир. Улуғ Ватан урушининг мислсиз қаҳрамонлари — Олег Кошевой, Зоя Космодемьянскаялар жуда содда кийинганлар. Америка хиппиларидан эмас, биз ўз қаҳрамон ватандошларимизнинг кийинишидан, хулқу атворларидан ибрат олишимиз керак», деган эди бир куни Қўражон,

Наима полга тупуриб, бурнини кўрсатди. Бу қилиқ Қоражонга жуда жирканч кўринди. «Мен сенинг фило-софиянгга, идеянгга тупураман! Сен цивилизациядан узоқ, папуас, аборигенларга ўхшаган ўзбексан! Вақт ўтиши билан қабилаларингнинг урф-одати йўқолиб кетади! Европа цивилизацияси доимо ҳоким бўлади!» — деди етти бўғинли чаёндек кўкариб, титраб Наима. «Қабила-мабилангни билмайман, мен совет граждани-ман! Шуни яхши биламан!» — деди Қоражон.

Ўртага шунча огир гаплар тушишига қарамай, шу кун ичиге яқин Наима ҳеч нима бўлмагандек, «эри» ни қучиб, унга коньяк қуйиб берди. Яна бамайлихотир бағрига кирди... Бу масхарабозлик-ку, деди ичида Қоражон. Бу ўзи қанақа инсон!!!

Орадан бир ҳафта ўтгач, ярим тунда Наиманинг қовоқ таглари кўкарган ҳолда шалвираб уйга келди. Ундан ичкилик ҳиди анқирди. Қоражон унга қўл теги-зишга ҳам жирканди. Қаёқда эдинг, деб сўрамади ҳам. Чунки уйда қиёмат-қойим бўларди. Ўзининг суюқ оёқ-лигини «ўта замонавийлик» ниқоби билан яшириб, кўнглига ёққан кимса билан ишрат суриш йигирманчи аср ёшларига хос эмиш.

Кунлар шундай ўтавергач, Қоражон, бор-э, деб эски чамадонини кўтариб, уйдан чиқиб кетди. Чиқиб кетиш-га чиқиб кетди-ю, аммо уни «ахлоқи нопок» киши сифатида институтда муҳокама қилишди. Наима Қоражон Мингбоев устидан аввал юмалоқ хат ёзди. Кейин очиқдан-очиқ олиша бошлади. Аёл ўзини руҳий касал деб қандайдир справка ҳам олиб қўйган экан. Агар бирон киши билан жанжаллашиб, унга жароҳат етказ-са жавобгар бўлмас экан. Унинг бу қилиғини кўриб, Қоражон ҳайрон бўлиб қолди. Муштумдек боши билан шунча фитналарни ўйлашга нима мажбур қилди. У жиноят қонунлари кодексини яхши биларди. Бу ишлар-ни кўриб ҳангу манг бўлган Қоражон илгари уни «чес-ний бўлсанг айланай», деб кулган эди.

Қоражон янглишди. У янглишиб қўлга тушди. Эътимод қўйиб, гўзал деб юргани бу жувон тамоман тескариси бўлиб чиқди. У бир куни: «Биз ёш жувон-ларнинг иложимиз йўқ, қандоқ қилайлик, ёшлик...» — деган эди. «Ўзингнинг ошнанг мени қўярда-қўймай кинога судради. Мен фаришта эмасман, мен ин-сонман...» — деди бир куни. Улар ажралиб кетиш-ди. У ҳозир Хайрушка деган бир йигит билан юраб эмиш.

Институтни тамомлаган кунларининг бирида шаҳар четидағи ресторанда бир ошнаси билан овқатланаётган Қоражон Мингбоев зал чеккасидаги столда фignon бўлиб, бўғилиб ўтирган инвалид одамга кўзи тушган эди. Унинг ёнгинасидаги катта столда қизлар билан беибо қилиқлар қилиб, елкаларига қўл ташлашиб ўтирган йигитчалар дамо-дам бақирешарди. Улар бу залда ўзларидан бўлак одам йўқдек, ўтирганларни менсимай, бемалол қичқирешар, оёқлари билан полни тепиб, столни муштлаб гаплашишарди. Ҳуштак чалиб, ашула қилишарди. Баъзан сигарета тутунини орқага пуфлашганида тўппа-тўғри бояги мўйловдор инвалид одамнинг юзига уриларди. Қўлтиқтаёғини девор бурчагига тираб қўйган бу одамнинг кўкрагида бир неча жанговар орденлар лентачаси кўриниб турарди.

— Барака топкурлар, тўполон қилмай ўтиринглар!— деди инвалид бедоб йигитларга илтимоснамо мурожаат этиб,— шовқин менга ёқмайди.

Йигитлар бу гапга тушунар-тушунмас кулишди. Бароқ кучукчага ўхшаш сочлари кўзлари устига осилиб тушган қизлар инвалидга бир қараб қўйиб, хахолаб юборишди. Мўйловдор инвалид бу ҳақоратомиз қаҳқаҳадан сўнг ўрнидан туриб, қўлтиқтаёғи билан уларнинг бошига туширмоқчи бўлди. Лекин ўзини куч билан тугтиб қолди. Ўтирганлар атай инвалиднинг гашига тегишарди. Узоқроқда ўтирган Қоражон билан ўртоғи бу кўнгилсиз манзарани кузатиб туришарди. Безориларнинг таҳқиромиз қилиқлари давом этаверди. Инвалид одам паноҳ истаб у ёқ-бу ёғига қаради, ҳамма ўзи билан ўзи овора. Лекин нарироқда икки кекса одамнинг ҳам тоқати тоқ бўлиб, чидай олмаётганликларини кўрди. Залнинг чеккароғида ўтирган Қоражонга ҳам кўз ташлади— Қоражон бу одамни сал-пал танигандек бўлди. Унинг фронтчи инвалид эканини бир кўришдаёқ билган эди.

— Ҳой, ярамаслар, мен инвалидман, кекса одамман, овқат егани қўясизларми, йўқми?!

— Уйингда овқатлан!— деди бир йигит инвалидга ўқрайиб.

— Нега?! Мен бунда овқатланолмайманми?! Ресторанга киришга ҳаққим йўқми?! Бу қандай бедодлик?!

— Ҳа. Шундай! Сенинг вақтинг ўтиб кетган! Бу ер бизники, бизнинг давр!

— Аблах! — қўлтиқтаёғини олаётган эди, официант югуриб келиб инвалидни туртиб, залдан ташқарига чиқиб кетишини талаб қилди. У қолган овқатни ҳам емай, хафа бўлиб, залдан битта-битта қадам ташлаб чиқиб кетаётганда бояги йигитлардан учтаси наридан-берги ҳисоб-китоб қилиб, олдин кўчага чиқиб кетди. Бу ҳаракатларни кузатиб ўтирган Қоражон билан ўртоғининг ҳам юраги орзиқиб, дук-дук уриб, ташқарига чиқишди. Ресторандан чиққан уч йигит катта кўчанинг қоқ ўртасида инвалидни ерга думалатиб, қорнига, башараларига тепишарди. Унинг дод солаётганига ҳеч ким қарамас, сичқоннинг ини минг танга бўлиб кетган эди. Инвалиднинг қўлтиқтаёғи бир томонда, қалпоғи бир томонда ётарди.

— Ажратмасак бечорани ўлдириб қўйишади! — деди Қоражон шеригига, — нима бўлса бўлди, мен мушт-лашаман!

У югуриб бориб бир безорининг қўлини ушлади:

— Сенда инсоф борми, ярамас?! Бу одам инвалид-ку! Инвалидни тепасанларми, номардлар!

Сочи елкасига тушган, қаншари паст, совуқ йигит Қоражоннинг лунжига бир туширди.

— Ие, сенлар уришни билмас экансанлар! — у бояги йигитнинг ёқасидан ушлаб, чунонам калла қўйдики, безори умбалоқ ошиб, ариққа тушиб кетди. Иккинчи безорининг тумшуғига солди. Шу лаҳза ўзини чоғлаётган учинчи безорини ҳам қаторасига уриб юборди. Ариқдан чиққан безорининг бурнидан тирқираб қон оқар, шерикларини гирибонидан олиб, биқин-биқинига ураётган забардаст, басавлат Қоражоннинг ёнига яқинлашолмасди. Ердан тош олиб отмоқчи бўлган эди, Қоражоннинг шериги югуриб бориб қулочкашлаб юборди. Икки бор калла зарбини еган безори ўрнидан туриб қоча бошлади. Қоражон қолган икки «ўта замонавий» сини чунонам дўппосладик, инвалид одам ўрнидан туриб, тепки оғриқларини ҳам сезмай: «Бормисан, ука! Ур, яна бир-икки ур бу ярамасларни!» — дерди. Қоражон икки олифта йигитчани ерга чўзилтириб қўйди. Анчадан буён унинг қўли қичиб, ғазабланиб юрарди. «Укажон, сен ҳам фронтовикка ўхшайсан, ур! — деди инвалид, — ҳаромиларни яхшилаб ур!» Узоқдан милиционер қораси кўриниши билан безорилар тумтарақай қочиб, кўздан ғойиб бўлди. Тўполонни эшитиб югуриб келган милиция ходими безориларни ушлолмади. Биқинига, юзларига тепилган инвалид юролмай, скамей-

кага ўтириб қолди. У Қоражонга ўзининг Сижжак қишлоғидан келганини, бир кўнгли тортиб ресторанга кириб қолганини айтди. Қоражон бир шофёр билан гаплашиб, инвалидни қишлоққа олиб чиқиб кетди. Йўлда инвалид одам бир неча бор кўнгли беҳузур бўлиб, ҳушидан кетди. У ўзининг «Қўйбоқаров Милтиқбой» эканини, ҳовлиси Сижжакдаги қишлоқ Советига яқин жойдалигини тайинлади.

— Мен, Қоражон Мингбоевман,— деди у ҳам инвалидга ўзини танитиб.

Шу кеча Қоражон машина билан Сижжакка бориб, инвалид Қўйбоқаровни опичлаб уйига олиб кирди. Капалаги учиб кетган хотинига бўлган воқеани наридан бери гапириб, ўзи яна шу машинада тоғ ораллиқларидан, дарё кўприklarидан ўтиб ярим тунда Чотқол бағридаги қишлоғига кириб келди. Шофёр йигитга шунча, бизникида қолинг, эрта билан йўлга чиқасиз, деганига қарамай, у кетмаса бўлмаслигини айтди. Ёнидаги пуллари унга берди.

— Кўп беряпсиз, ошна,— деди шофёр бир миқдор пулни қайтариб.

— Йўқ, олинг!— деди Қоражон,— жуда инсофли одам экансиз. Хизматингизни аямадингиз. Раҳмат!

Шофёр йигит пулни олиб, яна жимжит тоғ йўлларида машинасини ҳайдаб шаҳар тушиб кетди. Қоражон бўлган воқеани онасига айтиб бериб, кейин ётиб ухламоқчи бўлди, аммо кўзига уйқу келмади.

Бу воқеага ҳам кўп бўлгани йўқ.

IV боб

КУНЛАРДАН БИР КҮН...

Баланд Чотқол тизмаларидан бири — Қўнғирбуқа тепалигида ёлғиз ўтирган Қоражон хаёлига яна яқин ўтмишда Иван Иванович Шишкин билан учрашган кунлари келди.

Мақсадсиз киши — жиловсиз от — боши оққан томонга кетаверади. Институтни тамомлаш олдида бошига иш тушган Қоражон ўша кезлари қишлоққа келиб, нима қилишини билмай юрган эди. Оға-инилари қаторига қўшилиб, мол боқа бошлади. Шу ерлик баъзи йигитчалар ўнинчини тамомлаб — яхши имтиҳон топшириб шавқу завқ билан ўқишга жўнаётганида, у

«шунча йил ўқиб, яна подачиликка қайтгани» баъзиларни ўйлатиб қўйди. «Ўқиш юққанга юқади»,— деганлар ҳам бўлди. Устидан ариза тушиб, ишлари юришмай турганини билишмасди. «Подачининг боласи подачи, мулланинг боласи мулла бўлади»,— деди яна бир ҳамқишлоғи. «Урушга ҳам бориб, ботирлик кўрсатиб келди, ҳамма ишни қилди, лекин илм ҳаммага ҳам юқавермайди»,— деди қишлоқ сўфиси ўз ўғлининг қанча ўқиб, одам бўлмаганини пардалаш мақсадида. Бу шивир-шивирлар Қоражоннинг ҳам қулоғига етмай иложи йўқ эди. Начора! Институт муҳитидаги кучли тўлқин уни айна диплом оладиган бир пайтда қирғоққа итқитиб ташлади. У ҳовлисига узун кириб, узун чиқиб юрмай подачи инилари билан далага чиқиб кетди. Баъзан кенг қирлар, баланд тоғлар оғушида, барра ўтлар узра ётиб ўйларди: йўлдан озганларни, машишатга берилиб кетганларни ҳаёт тўлқинлари четга итқитиб ташлаши, эҳтиётсизлик қилганлар оёғига чўғиртақлар портиллаб кириб кетиши аниқ эканлигини хаёлидан ўтказди.

Мана, олти ойдирки у подачилик қилиб юрибди. Лекин кутилмаганда, иттифоқо бир куни институтдаги ошнаси Ваня, яъни Иван Иванович Шишкин қишлоқда пайдо бўлиб қолиши уни ҳайрон қилди. Елкасига эски костюмини солиб, сарпойчанг ҳовлига чиққан Қоражонланг очиқ эшик олдида турган Шишкинга рўпара бўлди. Кейин қўл сиқиб ўтирмай қучоқлаша кетишди. Бу йиғит институтда бир неча йилдан буён комсомол комитети бюросининг аъзоси эди. Уни кўп вақт Иван Иванович деб ўтирмай, жўнгина қилиб Ваня деб қўя қолишарди. У бюро топшириғи билан Мингбоев ёнига келибди. Хат ёзиб ўтирманглар, ўзим бориб келаман, дебди.

— Қайси шамол учирди биз томонларга?— Қоражон кутилмаган бу келишдан ҳайратланиб сўради.

— Кўргим келди,— деди у Қоражон билан ёнма-ён хона томон юриб,— албатта сени анави гаплар қизиқтирса керак. Ҳар хил хаёлга бормаслигинг учун гапни лўнда қилиб аввал айтиб қўя қолай: устингдан ёзилган ариза ва анонимкалар, асоссиз, бўҳтон бўлиб чиқди. Текширдик. Бу комсомол комитетининг фикри. Все! Ариза бўлгандан кейин текширишимиз шарт эди. Билдингми? Бу ёнига ҳушёр бўл!

Қоражон ерға қаради. У хомуш, миқ этмай турарди,

— Энди гап бундай! Дипломни олгач, биз бирга ишга борамиз! Жуда катта иш бошланган. Бизнинг факультетдан кўпгина йигитлар комсомол ташкилоти қарори билан ишга йўлланяпти. Тушундингми? Ҳамма гап шу! Энди, ўзимга келсам, мен бугун сеникида қоламан, у ёқ-бу ёқларни томоша қилдирарсан, деб ўйлайман. Эртага тушиб кетаман. Хоҳласанг, бирга шаҳарга тушамиз.

— Келганинг жуда яхши бўлди-да, Ваня,— деди Қоражон онаси, сингилларига уни таништириб,— жуда ҳам зериккан эдим. Сени тезда қўйиб юбормаймиз, уч-тўрт кун қоласан! Бу ерда кўрадиган жойлар бор,— деди.

— «Валерий Чкалов» фильмини кўргансан-а?

— Ҳа.

— Унда бир ери бор: гуноҳ иш қилиб қўйган Чкаловни учишдан четлатадилар. У алам билан Волга бўйига, ўз қишлоғига кетади. Балиқчилар ичида юради. Бу вақтинчалик эди. Улуғ учувчи яна ўз касбига қайтади...

— Ҳа, шундай.

— Мен айтмоқчи бўлганим, мана бу Чотқол дарёсизу баланд тоғлар... юракда қанча дарду губор бўлса, барини олади. Бу тоғларни бир томоша қилайлик, тоғни яхши кўраман. Ўқиб юрганимизда, сени кўриб, қиёфангдан шу томонларни кўргандек бўлардим. Сен қувлик-шумликдан узоқ йигитсан. Қалай, ўша жонон ўзи созмиди? Қичиги зўр девдинг-а?

— Э, қўйсанг-чи! Ўшани эсласам юрагим сиқилади. Туҳматчи-ку!

— Қадди-қомати келишган нарса экан. Тарбиялаб олмабсан-да? Хипча бел...

— Ҳ-ҳ... Уни тарбиялаш! Бу иш сен билан менинг қўлимдан келмайди!

— Биладан, сен билан менинг қўлимдан бошқа иш келмайди. Ха-ха-ха.

— Вой, азиз дўстим-эй! Хизрни йўқлаган эканман. Сенинг келишинг менга дори бўлди. Сен — Ҳизр пайгамбарсан!

Улар хахолашиб кулишиб, ичкари уйга киришди.

— Уч кун аввал йўлбарсга дуч келдим,— деди яна кулиб Қоражон.— Йўқ, уч кундан кейин, мана ҳақиқий йўлбарсга дуч келдим...

Улар яна кулишди.

— Шу гаплар ростми? Ёки ваҳима гаплар, шунча-

ки олди-қочди ҳикояларми? Сен институтда ҳам гапирган эдинг?

— Рост! Чотқол оралиқларида чиройли йўлбарслар бор. Тўғрироғи, тугмача гулли қоплонлар. Улар қонун бўйича муҳофаза қилинади, ов қилиш мумкин эмас. Баъзилар, Чотқол ичкарасидаги қамишзорларда йўлбарслар йўқолиб кетган, дейди. Бу тўғри эмас! Йўлбарс бор.

Қоражон яқинда рўй берган бир воқеани ҳикоя қилиб берди.

Ҳа, дарҳақиқат, Чотқол дарёси атрофида, бир томони Терс дарёсину Янгибозор, ундан то Сандалашгача етган тўқайзорларда баъзан йўлбарсу қоплонлар учрайди. Чотқол тизма тоғларида, Бештор чўққилари остида тугмача гулли кичик қоплонлар ҳам кўп. Бу ерлик кишиларнинг лоф уриб айтишича, йўлбарслар йиртқич бўлгани билан одамга тегмас эмиш. Агар у оч қолмаса, ўзига қасд қилмаган кимсага тегмас эмиш.

Куз кунларининг бирида кечга яқин қишлоқда қишқув бошланди: қўтондаги қўйларни мўлжаллаб, тоғдан тушган оч қоплон ҳай-ҳувдан қочиб, тор кўча ичига кириб қолган. Қалтак кўтарган одамларга ириллаб, ўкириб тургану, ҳеч кимга ёпишмаган. У тоққа чиқиб кетишни мўлжаллаб, деворлардан ҳатлаб томга чиққан, томдан томга сакраб, уйиб қўйилган пичан ғарамларига ўзини уриб, сочиб юборган. Бир муддатли тўполондан сўнг йўл топиб, яна тоққа чиқиб кетган...

Шу куни Шишкин ётиб қолди. Эртасига уларнинг бири саманга, бири тўриққа миниб, Чотқол бўйи — яси қирлар сари жўнашди. Ёнқўрғон қишлоғидан чиқиб, дарё бўйлаб ичкариликка кириша бошлади. Шишкин дарё четидаги баланд қоятошларга, осмонда чарх уриб учган лочинга маҳлиё бўларди. Икки томонда баҳайбат тоғлар савлат тўкиб турибди. Улар гўё чордана қуриб ўғирган алп-пахлавонларга ўхшарди. Ям-яшил майсазор қирлар алплар остидаги гиламга, баъзи ерларда ёйилиб оққан фируза рангдаги Чотқол дарёси алп тоғларнинг олтин косасига ўхшарди. Олис қирларга сочилиб, узоқдан қарғага ўхшаб кўринган қорамолларга тикилишарди. Қоражон Шишкинга қоплонлар сув ичгани ўтадиган сўқмоқни ҳам кўрсатди.

— Бизга қадрдон бўлган манзаралар бир куни келиб ўзгаради, — деди Шишкин, — лекин биз қариб-қартайганимизда ҳам ўша манзарани асло эсдан чиқармаймиз. Қишлоқдаги пастқам уйлари деворлар, тан-

дирларгача қадрдон. Миллион йил илгари яшаган петикантроп одамидан тортиб, кейинги миллион йиллар одамлари ҳам ўзига қадрдон бўлган манзараларни севади, эслайди! Инсон табиати шунақа. Ҳиндистонда жуда хушманзара ерлар бор, дейишади, аммо киши яшаган еридан гўзалроқ ер дунёда йўқ!

Икки отлиқ бир муддатдан сўнг мол боқиладиган кенгликка етиб келишди. Саҳарлаб чиқиб кетган укалари жуда олисдан туриб ўз огалари келаётганини кўриб, Олапар билан баробар югуришди. Тезда етиб келиб, отларнинг жilовини ушлашди. Қоражон хуржунни от устидан олди, бундаги шолча, ихчамгина брезент чодир — капани, қозиқларни олиб, укаларига берди.

— Ҳув анави ерга олиб бориб қоқинглар!

Меҳмонлар олдига келиб, ҳаллослаб тилини осилтириб турган бўрибосар Олапар гўё, «менга ҳам иш топширинглар», дегандай Қоражонга тикилиб турарди. Қоражон хуржуннинг иккинчи кўзидан декча, косалар ва уч-тўрт палён ўтин чиқарди. Шишкин минган отдаги хуржундан дастурхонга ўроғлиқ овқат, кулчалар ва бир-икки шиша ичкилик ҳам олди.

— Роса зиёфат бўларкан!— деди Шишкин гўшtlарга кўз ташларкан, кафтига кафтини ишқалаб,— ишқилиб, йўлбарс келиб ўзимизни зиёфат қилиб кетмасин-да!

Шолчалар ёзилиб, чодир — капа қўққайтирилгач, Қоражоннинг укалари дастурхон ёзишди. Қандил буви бериб юборган хўрақлардан ташқари, Қоражон укаларига қозон осилгани, яхшилаб шўрва қилишларини тайинлади. Қармоқларни ҳам тайёрлаб қўйишди, чунки Шишкин дарё бўйига бориб қармоқ ташлаб ўтиришни яхши кўрарди. Шундан сўнг икки ўртоқ «қиттак-қиттак» қилишди-да, кейин дарё бўйига бориб ўтиришди. «Бирон адашган, улоққан балиқ келиб қармоқни ликиллатармикан», деди ичида Қоражон.

— Балиқ борми?— сўради кайфи чоғ Шишкин болалардан. У ёнига яқин келган қўзичоқларни тирақайлатиб қувлаб қоларди. Бирини тутиб олиб қучоқлаб, ўпиб эркалади. Олапарнинг рашки келиб, симрайиб турарди. Тилини осилтириб, думини супурги қиларди.

— Балиқ кўп. Биз ҳар куни қанчадан-қанча тутамиз-ку!— деди болалардан бири.

— Маст одамга балиқ яқин келмайди,— деди Қоражон.

— Тагин орқадан ваҳима қилган йўлбарсинг келиб қолмасин!

— У ҳам келмайди.

— Ҳозир иккалангиз йўлбарс бўлиб кетдингизку,— деди укаларидан бири кулиб.— Қоплон ҳам бирон унгурда ётиб, сизларни томоша қилаётгандир.

Икки ўртоқ тоза томоша қилишди, бу яқин орада ҳеч ким қўзичоғу зерикиб юрган Олапарларни эркаламаган эди. Улар ўзларини лўкиллашиб, чоптирадиган одамларни хуш кўришарди. Жониворларни гапга тушунмайди деб бўлмайди, улар ўзига нисбатан яхши ёки ёмон муносабатда бўлаётган кимсанинг ниятини важоҳатидан, қилиғидан сезиб туради. Каттақон поданинг бамайлихотир ўтлаб юриши, қўзичоқларнинг эркаланиши, Олапарнинг думи билан ер супуриши буздан далолат бериб турарди.

Кеч кирди. Осмон тўла юлдузлар. Улар шу даражада паст кўринар эдики, қўл узатса етгудай.

— Азизим...— деди кайфи ошган Қоражон юрак сирини дўстига очиб.

— Юрагингда дард борлигини биламан... Юрагинг кесак эмаслигини пайқаганман. Лекин...

— Шу «лекин»ни айтма! Хато қилганман. Бу гапни сендан бўлак ҳеч ким билмайди.

Шишкин Қоражонга тикилиб қараб қолди.

— Киши ёдида фақат пиёда юрган ерлари қолади,— деди Қоражон ёши катталарга ўхшаб,— машинада визиллаб ўтиб кетган жойлар эсда қолмайди.

— Отда юрса-чи?— деди кулиб Шишкин.

— Отдагиси ҳам ёдда қолади. Лекин эшакка миниб тоғда юриш ундан ҳам файзли.

Қоражон дўстига жавоб бермай, шу куни ҳам қишлоқда олиб қолди, ҳамма ёқни кўрсатди, зиёфат қилди. Эртасига улар биргалашиб шаҳарга тушиб кетишди. Қоражон институлга бориб, дипломини олди. Шишкин айтганидек, улар икковлари ҳам Чорвоқ қурилишига, ишга йўлланма олишди...

Бу яқин кечмишлар Қоражон Мингбоев хаёлидан бирма-бир ўтди.

Чотқолу Писком дарёлари туташадиган ерда, баланд Чотқол тизмаларидан бири — Қўнғирбуқа тепалигида ўтирган Қоражон хаёл сурарди. Ўзидан икки ёш кичик Шишкин калласи бор йигит эканлигини, у билан оға-инидек бўлиб қолишганини, бошига бир иш тушса ёнида «саритой» борлигини кўнглидан

Ўтказди. Инженер Шишкин кейинги пайтда бошқа ишлардан озод этилиб, қурилиш партия ташкилотининг секретари қилиб сайланган. Бўстонлиқ район партия ташкилоти бюро аъзоси ҳам. Ниҳоятда софдил бу йигитни «қурилиш авторитетлари» ҳисобланадиган Садовников, Каминский ва бошқалар худди Сергей Сергеевич Парадоксовни ҳурмат қилгандай ҳурматлашарди. Врач Парадоксовнинг олижаноблиги Чорвоқда ҳаммага маълум.

Қош қорайиб, Чирчиқ водийсида беҳисоб чироқлар милтираб кўринди. Қулоқлари шамолда ачишгандан кейингина Қоражон Мингбоев секин-аста баланд қоядан пастга туша бошлади. У баъзан чарчаса, диққат бўлса чап томондаги баланд қояга — Қўнғирбуқа чўққисига чиқиб, тегирмон тошдан каттароқ ясси бир харсангга ўтирарди. Ёз ойларида бу ер ғоятда баҳаво, ғир-ғир шабада. Бу ердан ҳамма ёқ кўринади. Пастда буралиб, тошдан тошга урилиб оқаётган Чирчиқ тўқ зангори тусда кўринарди. Қоражон тоғдан тушиб келаётганида, пастда, лаборатория ойнаси тагида ўтирган Галина Шишкина ҳам шундоқ кўриниб турарди.

— Ана, «Чотқол йўлбарси» тоғдан тушиб келяпти, Ваня! Дўстингга яна бир гап бўлганга ўхшайди,— деди Галина эрини туртиб.

— Нафасингни ёмон қилма! Ҳеч гап йўқ. Тоғда ўсган тоғни қўмсайди,— деди хотинига Шишкин,— хотиндан омади келмаяпти.

— Айб ўзида!— деди Галина,— эҳтимол, ўзи ношуддир...

Тоғдан тушаётган Қоражонга тикилиб қараб турган Галина ўйланиб қолди: ўзбек қизлари бечоранинг ҳусни йўқлиги учун тегмаётган бўлсалар керак. Агар унинг синглиси Валя келса, гап хуснда эмас, бу йигит «порядочный» кимса эканини айтмоқчи бўлди. Кейинчалик Галина ўз синглисини мақтаб Қоражонга кўп хушомад қиларди. Буни сезган Қоражон хаёлига қишлоғида катта бобоси қўшни қизлардан бирига, «сени келин қиламиз», деганида у бечора ҳар куни бобо ўтиб кетаётганида унга кўриниб, тинмай эшик супуришини эслади. Бу билан у бобога ёқмоқчи бўлган эди. Ўша бечора қиз бобо айтганига теголмай, бошқага узатилиб кетган эди. Аммо Галина Шишкина шу яқиндаги Сижжак қишлоғида Гулгун деган қиз яшашини мутлақо билмасди, албатта.

ҚИЙИҚЧАГА ТИКИЛГАН ЁЗУВ

Зихи давлатлик ул икки қошинг-ким,
Кумуш тахт узра оғоношиб ётурлар...

Лутфий

Дунёдаги барча қишлоқлар ичида энг гўзали Сижжак, дунёдаги барча гўзал қизлар ичида энг гўзали Гулгун, дерди Қоражон ўзига ўзи. Сижжак, деса бу йигитнинг юрагини ширин ҳаяжон қоплар, қандайдир бир куч уни тўлқинлантириб юборарди.

Ўша кунги ресторанда бўлган кўнгилсиз воқеадан кейин бир ҳафта ётиб ўзига келган Милтиқбой ака отини эгарлаб Писком дарёси кўприги орқали Боғистонга ўтиб, ундан Кўксув орқали Чотқол ёқасидаги қишлоққа келди. Қоражонни тополмай, укаларига ўз миннатдорчилигини билдирди. Мендан эсдалик, акангга бериб қўй, деб дўппи билан қийиқча туҳфа қилди. Айвонда ўтирган Қандил буви ташқарига чиқмай, эшитилар-эшитилмас ўғли Чорвоқда инженер эканлигини, агар зарур бир гапи бўлса у ёққа бориб сўраса топиб беришликларини эзмаланиб гапирарди.

Инвалид Милтиқбой ака қўлтиқтаёгини тўқиллатиб кета туриб:

— Азамат йигит экан, доимо омон бўлсин!— деди,— бизнинг ҳовлига меҳмон бўлиб келинглар. Албатта келинглар!

Шундан сўнг у яна тўриқда қишлоғига қайтди. Йўл-йўлакай Боғистонга тушиб, ошхонада «юзта»ни уриб олди. «Фронтвойларнинг ичмайдигани бўлмайди. Гуноҳимиз шу, жиндек оқидан тортамиз. Йигитнинг гули ичади»,— дерди мўйловини бураб.

Шанба куни Қоражон эрта билан газик машинасида Чорвоқ орқали Сижжакка ўзди. Машинани дарвозада тўхтатиб, ёлғиз ўзи Милтиқбой ака ҳовлисига кирди. Таклиф этилганига кўра йўл-йўлакай, бирровгина кўриб, ҳол-аҳвол сўрашиб кетмоқчи эди. Милтиқбой аканинг сўзини ерда қолдирмаслик, шоҳи белбоғ, дўппи учун ҳам миннатдорчилик изҳор қилмоқчи эди. Энг муҳими, Гулгунни кўрмоқчи эди. Қийиқчага ипак билан тикилган гуллар орасида «Азамат йигитга» деган сўз ҳам бор эдики, буни кўргач, йигитнинг уйқуси келмай қолди. Бу сўз Қоражон учун атай ёзилганми ёки шунақа ёзиғи бор белбоғни унга туҳфа

этдилармикан? Ана шуни билишни Қоражон Мингбоев кўнглига тугиб қўйди. Фронтида ҳам бундай адреси ноаниқ туҳфаларни кўп олишган эди...

Қоражон ҳовлига кириб, айвон томон юрар экан, шийпонда турган Гулгунни кўрди. Бир қарашда нотаниш кўринган одамнинг айвонга қараб келаётгани Гулгуннинг юрагига гулгула солди.

— Опа, биров келди, — деб юборди у беихтиёр.

Қоражон ялт этиб юқорига қаради-да, тўхтади.

— Салом!

— Салом!

Гулгун югуриб ичкарига кириб кетди. Қоражон ариқ устидаги тахтада қотиб турарди. У яна қайтиб чиқди:

— Тахтадан нарироқда тураверсангиз ҳам бўлади! Мен сиз билан «замри» ўйнаётганим йўқ! — ҳазиллашгандай гап қотди.

— Кечирасиз, Гулгуной.

— Менинг отимни қаёқдан биласиз?

— Зарурат туғилса киши ҳамма нарсани билади...

— Уҳ-ҳў! Сизга адамлар керакмилар? — Гулгун яқинроқ келиб Қоражонни бирдан таниб қолди. «Бу ўша йигит», деди ўзига-ўзи. Негадир юраги орзиқди. Унинг кўз олдида хунуклик билан олижаноблик гир айлана бошлади. У нима қилишини билмай лол бўлиб турарди.

— Ҳа, менга Милтиқбой акам керак эдилар.

— Адамлар йўқлар. Совхозга кетганлар.

Йигит бир зум нима қилишини билмай ўйланиб қолди, сўнг сал дадилланди-да:

— Мана бу қийиқчани сиз тикмаганмисиз? — деб ёнидан қийиқчани чиқариб Гулгунга кўрсатди.

— Ҳа.

— Жуда чиройли. Милтиқбой акамни кичик қизимсиз ё каттасимсиз?

— Милтиқбой акангизнинг биттагина қизлари бор. Уша мен...

— Доимо омон бўлинг.

— Адамларга нима деб қўяй?

— Ҳозир кетаман, — Қоражон билагидаги соатига қаради. — Қийиқчадаги мана бу ёзув илгаридан бормиди ёки атай тикдингизми?

— Атай тикдик. Мен ўзим тикдим. Яна саволингиз борми?

— Йўқ. Ташаккур! Жуда миннатдорман! Мен бу

қийиқчани ўлгунимча асрайман. Бу менинг учун жуда ҳам қимматли. Сиз тикканингиз учун ҳам қимматли, раҳмат!

— Тикиш осон. Адамлар айтсалар яна бошқа қийиқчаларга ҳам тикиб беравераман.

— Йўқ, ундоқ деманг, мана шу бир марта тикканингиз етади. Шу маъқул!

— Қизиқ?

Гулгун соддадил чандиқ йигитнинг ҳаяжонланиб гапираётганига қараб туриб кулиб юборди. Унинг кулиши ниҳоятда чиройли — икки ёноғида кулгич пайдо бўлиб, ҳуснини яна ҳам очиб юборарди. Қоражоннинг одамгарчилигига қойил қолиб, унга ҳурмати ошган эди. Ҳар куни ота-онаси тилида «чотқоллик йигит» достони бўлишини ҳам биларди. Аммо ҳозир Гулгуннинг ғурури у билан тезда эл бўлиб кетишга йўл бермади. Қоражон, «хайр», деб ҳовлидан чиқиб кетаётганида, Гулгун беихтиёр унга мурожаат этди:

— Адамлар келганларида нима деб айтай. Яна келинг.

— Албатта келаман! — деди Қоражон зўр меҳмондорчиликдан мамнун чиққан кишидек. Гулгун бу гал «йўлбарс важоҳатли кишидан» унча чўчимади. Унинг чандиқ юзини бомбаю ўқлардан жароҳатланган Брест қалъаси деворларига қиёс этиб, Милтиқбой ака кўп гапирарди.

Қоражон наздида кундан-кунга ишлар яхши бўлаётганга ўхшаб, юрагини муҳаббат шавқи қуча бошлади. Бу шавқу завқлар баҳор келишидан дарак берувчи қалдирғочларга ўхшарди.

VI боб

ЛОЙИҲА УСТИДА СУҲБАТ ЕКИ УЧ ДАРЁ ҚУШИЛГАН ЖОЙДА

Кундан-кунга юракларни шавқу завқ қуча бошлади. Бу баҳор элчиси қалдирғочларга ўхшарди — кўтаринки руҳ катта қурилишларда жуда муҳим омилдир.

Қурувчилар шаҳарчаси тушадиган яланг майдонда ҳали сувоқдан чиқмаган бинолардан бирига Бошқарма жойлашган. Майдон Чирчиқ кўпригидан ўтгандан кейинги сайхон тепада бўлиб, охири Хумсон қишлоғига борадиган йўлдаги жарликкача туташган. Кенг хонада деразага яқин қўйилган катта стол устида бир

нечта катта тахта қоғозлар, қора тушь билан чизилган чизма лойиҳалар турибди. Қоғозлар устидаги лойиҳада Ўзбекистон харитасига ўхшаб қора чизиқлар билан бирга зилол ва қўнғир бўёқлар ҳам бор. Улкан тоғлар оралигидан ўтаётган Чотқол, Писком, Кўксув ҳамда бир неча кичик сойлар зилол ранг билан белгиланган. Диққат билан лойиҳаларга кўз ташлаган киши мутатхассис бўлмаса ҳам бу ерда катта тўғон кўтарилаётганини чизиқ ва бўёқлардан бемалол билиши мумкин.

Лойиҳалар ёзиб қўйилган столнинг ўнг томонида қурилиш бошлиғи Георгий Исаевич Садовников ўтирарди. Баъзи лойиҳалар хона дёворига ҳам осиб қўйилган. Стол атрофида Геннадий Моисеевич Арамбичкий, Игорь Ильич Каминский, қурилиш партия ташкилотининг секретари Иван Иванович Шишкин, инженер Қоражон Мингбоев, прораблардан Трифон Никаноренко, экскаваторчилар — Виктор Можяев, Ҳамид Раҳимбоев, Николай Колбасин, Абдуманноп Чоршанбахўжаев ва бошқалар ўтирарди. Садовников яна кимларнингдир келишини кутарди. Бир оздан сўнг коридорда кирза этикларнинг бетартиб дукурдукури эшитилди. СУ-2га бириктирилган шофёрлар, портлатувчилар, бетончилар, тоғни ўйиб, туннель қазиётганлардан ҳам вакиллар кириб келди.

— Бошқа кутмаймиз-а? — сўради Садовников ёнида ўтирган Шишкиндан.

— Бошлайверинг, Георгий Исаевич.

— Уртоқлар! Дарёни бўғиб, янги изга солдик. Митинг ўтди, яхши бўлди. Туннель қазиш график бўйича вақтида кетяпти. Мен уларнинг матонат кўрсатаётганликларини алоҳида қайд этишим керак! Бугун гап асосан СУ-2, яъни тўғон қурилиши устида боради. Лойиҳалар ҳаммаси жойида. Давлат комиссияси тасдиқлаган. Лекин иш жараёнида лойиҳанинг баъзи ерларига ўзгартиш киритишимиз мумкин. Унинг авторлари, Ўзгидропроект ходимлари доимо биз билан бирга. Лойиҳа бўйича иш қизғин бошланиб кетди. Маълумки, биз анча-мунча иш қилиб қўйдик. Кеча газетада Ўзгидропроектнинг тупроқни ўрганиш бўлими мудир, инженер Леднев мақоласи босилиб чиқди. Бундан сал илгарироқ журналда Ўзбекистон Фанлар академиясининг мухбир аъзоси, инженер Музаффаровнинг мақоласи ҳам чиққан эди. Ҳаммамиз ўқидик. Бу мақолаларда муҳим проблемалар ўртага ташланган. Бизнинг тўғонга ҳам қандайдир алоқаси

борга ўхшайди. Мен мақола босилган газета ва журнални бир ҳафта аввал бу ерда ҳозир бўлган ўртоқларга берганман. Биз маҳаллий хом ашёдан катта тўғон қуряпмиз. Янглишмасам, бу тўғон СССРда биринчи. Биз қурган тўғон асрлар давомида яшаши керак. Маҳаллий хом ашё — тупроқ, шағал, қум, майда харсанг бўлаклари, йирик харсанглар шу даражада шиббаланиб, бир-бирига бирикиб кетиши керак, бўлмаса иш биз ўйлагандек бўлмайди. Биз эксперимент ёки таваккал қилолмаймиз, чунки ҳавзада икки миллиард кубометр сув тўпланadi. Кейинчалик бундан ҳам ошади. Бу ҳазилакам сув эмас. Денгиз. Пастда республика пойтахти Тошкент турибди... Сиз бир нима дейсизми, Игсрь Ильич?

— Майли, бир-икки оғиз гапиришим мумкин, — деди кўзойнакли кекса инженер Каминский, — мен иккала мақолани ҳам ўқиб чиқдим. Инженер Файзулла Аҳмедович Музаффаровни яхши танийман. Мақоласи назарийроқ, аммо бизнинг қурилишга алоқаси бор. Ледневники ҳам. Урта Осиё шароитида кўп районларда, айниқса, Тошкент области, Фарғона водийсида маҳаллий хом ашё билан тез ва арзон тўғонлар қуриш муаммосига бағишланган иккала мақола ҳам муҳим! Маҳаллий шароитни, бу ер табиатини мен унча яхши билмайман. Карьерларнинг яқин бўлиши, шағал-қумдан ташқари соғ тупроқ масаласи яхши. Инженер Мингбоев шу ерлик, Арамбицкий ҳам маҳаллий шароитни яхши билади. Улар гапирсин, эшитайлик.

Садовников пастроқда ўтирган ёш инженер Мингбоевга қаради. Қоражон ўрнидан туриб, стол ёнига яқин келди. Гарчи хунук, харсанг тошдек ғадир-будур юзига барча ўтирганлар ялт этиб қараган бўлсалар ҳам, бу йигитнинг ҳаёти ўлжага қолгани, танк ичида ёниб кетганини эслашиб, унга қандайдир бир ҳурмат билан тикилишди. Бу ерда ҳозир бўлганлар ичида лойиҳа муаллифларидан гўзал рус аёллари Резникова билан Городецкая ҳам аввал бу «чандиқ» кимсага тикилиб туриб, Шишкин билан шивирлашиб олгач, қарашлари ўзгарди.

— Тупроқ тўғонлар ҳамма мамлакатларда кенг тарқалган, — деди инженер Қоражон Мингбоев, — тўғон қуришнинг қадимий усулларидан ҳисобланади. Тупроқ механикаси ва ер ости сувлари тозаланиши назариясининг тараққиёти, шунингдек, механизациянинг кенг ривожланиши ҳозирги пайтда тупроқ тўғон-

ларининг анча баланд ва катта ҳажмли қилиб қуриш имкониятини бермоқда. Мен, Музаффаров билан Леднев мақолаларини жуда фойдали, деб ҳисоблайман. Тўғон ичидаги элакловчи оқим ҳаракати ва унинг пойдевори ички ювилиш ва нурашга йўл қўймаслиги керак. Тупроқдан қурилган тўғонлар мутлақо ёпиқ бўлади, сув тошиб, устидан ошиб ўтиши мумкин эмас. Шу жиҳатдан Георгий Исаевичнинг, «тўғонимиз абадул абад», деганларида жон бор. Тупроқнинг механик таркиби бир хил, жумладан, эгилувчан ёки қаттиқ материалдан қалқон ўрнатилган тўғонлар бор. Бундан ташқари, турли хил тупроқдан тикланган, жумладан, филтрланишга қарши марказий кўтарма призмали тўғонлар ҳам бор. Шунингдек, маркази сув ўтказмас тупроқ ёки диафрагмали тўғонлар ҳам бор. Тўғоннинг муҳим бўлакларидан бири ер ости қувуридир. У элакланган сувнинг қияликка оқиб кетиши ва тўғон емирилишининг олдини олади. Ер ости қувурлари, яъни бизнинг туннель махсус саралаб олинган қум ва майда тошлардан иборат кичик қатламлардан аста-секин шағал ва тошлардан тузилган йирик қатламлар асосига қурилади. Сувни элаклаш йўлини узайтириш учун кўпинча сув ўтказмас материаллардан тўсиқ ўрнатилади. Бу тўсиқ юқорида айtilган қалқоннинг давомидир. Бизнинг тўғон шундай. Тўғон деворларини тўлқин, муз ва шамол натижасида емирилишдан сақлаш учун бетон, темир-бетон тахталари, тош ва харсанг ётқизиш кўзда тутилади. Қияликнинг паст қисмини сақлаш учун эса майда тош ва шағал қатлами ё бўлмаса чим ётқизилади. Бизда асосан карьердан олинган катта харсанг тошлар кўзда тутилади.

Ҳурматли ўртоқлар! Ўзгидропроект ҳамда лойиҳа авторлари кўп йиллар мобайнида ниҳоятда катта иш қилишгани ҳаммамизга маълум. Кейинги икки мақола бошлаган ишимизга қарама-қарши эмас. Аксинча, сифатни, маҳаллий хом ашё бирикмаси, шиббалашни пухта ўтказишни олдинга суради. Мен бу суҳбатда иштирок этаётган катта мутахассис ўртоқлар олдида бир нима дейишга ожизман, лекин менинг болалигим мана шу ерларда ўтганлиги, бу ерларни билишим сабабли айрим мулоҳазаларимни айтаман. Қум-шағал карьеры лойиҳада жуда узоқда — Ғазалкент остонасига белгиланган. Мен тупроқни ҳам, қум-шағални ҳам тўғоннинг ёнгинасидан — Қўнғирбуқа тоғи остидан олишни таклиф этаман. Йирик харсангларни дарёнинг

чап томонидан, Сижжак йўлидаги Писком тоғ этакларидан портлатиш йўли билан олиш анча қулай. Кўп пул тежалади. Лойиҳа бўйича бу карьерлар ўн беш километр узоқ ерда. Тўғоннинг ўнг ва чап қанотларидаги баландликка кўтариладиган йўллар «БелАЗ» учун унча қулай эмас. Бу иш тепасида турган ўртоқлар йўлни яхшилашлари керак. Мен, асосан, карьерларни тўғонга яқин ердан белгилашни таклиф этаман.

Инженер Каминский Садовниковга жилмайиб қаради:

— Мана, айтмадимми, Георгий Исаевич, ҳамма ишимиз пишиқ, лойиҳа бўйича кетяпти, деб ўтирмасдан, маслаҳатлашиб олганимиз яхши бўлди! Етти ўлчаб, бир кес, деганлар. Лойиҳани Давлат комиссияси тасдиқлаган, лекин баъзи ерларига биз шароит билан ҳисоблашиб, таҳрир киритишимиз мумкин. Инженер Мингбоев таклифи менинг дилимдаги гап. Карьерларни узоқ қилмаслик керак. Бу, миллион сўмларни тежашдан ташқари иш сифатини яхшилайди. Инженер Мингбоев бу нарсани вақтида яхши пайқаган. Шу ернинг боласи-да, ҳар тепалигу ҳар қояни яхши билади.

Шишкин, Никаноренко, Раҳимбобоевлар ҳам «шиб-балаш» ва «карьер» ҳақидаги гапларни мамнуният билан маъқуллашди. Суҳбат анча вақтгача давом этди. Йигилганларнинг деярли ҳаммаси бир оғиздан бўлса ҳам гапиришди. Бу суҳбат Садовников учун жуда ҳам фойдали эди. Суҳбат охирида у бу учрашувдан мамнун эканлигини, анча масалалар аниқлаб олинганини айтди. Бу ҳақда обкомга ҳам, Трестга ҳам хабар қилишини, қимматли таклифлар амалий ишда ҳисобга олинажagini билдирди.

Қош қорайишига яқин тарқашди. Қўражон билан Иван Шишкин аллавақтгача дарё бўйида айланиб юришди.

Ҳаво мусаффо, дарё шовиллар. Атрофда баҳайбат тоғ чўққилари...

* * *

Чорвоқда катта қурилиш ишлари бошланиб кетгани, дарё бўғилиб, бир юз олтмиш саккиз метр баландликда тўғон бунёд этилаётгани, водийда денгиз пайдо бўлиши ҳақидаги хабар оғиздан оғизга кўчди. Ғарбшимолдаги Хондайлиқ, Сойлиқ, Чимбойлиқ, Хумсон

Хўжакент, Пинском дарёси ёқасидаги Сижжак, Боғистону Нанай, Чотқолу Кўксув ёқасидаги Бурчмулла, Ёнқўрғон, Юсупхона, жанубда — Чимён, Ёижолу Қоронкўл, тоғ оралиқларидаги Қапал, Така ёнғоқ, Чақчам, Қорамозор, Яккатут... қишлоқларининг аҳолиси бу муждани эшитди. Азамат йигитлар талабгор бўлиб келиб ишга кириша бошлашди — бу ерда ҳаммага иш топилиши ҳақида қишлоқларга хабар қилинди. Тошкент — Чорвоқ йўлида тинмай поездлар қатнаб, платформаларда қурилиш материаллари, кранлар, экскаваторлар, бульдозерлар, скреперлар, улкан «БелАЗ», «КРАЗ», «МАЗ»лар олиб келинаётгани ҳаммага маълум эди. Чирчиқнинг ўнг томонидаги Хумсон йўлида — сайҳонликка вагон-уйлар жойлаштирилганини ҳам қишлоқ аҳли, каттадан-кичик кўрди. Поезддан ташқари Тошкент — Чорвоқ йўлида кучли «БелАЗ»лар тинмай вағиллаб югура бошлади. Уларга қувиру темир ускуналар, ёғочлар, транспорт учун эҳтиёт қисмлар, барча қурилишларнинг «нони» ҳисобланувчи цемент, ёқилги цистерналари ортилган. Хуллас, дарёлар туташадиган Чорвоқ водийсида ҳаёт кайнай бошлади. Буюк қоялар, тоғлар асрий сукунат уйқусидан уйғониб, бу ерларда чумолидек ўрмалаётган инсон измига ўзларини топширган эдилар. Қатор қирқ туяни бир кичик бола етаклаб кетганидек, қатор тоғлар силсиласи инсон измига бўйсуниб, ўринларидан қўзғалаётгандай бўларди.

Тоғ оралиқларининг номдор кишиларидан бўлган сижжаклик Милтиқбой ака билан Чоршанба ота маслаҳатлашиб, бугун Хўжакент томон йўл олишди. Уларнинг бири, Улуғ Ватан урушининг инвалиди, кўкрагида орден-медаллар, совхоз боғбони бўлса, иккинчиси, кўп йиллар қишлоқ Советининг раиси бўлган, йигирманчи йилларда тоғдан тушган босмачиларга қарши қўлига қурол олиб курашган, ҳозир зукко кексаликда умр ўтказаётган қариялардан эди. От-аравани қўшишиб, эрта билан йўлга чиқишаётганида отанинг невараси — ўн икки яшар Ҳикматжон ҳам уларга эргашди. У тизгинни қўлга олди. Бу ҳолни кўрган шўх Гулгун ҳам жим ўтиролмади; у йўлда тушиб қолиб, автобус билан Ғазалкентга — бувисиникига зарур иш билан боражагини, буни онаси жуда-жуда тайинлаганини айтиб, адасидан руҳсат олди. Аравада тўрт киши — энг олдинда Ҳикматжон, ундан кейин Милтиқбой ака билан Чоршанба ота, охирида

Гулгун ўтириб, Чорвоқ томон йўл олишди. Кейинчалик шу атрофдаги қишлоқларни сув босади, деган ваҳимали хабар икки оқсоқолни ўрнидан қўзгатган эди. Нега сув босади? Наҳотки, Совет ҳукуматимиз бунга йўл қўйса? Минг йиллардан буён яшаб келган, ота-боболаримизнинг гўри турган бу қишлоқлар сув остида қолиши мумкинми?! Бу ерда қанча боғу роғлар бор, уларни сув босишига ким рухсат беради?! Ахир, бу қишлоқда уруш ветерани Милтиқбой ака Қўйбоқаров билан инқилоб ветерани Чоршанба ота яшайди! Шундоқ элга таниқ мўътабар одамларнинг ҳовли-жойини сув босиши мумкинми? Йўқ, бундай бўлиши ҳеч ақлга сигмайди! Шўро ҳукумати учун жонини берган бундай одамлар завоқ топмайди! Шўро ҳукумати бор экан, бу одамлар яшайди, наслу насаби, оталари билан фахрлана берадилар! Шу одамларнинг ўзи Шўро ҳукумати демак! Хўш, шундоқ экан, нега қишлоқни сув босади? Нега улар билан маслаҳатлашмай бундоқ ишларга йўл қўйишди экан? Шу тақлид ўйлар мўйловдор Милтиқбой ака билан лўмбиллаган, тақир бош Чоршанба отани жунбишга солиб, «ҳозирги замон ёшларининг нима иш қилишаётганини билмоқ ёки бу ишнинг олдини олмоқ» мақсадида Чорвоққа тушиб, қурилиш бошлиғи билан бир гаплашиб қўйишмоқчи бўлишди.

Янгигина арава қишлоқдан чиққач, пасту баландликлардан ўтиб, Чорвоқ қайдасан, деб қалдираб кета бошлади. Эрталаб йўлга чиққан аравадагилар пешинга яқин Хумсон йўлидаги қурувчилар учун уй-жой қурилаётган сайҳонликка етиб келиб, штаб қайда эканини одамлардан сўрадилар. Бу ерда ҳам ҳамма ёққа қурилиш материаллари уйиб ташланган; гишту цемент, қуворлар, ёғочлар сочилган. Экскаваторлар бақриб-чақриб ер ковларди. Мингларча одам, биров билан бирөөнинг иши йўқ, турли миллат вакиллари энг шимариб ишларди. Милтиқбой ака билан Чоршанба отанинг: «Ҳой, нима қиляпсизлар? Тўхтанглар!» — деганларининг фойдаси йўқ. «Агар қишлоқларимизни сув босса, биз бунга рози бўлолмаймиз», дегандек Чоршанба ота у ёқ-бу ёққа назар ташлаган бўлди. Ҳув, пастдаги Эшаккўприк рўпарасида Чорвоқ сайҳонлигида чанг буруқсаб ётибди. Улар от-аравани тепаликдаги «штаб» деб аталган икки қаватли гиштин бино ёнида тўхтатиб, ерга тушишди. Бир оз ўзларини тартибга солиб, у ёқ-бу ёққа анграйиб, йўл қураётганлардан:

«Бошлиқнинг идораси шуми?» — деб сўрашди. «Иккинчи қаватга чиқиб, коридор билан борсангиз, тўғридаги хона. Эшигига фамилияси ҳам ёзиб қўйилган», — дейишди. Олдинда қўчқор шох бурама мўйловли Милтиқбой ака, ундан кейин зинадан ҳаллослаб чиқаётган тақир бош Чоршанба ота, ундан кейин юпқа зар рўмол ўраб, дўппи кийиб, сочини иккита қилиб ўрган, «қийиқ кўз, бодом қовоқ» Гулгун. Ҳикматжон аравага қараб қолди. Милтиқбой ака тўппа-тўғри қурилиш бошлиғи қабулхонасига кириб, телефон ёнида ўтирган хушбичимгина жувондан бошлиқни сўради. Георгий Исаевич Садовников объектда эканини эшитгач, тарвузлари қўлтиқдан тушиб, бир-бирларига қараб қолишди. Секретарь жувон қурилиш бошлигининг тезда келиб қолишини, агар зарур ишлари бўлса, кутганлари маъқул эканини ҳам қўшиб қўйди. Бериоқдаги, эшиги қия очилиб қолган бир хонадан кимнингдир сўзлаётгани эшитилиб турарди. Милтиқбой ака одобдан бўлмаса ҳам секин эшикни очиб, ичкарига қаради. Бу хонада, устига катта тахта қоғозлар қўйилган стол атрофида ўн-ўн беш киши ўтириб, мажлис қураётган экан. Юқорида туриб гапираётган одамга ҳам кўзи тушди. У ўз кўзига ишонмай, яна тикилиброқ қаради. «Ия, ўзимизнинг анави укамиз-ку» — ҳайратланди Милтиқбой ака. Отасининг ёнида турган Гулгун ҳам ялт этиб хонага қаради — гапираётган одам дарҳол унинг диққатини ўзига тортди: «Бу ўша чандиқ йигит-ку!» Гулгун уялиб кетганидан ўзини четга олди. Милтиқбой ака, одобсизлик бўлмасин дегандек эшикни қайтадан секин ёпди. Хона эшигига «СУ-2. Инженер Қ. Мингбоев» деб ёзиб қўйилган. Гулгун учун бир лаҳзада ҳамма нарса аён бўлди. Бу йигит шофёр эмас, қурилишда инженер экан... Мабодо, шофёр бўлганида ҳам энг яхши шофёр, инсофли киши эканини ўша жала куни билган эди. Гулгунга бу «қўрқинчли» одам бошқача кўрина бошлади, эркакларнинг қош-кўзи чиройли бўлиши шарғми! Гап виждону юракда!

Шу лаҳза эшик очилиб, Қоражон коридорга чиқди. Гулгуннинг ранги ўчиб, саросимада қолди.

— Келинглар! Хуш келибсизлар!

— Ассалому алайкум! — деди биринчи бўлиб Қоражон Мингбоевга қўл узатган Милтиқбой ака, — шу ерда ишлар экансиз-да, укажон? Буни қаранг, биз буни билмас эканмиз. Бўлмаса сизнинг ўзингизга учрашиб кетаверсак ҳам бўлар экан-ку!

Қоражон деворга суяниб, ҳаллослаб турган Чоршанба ота, ундан нарироқдаги Гулгун билан ҳам қўл беришиб омонлашди. Гулгуннинг нозик қўлларини сиқаркан, юрағи уриб кетди. Тўғрироғи, шу лаҳза уларнинг икковларининг ҳам юраклари бирдек тепар эди.

— Агарда Георгий Исаевич Садовниковда ишларингиз бўлса, бир оз кутинглар,— деди Қоражон Мингбоев,— жуда яхши одам. Ҳозир келиб қолади.

— Бизни сўрайдиган сўроқларимиз бор,— деди Чоршанба ота,— кўп гапларни ўртоғингиз Абдуманнопдан эшитдим. Қишлоқни сув босармиш. Хўш, бизлар қаёққа борамиз?!

— Ҳамма ёқни босмайди, қисман...

— Ҳа, ана, демак, гап бор экан. «Қисман» бўлса ҳам «миш-миш»ларнинг тагида гап бор экан. Сиз инженерсиз, билиб гапиряпсиз. Демак, Абдуманноп ҳам бу гапни ҳаводан олмаган экан. Тушундингизми, Милтиқбой? Мана, гапнинг таги чиқди. Биз бу ерга бекорга келганимиз йўқ. Абдуманноп бир нимани билмаса гапирмайди. Анави тепадаги савдогарларни эмас, бизларнинг ҳовлимизни сув босади. Камбағални туянинг устида ит қопади, дегани шу-да!

— Шу иш тўғрими, укажон?— сўради Милтиқбой ака.

— Қурилиш бошлиғи билан албатта учрашишларингиз керак экан,— деди Қоражон.— Мен бундай саволга жавоб беришим одобдан эмас. Қурилишда менга ўхшаган ўттиздан ортиқ инженер ишлайди. Бизнинг бошлиғимиз ўртоқ Садовников, менимча, у киши билан гаплашсангиз жуда яхши бўлади. Ўзи ҳам одамохун, гаплашадиган киши. Ҳозир келиб қоладилар...

— Майли, кутамиз!— деди Милтиқбой ака,— сиз кириб мажлисингизни қилаверинг.

Қоражон Гулгунга табассум қилди-да, ичкарига кириб кетди.

Гулгун кабинет эшигидаги хатга яна қаради: «СУ-2. Инженер Қ. Мингбоев».

Орадан бир муддат ўтгач, зинапоядан бир тўп одамлар билан йўл-йўлакай гаплашиб чиқиб келаётган паст бўйли бир киши коридордаги стулларда ўтирган Милтиқбой ака, Чоршанба отага салом бериб тўғридаги ўз кабинетига кирди. Қабулхонада ўтирган бежирим секретарь жувон ҳам бир даста қоғозларни кўтариб, у

одам изидан эргашди. Кўп ўтмай, секретарь аёл қайтиб чиқиб, Милтиқбой акага мурожаат этди:

— Георгий Исаевич келди. Марҳамат, киришингиз мумкин.

Улар ичкарига киришди. Гулгун ҳам. Икки оқсоқол қурилиш бошлиғига ўзларини танитиб турганларида Қоражон ҳам кириб келди. Садовников ўзи билан бирга келган прораблар, хўжалик ходимлари билан наридан-бери гаплашиб, секретарь олиб кирган қоғозларга имзо чекди-да, кейин ўрнидан туриб кабинет четида дераза яқинида турган катта стол ёнига келди. У сижжаклик оқсоқолларнинг мақсадини дарҳол пайқаган эди. Бундан бир ҳафта бурун Боғистон, Бурчмулла томонлардан ҳам одамлар келишганди.

Садовников истараси иссиқ, доимо кулимсираб турадиган хушфедъл бир одам эканлигини икки кекса пайқади. У икки оқсоқолга қурилиш макети атрофига стул қўйиб бериб, ёнида турган кичкина таёқчани қўлга олди. Кабинетда Гулгун, Қоражон ва бошқа прораблар билан бирга ўн чоғли киши ҳам бор эди. Улар ҳам беихтиёр бошлиққа тикилиб, жим қолишди.

— Мана бу — Чотқол билан Писком дарёлари қўшилаётган ер, — у таёқча билан йилтираб турган шиша чизиқларни кўрсатди, — юқорида Чотқолга Кўксув қўшилади, мана бу Кўксув. Тўғрими?

Икки кекса бош қимирлатиб тасдиқлашди.

— Мана бу Чирчиққа қурилган эски омонат кўприк. Бунини Эшаккўприк дейилади. Тўғрими? — Георгий Исаевич ўзбек тилида яхши гапирарди. У отаси билан Ўзбекистонга кўчиб келганида уч яшар бола экан. Тошкентда ўқиб, таълим олганлигини ҳам гап ичида қистириб кетди.

— Тўғри, — деди Милтиқбой ака.

— Баракалла! Мана шу икки қоя оралиғига, Қўнғирбуқа билан Асқартоққа баландлиги бир юз олтмиш саккиз метрлик тўғон қурамыз. Чирчиқ бўғилиб, сув кўтарилади. Пастда электр станцияси қурамыз. Шунда Тошкент областида юз минг гектар ерга сув чиқиб, пахта далалари кенгайди, боғ-роғлар бунёд этилади. Мана бу иш бир неча йилга мўлжалланган. Қурилиш Иттифоқ аҳамиятига эга. Мана, ўртоқ Мингбоев шу ерлик, — Гулгун ялт этиб Қоражонга қараб қўйди. — У — инженер. Қурилишда шу ерлик ўзбеклар кўп. Шу билан бирга руслар, тожиклар, қozoқлар, қирғизлар ҳам кўп. Ҳаммамизнинг ниятимиз битта — хал-

қимизнинг яна ҳам яхши яшаши, фаровонлиги учун қурилаётган бу ишшоотни вақтида қуриб битириш. Партия ва ҳукуратимиз бу катта ишни сиз билан бизнинг зиммамизга юклади.

Диққат билан кузатиб турган Чоршанба отанинг назарида Садовниковнинг салмоқлиниб, ўз ишига комил ишонч билан гапириши Охунбобоевга ўхшашиб кетарди. Унинг юзлари ҳам Охунбобоевга ўхшаш, ўттиз бешинчи йилда гидростанция қурувчилари билан учрашган Йўлдош Охунбобоев станция макети ёнида худди шундай гаплашган эди. Бу учрашувда Чоршанба ота ҳам қатнашиш шарафига муяссар бўлган.

— Ўзбекгидроэнергострой трести, Гидропроект институти асосан бизга ёрдам беради. Буни инженер Мингбоев ҳам яхши билади,— деди Георгий Исаевич кексалар олдида Қоражонга ўхшаш шу ерлик йигитларга суянаётганини билдириб. Унинг сўзлари Чорвоқнинг истиқболи порлоқ эканини, шу ер фарзандлари бошқалардан кўра ҳам бу улуғ ишга кўпроқ ҳисса қўшишлари кераклигини билдириб турарди.

Қурилиш бошлиғи қилинадиган ишлар ҳақида отахонларга анча муфассал гапириб берди. Вақтини аямади. У ҳатто қишлоқ одамлари бу ишлар билан кўпроқ қизиқишларини истарди ҳам. Чорвоқ қурилиши партия ташкилотининг унга топшириғи ҳам шундай.

Милтиқбой ака билан Чоршанба ота Садовников кабинетидан мамнун чиқишди. Уларни пастгача Қсражон кузатиб қўйди. Арава Хўжакент томонга жўнади. Милтиқбой ака билан Чоршанба ота чоёхонага тушиб дам олиш, эски ошналари билан шакарғуфтерлик қилишни мўлжаллашди. Шу ердан Гулгунни автобусга чиқариб юборишди. Гулгун Қоражон ҳақида ўйларди. Ўйламаслиги мумкин эмас эди.

VII боб

«ЕР НОТАНИШ БУЗДИ ОРЭМИМ...»

Ўзи гулрангу гул монанд зоти,
Бўлуб Гулгун халойиқ ичра оти.
Навоий

Ҳа, Гулгун кейинги кунларда инженер йигит ҳақида оз-моз ўйлайдиган бўлиб қолди. Отасини безорилар қўлидан ажратиб олиши билан эҳтимол уни

Ўлимдан сақлаб қолгандир. Яримта, инвалид одамни яна бир-икки ортиқроқ тепганларида ўша ернинг ўзида ўлиб қоларди. Бу гапни отасининг ўзи неча бор такрорлаган эди. Чотқоллик йигитнинг мардлигига тасанно айтган. Шунча оғир жанглардан омон-эсон келиб, тўртта безорининг қўлида ўлиб кетса, бундан ёмони йўқ. Гулгун ўша куни Мингбоевга ташаккур айтмай, муомалани қуруқроқ қилганидан хижолат бўлди. Бу йигитнинг ким эканлигини муфассалроқ билишни истарди. Умрида бировга дағаллик ёки найранг қилмаган, дилозор дугоналарини асло ёқтирмайдиган Гулгун ўйланиб қолиб, афсусланди. У ўз феълига ҳеч тўғри келмайдиган иш қилган эди. Иккиламчи: шу «чандиқ йигит»нинг нимаси уни ўйлатиб қўйди? Қошлари ҳам кўмир билан чизиб қўйилгандек. Бунинг устига у қора, исми ҳам Қора, кўринишидан ёши ҳам анча жойга бориб қолганга ўхшайди... Лекин барибир у билан учрашиши керак! Ўзиям инженер экан. Бу йигитда бир сирли қудрат бор — ўтқир қарашларидан пайқади. Белбоқни баҳона қилиб, атай қишлоққа келиши бежиз эмас! Гулгун йўлда ўзи билан ўзи гаплаша бошлади. Агар мен кимнидир яхши кўриб, йигитлар ҳақида ўйлар эканман, бу дугоналаримга албатта ёқмайди. Илгари синфдошлари ичида бир бола Гулгун ишқида оҳ уриб, шеърлар ёзиб юрарди. Қаердандир Гулгуннинг фотосуратини топиб, ёнида олиб юрганни болалар кўрган. Ўқитувчилари, синф раҳбари бир неча бор ёшлар ахлоқи ҳақида гапириб, юқори синф болалари бу масалада жуда ибратли бўлиши, фақат ўқишни, имтиҳонларни ўйлаши керак, деган эди. Ўнинчи синфда ўқийдиган бир йигит ёмон иш қилиб қўйгани сабаб бўлиб, мактабга комиссия келгани, таълим-тарбия ишлари бўш, деган баҳо берилгани ҳаммага маълум эди. Бу кўнгилсизликдан кейин мактаб директори анча вақт касал бўлиб ётди.

Гулгун жуда ўйланиб қолди. Лекин барибир яна кўз олдига чандиқ йигит кела бошлади. У фақат олижаноблик қилган йигитни бир кўрмоқчи. Бошқа ҳеч қандай нияти йўқ!

Нима қилиш керак?

Гулгун ўша йигит билан яна бир учрашишни негадир истарди. Бунинг учун нима қилиш керак? Отасига айтиб, ўша Мингбоевни уйга таклиф этишсамикан? Йўқ. Бу жуда ноқулай. Ёки Чорвоқ қурилишига борсамикан? Йўқ, бу ҳам ноқулай. Йигит кишининг

изидан қидириб бориш уят! Лекин унинг ўша куни қийиқчани кўрсатиб, «бу сўз аслида ёзиғлиқмиди ёки атай ёзилдими?» деб сўрагани Гулгуннинг эсига тушди. Демак, у ҳам Гулгунни ўйлар экан-да?

Куз. Намгарчилик. Шивалаб майда ёмғир ёғарди. Хона ичида ним овоз қилиб қўйилган радио латиф бир музыка чаларди. Гулгун адасига косада аччиқ-чучук олиб келиб бергач, яна ошхонага, онаси ёнига кирди. Қозонда ош дамлоғлиқ...

Лекин уларга бениҳоя яхшилик қилган бир одамни суриштириб билиш гуноҳ эмас-ку! Бу энгилтакликка кирмайди. Улуғ Ватан урушининг қатнашчиси, саломатлигини йўқотган, инвалид бир одам ҳаётини сақлаб қолган кишини суриштиришнинг нимаси уят? То Берлингача жанг қилиб борган одамлар саноқли — унинг отаси Қизил Байроқ, Биринчи даражали Ватан уруши ордени, Қизил Юлдуз орденлари, медаллар билан мукофотланган. Совет Иттифоқи Қаҳрамони даражасига етай деб қолган. Шундоқ отанинг ҳаётини сақлаб қолган киши билан танишмоқ гуноҳми? Унинг отаси мол-дунё орқасидан қувиб, қўлини совуқ сувга урмай, обрў таллашиб юрган кимсалардан эмас-ку! У яримта одам, яна кўчат экиб, боғ қиляпти. Совхоздаги катта олмазор боғ унинг қадоқ қўллари, меҳнатидан бунёд бўлган. У бировга панд берай, мансабу шуҳрат топай, деб яшаётгани йўқ. У доим олма дарахтларининг пайванди, ҳосили ва янги кўчатлар ўтказишни ўйлайди. Шу одам ўша куни ўлиб-нетиб кетса нима бўларди?! Ҳукуматга шундай одамлар керак, тўғрироғи, шундай одамлар ҳукумат демак. Агар шундай одамлар кўп бўлмаганда мамлакатнинг ҳоли нима бўларди? Шундай покиза одамни ўлдириш — мамлакатга суиқасд демакдир! Қора йигит мамлакатга қарши қилинган суиқасдга кўкрагини тутиб, сақлаб қолган. Гарчи безориларнинг онгсизларча хуружи бўлса ҳам, уни даф этиш қайси жасратдан кам?

Гулгун ёшлик ҳиссиётларини бир томонга йиғиштириб, масалага жиддий қаради. Бу мулоҳаза ҳам унинг кўзига инженер Мингбоевни бошқача кўрсата босилади.

Орадан яна бир ой ўтди. Декабрнинг ўрталарига бориб қалин қор тушди. Ёмғир аралаш лайлак қор билан бошланган ёнғингарчилик аччиқ изгиринга

айланди. Сурункасига бир ҳафта қор ёғиб, томлар, кўчалар, йўллар қорга кўмилди. Ҳар куни ҳовлида қор кураб, йўл очадиған укаси, қорнинг қалин бўлишига қарамай, пастликда, Чотқол билан Писком дарёларининг қўшилиш ерида уч оёқ устига ўрнатилган дурбин билан адирларга ўлчов тахтаси тиклаб, гоҳ у томонни, гоҳ бу томонни кўраётган одамларни кўрибди. Чодир — капалар қуриб, ер ўлчаётган одамлар пайдо бўлибди. Улар орасида ҳовлиларига икки бор келган ўша чандиқ қора йигит ҳам кўриниб қолармиш. Бу йигитни бола-чақали, деб ўйлашарди. Унинг ҳали бўйдоқлигини билмаган эди. Кишини сеҳрловчи қандайдир бир куч унинг кўзларига яширингандек. Унинг сиртқи кўринишидан кўра ҳам қилган ишлари, қўрқмаслиги Гулгунга кўриниб турарди. Қизларга ҳадеб суйкалаверадиған, ипакдек йигитларни хуш кўрмайди, аксинча, йигит киши йигитдек бўлса, мард, бир сўзли бўлса, дерди. Лекин, барибир, юраги жизилламаган синфдошига ҳам ҳурмат билан мулоқатда бўларди.

Кунлардан бир кун Гулгун ортиқ хаёл суравермай, жасорат кўрсатиб Чорвоққа, қурилиш штабига келди. У Қоражон билан учрашмоқчи, агар вақти бўлса бафуржа ўтириб гаплашмоқчи ҳам бўлди. У врач бўлишни ёшлиқдан орзу қилади. Унинг ўзи адасига укол қилади — бу ишда қизнинг маҳорати оилада тан олинган. Бу ишни Чорвоқ поликлиникасидан келган кекса врач Сергей Парадоксов ҳам ўргатган эди. Гулгун Чорвоққа келиб Қоражонни тополмади. Биров объектда, СУ-2 да деса, биров Тошкентга тушиб кетган, деди. Тарвузи қўлтиғидан тушди. Бир муддат бунда айланиб юргач, кейин нимадандир уялиб яна қишлоғига жўнади. Жим бўлиб кетган Қоражоннинг ёнига у атай келган эди. Гурури ва шаддодлигини ҳам бир ёққа қўйиб, отаси баҳона, инженер Мингбоев билан бир карра гаплашишни кўнглига туккан эди. У ўзидан-ўзи хижолат бўлди, қиз бола совуқ кунда шундоқ изғиб юргани яхшими? Хайрият, унинг ниятини отаси ҳам, укаси ҳам билмади. Аслини олганда, уни инженер — қорача йигит сеҳрлаб қўйган эди. Қоражонни тополмагани Гулгун асабини қўзғаб, жаҳли чиққандек бўлди. Қиз болаки уни кўргани келса-ю, жойида ўтирмаса! Нима қилиб тентираб юраркин? Шу қиш ойларида шаҳарда нима бор? Тичгина уйида ўтирса бўлмайдими? У энди мутлақо бу томонларга қа-

дам босмасликни, Қоражон қидириб келса яхши муомала қилмасликни дилидан ўтказди. Яна бир лаҳзадан кейин Қоражоннинг айби йўқлиги, ўзи хабар қилмай келганлигини ўйлади. Эҳтимол, бу йигитнинг шаҳарда бирон кишиси бордир? Эҳтимол... Одамнинг ичини билиш қийин. Ҳар қалай, қидириб бу ерга келиши яхши иш бўлмади! Эҳтимол, Қоражоннинг шаҳарда ҳақиқатан ҳам зарур иши бордир?

VIII боб

НУРАЕТГАН ПЕШТОҚ

Тошкентга, Ўзгидропроектга махсус иш билан тушган инженер Мингбоев йўл-йўлакай курсдош ошнас Қиёмхўжа Ҳазратовникига киришни кўнглидан ўтказди. Ҳазратов уни илгари ҳам бир неча марта ўз ҳовлисига таклиф этган эди. Кеча ҳам телефон қоқди. Ҳар гал имконияти бўлмай, Тошкентдан буюқ ургандай жўнаб кетадиган Қоражон Мингбоев бу сафар ошнаснинг телефон қоқиб, атай чақирганини, мабодо кирмай кетса, астойдил хафа бўлишини пайқади. Бу «Тошкентча мулозамат» эмаслигини ҳам пайқади. Кечга яқин у инженер Ҳазратов ҳовлисига кириб келди. Институтда ўқиб юрган кезларида ҳам бу ҳовлига бир неча марта келиб, ошнаснинг музей бўлиб кетган уй жиҳозларигаю жавон тўла жилди ҳал билан ёзилган қалин китобларига маҳлиё бўлиб қарган эди. Уша пайтларда Қиёмхўжа Ҳазратов янги уйланган, Гулбаданхон деган ёш, дилбар хотинининг девзира гуручидан дамлаган ошининг мазаси ҳамон эғзида, ҳалигача эслаб юарди. Ниҳоятда ифбатли, келишган бу жувон дўстининг боғини обод қилиб турганига, уйининг бекаси бўлиб, файз киритиб юрганига ҳаваси келган эди. Хотин-қизлар қаттиқ эътибор берадиган ҳусн деган нарсдан маҳрум Қоражон кўп вақт одамларга қўшилавермас, айниқса жоду кўзларини қадайдиган гўзал жувонлар тўдасидан узоқда юарди. Шу сабабли ҳам ошнасникига киривермас, ҳусни бир қарашдаёқ кўзни оладиган Гулбадан ундан дарҳол нигоҳини олиб қочишини биларди. Бу беихтиёр бўладиган ҳол уни камситгандай сезилиб, руҳан қийналарди. Гарчи бундай андишадан ғоятда узоқ бўлгани

билан бари-бир у Гулбадандан ийманиб, унга кўринишдан ўзини тортарди...

Шу куни Қоражон соч-соқолини текислатиб, янги костюмини, янги оқ сорочкасини, чипор гулли галстугини тақиб, ошнасиникига кириб келди.

Қиёмхўжа қирқ бешларга борган, кўркам, сарбаст киши. Ёш жувонлар унинг чертиб гапириши, салобати, кўркамлиги олдида сеҳрланар, унинг атрофидан кетолмай қоларди. Баъзи ёш-яланглар бу серсавлат одам олдида тортиниб, гапларини ҳам йўқотиб қўярди. Меҳрибон, осуда бўлиб кўринган кўзлари баъзан макрона чақнаб қоларди; оқ айиқнинг ғазабини ҳам, шодлигини ҳам юзидан билиб бўлмаганидек, Ҳазратов ҳар қандай оғир лаҳзани гарчи ичдан қиринди ўтса ҳам билдирмаслик «санъати»га эга. У ўзини бепарводек тута оларди. Жанжалли ишларга бениҳоя кўп дуч келганими, ўйнашларининг макру ҳийлаларига бардош беравериб, қашқатаёқ бўлиб кетганими, ҳар қалай, ногаҳоний ташвишда ўзини қўлга олиб, сабот билан ўтказарди. Чертиб-чертиб гапирар, японларга ўхшаб энг қайғули хабарни ҳам тишининг оқини кўрсатиб, ха-ха-ха, деб кулиб, нописандлик билан қарши оларди. Совуқ илжайиш ва кўзларининг сирли чақнаб туриши, тетиклик, доимо зоҳир, сезгир аёллардан бири унинг японча илжайишини «Ҳазратовона кулги», дебди. Бу гапни эшитган бошқа панд еган жувонлар беихтиёр «ха-ха-ха-ха...» деб мириқиб кулишган. Кулиб туриб яна беихтиёр ўйланиб қолишган... Бобир Мирзо Ҳиндистонга бостириб кириб, уни қилич ва қон ила фатҳ этгани билан ҳинд аёллари Мирзони золим деган эмас экан. Аёллар руҳияси ўзи катта фан, дерди баъзан совуқ илжайиб Ҳазратов. Унинг асли ота-бобоси Тошкентнинг шайхантоҳурлик хўжаларидан бўлиб, ошналари ўртасида ўзини «пешанаси дўнг» туғилган қўчқор ҳисоблар, исмига «хўжа» сўзини қўшиб айтишларини ёқтирарди. Қиёмхўжа ўзига етгунча серфикр, мулоҳазакор киши; кимдир сиртини силаган, ишратбозларнинг ақли бошида эмас, кўзида бўлади, дебди. Бу гап Ҳазратов хусусида бўлса унча тўғри эмас. Офтоб нури микробларни қириб ташлаганидай, киши жамолининг илиқлиги майда-чуйда ғийбатларни куйдириб йўқотади. Қоражон Қиёмхўжа олдида у тўғрисидаги ҳамма гапларни исқирт ғийбат деб, ошнасига очиқ дил, очиқ чеҳра билан боқарди. Ҳасадгўй, заҳил — симёнлар эмас, кўзга яқин, шаддод жувонлар ҳақида кўпроқ

яхши-ёмон гаплар юради. Эътиборли одамлар ҳақида шаҳарга гап тарқалади. Ҳар куни ўлгудай ичиб, таралабедод қилиб юрадиган ости кир, ўпкаси йўқлар ҳақида шаҳарга гап тарқалмайди, албатта!

Эшикдан кириб келган Қоражонни ҳовлида Қиём-хўжа билан Гулбаданбегим кутиб олишди. Болалар ичкарида эди. Бу хонадоннинг яна бир аъзосига ўхшаб кетган кексагина ола мушук ҳам хона ичидан чиқиб, зина тепасида думини калтак қилиб, меҳмонга қараб турарди. Қоражон ошнаси билан омонлашиб, ҳол-аҳвол сўрашиб, ичкари хонага кириши билан димоғига нафталин ҳиди урилди. Еқимсиз бу ҳидни наҳотки улар сезмаса? Ўрганиб қолишганмикан? Кенг меҳмонхонага уч қизил гилам ташлаб қўйилган; уларнинг деярли ярми биринчи гилам остида. Деворга қоқилган гулдор гиламнинг эт-бетига кичкина дока халтачада нафталин тўлдириб, илиб қўйилган. Ойнадек ярқираб турган жавону шкаф, бошқа хоналардаги шифоньер, креслою каравотлар уйни тўлдириб ярқирарди. Уй складга ҳам ўхшаб кетган. Жавон ойнаси ичида матросча кийиниб тушган ўғилчасининг фотосурати — дўмбоқ бола тишини кўрсатиб кулиб турибди. «Бу ўғилчамиз!» — деди Қоражонни бошлаб, хоналарини кўрсатаётган Ҳазратов. У ўзини жуда ҳам болаларни яхши кўрадиган, болажон эканлигини билдирмоқчи бўларди. Болаларга меҳрибон бўлиш ҳақида кўпроқ гапиришини ҳам эслади Қоражон. Трестдаги бир мажлисда сўзга чиққан Ҳазратов Наманган областидаги Чортоқсой тўғони (бу сув омбори қурилишида инженер Ҳазратов тўғон участкасининг бошлиги бўлиб ишлаган, кейинчалик сув омбори битгач, саккизинчи беш йиллик илгорлари мукофотланганда умумрўйхатда унинг номи ҳам бўлиб, Меҳнат Қизил Байроқ ордени билан мукофотланган) қурилишининг халқ хўжалигидаги хизматини битталаб санаганида оғзидан бол томарди. Чортоқ кўли атрофида қанча-қанча санаторийлар, пансионат, пионер лагерлари, спорт майдонлари ва ҳоказолар қуриш мумкинлигини айтиб, ёш авлодга меҳрибонлигини кўрсатган бўларди.

Бир зумда меҳмонхонадаги устига йилтироқ парча, катаклари ичида фиръавнлар ва ўша замон раққосалари тасвири солинган дастурхон устига целлофан ташланиб, нозу неъматлар ҳозирланди. Ичкиликнинг ҳамма тури, биллурий қадаҳлар ювилиб, силқитиб қўйилди. Патир нону закускалар ҳам муҳайё. Таомил

бўйича Ҳазратов олдин бир пиёла чой узатди. Қоражон чойни ҳўплаб, пиёлани ёруғга тутиб кўрди; кичкина, атрофига олтин ҳал берилган бу юпқа оқ чинни ичида яланғоч гўзал хотин тасвири бор эди. Тўғри чой ичиб ўтирган киши уни кўрмас, фақат ёруғга солиб қарагандагина юпқа чинни ичидаги тасвир кўзга ташланарди. Қоражон ҳушёрлик қилиб, пиёлани ёруғга солиб кўрганидан Ҳазратов мамнун бўлди. Бу билан у ошнаси ноёб нарсалар эгаси экани, таги кўрган, бой ва таъби нозиклигини тан олгандай бўлиб кўринди.

— Қисталоқ японлар жуда уста-да! — деди Ҳазратов, — мана бу дастурхон ҳам Арабистондан...

— Кўрдим, зўр! Нефертитининг тасвири бор экан.

— Неферти? Йўқ, бу Мисрники-ку? Неферти нима?

— Нефертити — бундан тўрт-беш минг йил илгари Миср тупроғида ҳокимлик қилган фиръавнлардан бирининг қизи. У жуда гўзал бўлган. Қисқа умр кўрган...

Ҳазратов бир нима демай донг қотиб қолди. Лекин ўз буюминиңг асил эканлиги кўнглини тўқ қилди. Институтда ўқиб юрган пайтларида «чандиқ йигит»нинг синчков, имтиҳонларда доимо ғолиблигини биларди, лекин Миср тарихларию фиръавнлардан гап очиши унинг маълумот доираси кенглигидан далолат бериб турарди. Бу Ҳазратовга унча ёқинқирамади.

Гулбаданга қишлоқи йигит анча дағал кўринди. Йўгон гавдали, қорача, юзлари чандиқ Қоражон Мингбоев ўтирганида нозик стулнинг суянчиқлари гирчиллаб кетган эди. Унг қўли билан пичоқ, чап қўли билан вилка ушлашни ҳам билмай, ўртадаги салатни қошиқ билан олиб оғзига солди. Қоражонга сездирмай Гулбадан билан Ҳазратов бир-бирига имо қилиб, кулиб қўйишди. Инженер Мингбоевнинг алланима деб донғини эпитган Гулбаданхон рўпарасида дўлол, турқи совуқ, тўпори бир одам тургандай бўлди. У овқатни шапиллатиб еяётгандай кўринди, шапиллатиб овқат ейдиганларни Гулбаданхон асло ёқтирмасди. Хайрият, ботинкасини ечиб хонага кирди, бу ишга диди етганидан, полга ташлаб қўйилган чўғдек гиламларни ботинкаси билан босмаганидан хурсанд бўлди.

Лекин бу «дағал одам» жуда ҳушёр, бировга ўзини гап билан бўлса ҳам таҳқир эттириб қўймаслигини

Ҳазратов яхши биларди. Шу сабабли у хотинининг ортиқча имо-ишорасига эътибор бермади. Шунга ўхшаган дағал, қассобнамо кўринган бир профессор пианинони ниҳоятда яхши чаларди, акварель бўёқларда табиат манзараларини чизарди. Бундан бир йилча бурун Намангандан келаётганда вагон-ресторанда худди шундай «дағал» бир одам маст бўлиб ошналари ўртасида айтилган бир ноқулай сўз учун арақ ичиб турган юпқа стаканни кутурлатиб чайнаб ташлаган эди. Бу ҳолатни ўз кўзи билан кўрган Ҳазратовнинг юраги ўйнаб, ўрнидан туриб, купесига жўнаган. Бояги йигитнинг оғзи қип-қизил қон, қандни кутурлатгандай шишани чайнади. Дарҳол ошналари унинг қўлларини ушлаб, энгаштириб, оғзидаги шиша парчаларини туфлаб ташлашни буюришди. Кимдир сувга югурди, кимдир рўмолчаси билан унинг оғзидан майда шиша парчаларини артиб ола бошлади... «Бу мастлик оқибати! Аҳмоқлик!» — деди Ҳазратов. Бошқалар ҳам шундай деб, у одамни лаънатлашган эди. Бу иш мардликка кирмайди! Лекин, барибир, бу даҳшатли ҳодиса Ҳазратов кўз олдида турарди. Ўзи ёки хотини томонидан бирон ноқулай гап ўтса, бу «қишлоқи», дейилиб, ҳақоратомуз гапларга тоқат қиладиган кимса эмаслигини Ҳазратов сезарди. У ўзига етгунча чакказарб, зардаси тез кимса, деб биларди. Ҳазратов наздида бу, фронт тамғаси, оғир ярадорликдан қолган асабийлик, деб ҳисобларди.

Қоражон бир-икки қадаҳ билан кайфи ошадиганлардан эмас, у жуда босиқ, ичишни ҳам билиб ичарди. Ҳазратовнинг гапларидан, унутилган эски ошнасини қайта топиши, Чорвоқнинг «устунларидан бири» — Мингбоев билан ош-қатиқ бўлишининг боиси: Трестни ташлаб, қурилишга боришни мўлжаллаётганини сезди. У борадиган бўлса бош инженер ёки кам деганда бош инженер муовини бўлиб боришни кўзларди. Бу ишда Мингбоевнинг ҳам кўмаги тегиши мумкин. У Садовниковга яхши гаплар айтса бас, бу ёғи анча-мунча чоки чокига келтириб қўйилганга ўхшарди. Сухбат пайтида Қоражон Ҳазратовнинг ниятини тушунди. «Ҳазратов қичийдиган ерини олдиндан қашиб қўядиган»лигини атрофидаги ошналари биларди. «Ҳар қаерни қилма орзу, ҳар ерда бор тошу тарозу», — деди ичида Қоражон. Лекин начора! Агар у астойдил Чорвоққа бораман, деса, боради! У бу ерда ҳам яна битта орденни қотир-

моқчи... Унта Мингбоевнинг кўрсатган қаршилиги уч пул бўлиб қолади. Гап билганга минг танга, иш билганга бир танга, деган мақол Ҳазратовга атаб чиқарилгандай, у ўзига етгунча сўзамол. Эҳтимол, Амир Равнақ деган шоирнинг шеъри ҳам унга қаратилгандир.

Жавраш билан умринг ўтиб бородир,
Пўрсилдоқ гаплар-ла борурсан қайга?
Ҳунаринг шу экан, ҳунаринг «нодир»,
Бир кун ботишлигинг аниқдир лойга...—

деган мисралар ёдига тушди. Начора! Инсоннинг феъл-атвори тоғлар тизмасидек мустаҳкамки, даврлар ўтиб кетади, аммо емирилмайди. Инсон феъллини ўзгартириб, текислаш амри маҳол! Ошналаридан бири Ҳазратовни ўз мақсади йўлида ҳар қандай ишдан тоймайдиган кимса, у ёздан қолган чивиндек ўзини дераза ойнасига уриб, гингиллаб, тўғри келганни чақади, деган эди. Ана шундан ўзингиз хулоса чиқараверасиз!

— Тегирмон ҳам гали билан,— деди Қоражон Ҳазратовнинг қадаҳига коньяк қуйиб,— мен ўзим ҳам куйай сизга.

— Ташаккур! Азизим, сиз қайси бир денгизда пароходларни қаърига тортиб кетаётган, самолётларни ҳам бедарак йўқотаётган жой борлигини эшитганмисиз?— деди ўзини билимдон кўрсатиб. Чунки баъзи ошналари Ҳазратовни инженердан кўра ҳам кўпроқ администратор бўлиб қолган деганлари қулоғига етиб келган эди. Бу гап тўғри эмаслигини исботлаш учун у кўп вақт мана шундоқ ўтиришларда ўзини билагон кўрсатишга уринарди.

— Эшитганман. Бу гап анчадан бери бор. Бу, Атлантик океанида, қитъага яқин, «Бермуд уч бурчаги» дейилади. Дарҳақиқат, сиз айтганингиздек, бу жойда пароходу самолётлар маълум вақтда бедарак йўқолиб кетяпти. Буржуа матбуоти турли гаплар тарқатиб, узоқ коинотдан келганлар бу пароходу самолётларни олиб кетяпти, демоқдалар. Баъзи олимларнинг айтишича, уларни ер остидаги магнитга ўхшаган куч тортиб олиб кетаётгани, қандайдир кучли тебраниш пайдо бўлаётгани ҳам маълум қилинган. Яна бир гуруҳ олимлар, Қуёш, Ой, Ер бир чизиққа келиб қолганида шундай тортиш қудрати кучайиб, фожиали ҳалокатлар пайдо бўляпти, дейиша-

ди. Ҳар қалай, бу воқеа ҳозирча жуда сирли ва муам-
модир... Таажжуб!

Икки йигитнинг кайфи ошиб қолди. Айниқса, меҳмондан олдин ўзи маст бўлиб қоладиган Ҳазратов ош киргунчаёқ «мен сизга айтсам» бўлиб қолди. Гулбаданхонимнинг ошхонада ўзи билан ўзи оворалиги, кенг хона ичида уларнинг икковларидан бўлак кимса йўқлиги — бўлиб ўтган ишрату баъзи «сирли гаплар»ни ҳам юзага чиқарди. Ичиб олган Ҳазратов жуда сергап бўлиб кетарди. Бундай пайтларда мақтанар, ҳамсухбатига «меҳри товланиб», уни ялай бошларди. Иттифоқо Қоражон қурилишга Ҳазратов билан машинада бирга келиб кетган «чикка бел» жувонни эслади. Кимлигини сўради.

— Ҳа, азизим,— деди секин шивирлаб Ҳазратов,— биз унчалик «ошиқ-маъшуқ» эмасмизу, аммо анчадан буён кетимдан эргашиб юрибди. Уни «Обакихон» деб атаймиз. Асли оти — Кимсанхон. Узи жуда жойида, билади... Ҳа, жуда зўр... ха-ха-ха-ха! Лекин, қисталоқ тилда тақинчоқларни ниҳоятда яхши кўради. Кийимга ўзини уради. Бузилиб кетишига ҳам асосан шу пулга ўчлиги сабаб. Брильянт кўзли узук олиб бердим. Менга шундоқ ёпишиб олган, қаерда бўлсам топади. Наманганни ташлаб Тошкентга келди. Тўғриси, мен ўзим уни алдаб олиб келдим...

— Кеннайим билиб қолсалар нима бўлади?

→ Теримга сомон тиқади!— деди Ҳазратов рўпарасидаги ошнаси юзидаги чандиққа тикилиб.— Сездирмаймиз, алдаймиз, муомалани яхши қиламиз... Биз шўрликларнинг бошқа иложимиз йўқ. Доймо юрагимиз така пука. Азизим, ҳув анави тўйда бир қиз сизнинг ҳам юрагингиздан урган эди. Ёдимда. Қўлга туширдигизми? (У Гулгунни эслатаётганини сезди-ю, Қоражон миқ этмади.) Шу Обакихон Намангандан битта чамадон билан келди. Икки хонали квартирага жойлаб қўйдим. Бирон йил ўтмай, бу қуп-қуруқ квартира шифоньер, гиламу турли моллар билан тўлиб кетди. Жуда молга ўч...

— Ўзлари билан ҳам Наманганда?..

— Ҳа, албатта. Ўша ердан топганмиз...

— Сиз хотинингиз билан чақчақлашиб ўтирганингизда у квартирасида ёлғиз қолиб изтироб чекади! Тошкентга у сизни деб келган. Шундоқми?

— Тўғри.

— Шу ҳолда қачонгача бориш мумкин?

— Ярим кечада ҳам эшик тақиллатиб борганман... Умуман, бундай жувонларнинг қисмати вой; ахир бир кун ё заҳар ичиб ўлади, ё ўзини сувга ташлайди.

— Бечора!

— Нима, нодон бўлса биз жавобгармизми? Унга худо ҳусн бериб, ақл бермаган. Доимо тараллабедод базм - бўлса-ю, иш бўлмаса. Кийимлари башанг, қўлларида қимматбаҳо тилла узуклар, ёнида келишган йигит бўлса... Айш суриб, одамларнинг кўзини ўйнатиб юрса. Мана шу керак. Ўзлари ҳам гап бўлганликларини эшитганмиз. Ўзлари ҳам фаришта эмаслар-а?

— Ҳа.

— Вей, ман сизга айтсам, бу иш аввал жуда ширин бўлиб, кейин албатта миси чиқади...

Қоражон кайфи ошган Ҳазратовнинг гапларини тинглаган бўлиб, бақрайиб ўтирарди-ю, хаёлини бошқа бир кимса чулғаган эди. Уша пайтларда Амир Равнақнинг бир ҳажвий тўртлигини ўқиган эди:

Каптарлар тўпига кирган қарғасан,
Адашиб кирмадинг, киргансан билиб.
Вақти етгач, чиқиб кетишинг осон —
Қурилиш қалъасин ҳўп шилта қилиб...

Демак, орамизда баъзи нопок йўл тутган кимсалар борлигини шоир биларкан-да, мияг пардаламайлик, бундай кимсалар борлигини шоир сезиб юраркан-да, деган эди Қоражон Мингбоев. Лекин ҳозир бу эски гапни Ҳазратов яна тилга олиб, Қоражонга эслатиши қизиқ бўлди. Бу билан у учинчи бор Наима воқеасини Қоражонга эслатарди. Илгари у Садовников ёнида Қоражонга ҳазил қилган бўлиб, бу гапни айтиб юборган эди. Қизариб хижолат бўлган Қоражонга «бу ҳазил» эканлигини айтиб, узр сўраган. Аслини олганда: «Сен, Мингбоев, ҳадеб, фронтчиман, деб ошаверма, тилингни қисиб юр! Бўлмаса, Наима билан бўлган жанжалларингни очиб ташлайман!» — деб дуқ урарди. Шу йўл билан Қоражон Мингбоевнинг тилини қисиб қилиб олмоқчи эди. Қоражоннинг огзига қаймоқдек татиётган арман коньяги бирдан заҳар бўлиб кетди. Унинг ичгиси ҳам, егиси ҳам

келмади. Эчкиники доимо очшқ, қўйнинг айби бир марта очилса ҳамма ёқда дув-дув гап экан-да, деди ўзига-ўзи Қоражон маст бўлиб қолган Ҳазратовнинг тепакал бошига тикилиб.

Суҳбат мавзуи адабиётга ўтди. Бунга сабаб жавондаги китоблар бўлса, ундан ташқари, нариги кўчада турадиган инженер Файзулла Аҳмедович Музаффаровнинг ҳамда маҳалладоши шоир Амир Равнақ эди.

— Ёзувчилар пулни кўп топади, дейдилар, бу унча тўғри эмас экан,— деди Ҳазратов,— мана шу Амир Равнақни йигирма йилдан бери биламан, косаси оқармайди... Битта костюмни уч йил, тўрт йил кияди.

— Ҳа, эшитганман,— деди Қоражон,— шоир шу маҳаллада турадиларми?

— Ҳаммаҳалламиз.

— Шсър ёзиб, бойиб бўлмаса керак.

— Шиғирини болалар ўқимаса, биз шиғир ўқи-маймиз. Ёки битта-яримта ошиқ-маъшуқ бўлиб юрган ёшлар ўқийди. Кейинги пайтда бундоқ қўлга олиб ўқийдиган бирон роман чиқмаяпти,— деди Қиём-хўжа,— «Ўтган кунлар», «Қутлуғ қон», «Бўрондан кучли» бир ёзилиб қолган экан-да. Баъзи китобларни ўқийсану, сира маза қилмайсан. Театрдаги ёғочдан ясалган меваларга ўхшайди. Кўриниши «мева», аммо ушлаб кўрсангиз — ёғоч

Шу пайт телевизорда катта ашулани обдан маҳорат билан ижро этаётган хонанда ҳақида сўз кетди:

— Урушдан илгари, ўтгизинчи йилларда Уста Олим, Муҳиддин Қори, Тамарахонимлар Лондонда концерт бериб, болашган!— деди Ҳазратов ҳаяжон билан,— ўзбек санъаткорларини Лондон тап олган.

— Ҳа, санъаткорларимиз билан фахрлансак арзийди,— деди Қоражон жавоб қилиб,— лекин чириган-ириган ўша Лондон ўлчов эмас! Умуман, шундай деб илм ва санъат юксалишини ўлчаш, менимча, тўғри эмас! Бизнинг ўз Москвамиз, ўз Тошкентимиз бор! Санъатимиздан Ватанимиздаги халқларимиз мамнунми? Чиндан ҳам бу санъат уларга керакми? Ана шу муҳим! Мен шундоқ деб ўйлайман.

Ҳазратов жим қолди.

— Зикинага қойилман!— деди яна Қоражон,—

у дилрабо рус қўшиқларини беқиёс ижро этиши билан санъаткорларнинг нималарга қодир эканлигини дунёга намойиш қилди. У бу ердаги баъзи хонандалардек обрў оламан деб турли яхши қўшиқларни мошхўрда қилиб айтаверса, баъзи сурнайчилар «Қарғалар...»ни чалиб ўтганидан ҳам хароб бўлардику!

Шу гапдан сўнг санъат ҳақидаги баҳс тугади. Уртага бир муддатли сукут тушди. Бу паузани қадаҳларга коньякнинг қултиллаб тушиши бузди. «Қани, олинг! Қани олинг!»дан кейин улар ўзлари ҳақида ўйлай кетдилар.

Қиёмхўжа илгариги хотини Ҳумаирани учта боласи билан қўйиб юборган. Тошкентнинг Ҳажимал маҳалласидаги ота ҳовлисини уларга ташлаб, кейинчалик ўзи Камолон томондаги бир номдор одамнинг оиласига ичкуёв бўлиб кирган. Шўх, келишган Қиёмхўжа Гулбаданга «ошиқ» бўлиб юриб, уйланди. Ундан турмуш қургани, учта боласи билан хотинини ташлаб кетганини яширган. Орадан йиллар ўтгач, бу воқеа очилиб, Гулбаданнинг ота-оналари ҳам эшитди. Гулбадан бўлса бир-икки кунлик дилсиёҳликдан сўнг тақдирга тан бериб, эрининг гуноҳидан ўтди. Қонни қон билан ювмайдилар, сув билан... деган ҳажималлик холаси — Нозима кампирнинг айтишича, кувнинг илгариги хотини эри ташлаб кетгандан кейин ўзини хор қилмай Текстилькомбинатга ишга кириб, йўлини топиб кетган экан. Икки боласи боғчага, бири мақтабга борар экан. Комбинатда зарбдор бўлиб ишлаб, газеталарда сурати чиққан, орден ҳам олган дейишади... Нозима кампир кўрган билганини оширмай-тоширмай Гулбаданга айтиб берарди-ю, аммо юрагида бир воқеа тикандек қадалиб ётарди. Қанчалик тили қичмасин, бу гапни ҳеч айтгиси келмасди; Қиёмхўжа ўша Ҳумаира деган жувон билан турмушлари бузилмаган вақтда бош боласи — олти яшар қизчаси Яйра қўшнисининг қизи билан хона ичида шўхлик қилишиб, жавон тепасида турган чинни вазани тушириб юбориб, чилчил қилган. Кечга яқин ишдан келган Ҳазратов шу қизини чунонам урганки, қизчанинг чинқириги, оҳу фиғонига қўшнилар чидолмай ҳовлига бостириб киришган. Шунда Нозима кампир Ҳазратовга ўқрайиб: «Болам, қиз болани уриб бўлмайди, отаси урган қиз бахтсиз бўлади!» — деган эди. Лекин Қиёмхўжа

кампирга ўдағайлаб: «Сиз аралашманг, бу ёмон бўлиб кетган! Мен бу вазани етмиш беш сўмга олган эдим!» — деган. Шу қизча бир куни кўча бошидаги дераза ёнида туриб, ичкарида қўшниларнинг пианино чалаётганини эшитиб, маҳлиё бўлиб турганида отаси Ҳазратов келиб, қўлидан силтаб тортиб, уйга олиб кириб кетган эди: «Эшшак, мен сени папиросга чиқариб юборсам, шунча кечикасанми!» Бу воқеани ҳам кўриб қолган Нозима кампир: «Вой, шўринг қурсин, сен қизчага қийин экан», — деган эди. Ҳазратовни инженер деб эшитгани, лекин турмушда қилаётган ишлари ҳеч инженер киши қиладиган иш эмаслигини ўйлаб, кампирнинг боши қотарди. Қиёмхўжанинг ота-онасига хаёли кетарди: ота-оналари бунча паст паст одамлар эмас, таги кўрган, сажаралик хўжалардан эди. Лекин бу йигит шу даражада пасткаш одам бўлганига ҳеч ақли етмасди. Катта қизининг музыкага ишқибозлигини сезган Ҳумайра, уни Глиэр номидаги музыка билим юртига киритиб қўйибди. Ҳумайра болаларини Ҳазратовга кўрсатмас экан. Уч фарзандини чиннидек, ораста қилиб тарбия-ляпти. Етмиш беш сўмлик чинни ваза учун қизини чинқиртириб ургани Ҳумайранинг дилини чилпора қилган. Бу воқеадан кейин у ташлаб кетган эри устидан шикоят ҳам қилмади. Чунки у шикоятга арзимамайди, унинг ўз оёғи билан кетгани яхши бўлди, деган эди. Лекин ўн йил умрим бекорга ўтди, яхши ҳам уч фарзандим — уч бахтим бор, бўлмаса менга жуда ҳам жабр бўлган бўлар эди... — дебди.

Шу-шу бўлиб Нозима кампирнинг Ҳазратовдан ихлоси қайтган, инженер деса, кўз олдига Ҳазратов келади, бундан бошқа инженерни кўрмаган. Агар бошқа инженерлар ҳам шунақа бўладиган бўлса, ҳаммасини ер ютсин! Бундан кўра маҳалладаги Одил пияниста яхши, у ҳар куни ичиб, маст бўлгани билан болаларини жонидан афзал кўради. Шу инженердан кўра Нортой қори яхши, куф-суф қилиб, одам ўқиб юргани билан бировга озор бермайди, болаларининг бири институтда ўқийди, бири поликлиникада врач...

Тунда Қоражон Қиёмхўжа Ҳазратов ва унинг гўзал хотини, болалари билан хайрлашиб, ташқаригача чиқди. У билан ёнма-ён зинапоядан тушган ошнаси кўчага бирга чиқиб, хайрлашиб қолди. Кайфи ошган Қоражон шу ҳолда Чорвоққа чиқиб кетиши асло

мумкин эмас эди. У бу уйда ётиб қолгиси ҳам келмади — бу уй ажойибхона — музейга ўхшарди. Дўлвор, «қишлоқи» бир одамга пайтаваларини у ёқ-бу ёққа ташлаб, ёнгоқ дарахтидан қилинган венгр каравотида, пар ёстиқларда ётиш эриш кўринди. Бунинг устига, ошнасининг уйдан нафталин ҳиди анқиб турарди. Қайси хонага кирмасин, димоққа нафталин ҳиди уради. Қоражон бўлса нафталин ҳидини асло ёқтирмасди, бунақа жойда ухлаш у ёқда турсин, бирпас ўтирса ҳам асаби қўзғарди. Ошнам бойишга бойибди-ю, аммо пасткашроқ бойибди, кўнглидан ўтказди. Унинг кўз олдида пештоқлари нураётган иморат тургандай бўлди... Қоражон кайф билан тўппа-тўғри Эски Жўва томон юрди. Себзорда турадиган яна бир бошқа ошнасининг ҳовлисига борди. Бунда ўзига ўхшаган дўлворроқ, Ташсельмашда ишлайдиган бир дўсти яшарди. Шу кеча ўша ошнасиникида тунаб қолди.

Эрта билан нонушта қилишди: бир коса қаймоқ, иссиқ нонлар хонтахтани безаб турарди. Қоражоннинг кеча ичкилик ичиб келганини кўрган дўсти хотинига эрта билан аччиқ хўрда қилишни тайинлаган экан, икки коса хўрда келди. Мурч сепиб, маза қилиб ичишди. Бош оғриқлар ҳам қолди: одамзод қизиқ, бир ошнаси бою кўнгли тор, иккинчисининг мол-дунёси йўғу кўнгли кенг. Кўп нарса одамнинг феълу атворига боғлиқ, инсон ўз феълу хусусияти билан жуда ҳам мураккаблигини ўйларди. Ҳазратовнинг қўярда-қўймай ўз уйига таклиф этишида бир мақсади, мўлжаллаган иши борлигини фаҳмлади. Аслида, келмай қўя қолса яхши бўлишини, ўтириш қандайдир носамимий бўлганлигини, дўстининг бир илинжи борлигини фаҳмлаб, хафа бўлди. Ишчи ошнаси, Сижжакдаги мўйловдор Милтиқбой ака Қўйбоқаровлар бошқача. Бу кекса одам билан мулоқатда бўлган киши баҳра олади.

Инсон ташвишни мардонавор кўтаришга қодир, аммо фавқулодда бахту омадни номардларча кечирishi касалига ҳам мубтало. Шу сабабли муносиб кексаяётган ақли расо, бир сўз билан айтганда, бутун одамларни кўриб, киши тоғларга тикилгандай юракни завқ қучади. Бундай одамлар ноёб кигоблардан мўътабардир, деди ўзига-ўзи Қоражон.

ЗАМОН ФАРҲОДЛАРИ

Кесиб ҳар тешаси қилгач хароши,
 Фалак пили юкидек пора тоши.
 Чу метин зарбидин айлаб ситеза,
 Қаттиқ харони айлаб реза-реза..

Навоий

Чирчиқ водийсига барвақт қиш тушди; совуқ шамол эсиб, эрталабки изгирин танни ачитарди. Кеча штабдаги маслаҳатга кўра Мингбоев нонуштадан сўнг тўппа-тўғри асосий туннель томон жўнади. Бу ерга Садовников, Шишкинлар ҳам келиши керак эди. Петухов ва Мансуровлар бригадаси тун бўйи ишлади. Сув ичида «совуқ душ қабул қилишган» эди. «Проект — чалпак эмас, уни бир зумда пишириб бўлмайди», деб юрадиган кекса инженер ҳаммадан олдин асосий туннель қазийётганлар тепасига келиб, қутуриб оқаётган Чирчиққа қараб ўтирарди. Қоражон ҳам унинг ёнига келиб, буралиб-айқириб, дам қирғоқларидаги улкан қоятошлар ичига кириб, яшириниб, дам кенгликларда ёйилиб оқаётган кучли оқимга тикилди. Тушган нарсани чархпалак қилиб, қаърига тортиб кетадиган сув негадир бепарводек. Бу кеча у жуда ҳам қутурган эди, унинг четидаги сув сатҳини ўлчайдиган жадвал 700 га чиқиб кетган. Кечагина 300 рақамида эди. Сувнинг бу даражада кўтарилиши туннель қазийётганларга, пастки каналда ишлаётганларга хавф соларди. Туннель ва пастки каналга кирган сувни тезликда насослар ёрдами билан чиқариб ташлаш керак эди. Сув ичида юрган уч бригада кишилари насосларни ишга солиб, лоёққа сувни чиқариб ташлаша бошлади. Садовников билан Шишкиннинг юқорида серрайиб турмай, сув кечиб юрган бригадага аралашиб кетганини кўрган Мингбоев ҳам уларга эргашди. Кекса инженер Каминский канал четида туриб, сувнинг уриб кетаётган томонини кузатар, бульдозерчининг тез келмаётганидан диққат бўлиб, атрофига олазарак қарарди. Узоқда, тўғон томонда тўп отгандай гумбурлатиб бульдозер моторини юргизаётган йиғитга қўлини баланд кўтариб имо қиларди. Агар уч-тўрт кун Чирчиқ шундоқ кўтарилиб, қутуриб оқса, котлованга сув тўлади, пастда қазилаётган

ёрдамчи каналларни вайрон қилади. «ЧП» сабабли шу кун ичун кечгача Қоражон Мингбоев пастки канал, котлованда бўлди. Тушликни ҳам бунда дўстлари билан бирга ейишди. Кўпдан қуён қочиб қутулмас: икки бульдозерчи, тўрт кучли насос ва бу ерда шахсан ишнинг тепасида турган қурилиш бошлиғи ва парторг одамларга далда бўлди. Сув-лойга ботганларига қарамай тошиб, бузиб кирган ерларга тошу тупроқ уйиб, кичик дамба қуришди. Бу ўтган кунги жала оқибати, дерди қурилиш бошлиғи. Чирчиқ билан ўйнашиб бўлмади! «Саратонда ҳам унинг кўпайиб, тошиши бор»,— гапга аралашди Қоражон Мингбоев. «Асримизнинг бошида бу дарёни «Парпирак» деб атаганлар,— деди Каминский қандайдир бир китобни ўқиганини маълум қилиб. У, дарҳақиқат, тарихий ва бадий китобларни кўп ўқирди,— улкан харсанг тошларни парпирак қилиб кетишидан исми жисмига монанд. Лекин ўн бешинчи аср, Амир Темур замонида «Чир» деб аталган»...

Туннель, котлован ва ёрдамчи каналларга сув кириб кетиш хавфи йўқотилгач, кечга яқин Садовников билан Каминский штабга қайтишди. Қоражон ҳам этиги, телогрейскасини кийиб, ўз участкасига — тўғонга, ундан харсанг тошлар автомашиналарга ортилаётган карьерга, экскаватор ёнига келди. Бу ер унинг асосий иш жойи — бунда фарҳодлар тоғ синдириб, тўғон қуришарди.

Қурилишда сув босиш, катта кранларнинг аварияга учраши, тоғдай харсанг тошларнинг қулаб тушиши каби қутилмаган воқеалар уч йил мобайнида бир неча бор рўй берди. Бунинг устига Хўжакентда азон маҳали рўй берган кўчкин бутун бир катта гаражни, Тошкент — Чорвоқ бетон йўлини босиб қолди. Бир неча одам кўчкин тагида қолиб кетди. Кучли экскаватор ва бульдозерлар билан йўл очилди, аммо гараж қоровули ва яна бир кампирдан номнишон бўлмади... Бу ерда Мирзачўл ёки Қарши даштидагидек иссиғу совуққа бардош бериб ишлаш билан бўлавермайди — қўрқоққа олисда тикилиб турган тоғларнинг ҳар бири улкан девга ўхшаб кўринади. Улар асрий уйқусини бузган моторлар гумбурлаши ва портлашларга чидолмай, қоятошларни узиб олиб отар, дарёни тошдирар, жала қуярди... Садовников ҳам, Шишкин ҳам бундай чоқларда Чотқол фарзанди — инженер Мингбоевни ухлаб ётган еридан олиб

чиқиб кетардилар. Деразадан кўчага машина келиб тўхтаганини кўрган Қандил буви ҳозир эшик тиқирлаши, ўғлини кийинтириб, қайси бир участкага олиб кетишларини биларди. Бу гумонларининг тўқсон тўққизи тўғри чиқарди. «Ҳой, Шошқин болам, Чорвоқда кўриб олганларинг битта Мингбоевми? Чорвоқда минг-минг одам ишлаяпти-ю! Қаерда бир кори ҳол бўлса, ўғлимни олиб кетасизлар! У гап қайтармайди-да. Мўмин». Қурилиш бошлиғи кампирнинг сўзларини диққат билан тинглаб, жавоб қиларди: «Ҳа, онажон, ўғлингиз ҳеч гап қайтармайдиган яхши йигит. Уни уйлантириб қўйганингиздан кейин тегмаймиз. Иккиламчи, у бюро аъзоси. Биз ҳаммамиз ишга баб-баробар жавоб берамиз».

Бу гап кампирга ёқар, кимда-ким тўй ҳақида гапирса, у яшнаб кетарди. Одамларнинг эрга теголмай, вақтини ўтказиб юбораётган қари қизлағи бўлади. Лекин, кампир бечоранинг умри ўтиб бораётган бўйдоқ ўғли тоғдек бўлиб юрарди. Аввал фронт деди, уруш босилгандан кейин институт, ундан кейин Чорвоқ... «Ишқилиб, шундоқ ўтиб кетмасанг яхши эди, болам,— дерди баъзида Қандил буви.— Наҳотки, шунча тумонат одам ичидан сенбоп қиз чиқмаса?! Ёки сувда юравериб, хотин олми ҳам эсингдан чиқиб, совуқ мижоз бўлиб кетдингми?»

Одатдагидек саҳарлаб Қоражон тўғон бошига келди. Икки баланд тоғ оралиғидаги кенг майдонда ёлғиз ўзи айланиб, кунчиқар — бўлғуси денгиз томонга тўкилган харсанг тошларни кўздан кечирди. Ҳар бири уйдек-уйдек метин тошлар ағанаб ётарди. Тўғоннинг бошдан-охиригача, узунасига харсанг ташланиб, ундан кейин тупроқ билан шағал қўшилмаси тўкилган. Ўрталикқа қум ва яна харсанг.. Тўғоннинг кунботар томонига ҳам тупроқ билан майда тош аралашмалари тўкилиб, «МАЗ»нинг тишлик оғир ғўласи билан қайта-қайта шиббаланарди. Қоражон кеча кечқурун анализ учун лабораторияга олиб кетилган эрга келиб тупроқ зичлигини кўздан кечирди. Карьердан ташиб келинаётган майда харсанг тошлар жуда текис тўкилаётгани, айниқса «БелАЗ» ҳайдаётганлардан Можоев, Омоновлар оралиқни текис олиб, тўғоннинг бошидан охиригача етти юз эллик метрлик масофадаги камарга чизиб қўйилгандек тўкаётганликларини сизди. Икки баланд

тоғ оралиғидаги бу майдон аэропорт учиш майдонидаги бетон трассаларга ўхшарди. Унинг кенглиги ҳам бир неча стадионга тенг келарди. Майдон бўлиб кўринган бу жой ҳозир ердан йигирма метр кўтарилган. Бир томони Қўнғирбуқа, бир томони Асқартоғ оралиғидаги бу улкан майдондаги тўғон келгусида бир юз олтмиш саккиз метрга кўтарилади. Чотқол, Кўксув, Писком дарёлари сувлари тўпланиб, қирқ бир квадрат километрда ложувард денгиз ярқираб мағж уради... Денгизнинг ўрталаридаги чуқурлик юз эллик, икки юз метрдан ҳам ошади. Унинг баъзи жойлари Атлантик океан чуқурликларига тенг келади. ГЭСнинг қудрати олти юз минг киловатт бўлиб, машҳур ДнепроГЭСдан кучли бўлади. Эрта тонгда тўғонни айланиб юрган Мингбоев кўз-олдидан бу гигант тўғоннинг, Чорвоқ ГЭСининг келажаги ўтди. Чирчиқ водийсида узоқ йиллар мобайнида илмий-текшириш ишлари олиб борган, бундан йигирма йиллар аввал дастлабки лойиҳаларни тузган Николаев, Семинихин ва бошқаларни эслади. Гидропроект институтининг иши ниҳоятда катта эканлиги кўриниб турарди. Ўзининг домласи, инженер Борис Иванович Боведнийнинг беғараз ёрдами бир фронтчини оёққа тургазди.

Бир муддатдан сўнг узоқда, тоғ остидаги карьерда мотор гуриллади. Экскаваторчи йлгит агрегатини ишга солаётган эди. Бирин-кетин буқага ўхшаган кучли «КрАЗ» ва «БелАЗ» машиналари қаторлашиб, Хўжакентдаги гараждан чиқиб йўлга тушишди.

Қуёш нурлари қояларда ярқирай бошлади. Прораб Никаноренко ва бошқа йигитлар ҳам етиб келишди. «БелАЗ» ҳайдаётган йигитлар харсанг тош ортиб, тўғон майдонига кириб келишди. Участки бошлиғи Мингбоев тоғ кесиб келаятган фарҳодлар билан салом-алиқдан сўнг лабораторияга борди. ГЭС котловани юқорисидаги вақтинчалик қурилган хоналардан бирида тўғон қатламининг зичлигини, қаттиқлигини аниқловчи асбоблар ёнида ўтирган Галина Шишкина ёнига кирди. Ташланаётган масса зичлиги жойида эканини билгач, Галинага бир-икки ширин ҳазил-мутойиба гап қилиб, яна «БелАЗ» ҳайдаётганлар ёнига чопиб кетди. Прораб Никаноренко билан гаплашиб, машиналарни сал жадаллаштириш лозимлигини тайинлади. Ўзи ҳозир Чирчиқ бўйига, қум олаётган экскаватор ёнига боришини,

тўғонга босилаётган қатлам зичлиги меъёрида эканлигини айтди. Шиббалаётган машиналар сонини олтига етказишни сўради. Шундан сўнг ўзи қум карьерига жўнади. Чотқол тизма тоғ этақларидаги карьердан харсанг тош ташиётган «БелАЗ», «КрАЗ»лар ўкириб, кучаниб, елкаларида тош кўтариб тўғонга шошилишарди. Бу кучли машиналар узоқдан қатор келаётган филларга ўхшаб кўринарди. Уларнинг кифтидаги филбонлар замон фарҳодларидир, улар тоғ кесиб, тўғон қуришарди.

Инженер Мингбоев кун бўйи тўғонда, ўз участкасида бўлди. Икки бор ўзи ҳам Абдуманноп «БелАЗ»ида карьерга бориб, харсанг тош келтириб тўқди. Инженернинг машина ҳайдовчилар ичида юриши, харсанг тош ташиши ишлаётганларни руҳлантирди. Ёз бўйи бошига сомон шляпа кийиб, қўлида лойиҳачертёж, сояда ўтириб ишни кузатадиганлар ҳам бор. Улар «БелАЗ» ҳайдаётганлар ичида обрў қозонлмаган. Инженер бўлсанг ўзингга, нима бўпти! Қурилишда ҳозир терга ботиб ишлаётганлардан кўра инженерлар кўпроқ. Политехника институтини тугатдингми — инженерсан. Бу ерда қоғоз ушлаб, гўдайиб турганларни эмас, «БелАЗ» ҳайдаётганларни, электр пайвандчиларни, цемент қораётган, арматура ясаётганларни севадилар! Кранларни бошқараётган аёллар бу ерда парилардан ҳам гўзал саналади.

Чорвоқ катта даргоҳ. Бунда замон фарҳодлари ишламоқда. Бу ерда инженерлар ҳам жуда кўп. Ҳамма бор... Бу ер ўзи бир катта дорилфунунга айланган.

Х боб

ТИЛСИМ

Сиртдан қараганда тўғон қурилишидаги ишлар кишини зериктирарли даражада бир хил кўринарди: кучли машиналарнинг вағиллаб югуриб, баландликка кўтарилиши, бульдозерларнинг кучаниб, у ёқдан бу ёққа суриниши, тупроқ, шағалларни тўплаши, шиббалаш, ётқизилган тошу тупроқнинг зичлиги ҳақида лаборатория анализи ва ҳоказо, ва ҳоказо... Аммо, бу ерда ғимирлаётган мингларча одамлар — мутахассислар, Хумсон йўлидаги сайҳонликка тушаётган

юзлаб синоплар, йўллар, кўпригу кранлар, тортилаётган йўгон симлар тоғларнинг асрий уйқусини бузиб, янги тонгдан дарак бераётганга ўхшарди. Ухлаб ётган буюк паҳлавон депсиниб ўрнидан туриб, енг шимараётгандай кўринарди. Кун бўйи қурилишда бўлган Қоражон Мингбоев кечга яқин Чотқол баландлигидаги ўнг томон қояга — Қўнғирбуқа тепалигига чиқиб, япасқи тош устига ўтирди. Бу ер жуда баланд, бундан бутун водий кафтдек кўринади. Келгусида у турган қоягача тўгон кўтарилади; эҳ-ҳа-а, ҳали қанча иш қилиниши керак! Бошқалар учун бу баланд, тик қояга чиқиш анча машаққат бўлса, Қоражон учун зинапоялардан иккинчи қаватга кўтариллишдай гап. Чирчиқ устидаги лопиллаб турадиган Эшаккўприк чотқолликларнинг шаҳарга тушадиган асосий йўли бўлиб, бу ерга у Ёнқўрғондан пиёда келарди. У чўнтагидан қоғозга ўроғлиқ нону гўштни олиб, тош устига қўйди. Этиги қўнжидан ўткир пичоғини суғуриб, рўмолчаси билан артгандек бўлди-да, гўшдан кесиб еди. Пастда чумолидек ўрмалаб ишлаётган одамларга боқди. Олис-олисларда ГЭС қурилишида электрпайвандчиларнинг учқун чиқараётгани, қоя остидаги карьерда экскаваторларнинг гуриллаб, бақириб самосвалларга тош ортаётгани, ўнг қиргоқдаги қурувчилар шаҳарчасида иморатлар кўтарилаётгани шундоқ кўриниб турарди.

Қоражон ишга янги келган кунларини эслади. Ҳадемай анча вақт ўтиб кетибди. Ўша, 1963 йили ҳам худди шундай кеч куз, намгарчилик эди. Бу ерга келишига ҳам Иван Иванович Шншкин сабаб бўлган.

Эрта билан ишга келган Қоражон ёрдамчи туннель орқали тўгон остидаги йўлакка тушди. Бу узун йўлак тўгоннинг бошидан-охиригача чўзилган бўлиб, махсус кишиларгагина тушиш рухсат этиларди. Инженер Мингбоев коридорнинг металл эшигини бураб, ғилдирак мустаҳкамлагичларни бўшатиб олгач, электр чироқларни ёқди. Шериги, прораб Никаноренко билан бирга ичкарига киришди. Чироқ ёқирилиши билан вентиляция ҳам ишлаб кетди. Сиртдан қараганда унча сезилмаса ҳам аслида тўгон кун сайин бўй чўзарди. Ҳар куни ўн минг кубометр масса ётқизилиб, шиббаланарди. Қўшилаётган дарёлар суви аста-секин кўтарилаётгани ҳам сезила бошлади. Икки ён девор ва тепаси темир арматура билан кўтарилган,

узун коридордаги ҳар ўн қадамча ерга ўрнатилган чироқ ва намликни ўлчаб турувчи аппаратлар тўғон остида бирон ердан сув силқиб чиқишини дарҳол кўрсатарди. Коридордаги намлик доимо бир меъёردа бўлиб, деворнинг бирон ерида сув силқиса тревога кўтарилар эди. Аппаратлар ташқаридаги махсус навбатчи хоналарга хабар қилар, қизил чироқлар ёниб, сигнал бериларди. Яқин эллик йил ичида тўғонга хавф соладиган сувнинг силқиб чиқиб, тревога кўтариш ҳодисаси назарий жиҳатдан ҳеч бўлиши мумкин эмас. Юқорида тўкилаётган харсанг тошлар, машиналар гуриллаши пастга — коридорга эшитилиб тураркан. Қурилиш бошлиғининг топшириғига кўра участка инженерлари махсус аппаратларни вақт-вақти билан назорат қилиб туришлари керак. Инженер билан прораб коридордаги қўша-қўша катта будильникка ўхшаган асбобларни кўздан кечиргач, ҳамма ёқ жойида, деб яна ташқарига чиқишди. Қалитни топшириб, умумий дафтарга: «Аппаратлар нормал ишлаб турибди, нам йўқ, 1965 йил, 2 ноябрь», деб ёзиб қўйишди. Юқорида «Зубра»ларнинг кучаниб, тошу тупроқ ташиётганига назар ташлашди. Кувшинов деган шофёрнинг иситмаси борлигини, ё кеча кўпроқ ичган, ё ҳақиқатан шамоллаганини айтган прораб, зарари йўқ, ҳали сменадан кейин Хўжакентга, чинор тагига борамиз, касали тузалиб кетади, деб қўшиб қўйди. Лекин Мингбоев бу гапга лоқайд қаролмади, узоқдан бўкириб келаётган Кувшиновнинг «БелАЗ»и устидаги майда харсанг тошларни тўкиб бўлгач, Мингбоев уни қўли билан имо қилиб тўхтатди. Унинг назарида фақат Кувшинов эмас, у билан бирга «БелАЗ»нинг ҳам иситмаси чиқаётгандай, гандираклар, беҳол бўлаётгандай туюларди. У машина ёнига бориб, кабинада ўтирган йигитга мурожаат этди:

- Ҳа, нима гап?
- Ҳеч гап.
- Мазанг йўқроқ кўринади?
- Узоқдан қараб туриб сезилдими, а? Бу ерда ҳеч нарсани яшириб бўлмас экан-да? Ёки прораб айтдимми?
- Қани, туш пастга!
- Дўлзарб пайтда-я?
- Пастга туш! Қалитни бер,— шофёр йигит кабинадан пастга тушди. Одамларга сездирмай, дарҳол кабинага Мингбоев чиқиб ўтирди: — Уйинг-

га бориб, ўралиб ёт! Келинга айт, сут пишириб ичирсин.

— Хўп,— деди дарҳақиқат иситмаси чиқиб, бўшашиб титраб турган йигит.

«БелАЗ» гумбурлаб юриб, карьер томонга кетгач, унинг ўзи тўғон қиясига келиб, сўқмоқ йўл билан пастга туша бошлади. У пастга, ГЭС қурилаётган жойга келиб, ундан Чирчиқ кўпригидан ўтиб, тўппатўғри уйига жўнади. Қоражон Мингбоев «БелАЗ»ни вағиллатиб карьерга олиб борди. Экскаватор ортан қирқ тоннача майда харсанг тошларни кўтарган машинани эпчиллик билан ҳайдаб, тўғон устига чиқди. Прораб кулиб, одатдагидек қўли билан ишора қилган ерга тўкди. У яна вағиллаб жўнаб қолди. Шу бўйи тушгача Мингбоев харсанг ташиди. Бошқалардан тезроқ юрар ва кўпроқ кубометр ташишга интиларди. «Инженер Мингбоев шахсий намуна кўрсатяпти», деб кулиб, ҳазиллашаётган шофёрларга ҳам эътибор бермасди. Баъзан улар қияликка кўтарилишда йўл бериб, четроққа ўтар, инженернинг кучли машинани усталик билан бошқараётганига ҳайратланиб қараб қолишарди. Фақат тушликка яқин Абдуманноп (Абдуманноп «иккинчи» деб аташарди. Чунки ГЭС қурилишида, арматурада ҳам Абдуманноп деган йигит ишларди) Кувшинов машинасида Қоражон ўтирганини кўриб қолди. Инженер тез-тез мана шундай ишга тушиб кетишини билган Абдуманноп фақат кулиб қўя қоларди. «Қурилиш битгач, алоҳида ташаббус кўрсатганликлари учун биринчи орден Шишкинга, иккинчи орден Мингбоевга берилади...»— деб киноя қилишарди. Бу гаплар кўпроқ гаражда бўларди. «Баъзи шофёрлар ҳам хотинлардек гап ташишни ёқтиришади, улар бировнинг иғвосини қилмасалар уйқулари келмайди»,— деган эди бир куни Иван Иванович Шишкин. Қоражон Мингбоев бўлса бу гапни тарқатган ҳезимкаш Соломко деган табелчига: «Менинг Қизил Юдуз орденим бор, бу орден бутун умримга етади»,— деган эди.

Тушлик пайтида Никаноренко Мингбоевнинг ўн бир марта бориб келганини — уч юз тоннадан ортиқ масса тўкканини табелга ёзди. Унинг қўлидаги дафтарчада ўз фамилиясини кўрган Қоражон дарҳол эътироз билдирди; Кувшинов фамилиясига ёзиш кераклигини таъкидлади. «Бюллетень орқали пул

олади»,— деган эди прораб, Қоражон: «Кел, шу арзимаган иситмани врачга билдирмай қўя қолайлик. Кувшинов жуда ажойиб йигит. Ҳаммамиз ҳам Кувшиновдек ишлаганимизда, биринчи участка чангимизда қолиб кетарди»,— деди Абдуманноп узатган чойдан ҳўплаб. Инженер Мингбоев атай кечгача Кувшинов машинасида ишлади. У телогрейка, қалпоғини ва белидаги энли фронтвой камарини ҳам ечиб қўйиб, «БелАЗ»ни бошқарарди. У чангга ботган, лаблари пўст ташлаб, кифтлари тердан жиққа ҳўл бўлиб кетган эди. Сменадан кейин у машинада гаражга бориб, ювиниб-тараниб олди-да, яна тўғонга қайтиб келиб, ўнг томондаги тепаликка, баланд Қўнғирбуқа тепалигига ўрмалаб чиқиб кетди: «Одамлар хотир, бола-чақаси ёнига боради. Мен кимнинг ёнига бораман...» — деди у ўзига-ўзи Чотқол тепалигидаги ўзининг улкан ясси тошига ўтираркан. Бу ердан бутун қурилиш кафтдагидек кўриниб турарди. Писком дарёси юқорисидаги кўм-кўк дарахтлар билан ўралган Сижжак қишлоғи ҳам бундан яққол кўриниб турарди. У баланд, қўнғир тоғлар оралигига тушиб қолган бир қатра яшил томчига ўхшарди. Бу яшил қишлоқда Гулгун деган ажойиб сулув яшайди. Қоражон кўз олдида ўша яккаю ягона Гулгун пайдо бўлди. Бир лаҳзадан сўнг Гулгун хаёлан Чотқол тоғидай буюк бўлиб, ясси тош устида ёнбошлаб ётган Қоражон рўпарасига келди. Уни эркалаб, пешанасини силагандай бўлди: «Кун бўйи ишлаб, чарчабсиз, Қоражон ака. Юринг, бизникига кетайлик», дегандек туюлди. Қоражон кўзларини юмар, кўзларини юмса Гулгун жамолини кўрар, очса йўқоларди: «Мен диққат бўлсам, бирон нимани ўйлаб ечолмасам Қўнғирбуқа тепасига чиқиб кетаман. Қаттиқ хурсанд бўлсам ҳам, қаттиқ хафа бўлсам ҳам Чотқолим кифтига минаман. Бу тоғ менга қаноту ақл беради, фикримни тиниқлайди, чарчоғимни йўқотади, юрагимга қудрат беради. Бу кун мен яна сени эсладим, эй қийиқ кўз, бодом қовоқ мажусий! Одамлар ўз қадрдонлари ёнига борадилар, мен қайга борай?»

Қоражон Мингбоев хаёлга чўмди. Чорвоқ водийсига сурма ранг оқшом чўка боштади. Бу қадрдон водий ичра айқириб оқаётган дарёлар остида тилсим яширингандек кўринарди. Бу ерда тилсим борлигини ота-боболари ҳам айтишган. Мана, ўша тилсим очиляпти. Чўққилар остида, дарёлар қаърида шу

тилсим ўз дурри жавоҳирларнинг яшириб ётибди. Унинг сирли калитини меҳнат қилиб, тер тўкаётганлар топа олади.

XI боб

НАВОИЙ ОРЗУ ҚИЛГАН ТЎҒОН

Январь ойида Тошкентда янгича бир грипп тарқалди. У Лотин Америкасида пайдо бўлиб, океан оша ер юзининг кўп катта шаҳарларида авж қилди. У Чорвоққа ҳам етиб келди. Бу дарднинг вирусларига қарши дори-дармон, чоралар деярли йўқ эмиш. Телевизорга чиққан врач кўпроқ ҳўл мева, суюқ овқат истеъмол этишни, чой ичишни, уйда ётишни даъват этарди. Дарҳақиқат, январнинг иккинчи ярмида бу грипп авж олиб, кўп кишилар ишга чиқмади.

Инженер Қоражон Мингбоев озгина иситмаси билан ишга чиқди. Унинг боши оғриб, аъзойи бадани зирқирарди, суяклари чақилиб қақшарди. Иситмаси чиқиб, уйига титраб кетган Кувшиновни хаёлидан ўтказди. Парторг Шишкин эрта билан объектларни айланиб чиққач, тўғонга келиб, диспетчер хонасига кирди. Тинмай жиринглаб турган алоқа аппаратларини бошқариб ўтирган Исаак Ратманга йўлиқиб, ундан участка бошлиғини сўради.

— Мингбоев барвақт келган. Тўғон устида...

— Машина ҳайдовчиларнинг ҳаммаси ишга чиққанми? Касаллари йўқми? Поликлиникага телефон қилмадингизми?

— Асло сўраманг, Иван Иванович! Беш «БелАЗ—540» ҳайдовчиси, икки «МАЗ—525» шиббаловчиси, карьердаги экскаваторчи, арматурачилардан икки киши ишга чиқмаган. Грипп қутурипти. Бошқармадагилар ҳам деярли ётиб олишибди-ку!

— Ҳа, шундоқ. Ишқилиб, сиз билан биз ҳам ётиб қолмайлик. Илгаригиси Шанхайдан келган эди...

— Чеснокни кўпроқ истеъмол қилинг, Иван Иванович! Инженер Мингбоев қатиққа пиёз тўғраб ичишни тавсия этапти. Ўзи шундоқ қилибди. Мингбоевнинг кампири кўп нарсани биларкан. Тоғликларда ҳикмат кўп. Бугун анча яхши эмиш. Юз грамм отиб юборилса ҳам ёмон бўлмайди. Галина Сергеевнадан яшириб бўлса ҳам отиб юринг. Мен Сара Давидовнага ҳеч билдир-

майман. Хоқласангиз, столим остида бир бутилка оқидан бор, қиттак қиласизми?

— Одамлар кўриб қолса нима дейди?! Ҳа, майли, шу ярамасдан озгина қуя қолинг!

Исаак Ратманга жон кириб, икки стаканга ярим-ярим қилиб арақ қуйди. Одамлар кўриб қолмасин учун шоша-пиша уриштириб ичиб олишди-да, кейин Шишкин бош диспетчер билан илиқ хайрлашиб, машинасида тўғон бошига чиқиб кетди. Тўғонда харсанг бўлақларини нотўғри тўкиб кетган бир йигит билан гижиллашиб, фигон бўлиб турган Қоражон Мингбоев ёнига келди. Жуда қувноқ бўлиб қолган Шишкин тушунар-тушунмас шофёр йигитни сўкди:

— Ўзингдан катта одам бир нима дегандан кейин қулоқ солгин-да, хумпар! Сени ким айтади 1963 йилдан буён ишлаб келаётган Можаев деб! Участка бошлиғи тўғри танбеҳ беряпти! Кеча тухумдан чиқиб, хўрозга ақл ўргатяпти-я! Бизлар фашистларни дўшпоглаганимизда сенлар эмбрионда ҳам йўқ эдиларинг! Бор, аравангни торт, валаки салак!

— Тушундик, Иван Иванович, хато менда эканини Қоражон Мингбоевичга ўзим айтиб турган эдим,— деди юмалоқдан келган йигитча Шишкиннинг жиндак тортиб олганини пайқаб. Ўзи ҳам ҳар куни ишдан кейин уйига соғ бормас эди. Шишкиннинг «қувноқлиги» унга жуда ёқиб кетди,— энди тўғри тўкаман. Сал шошиб, ёнбошга тўкиб қўйибман... Кечирим сўрайман.

— Ёнбошга? Аския қияптилар-ку! Ҳа, сенларнинг тилларинг ҳам ёмон! Мингбоев сезяпсизми, менга қочирим гап қияпти бу хумпар. «Сайко, сайко» деган анекдотга ишора қияпти! Бор, аравангни торт!

— Хўп бўлади,— деди Можаев машина кабинасига кўтарилиб.

— Тезроқ смена планини бажар! Катталар бир нима деганда қулоқ солгин!— Кейин у Қоражонга қаради:— Одамлар грипп, бир доно киши, юз граммча тортиб юринг, деган эди, озгина тортганмиз, Мингбоев, узр!

Қоражон билан кабинада ўтирган шофёр Можаев илжайиб кулишди. Уртада жаҳл йўқолди. Шишкиннинг кўнгли очиқлиги, юрагида кир сақламаслиги, гап бекитмаслиги ҳаммага ёқарди. Фақатгина унинг гўзал хотини Галина: «Парторг бўла туриб, ичиб юргани уялмайсанми!»— деб турткилар ва тез-тез танбеҳ

бериб турарди. Агар шу хотин бир нима демаса, бошқа ҳеч ким бу сарниқ одамга қаттиқ гапирмас, унга тегишса увол бўлаётгандек кўринарди. У кўп ичмасди. «Ичинг, майли, ичманг, демаймиз, йигитнинг хўрози ичади. Лекин закуска қилишни унутманг. Жанжал кўтариб, партбюрога тушманг. Ана буниси ёмон! Эплансангиз, Исаак Ратманга ўхшаб ичсангиз, ичинг, майли! Одамлар ичмаса, бу ярамасни нега чиқарганлар?! Магазинга териб қўйиш учун эмас, озгина-озгина ичиш учун! Бўлмаса чиқармаслик керак!» — дерди у сергап бўлиб.

— Кайфингиз яхши кўринади, Иван Иванович?

— Ваня де!

— Ҳа, Ваня. Шундоқ пайтларда партбюрога ёзиб, илтимос қилганимиз баъзи масалаларни ҳал қилиб оладиган фурсат экан-а, — деди Қоражон Шишкинга қараб. — Гидропроектадаги ўртоқларга хат ёзган эдим. Пьезометр — фильтрация режимини кузатиш аппарати яхши ишламаяпти.

— Қани, аввал бир кўришиб қўяйлик, Мингбоев! Панжангни ташла, йўлбарс!

— Йўқ, азизим, панжамни ташлолмайман! Грипп деган ярамас менга ҳам юққанга ўхшайди. Дардларнинг ичида энг хунасаши шу! Тўшакда мундоқ касалга ўхшаб ҳам ётолмайсан, ишлаб ҳам юролмайсан. Совқотиб, суякларим сирқирашидан, юққанга ўхшайди.

— Йўғ-э?!

— Ҳа!

— Хўш, шундоқ экан, бу ерларда нима қилиб юрибсиз?! Беш «БелАЗ»чи, икки «МАЗ», экскаваторчи ва бошқалар грипп бўлиб ишга чиқмаган бир пайтда бошқа ишлаб юрганларга ҳам юқтириб, тўғонда ишни тамоман тўхтатмоқчимисиз?!

— Йўғ-э! Ваҳима қилманг, Иван Иванович.

— Ваня де!

— Ҳа, Ваня. Мен ҳеч ким билан қўл беришиб кўришганим йўқ, ўпишганим ҳам йўқ.

— Ўпишиш шарт эмас! Бу — Шанхай гриппидан ҳам ёмон! Бу жуда баттарин. У билан ўйнашиб бўлмайди! Мен бу ерга сиз — ҳазратларининг грипп бўлганингизни эшитиб келдим. Жаноби олийлари, дарҳол уйингизга кетинг! Врач юбораман! Агар истасангиз, анави поликлиникадаги сестра Маечкани юбораман. Укол қилишга жуда уста!

— Ҳазилингизни қўйинг. Укол таъсир қилмас эмиш.

— Қатиққа пиёз тўғраб ичиш-чи?

— Бу яхши!

— Шу ишни қилиб ётасиз, азизим! — Шишкин у ёқбу ёққа аланглаб, тўғон четида бир одам билан гаплашиб турган прорабни чақирди: — Ҳей, Никаноренко, ўртоқ Никаноренко!

— Лаббай, Иван Иванович!

— Тўғондаги ҳамма раҳбарлик ишлари ўзингизга юклатилади! Участка бошлиғи грипп, мен уни уйига олиб кетяпман.

— Тушунарли. Ҳамма иш яхши бўлади, безовта бўлманглар.

— Қани юр, уйингга ташлаб кетмасам, сен Чотқол йиртқичи бунда чўзилиб қоласан. Сен йўлбарслар дунёда камайиб кетяпсанлар; «Қизил китоб»га ёзилгансанлар... Қани юр, олдимга туш!

Қоражон билан Шишкин машинага ўтиришди. Машина зингиллаганча посёлкага жўнади.

Қоражон уч кунгача уйга қамалиб ётди. Қандил буви эрманадан қайнатиб ичирди. Шолғом хўрда, қатиқ ва пиёз гриппни енгишга ёрдам берди. Қандил буви бу тоғ оралиғидаги жойларда қаланғи-қасанғи дардларнинг оралаб юрганига ҳайрон бўлди. «Ширғай гериб» деган касаллар ҳам чиқяпти-я, ё қудратингдан! Бунақаларни бизнинг ота-боболаримиз кўрган эмас. Тоғдаги эрмана ўтимиз бор, бу доривор ўт ҳамма «ширғай гериб»ларни ҳайдаб чиқаради!» — деди кампир. Қоражон ҳам кўрпа-тўшак қилиб ётавермай ишга чиқиб кетди. Эрта билан у Шишкинга телефон қоқди.

— Ўртоқ парторг, салом! Мен ишга чиқиб кетяпман, ўзингизни одамларга ғамхўр қилиб кўрсатиш учун мени уйимга жўнатиб юбориш керак эди... Биладан сизни. Мен грипп эмасман. Ўн беш кун, йигирма кун бекорга ётиш тўғрими?

— Врачларнинг буйруғи! Итоат этмай иложинг йўқ, Мингбоев!

— Сиз эрмана деган доривор ўтни биласизми?

— Йўқ.

— Сиз, мажлис қарорини бажараман, врачнинг айтганини қиламан, деб ўтирмай, иситмаси чиқиб, грипп бўлиб ётганларга тоғдаги эрмана ўтини қайнатиб ичишни айтинг! Қатиқ ичишсин. Чеснок, пиёз ейишсин. Керак бўлса онам сизга консультация беради. Биз тоғ

ичида ишлаяпмиз. Еримиз шароитини биз яхши биламиз. Ойимнинг айтишича, қишлоқларга бундақа «қаланғи-қасанги» дард ҳеч қачон йўламаган. Буни шаҳардан кимдир олиб келган.

— Ха-ха-ха-ха... — Шишкиннинг кулгиси жаранглади. — Мингбоев, ҳозир ёнингга бораман! Мени кутиб тур!

— Хўп, келавер, — деди кийиниб шай бўлиб турган Қоражон трубкани қўя туриб. Сўнг онасига мурожаат этди, — эшитдингизми, Шишкин келяпти. Унга эрманини қайнатиб ичишни ўргатиб қўйинг.

— Мен унга битта эрманани эмас, бошқаларини ҳам ўргатаман. Қуритиб қўйганларимдан бераман. Лекин, мана шу Шишкин худонинг раҳмати одам экан. Ўзи сап-сариқ бўлса ҳам элнинг меҳри тушса, киши мана шунақа бўлади. Қўнглининг тозалигини қара, худо юқтирган-да! Маржа хотини ундан яхши. — Хотин» деган сўзни айтди-ю, Қандил буви бирдан жим бўлиб қолди. Ёши кетиб, уйланолмай юрган Қоражонга хотинлар ҳақида гапириш ёқмаслигини биларди.

Шишкин келиб ярим соатча Қоражоннинг онаси билан доривор ўтлар ҳақида гаплашиб ўтирди. «Бу баланд тоғларнинг ичи бойликларга тўла бўлиши билан унинг сиртида ўсган доривор ўтлар ҳам киши учун жуда зарур. Абу Али ибн Сино ҳақим буларнинг барини ўз китобларида ёзган...» — деди Қандил буви. Доривор ўтлардан Шишкинга намуналар берди. Дарҳақиқат, ўша кун иссиғи чиқиб, титраб-қақшаган Қоражон икки кун ичида ўзига келиб, отдек ер депсиниб турганини кўрган Шишкин бу ерда туғилиб-ўсганларнинг гапига қулоқ солиш кераклигини, доимо булоқ сувларидан ичиш лозимлигини ҳам яхши англади. Айниқса, Наволисойдан. Шишкин ўз машинасида Қоражонни тўғонга — диспетчерлар биноси ёнига ташлаб кетди. Участка бошлиғи бош диспетчер Исаак Ратман билан салом-алиқдан сўнг, юқорида қанча машина ишлаётганини сўради. Касал шофёрлар ўрнига гараж бошқа участкадаги беш машинани бу ёққа ташлаганини, умуман, аҳвол ёмон эмаслигини таъкидлади. Тўғонга майда харсанг тош, шағал, тупроғу қум ётқизилиб, шиббалангандан кейин янгидан тўкиладиган қаватга етарли даражада сув сепиш кераклигини, қўйилаётган янги қават «МАЗ — 525» билан шиббаланганда масса яхши бирикиб, метинга айланиб кетишини инженер Мингбоев таклиф этган эди. Бу таклиф аввал ўтмади. Каминский қаршилиқ

кўрсатди. Тўғон йиғирма метр кўтарилгунча бу иш қилинмади. Кейинчалик Гидропроектдан келган мутахассислар иштирокида бошқармада бўлган муҳокамада «Мингбоев усули» қўллаб-қувватланди. Чорвоқ қурилишининг бошлиғи, инженер Георгий Исаевич Садовников Мингбоев таклифини астойдил маъқуллади. Шу усул ҳақида Қўражон Мингбоевнинг «Чорвоқ чироқлари» газетасида икки марта мақоласи босилди. Шишкин кейинчалик: «Мана шу усул бир кандидатлик диссертациясига мавзу бўладиган иш», деган эди.

Қўражон кетаётган «БелАЗ» кабинасида тўғон бошига чиқиб, аҳволни кўздан кечирди. Прораб билан қўл беришиб кўришгач, шиббадан кейин яхшилаб сув сепилаётганини кўрди. Цистернали икки машина тўғон устида айланиб сув сепарди. Шундан кейин у прораб билан бирга тўғоннинг ўрта қисмидаги 6-стбор ёнига келди. У тўғон остини кўриш учун шахтага тушиб, асбобларни кўздан кечирмоқчи бўлди. Прораб касалдан туриб келган Мингбоевнинг шахтага тушишига розилик бермади. Кейин мажбур бўлди. Шахта ичидаги темир нарвондан секин-аста пастга тушаётган Қўражон экстензометрнинг кўрсаткичлари нормал ҳолда турганини кўрди. Шахта таги жаҳаннамдек қоронғи — салкам йиғирма метр. Қўражон шахта нарвончасидан яна пастга туша туриб, сейсмоаппаратларни ва икки трубади пьезометр — намликни ўлчайдиган аппаратураларни ҳам кўздан кечирди. Шундан сўнг у шахта қудуғидан қайтиб чиқди. Терлаб кетди. Тепада турган прорабга ҳамма асбоблар жойида эканини айтиб, ёнидан тўғон проектини олиб очди. Шамол харсанг тош устига ёзилган каттагина чорси қоғозни тортқилар, текис туришига қўймасди. Прораб тўрт тошни чизманинг тўрт чеккасига бостириб, қоғозни текислади. Участка бошлиғи билан прораб лойиҳага, чизмаларга кўз ташлашди. Ишнинг боришини кузатишиб, қоғозга баъзи белгилар қўйишди.

Чотқол тоғлари орасидаги мовий денгиздан келаётган кучли шамол юзларни ачитарди. «БелАЗ»лар тўғон устида вағиллаб югурар, оғир «МАЗ»лар япасқи гилдираклари билан шағалу тупроқни шиббаларди...

Мана, декабрь ҳам кирди, қордан дарак йўқ. Қорасовуқ, гизгизон... Майда ариқлар қотган, лекин қудратли Чотқолу Писком, бу томонда Чирчиқ айқириб, буралиб оқиб ётарди.

Чотқол ва Угом тизмалари узилган ерда Қўнғирбуқа чўққиси билан Асқартоғ бирлаштирилиб, «тангрининг азалий бир хатоси» тўғриланмоқда. Узоқдан қараган кишига Қўнғирбуқа чўққиси Миср эҳромига ўхшаб кўринади. Икки тоғ оралигидаги тўғри чизиқ — инсон даҳосининг самараси — кўтарилаётган тўғон кўзга ташланади. Бу мўъжизани Алишер Навоий «Садди Искандарий» достонида орзу қилган эди... Орадан беш ярим аср ўтди, кишилар ўзбек ерида «Садди фуқаро» ни қура бошладилар. Чорвоқ пиёласи ҳаёт майи билан лиммо-лим тўлдирилмоқдаки, инсон яратаётган бу маъво олдида тангрилар лол! Эҳромни қуллар юз эллик йил мобайнида қуриб, фиръавн шаънини улугладилар. Унинг бағрига ҳукмдорнинг жасади яширилди. Бу тўғонни замон фарҳодлари қурмоқдаки, у мамлакатни нур ва сувга сероб этажак. Бу буюк тўғон давримиздан ёдгорлик бўлиб, келгуси узоқ асрларга етиб боражак.

Бу замин у бу эл гоят қадимий —
 Манглайда ажиндек юз дарё, юз тоғ...
 Пахта иши бу элга кўпдан қадрли,
 Бу юртда яралмиш тенгсиз «Авесто».
 Олдинга босаркан йўловчи, баъзан
 Қайрилиб бир сртга қарашлик одат —
 Ҳалок бўлган юрт учун паҳлавон Широқ
 Берай деб халққа эрку саодат.
 Йўқотиб бўлмади халқ даҳосини,
 Яралди «Алқонун», «Хамса»ю «Алжабр»...
 Бизнинг давр беролди қадр у баҳосин,
 Ютиб кетолмади йиллар ўта қабр.
 Ажиндек кўринган юз дарё, юз тоғ —
 Эл бахт дер Чотқолни, Чирчиғу Сирни.
 Озодлиғу бахтга етгунча мундоғ,
 Оёқ яланг босдик қанча асрни.
 Аждодлар орзуси, эй Ватан — гулшан,
 Сенга осонликча келмадик етиб.
 Яратилдинг Ленин даҳоси-ла шаън,
 Курранинг энг кунгай томони этиб.
 Октябрь қуёши, Октябрь қуёши!
 Ҳаёту бахтимиз асоси ўзинг.
 Янги ва абадий умримиз боши,
 Порлаган ҳаётбахш қуёшдек юзинг.
 Гўзал Ўзбекистон, гўзал Ўзбекистон,

Тупроғу дарёю боғинг қучаман.
Менинг кўзим билан кўрсинлар сени,
Сен асло тенги йўқ бир буюк чаман.

* * *

Ер сатҳидан кўтарилган ҳар бир тепаю тоғнинг бағри бўм-бўш бўлмаганидек, фалакка бўй чўзган тўғон бағри ҳам қуруқ харсанг тошу тупроғу бетондан иборат эмас. Бу тўғон бағрида қимматбаҳо ва мураккаб аппаратлар яширингандирки, улар қўлтиққа қўйилган термометр каби тўғоннинг саломатлигини айтиб туради. Маҳаллий ашёлар асосида қурилаётган тўғонларнинг бунёд этилиши ва фойдаланишга топширилиши жуғрофий жиҳатдан зилзила бўлиб турадиган ерларга кўчаётганлиги, уларнинг сони эса тобора ортиб бораётганлиги, илмий-тадқиқот ва лойиҳаловчи ташкилотлар олдиға қатор масалаю муаммоларни қўймоқда. Мустақкамлик, чидамлилик ва тежамлиликни ўз ичига олган бу масала иншоотларнинг бевосита иш жараёнларини чуқур таҳлил этиш асосидагина ҳал этилиши мумкин. Таҳлил этиш эса ўз навбатида бевосита илмий-текширишларни ва муфассал маълумотлар олишға имкон берувчи назорат-ўлчагич ускуналарнинг бўлишини тақозо этади. Тош-тупроқ асосидаги Чорвоқ тўғони етарли даражада назорат-ўлчагич ускуналар билан жиҳозланаётган Иттифоқимиздаги биринчи ва энг улкан тўғондир. Сув омборининг йилдан-йилға тўлдирилаётганлиги, унинг чуқурлиги, тўғон қурилиши технологиясининг ўзига хослиги, айниқса, тез суръат билан кўтарилаётган босқичда ҳар томонлама мунтазам текширилиб, назорат қилиб борилишини талаб қилади. Баландлиги бир юз олтмиш саккиз метр бўлган бу тўғон симметрик шаклдаги марказий лой-балчиқ ўзакдан, икки қатламли поғонали қум-шағалдан, шунингдек, тоғ харсанг тошидан ишланган ён тарафдан призмалардан иборат. Тўғон назорат-ўлчагич ускуналар билан жиҳозланган бўлиб, бу ускуналар қуйидаги кузатув ишларини олиб боришға имкон беради: тўғон тузилишидаги шаклий бузилишлар, тўғон ўзаги ядроси босимининг назорати, ўзакдаги, шунингдек, призманинг пастки ерга тиралган қисмидаги босим назорати, тўғоннинг ерга тиралувчи қисмида, ўзагида ва иншоотнинг айланасидаги фильтрацион тартиб назорати, дарз кетишлар, арматура ва бегондаги

босим назорати, ер қимирлашни кузатиш назорати.... ва ҳоказо, ва ҳоказо. Тўғон бағридаги узун коридор ёки тик шахталарга кирсангиз, бунда жуда кўп ўлчагич аппаратлар ўрнатилганини, улар кечаю кундуз тўғон «саломатлиги»ни кузатиб, яхшилаб турганини кўрасиз. Бу кўриниб турган баланд тоғлар бағрида қанча бойликлар борлиги ҳаммага маълум. Бу қад кўтариб, кундан-кунга юксалаётган тўғон ҳам сиртдан қараган кишига бир қуруқ тепага ўхшаб кўринади. Бироқ бу тўғон бағрида ҳам тинимсиз ҳаракат қилиб турган, соатдек чиқ-чиқ-чиқ... уриб, ишлаб турган қанчадан-қанча аппаратлар турибди, улар тўғоннинг ички аъзоларидирки, уларсиз тўғон яшолмайди.

ИККИНЧИ ҚИСМ

ХII боб

ТОҒ ОРАЛИҚЛАРГА ЯШИРИНГАН ЖАННАТ

Ғараз гар жон эди, олдинг они, ҳой,
Улук тандин не истарсен, яна, ҳой.
Кўнгул қоин ичардин тўйғил эмди,
Мени ўз меҳнатимга қўйғил эмди.

Навоий

Баъзи истеъфога чиққан генералларга ўхшаб кўрган-кечирганларини қайта тиклаб эсдаликлар ёзиш, кўргазмалар тузиш билан банд бўлиб қолган пенсиядаги инженер-гидрострситель Файзулла Аҳмедович Музаффаров олтмиш олти ёшга кирди. «Бу рақамлар бошини кўтариб тикка турсин!» (99 демак)— дерди шоир дўсти Амир Равнақ. «Илоҳим ёнига яна бир рақам қўшилиб, учталиқ бўлсин!»— деб ҳазиллашган Марҳаматхоннинг ҳам ширин сўзлари, қочиримлари Музаффаровга қаймоқдек ёқарди. «Ёлғондан гапирсанг ҳам гапиравер, фаришталар омин деб юборсин»,— деб куларди Файзулла Аҳмедович Музаффаров. Бировга биров умр тиласа қандай яхши! Айниқса, ҳаётни Музаффаровчалиқ яхши кўрадиган бир одам кейинги йилларда қон босими ва диабет касалига мубтало бўлиб юрар экан, бу гаплар қанчалиқ ёқиши ҳаммага маълум. У баланд бўйли, барваста одам. Кўзида кўзойнак, бирон одам билан жиддийроқ гаплашганида кўзойнаги тепасидан мўралаб турарди. У, от калла, тепакал одам. Орқа бўйнида қолган жонсиз укпардаккина сочини авайлар, у аввал оқариб, кейин сарғайиб кетган эди. Орқа бўйни ҳам юмшоқ, ҳилвираган этдан иборат — йиллар ўз ишини қилиб, чандир-пайларни ҳам бўшаштириб қўйган. Кўзойнаги юзининг чўзинчоқлигини қисқартириб, бир қадар ҳусн қўшиб туради. Кўзойнак унинг жисмидаги яна бир аъзосига айланиб кетган — баъзан каравотда ёстиққа бош қўйганида шу кўзойнакнинг борлигини сезиб, тумбочкага олиб қўймаса, бошқа вақт бурни устидан жилмайди. У. турмушнинг аччиқчучугини татиган, бу дунёда кўрмаган нарсаси қолмади. Аммо бу ёруғ оламдан ҳеч кимсанинг кетгиси келмаганидек, у ҳам ўзининг ҳаёт оқшомини яна ҳам қувноқ, яна ҳам мазмундор ўтказишга интиларди. Кек-

саликнинг мўртлиги, кейинги йилларда анча бўшашиб қолганлиги кўпинча андуҳли хаёлларга толдирарди. Музаффаров бундан олти йил аввал республика министри лавозимидан пенсияга чиқиб, Тошкент кўчаларидан биридаги ўзининг катта ва кўркам ҳовлисида умрини фароғатда ўтказарди. У қирра бурун, қўй кўзлилиги, бурни устидаги «велосипед» кўзойнаги билан барчага таниш. Мўйлови ҳам ўзига ярашиб туради. Тепакаллиги, икки қулоғи орқасида қолган бир парча соч ҳам оқариб, сарғиш тортиб кетган. Қиш кунлари ҳассани фасонга эмас, заруратдан тутарди. Баъзан тенгдошлари суҳбатида: «Соқол оқи ўлимга пешровдир, тириклик сабзаси узра қировдир...»ни айтиб, бу дунё вақтинчалигидан шикоят қилиб бош чайқарди. Лекин кексалик инжиқликлари билан шафқатсиз жанг қилар, қувноқлик, меҳрибонликни доимий одат этиб, устида озодалик «ҳилқати» яшнаб турарди. Врачлардан ўзини тортмас ва лекин уларнинг ҳамма гапларига ҳам қулоқ солавермасди. Фейли айниб, асаби қўзғаган пайтларда ўзини қўлга ола билар; ичмас, чекмас ва лекин дори-дармонларсиз юрмасди ҳам. Баъзан бундоқ қараб туриб, умри бекорга ўтмагани, анча-мунча ишлар қилиб бергани, юрти мартабасини баланд қилиб, мукофотлару унвонлар олгани, шахсий ҳаётда ҳам бахт топгани — икки қиз, икки ўғил кўргани, бир қиз ва икки ўғилдан неваралар борлиги билан фахр этарди. Аммо ҳамма ишларни тартибга солиб, бахтга етдим, деганда бундоқ кўзини очиб қараса, ёш ўтиб кетиб, бедармон бўлиб қолганидан ҳам ачиниш, ҳам пушаймончангали юрагини ғижимларди. Шу паллагача у инженер-олимлиги, жамоат ишлари, бола-чақа ташвишлари билан бўлиб, ёши ўтиб кетганини пайқамай қолибди. Мана энди анча узоқдан бўлса ҳам унга ёшлик — йигитлик йиллари ўз жамолини кўрсатиб, ҳавасини келтира бошлади.

Бир томонда сурбет ўлим турарди. Музаффаров кумушдан гуллар солинган ҳассасини кўтариб, у сурбетни олисларга ҳайдаб солмоқчи бўлар, унинг башарасини кўришга тоқати йўқ, ширин ҳаёт лаззатини сурарди. Бунга унинг ҳаққи бор.

Шундоқ кунларнинг бирида Файзулла Аҳмедович Музаффаров хотини Марҳаматхон билан ёнма-ён ўтириб, гапга тушиб кетишди.

— Баъзи ошноларимизга жуда ҳайронман, гўзалликда тенги йўқ жойлар шундоқ биқинимизда турса-ю,

от-арава овора қилиб, Қофқозу Қримга жўнашса! Бир-икки кун чамадон тайёрлайсан, бир кун учасан, жойлашасан, ўрганасан... яна бир-икки кун кетади. Беш-ўн кун юрар-юрмас яна қайтиш тайёргарлигини кўриш бошланади. Совға-салом излайсан. Чамадонинг қўлинг-да, аэропортда об-ҳаво учишга қулайлигини кутасан... Мана, аҳвол шунақа! Шундоқ Тошкентимизнинг ёнгинасида жаннат борлигини билмаймиз! Чорвоққа боргач, Угом, Писком, Кўксув, Чотқол, Чимён водийлари, пастда — Облиққа боргач, у ёғи Оҳангарон, Кўлбулоқ водийлари... Бу жойларнинг об-ҳавоси қандай яхши экани, бу ерларнинг манзараси дунёнинг ҳеч ерида йўқлигини одамлар билармикин? Шоир Амир Равнаққа ҳам ҳайронман, шундоқ оёғи остидаги беқиёс жойлар қолиб, Венеция, Париж... ва аллақаяёқларга интилади! Рассомларга қойилман! Етти жаннатнинг бири — Оҳангарон водийсини тасвирлашяпти. Ҳали олтита жаннат бу ёқда турибди.

— Майли, олиб боринг ўша айтган жаннатингизга. Сиз қаёққа бошласангиз, мен ўша ёққа бораман. Олиб боринг! Чотқолингизни ҳам, Угому Пискомингизни ҳам кўрсатинг! Лекин Оҳангаронга олиб бориб, мени тошкўмирга бўяб келмасангиз бўлгани!

— Эй, нодон-э! Лекин Чотқолда ҳали чинни ванна-лару кийим, безакларни бозорга соладиган жой йўқ! У ерлар ҳали теша тегмаган ерлар. Табиат қучоғи. Чотқол тоғларининг гўзаллиги, Наволисойдек биллурий сувларнинг шилдираб оқиб ётиши, қушлар сайраши, ҳавонинг тиниқлиги... Бунақа жойга бир ўрганиб олсанг, кейин жонингнинг ҳузурини билиб, ҳар доим ўша ёққа йўрғалайсан! Ана, бўйнингни чўзиб қара, ҳув ўша кунчиқиш томонда кўриниб турган — Бешик тоғ! У Чотқол тоғининг мингларча чўққиларидан бири. Унинг этакларида Кумушкон, Заркент, Сўқоқ, Навдак, Телов қишлоқлари бор. Пискому Чотқол оралиқларида Янгиқўрғон, Обираҳмат, Бурчмулла, Сижжак, Хумсон, Боғистон, Нанай қишлоқлари ҳам бор. Шундай баҳаво жойларимиз бўла туриб...

Бир дамдан кейин бошқа гапга алаҳсиб, бир қадар асабдан тушган Музаффаров яна илгариги гапга қайтди. Эзиб, узоқ гапириш, ўз фикрини ниҳоятда «муфассаллаштириш» кексалик касали. Буни Файзулла Аҳмедовичнинг болалари яхши тушунишарди. Шунинг учун оталарининг эзмаланишини сабр-тоқат билан тинглашарди.

— Жаннат у дунёда, ўлгандан кейин тушаман, деб канчалар ўтди,— деди Музаффаров сал ўзига келиб.— Йўқ, жаннат шу ўзимизнинг ёруғ дунёда. Юр, мен ўзим сени жаннатнинг ўзгинасига олиб кираман! Самарқанддан йўлга чиққан киши бир соат учиб, бир соат машинада юради. Хоразмдан эса икки соат учиб, бир соат машинада юрилади. Тошкентдан эса бир соат машинада юришнинг ўзи кифоя. Мен сени албатта Чоғқол тоғи оралиқларига олиб бораман, жаннат дегани шу ёруғ дунёнинг ўзгинасида эканини ўз кўзинг билан кўрасан!

Гаплашиб ўтириб, пенсионер Музаффаров баъзан тутақиб ҳам кетарди.

— Баъзан йиғинларда бирон ошнамик ҳақида: «Унинг юраги пок, умрида бирон кимсага қаттиқ гапириб, дилини оғритмаган, у ҳаммага яхшилик қилган...» деймиз. Бу, дарҳақиқат, тўғри, кишиларга яхшилик қилган олижаноб одамларни эъзозламоқ — адолат! Аммо, бошқа бир кимсага ишора қилиб, уни сўкиб, ўч олмоқ мақсадида кўнглига яқин «мўмин» бир одамни меъеридан ошириб мақтамоқ — мақтаётган кимсанинг дили кир, ифлослигидан далолат беради. Ширин гапни қуюқлаштириш орқасида у кўнглига ёқмайдиган бошқа бир одамдан ўч олади. Хўш, энди ўша «умрида бирон кимсани ранжитмаган», «юраги пок» одамга келайлик; агар унга халқ ва давлат манфаати нуқтаи назаридан қаралса, пора олиб қўлга тушганида, «башаранг курсин!» демай илож йўқ. Ҳар қалай, ҳеч ким «офарин, азизим!» демайди. Мен уни «иккиюзламачи!» деб балого қолганман. Демак, жамиятимизда баъзан учраб қоладиган кишилар билан ҳам муроса қилиб, уларнинг дилини оғритмаслигимиз керакми?! Демак, биз ялписига, орамиздаги порахўр шилталарга олижаноблик кўрсата беришимиз керакми?! Шунда ҳамма хурсанд бўлиб, мабодо бирон сайловда номзодимиз қўйилиб қолса, ўша шилталар ҳам: «Йўқ, бу мўмин одам, бировнинг дилини оғритмаган, юраги пок...» деб, бизнинг номимизни чизиб ташламай, аксинча, юз фоиз овоз олишимизга асос бўлади, деб қарашимиз керакми?! Қани, айт-чи! Биз, меҳнат қилаётган ҳалол одамларни, «юраги пок» деб, эъзозлашимиз керак, биз ҳаммани эъзозлашимиз керак. Аммо шахсиятпарастларни эмас! Биз юзлаб дўстларимиз орасидан бир-икки мана шунақасини ранжитишдан қўрқмаслигимиз керак! Ярамас одамлар бор, улар ўз ярамасликларини дафъатан сездирмайдилар — бу ишда улар хирп бўлиб кетган. Ҳар

қалай, мен «мўмин одам» бўлиб, «бировнинг дилини ранжитмаган» деган гапдан воз кечаман, халқу давлатимга керак одам бўлиб яшайман! Мен баъзи ярамас иш содир бўлганида, ўша шахснинг башарасига тарсаки тортиб, ўн беш кун қамалиб чиқишдан ҳам ҳазар қилмайман! Ушандай «мўмин одам» бўлганимдан кўра бўлмаганим яхши! Мен шилталар билан келишолмайман! Мана, мени дуду тутундан яратилган фаришта бўлмай, тупроқдан яратилган одам бўлганлигимнинг сабаби! Менинг кайфиятимга, этагим учигами, чанг-тупроқ тегиб юради. Мен, кафтида кири йўқ, фаришга эмасман! Мени ҳамма ҳам яхши одам, деб мақтайвериши шарт эмас, мен хонақоҳдаги зоҳид эмасман. Одамлар ичидаги одамман!

— Адаси, жон адаси! Чарчагансиз, — деди Марҳаматхон эрини эркалаб, елкаларига қоқиб. Чунки шундай тутақишдан кейин бир қору ҳол бўлиши, юрагида санчиқ бошланиб, ўзини ташлаб юбориши мумкин эди. У гапни бошқа ёққа буриб, Музаффаровни креслодан тургазди, — хўп дедим-ку. Адаси, ўша Чотқол тоғи оралигидаги яхши жойларга борайлик! Мен, анави ойм-тиллаларга ўхшаб, сизга курортга олиб боринг, брильянт зирак олиб беринг, деяпманми?! Менинг ўрнимда бирор симён-заҳар хотин учраб қолганида нима қилардингиз? Анави ўртоғингизнинг хотини эри томонидаги ҳамма қариндош-уруғларини ҳайдаб юбориб, эрининг топган пулига тилла асбоб олиб, зарга кўмилиб ўтирибди. Вай-бай, унинг заҳар тиллари, ачиб-сасиб мингиллаб ўтиришлари! Ким кўринса чақади. Ушанақа хотин бўлганимда нима қилардингиз?

* * *

Файзулла Аҳмедович Музаффаров кунлардан бир куни кўчадан уйга қайтиб кела туриб, гастрономдан икки шиша вино олди. У коньягу арақдан «воз кечи», унча-мунча сухой вино ичарди. Овқат олдидан Марҳаматхоннинг кўзини шамғалат қилиб, қадим мусаллас ичадиган кўк пиёлага қизил вино қуйиб, маза қилиб ичаётганида хотини кириб қолди:

— Энди мен сизга доктор ҳам чақириб бермайман! Сиз, ўз жонига ўзи қасд қиладиган одам экансиз! Бу нимаси?!

— Бу узумнинг суви. Шарбат! — деди қўлга тушган Музаффаров илжайиб, — бу ёмон нарса эмас, глюкоза...

— Ҳа-а, глюкоза?!

— Хотинжон, бу дарҳақиқат глюкоза!— деди илжайганча, лабининг таноби қочиб Музаффаров.— Буни асло ичкиликлар қаторига қўшиб бўлмайди! Аксинча, фойдали! Юрак айтармишки, ҳей, инсон, сен мени доимо бир коса шарбат ичида сақлагин! Ана ўшанда менинг қанақа ишлашимни томоша қиласан... Шунақа дермиш юрак!

— Мен ўша юракнинг ишлашини томоша қилавериб зерикдим!— деди Марҳаматхон тутақиб,— мен ҳамма вақт дор ўйнаётган одамдек, юрагим така-пука. Доимо қил устида туришдан зерикдим! Ичкилик деганинг оти ўчсин! Қачон сиз бу ярамасни ташлайсиз?!

— Ҳей, сен ҳаддингдан ошма! Пиён бўлиб, ариқларга думалаб ётганимда нима қилардинг?!

— Менга ундақа эр керак эмас!

— Ҳа-ҳа, керак эмас! Бу гап айтишга осон! Мен пиён бўлиб, лойга ботиб, ёқалашиб юрганимда ҳам, тақдир шу экан-да, деб кўникардинг. Худога шукур қил, бир катта фан арбобига тегиб олгансан. Бир қадаҳ сухой вино ичганим учун менинг партия масалами кўрмайдилар. Карл Маркс айтган: «Ҳамма инсонларга хос ҳислатлар мен учун ҳам ёт эмас!» деб. Ҳа, маршал Будённий билан маршал Ворошилов ҳам сухой вино ичишган. Бунга нима дейсан? Қани айт-чи, нодон! Менинг Будённий билан Ворошиловдан нима ортиқ? Қани гапир! (У ҳўнгиллаб йиғлайди.) Мен Ўзбекистондаги бир оддий фан арбоби, Академиянинг мухбир аъзоси бўлсаму, сухой вино ичишга ҳам ҳаддим сиғмайдими?! Октябрь инқилоби бўлмаганда, тоза эри дўппослайдиган хотинсан! Бахтингга инқилоб бўлди!

— Ўҳ-ҳў, ҳаддингдан ошяпсизми?! Сизнинг анави... ярамас жувон билан гап бўлиб, қилган ишларингизни ҳам бошқалар қилганмикин?! Ўртоқ Ворошилов билан ўртоқ Будённий сухой вино ичганлари билан сизга ўхшаб бир жувон билан гап бўлмагандирлар? Сиз унақа керилманг! Менга сиёсатни ҳам пеш қилманг! Академия... эмиш! Кошкийди, сухой вино ичиб, жим ўтирсангиз! Сиз бу винони ичганингиздан кейин йўрғалаб қоласиз, ўйнашларингиз эсингизга тушади!

— Эй, хотин-э,— дейди Музаффаров бир оз бўшашиб, бош чайқаб, қизариб,— менга тухмат қилма! Мен умримда бировнинг қўлини ушлаган кимса эмасман! Агар мен ёмон одам бўлганимда, ўша сен айтган хотинга уйланиб олганимда нима қилардинг?!

— Гумои қиламан, дарҳақиқат, кўзим билан кўриб, ушлаб олганим йўқ. Аммо ушлаб олганимда ўзим билардим, икковингизнинг ҳам патингизни тўзитардим! Икковингизни ҳам болта билан чопиб ташлардим! (Марҳаматхон юрагига гулгула тушди.) Ҳозир бориб ошхонадан болтани олиб чиқайми!!!

— Жинни бўлдингми! Ҳай-ҳай! Тўхта! Қани энди мен ҳозирги олтинчи олти ёшда бўлмай ўттиз уч ёшда бўлсаму, сен болта ушлаб мени қувласанг. Оҳ-оҳ, қани эди! Ўша болтанг кўзимга қўлингдаги гулдастага ўхшаб кўриниб кетарди... Мен ҳингиллаб, тирақайлаб қочардим, сен бўлсанг бошлаб қувлардинг... Қани энди ўша кунлар. Ҳозир болтага эҳтиёж йўқ, хотинжон, юз фоиз ва батамом сенинг эрингман!

— Мени вақтида кўп куйдиргансиз!— деди Марҳаматхон андак бўшашиб,— қадримга етмайсиз, агар мендан бошқа шаллақи — закончи хотин бўлганида раҳбарларимиз ёнларига чиққан бўларди! Чиқмадим-ку. Ҳеч қаерга арз қилмадим. Қадримга етинг, даси!

— Ҳа, етаман. Раҳбарларимиз сенинг арзингга қулоқ солиб, мени савалардилар! Уларнинг сенинг арзингни тинглашдан бошқа ишлари йўқми? Бас, бўлди, Марҳаматой, энди қалтис гапларни тўхтатайлик. Ҳар қалай, мен бошқаларга нисбатан анча покиза одамман. Битта хотин билан яшаб умримни ўтказаяпман. Сухой вино ўлсин, шу нарсадан ҳам мени бебаҳра қилма! Бу граммас, вино зотидан кўра ҳам глюкоза зотига яқинроқ. Айниқса, манавиниси глюкозадан ўтиб, сирка бўлиб қолибди. Ичмай дейман, аммо эркаклигим эсимга тушиб қолиб, бу ярамасдан симираман, кайф беришнинг ўрнига, жиғилдонимни қайнатиб, зарда қилиб кўнглимни айнитади.

— Мен сизнинг фойдангизни кўзлаб гапиряпман. Мен ҳамма вақт фойдангизни кўзлайман...

— Ҳа, сен жуда рўзгорбоп хотинсан. Шу томонингни билиб уйланганман. Ошналарим, хотин олишга устасиз, дейишади.

— Ҳар нарсага жаҳлингиз чиқавермасин-да, адаси. Унда яшаб бўладими! Жонингиз бекорга келибдими! Қўшнисининг эшаги думсиз турса ҳам Тошпўлат тажангнинг жони чиқиб кетган экан, лойга ботиб қолса, қаеридан ушлаб тортаман, деб,— Марҳаматхон қизиқчилик қилди. Лекин бу «қизиқчилик» унга жуда қимматга тушди.

— Ҳа, бу билан нима демоқчисан?! — деди бошини кўтариб Музаффаров, — қорамолни, умуман чорванинг овқатини еб қўяди, деб эшакларни қириб ташланганини тўғри деб топасанми?! Самосвал машинасига ўттиз-қирқтасини солиб, жарга ағдариб келишганини биласанми?! Телов деган қишлоқда бир муттаҳам қўлига кичик калибрли милтиқ ушлаб, бозордаги ҳамма эшакларни отиб ўлдирганини эшитганмисан?! Битта эшакнинг баҳоси уч сўм. Уч сўмга ҳам ҳеч ким олмаяпти. Шаҳарда бу мол тамом қолмади. Тоғлиқ ерларда оқгина жон сақлаб қолди. Шу ҳам ишми?!

— Узоқни кўролмайдиган одамлар бундай нотўғри ишларга фармон берадилар, — деди Марҳаматхон гўё эри гапига монанд ақлли гап қилгандай бўлиб. Музаффаров қисқа ва ўйлаб гапирганларни ёқтирарди. Бундай лўнда гапирадиган одамлар билан учрашганда асаблари ором олиб, жони кирарди.

— Шунча ақлли, яхши гапларни топиб гапирадиган ўз хотинимдан айланай!

— Асаб бузадиганлар билан эмас, адаси, менинг ўзим билан гаплашаверинг доимо.

Баъзан хафа бўлган пайтларида Файзулла Музаффаров дўсти Амир Равнақнинг ушбу мисраларини дилдан ўтказарди:

Менсиз-да бу нафслар ўз ризкин ошайверар,
Улфатда яна майдан май жоми бўшайверар.
Улимимга ҳаёт ҳеч чок этмас ёқосин,
Сув ҳамда балиқсиз, албатта, яшайверар...

— Шундоқ дейсану, лекин ярамас шахслар бор. Биз энди шундоқ гўзал мамлакатни ўшаларга ташлаб кетаверамизми?!

— Адаси, ундоқ деманг! Яхши одамлар ҳам кўп, иккиламчи, биз ҳали кетаётганимиз йўқ.

— Оқтепалик Ҳайитбой оқсоқол айёр, лўттибоз кимсалар билан ундоқ-бундоқ деб пачакилашиб ўтирмай, тўппа-тўғри қамчи солиб юборарди. Тўғри қиларди!

— Яна айнидингиз! Асабни бузманг. Мен нега сиз билан боядан бери гаплашиб ўтирибман? Кўнглингиз ёришсин, десам, сиз яна айниясиз! Қанча қиладиган юмушим бор, кир ювишим керак, тахта-ўқлоғи... ишим бошимдан ошиб ётибди!

Телевизорни бураган Марҳаматхон зангори экранда рақсга тушаётган хипча бел, келишган жувонга кўзи тушди. У анграйиб, ошхонадан чой олиб чиқишни унутиб турган эди, эри гап қотди:

— Мунча имиллайсан, аяси! Сен ер айланишига қараб ишламайсан, йигирма тўрт соат сенга етмайди. Сен, қуёш системаси ҳаракатига қараб ишлайсан. Сен бу дунёда беш-олти юз йил яшамоқчисан...

— Ҳа, сиз, адаси, анави хипча бел раққосанинг айланишига қараб яшайсиз,— деди чимирилиб Марҳаматхон.— Бошқа программага оламан!

— Йўқ! Ўзи тураверсин! Чакки эмас... Ҳар кимса бир нима иш билан ўзини кўрсатгиси келади: ашула айтибми, бирон мансабда яхши ишлаётганими, ҳам врачу ҳам қўшиқни яхши айтишими, ишқилиб, кишилар нимаси биландир баландроққа чиқиб, ўзини кўрсатиш пайига тушади. Ўзини тутиб олган кишилар анча босиқ бўлганидек, ҳисоб-китоб, мақсад билан ишлаш ва доимо ишлаш, меҳмондўстликни ҳам ҳисобида ва икки томон бир-бирини баробар ҳурмат қилган ҳолда бўлиши, дангасалик, лақмалик гирдобига тушмаслик етукликдан дарак беради. Биз фақат ўзимизни эмас, келажагимизни ҳам ўйлайдиган кишилар бўлайлик. Ҳа, юрт манфаати йўлида, халқимиз бахти йўлида қувроқ бўлишимиз керак. Баъзи нодон кишилар еб-ичиб, ўзини ўйлаб ўтиб кетаверадилар. Халқ бундай шахсларга суянмаслиги керак!

— Ҳақиқатан, чарчабсиз, адаси. Ҳар нарсадан жаҳлингиз чиқиб кетяпти. Тоғ оралигига борайлик, ўша жаннат деяётган жойларингизга борайлик! Зора озроқ бўлса ҳам дам олиб келсак.

Шанба кунни эрта билан бир оз тайёргарлик кўрган Музаффаров илгари ваъдалашганига кўра «тоғ сайлига» дўсти Амир Равнақни ҳам таклиф этди. Икки машинада улар Чимёну Чотқол қайдасан, деб жўнашди. Фронтчи ошнаси Милтиқбой Қўйбоқаров илгари уни бир неча бор таклиф этиб, келмагани учун анчадан буён гина қилиб юрарди. «Бизлар кичкина одаммиз, академик эмасмиз, бунинг устига бир оёғидан ажралган инвалид одамнинг ҳолидан хабар олиш олижанобликка кирмайдими! Ахир биз қон кечиб, неча марта ўлимга тик қараб, ўшандоқ ердан соғ-саломат келган эдик. Омон-эсон юртимизга борсак, қиёматли оғанини бўламиз, борди-келди қиламиз, деб аҳдлашмаганмидик?!» Бу гаплар Файзулла Аҳмедович юрагидан ўтди.

Дарҳақиқат, ошнасини узоқ йиллар мобайнида икки-уч марта кўрди. Бир маротаба Қўйбоқаровнинг ўзи Тошкентга тушиб, Музаффаровнинг ёрдами билан стационарга ётиб, даволанди. Яна бир марта совхоз иши билан келганида...

Марҳаматхон эрининг ошнасига костюм, хотинига атлас кўйлак, ширинликларни тугун қилиб, кўтариб олди.

Қадрдон дўсти шоир Амир Равнақ Музаффаровдан олти ёш кичик бўлиб, суҳбати ширин, камтар, оқибатли киши. Улар анча йиллардан буён ошначилик қилишар, қариндошлиги бўлмаса ҳам қариндошлардан аъло эди. Бу хонадонда бирон маросим Амир Равнақсиз ўтмасди.

— Э, у бутун одам, — дерди Музаффаров Амир Равнақ ҳақида, — у билан бирга юрсам дам оламан, юракда ғубор қолмайди. Фариштаси бор одам. Сен ўзинг Амир Равнақнинг кимлигини биласанми?

— Ҳа, биламан. Лаврият!

— Офарин! Шуни билганингга ҳам шукур қиламан. Унинг асарлари Москвада нашр этилган. Москвада босилган китоб жаҳондаги кўп тилларга таржима этилди...

Биринчи машинага Амир Равнақ билан Музаффаров ўтирди. Шоир машинасини нотаниш бир йигит ҳайдарди.

Йўлда, одатдагидек, Музаффаров билан Амир Равнақ суҳбати яна авжга минди.

— Китоб — бебаҳо бойлик, — деди Файзулла Аҳмедович, — Абу Али ибн Сино демишларки: «Мен мантиқ, табиёт ва риёзат илмларини яхши ўргандим. Кейин илоҳиётни ўрганишга ўтиб, Арастунинг «Мобаъда ат-табаи» («Табиатдан ташқари бўлган нарсалар»), «Метафизика» китобини қирқ бор қайта ўқидим. Лекин шундай бўлишига қарамай, мен унинг мақсадларини тушуна олмасдим. Кунлардан бир кунни саҳобларнинг ёнига бориб қолдим. Унда бир даллол қўлига муқоваланган китобни ушлаб, мақтарди. Даллол менга: «Бу китобни ол, нархи арзон — уч дирҳам, эгаси пулга муҳтож», деди. Қарасам, у Абу Наср Форобийнинг «Мобаъда ат-табаи» китобининг мақсадлари ҳақида ёзган асари экан. Уйга кела солиб ўқишга тушдим. «Мобаъда ат-табаи» дилимда ёд бўлиб қолганлиги сабабли, шу ондаёқ китоб мазмуни менга аён бўлди. Бундай китобнинг топилганига шукур қилиб, эртасигаёқ камбағал-

ларга анча нарса садақа қилдим...» Шундай деб ёзганлар Абу Али ибн Сино.

Бу гап Амир Равнақнинг чеҳрасини очди. Китоб ҳақидаги ҳар қандай сўз бу одамни қувонтирарди. Шахсий кутубхонасида ўн минг жилддан ортиқ китоби ҳам бор, улар орасида ноёб, қадимий қўл ёзмалар ҳам бор эди. Амир Равнақ ҳам гап қотди:

— Шу улуғ мутафаккир, дарахтнинг камолга етгани меваси билан бедгиланади, деган эди. — Мевасидан дарак йўқ, ҳозирги вақтда мансаб кетидан қувадиганларга «Сиёсат ал-мадания» ҳамда «Сийрат ул-фозила»¹ китобларини тавсия этишимиз керак.

— Чет эл арбобларининг сўзи билан китобга баҳо бериш эскидан одат, — деди Файзулла Аҳмедович, — менимча, китобга энг яхши баҳони халқ берсин. Ватандошлар берсин. Бу асар ҳақида «Мистер Литтон бундай деган» эмас, халқларимиз севиб ўқиган, деган гапни айтиш керак. Асар мистер литтонлар баҳоси билан ўлчанмайди!

— Яхши даврлар келяпти, — деди яна Амир Равнақ, — бўлаётган ишларни кўриб қувонасан, киши. Лекин мен жуда оғир шароитларни ўтказдим — урушдан қайтиб келиб, лой қориб, ўз қўлим билан гувала ясаб уй солдим. Деярли ҳамма қора ишни ўзим қилдим. Мих қидириб, магазинма-магазин юрганларим, охир, шаҳар четидаги бир дўкондан уни топиб, икки баҳога сотиб олганим, уйнинг дераза, эшикларини ҳам хусусий кишилардан икки баҳога сотиб олиб, ўрнатганим... бари ёдимда. Ҳозир тайёр квартираларга кираётган ёшларга ҳасад қилмайман, аксинча, шундай бўлиши керак, дейман. Урушнинг оғирлигини биз тортдик ва ғалабани ҳам биз қилдик. Лекин Европа ёшлари тайёр квартираларга кириш, ўйнаб-кулиш имтиёзларини биздан аввалроқ олиша бошлади. Голибларнинг фарзандлари ҳаммадан аввал кўп қаватли уйларга кириши керак эди... Ҳа, мен ўтган умримдан норози бўлмайман, аксинча, умрим жуда мазмунли ўтди, деб фахр этаман. Ҳар қандай қоронғи кунлар ортидан албатта ёруғ кунлар келади, ахир қуёш бор, қуёш нурлари ҳар қандай рутубатларни қириб йўқотади...

Икки машина олдинма-кетин зингиллаганча тасмадек йўлда чопиб борарди; Шўртепа, Дўрмон, Қибрайдан ўтгандан кейин ҳавонинг ўзгаргани сезилди.

¹ «Фозил хулқлар».

Музаффаровнинг руҳи кўтарилиб, орқасига қайрилиб қараб хотинига имо қилиб, бу ёққа қара, табиатни томоша қил, демоқчи бўларди. Машинани жуда тез ҳайдамасликни таъкидларди.

— Мен айтган жойлар Чирчиқ шаҳридан ўтганимиздан кейин бошланади. Агар бир баланд тепаликдан орқада қолган Тошкентга қарасангиз, шаҳар сап-сариқ губор ичида турганини кўрасиз. Бу ерда химкомбинат рутубати ҳам Чирчиқ шаҳрини босиб ётади. Искандар деган ердан жаннат бошланади. Унгача сабр қиламиз.

Дарҳақиқат, бир муддатдан сўнг машина кўтарила бошлади, икки томон баланд тепаликлар, ясси қирлар, рўпарада қават-қават баланд қорли тоғлар савлат тўкиб турарди. Улар Марҳаматхоннинг назарида, кенг ўтлоқларда чордана қуриб ўтирган басавлат Милтиқбўй ака Қўйбоқаровга ўхшарди. «Келинлар, азизларим, биз томонга ҳам ташриф буюрар экансизлар-ку! Тошкентда, шу иссиқ июль ойларида ёниб ўтиргандан кўра, ғир-ғир шабада, биз томонларга чиқиб келсанглар бўлмайдими? Ахир, мана шу хушманзара жойларимизни, тоғларимизни ҳам душмандан сақлаганмиз, оёқ ости бўлмасин, деб ўқ отишганмиз. Бунда баъзи савдогарнамо одамлар эмас, сиз билан биз дам олишга ҳаққимиз бор. Келинлар, азизларим!» — дегандек бўларди рўпарадаги баланд тоғлар. Чирчиқ кўпригидан ўтиб Ғазалкентга, ундан Чорвоққа — қирлар оралаб энгил машиналар тоққа юксалганида пастликдаги улуғвор манзара яққол кўрина бошлади. Айланма йўллар борган сари юқориликка олиб чиқарди. Баландликдан улар Чотқол, Писком, Кўксув дарёларининг бир-бири билан қўшилиб, Чирчиқ бўлиб оқаётганини томоша қилишди. Тоғ тепасига чиқишганида улар машиналардан тушиб, чор атрофга суқланиб тикилишди.

— Табиатнинг гўзаллигига қаранглар! — деди Музаффаров, — айтганимдек бу ерлар жаннатми, йўқми?

— Жаннатдан ҳам аъло! — деди уй ишларидан бир кун бўлса ҳам қутулиб, «озодликка чиққан» Марҳаматхон тўйиб-тўйиб нафас олиб. — Тасаннони ҳам олиб келсак бўларкан, буларни кўриб баҳри-дили очиларди. Боёқиш эридан ажралгандан кейин юраги сиқилиб юрибди. Невараларимни ҳам олиб келсам бўларди.

— Эҳ, онасан-да, онаизор! — деди Музаффаров, — сал яйрагандек бўлган эдинг, дарров эсингга болаларингу невараларинг тушди.

— Тасаннохонни ўша қуруқ сумбатчага бериб хато

қилганмиз! Янглишдик. Ўртага тушган одамлар бизни чалгитди. Бир ерда камчилиги йўқ, ойдек қизимни ўша аперистга бериб увол қилдим...

— Ҳой, хотинжон! Мен сени гурбатдан олиб чиқиб, бир оз яйрагин, деяпман! Рутубатдан қутулиб, мана бу тоғ ҳавосидан тўйиб-тўйиб нафас олсанг-чи! Ҳали бориб яна Ўз ташвишларинг билан қовурилсан, куярсан, обидийда қиларсан... Яқ нафаси ҳузур — давлати Сулаймон! Бир лаҳза бўлса ҳам гурбатни унут, ана, тўрт томонингга қара, мана шу ерларни жаннат дейилади!

Шоир ёнидаги дафтарчасини олиб, нималарнидир ёзарди. У гапга камроқ аралашиб, кўпроқ хаёл суларди.

— Шу ерга бир уй солиб, томоша қилиб ётадиган жой экан,— деди Таманно,— қандай гўзал жойлар! Жак, мана бу панорамага бир қарагин!

— Вижу,— деди Хайрушка синглизига мамнуният билан қараб, Таманно акасини эркалаб «Жак» деб атарди.— Худди самолётда кетаётганга ўхшаймиз.

— Шу ерларда пансионат очилса бўлмайдими?!— деди яна Таманно,— шунча жойлар бекор ётибди.

— Бекор ётгани йўқ, қизим,— деди Файзулла Аҳмедович,— сен кўриб турган бу панорама — совхоз ерларни, ўрмон хўжалиги совхозлари, қишлоқлар...

— Папочка, всё таки жалка! Шунча яхши ерларни пансионат, туризм базалағи қилиш керак эди.

— Улар ҳам бор. Мана бу рўпарада — Бурчмулла. Обираҳмат, юқорида Боғистон, Нанай, мана бу томонда Хумсон, бу томонда Чимён бор. Мана бу азим тоғлар Чотқол тоғларидир. Чотқол бу тоғларнинг энг буюғи. Чотқолнинг ичкари томонлари Қирғизистонга қарайди. Мана бу Асқартоғ, бу томонлар — Писком, Угом тизма тоғларидир. Ўзбекистонимиз қандай гўзал-а? Бунақа жойлар дунёнинг ҳеч ерида йўқ!

— Папочка! Биз борадиган қишлоқ тоғ тепасида-ми?

— Ҳув ана, кўриниб турибди.

— Ўшами?— Таманно тоғ оралиғидаги яшилликка тикилди.— Қишлоқни тоғ тепасига қуришса бўлмайди-ми, томоша қилиб ўтирардик?!

— Сен айтгин, қуришар!— деди Марҳаматхон талтайиб, тилини буриб, қандайдир бир бузуқ талаффуз билан гапирётган Таманнога ялт этиб қараб,— унда овқатга сувни ҳув пастга тушиб, дарёдан олиб чиқишадими? Уларнинг экин-тикини бор.

— Мамочка, қишлоқилар анойи эмас, шундай яхши ерларда яшашар экан-а?

— Мана бу ножўя камситиш гапингни бундан буён эшитмай!— деди жаҳли чиқиб Музаффаров.— Ўзбекистоннинг ҳамма ери ҳам чиройли, ҳамма ерида ҳам одамлар яшаб, меҳнат қилади. Ажратиш керак эмас! Сенинг ўзингни ҳам шундоқ дейиш мумкин!

— Кечиринг, папочка!

— Айтмадимми, биз «жаннат»да ҳам яйрай олмай, асабимизни бузаямиз,— деди Марҳаматхон,— Таманно, бундан бу ёгига жаҳл қўзғайдиган гаплар гапирма!

— Хўп, мамочка!

— Биз турган ер денгиз сатҳидан икки минг беш юз метр баланд экан,— деди Амир Равнақ бир муддатдан сўнг гапга аралашиб,— ана, ёзиб қўйибди.

Хайрушка ҳам, Таманно ҳам ялт этиб тоғ тошига ёзиб қўйилган рақамга қарашди.

— Папочка, чумолилар!— деди Таманно харсанг тошлар орасидан чиқиб, ғужғон бўлиб югуришаётган тез чопар сариқ чумолиларга тикилиб,— улар тоғ тепасида маза қилиб ўйнаб юришибди. Биз бўлсак бундай чиройли ерлардан узоқда яшаймиз. Эҳ, сенлар!— Таманно чопиб кетаётган бир чумолини туфлиси билан босиб ўлдирди.

— Чакки қилдинг, қизим!— деди Файзулла Аҳмедович қатъий эътироз билан,— тирик жонни ўлдириш ярамайди!

— Илонни ҳамми?

— Албатта! Инсон табиатга жуда боғлиқ. Эҳтимол, ўша илон ҳам керак. Бўрини қириб ташлашга ҳукм этилган эди, кейинчалик бу ҳукм хато чиқди. Бўри йўқ жойларда чорва туёғи камайиб кетди. Ота-боболар тирик жонни ўлдирмаслик керак, деган гапи маъзида катта фалсафа ётади. Бунга диний бир руҳ бериш керак эмас. Инсон табиат билан қаттиқ боғлиқ,— деди Файзулла Аҳмедович,— аммо ҳаётда баъзи шахслар бор, улар бошқалар меҳнати эвазига шуҳрат қозониб, гишиниб, бузуқчиликлар қилиб, охири фош бўладилар...

— Зиёлилар ичида ҳам шунақа шахслар йўқ дейсизми?— деди Амир Равнақ.— Бор. Улар ўта шуҳратталаб. Меҳнат қилмай нон ейдилар. Бизни, қатламдаги маъдандек ер остида ётаверади, дейдилар. Йўқ! Биз ҳам қатламдан чиқиб, ярқираб, қуёш нурларида жилва қиламиз! Меҳнат қилганлар бу улуг юртда ҳеч қачон хор бўлмайди!

— Адаси, яна асабингиз бузиляпти,— деди Марҳаматхон табассум билан эрига боқиб. Ундан сўнг шоир амакига ҳам жилмайди,— арзимаиди.

— Тушундим. Бўлди, гапирмаймиз. Гап чумолидан чиқди. Уни Таманно бекорга ўлдирди!

Шу лаҳза бир кичик пашша Файзулла Аҳмедович боши атрофида гингиллаб айлана бошлади.

— Папочка, пашшани ҳам ўлдириш керак эмасми? У фойдалими?

Музаффаров кулиб юборди.

— Буни айтолмайман, қизим. Ҳамма ёқни томоша қилиб бўлдингларми? Қани, кетдик!— деди у машинага ўтириб. Лекин қизининг саволи уни ўйлатиб қўйди.

— Ҳамма ёқ гўзал! Бу ердан ҳеч кетгим келмаяпти,— деди эринчоқлик билан машина томон юриб Таманно,— Жак, аксига фотоаппаратни олиб келмабмиз. Қара, панорама қандай зўр! Анави томон архипела...

Марҳаматхон билан Таманно тоғ тепасидан чор атрофга суқланиб тикилишарди. Улар ҳақиқатан ҳам жаннатга тушиб қолишган эди.

Машиналар айланма тоғ йўлларидан яна зингиллаганча юғуриб кетди.

XIII боб

ФРОНТ БИРЛАШТИРГАН ДУСТЛАР УЧРАШУВИ

Кўп ўтмай икки машина Хумсонни чап томонда қолдириб, Сижжак қишлоғига кириб келди. Нишаба Писком дарёсига қаратилган қоя, тор кўчалардан ўтиб, бир неча ерда машинани тўхтатиб, болалардан сўраб, ниҳоят, Милтиқбой Қўйбоқаров ҳовлисини топишди.

Эшикка машина келиб тўхтаганини кўрган Милтиқбой ака наридан-бери қўлтиқтаёқларини олиб, бир оёқлаб кўчага интилди. Дарвоза олдида турган эски қадрдони, новча, қирра бурун Музаффаровни кўриб, у билан қучоқлаша кетди. Улар бир муддат бир-бирларини қўйиб юбормай кифтларига қоқиб, юзларига юзларини суркашди. Икковларининг кўзларида ёш пайдо бўлди. Ҳовлидан чиққан ёш-яланглар, машинадан тушган шаҳарлик меҳмонлар икки кексаниннг қучоқлашиб омонлашишларини томоша қилишарди. Узоқ йиллар мобайнида бир-бирини кўрмаган фронтчи қадрдонларнинг ҳаяжонли ҳолатини ҳайрат билан кузатишарди. Неча

Ўлимдан қутулиб, умри ўлжага қолган бу кишиларнинг бир-бирини қучоқлаб, кўз ёш қилишаётгани маъноси равшан, албатта. Ҳаммадан ҳам Амир Равнақ жуда ҳаяжонланиб кетди.

— Азизим Файзулла ака, Тошкент дегани бундан икки соатли йўл бўлса-ю, чиқиб келмасангиз, — дерди Милтиқбой ака белбоғи билан кўз ёшини артиб, — сизни ҳам кўрар кун бор экан. Хуш келибсиз! Хуш келибсизлар!

— Э, азизим, шаҳар тупроғи жуда оғир, ҳеч одамни қўйиб юбормайди. Мана, пенсиядамиз, — деди кулимсираб Музаффаров, — бу ёгига вақт кўп, отамлашаверамиз. Одер дарёси яқинидаги Ландберг шаҳрида қилган ишимиздан ҳам қилаверамиз...

— Ха-ха-ха-ха-а-а! Эсингизда бор экан, Файзулла ака, — деди қотиб кулиб Қўйбоқаров. У қўчқор шохига ўхшаган бурама, узун мўйловини силаб қўйди, — хўп қойил ишлар қилганмиз! Шўх эканмиз ўшанда!

— Ҳозир қалайсиз?.. — деди новча, узунчоқ юзли Музаффаров андак эгилиб, Қўйбоқаровнинг қулоғига шивирлаб.

— Водопровод... — деди секин шивирлаб Милтиқбой Қўйбоқаров ва бирдан ўзини тутолмай қаҳ-қаҳ уриб юборди.

— Отангизга раҳмат!

— Адаси, меҳмонларни ичкарига таклиф этинг, — деди оппоққина бир жувон ёнида оҳудек ҳушёр кузатиб турган қизи билан Милтиқбой акага мурожаат этиб: — Эсон-омонмисиз, хуш келибсизлар! — у Марҳаматхон, Таманно билан Хайрушкани ичкарига таклиф этди.

Олдинда қўлтиқтаёқли Милтиқбой ака, Файзулла Аҳмедович, Амир Равнақ, ундан кейин бошқалар кетма-кет дарвозадан ўтиб, ҳовлига киришди.

Ҳовли кенг, гулзор. Атроф чиройли ишком. Ҳовли ўртасида ихчамгина ҳовуз ва ўнг томонда шоҳсупа. Дарвоза тепасидаги шийпонда ўтирган киши кунчиқар томондаги Асқартоғ, Бўғистон қишлоғи, пастликдаги Писком дарёсини шундоқ кўриб турарди.

Сижжак қишлоғи Писком дарёсининг ўнг қиргоғи, Угом тизма тоғлари этагига жойлашган. Рўпарада Асқартоғ қад кўтариб турибди. Қишлоқ ўрни қиялик бўлиб, то Писком дарёси бўйигача айланма тор кўчалар билан тақалиб боради. Ҳамма кўчаю ариқларнинг нишаби дарёга қаратилган. Бу дарё анча чуқурликдан оқиб, Хўжакентда Угом билан қўшилади. Чотқол, Кўк-

сувлар ҳам унга қўшилиб келади. Сижжак рўпарасида Боғистон ва юқориқоқда Нанай қишлоқлари бор. Сижжак билан Боғистонни торгина кўприк боғлаб туради. Нанайга ўтадиганлар ҳам шу кўприкдан юрадилар. Боғистон қишлоғида Шайх Умар вале мақбараси бўлиб, қадамжо ҳисобланади. Сижжак қишлоғининг юқори қисми то Наволисойга етгунча олмазор боғлар. Асқартоғ орқасидан кўтарилган офтоб эрта билан биринчи галда Сижжакка тушади. Бу пайт Боғистон билан Нанай тоғ соясида турадилар. Писком дарёсининг икки томони то Бешторга боргунча ёнғоқзор, толзор, теракзордир. Бу ерда эрталабдан бошлаб турли қушлар қанот қоқиб, сайрашади — тинмай ўз инларига хўрак ташишади. Зағизгон, кўкқарга, майна, ёввойи каптарлар жуда кўп. Тоғни қалин қор босган қиш кунлари овқат излаб келган какликлар тап тортмай қишлоқ ҳовлиларига ҳам кириб келаверишади. Баъзан кечга яқин тоғ чўққилари устида калхатлар сузиб, айланиб юради.

Йигирма тўрт, йигирма бешларга борган хушбичим, чикка бел қиз ичкари хонадан беқасам кўрпача, пар ёстиқлар олиб чиқиб, ҳовуз бўйидаги супага тезда жой тайёрлади. У югуриб-елиб онасига кўмаклашарди.

— Бу — қизим Гулгун, — деди Милтиқбой ака меҳмонларни супага таклиф этиб, — Санобархон хонадонимизнинг бекаси. Мана бу — ўғлимиз Асқаржон. Урушдан келиб, топган давлатим шулар.

— Бахтли бўлишсин! — деди Файзулла Аҳмедович билан Амир Равнақ.

— Сизнинг фарзандларингиз қанча бўлди?

— Икки қиз, икки ўғил. Мана, ўғлимиз — Хайруллахон. Кенжатоё қизимиз — Таманно. Марҳаматхоннинг ҳам, менинг ҳам давлатимиз шулар.

— Омон бўлишсин!

Гулгун билан Санобархон, бирлари чой қўйиб, бирлари дастурхон ёзиб қўллари-қўлларига тегмай қолишди. Милтиқбой аканинг илтимосига кўра қўшнилари Чоршанба ота билан Эргашали ака қора қўйлардан бирини боққа олиб чиқиб сўйиб юборишди. Асқаржон бидон кўтариб қимизга кетди...

Тушга яқин Тошкентдан меҳмонлар келганини эшитиб, Милтиқбой аканикига бошқа қўшнилари ҳам чиқишди. Қимиз сузилиб, шўрваю эт тортилди. Зиёфат авжга минди. Ўзига иш қолмаганини кўрган Гулгун Таманно, Хайрушка ва яна шу ерлик икки дугонасини олиб, дарё томонга тушиб кетишди. Отасининг қадрдон

дўсти Тошкентдан атай кўргани келгани Гулгунни ниҳоятда хурсанд қилиб юборган эди. Шўх Гулгун ўзида йўқ шод, у меҳмонларга Сижжак қишлоғидаги «диққатга сазовор» жойларни кўрсатарди...

Шу куни зиёфат ўтиб, эртасига Милтиқбой аканинг бир уруғи меҳмонларни уйига чақирди. Унинг ҳовлиси Наволисой томонда. Улар бир тўда бўлиб, пиёда жўнашди. Йўл-йўлакай совхоз боғига ҳам киришди. Баланд тепалиқдан туриб Писком дарёси ўзанини томоша қилишди. Милтиқбой ака шоирни тўхтатиб, ўз асалари қутилари ёнига олиб бориб, ниманидир тушунтирарди.

Олдинда кетаётган Марҳаматхон, Санобархон ва Файзулла Аҳмедович гаплашиб боришарди:

— Милтиқбой акам урушдан қайтиб келганидан кейин чиққанман турмушга. Бир қиз, бир ўғил кўрдик. Милтиқбой акамнинг фронтчи дўсти Музаффаров катта ишда ишлашини, катта олим эканлигини кўп эшитганмиз.

Сансбархон бахтли, ўз турмушидан мамнун эканлигини Марҳаматхон билан Файзулла Аҳмедович яхши пайқаб туришарди.

— Юринглар, Милтиқбой акамга етиб олайлик!— деди Санобархон. — Қалай, қишлоғимиз ёқдими, Марҳаматхон?

— Жуда чиройли!— деди ўйланиб турган Марҳаматхоннинг ҳуши ўзига келиб, — мен Сижжакнинг бунчалик чиройли жой эканини билмас эканман.

— Шу ердан боғ қилинглар, ер топиб берамиз.

— Қани эди, — деди Марҳаматхон қувнаб турган Санобархоннинг юзига қараб. Узоқда Милтиқбой аканинг қўлтиқтаёққа тираниб бир тўп меҳмон ва мезбонлар олдида йўл кўрсатиб кетаётганини кўргач, қадрдон дўстининг хотини билан узоқ гаплашиб, кулишаверишни ўзига эп кўрмай, Музаффаров қадамани тезлаб уларга қўшилди.

— Бу ерлардан юз марта ўтган бўлсам ҳам яна адашиб қолмайлик, — шаддоқ Санобархон наъматаклар орасидан ўтиб кета туриб Музаффаровга гапирди, — тоғ сўқмоқлари жуда айланма.

— Зора адашиб қолсак...— деди Файзулла Аҳмедович. Бу гапни Марҳаматхон эшитмади. — Ҳаётимда бир маротаба адашиб таъзиримни еганман...

Санобархон юрагида кири йўқ, ниҳоятда қувноқ аёл. Музаффаровнинг кўнгли ёришиб, кечмиш-кечирмишлар ширин рўёдек бир лаҳза қалбини эркалади. Ёки қалби

покиза аёллар шундоқ шўх бўлармикан? Бир инвалид, яримта одамнинг боғини обод қилган Санобархон Марҳаматхон билан Музаффаров назарида китобларда ёзиладиган ажойиб қаҳрамон хотинларга ўхшаб кетганди. Аслида, деди ўзига-ўзи Музаффаров, ҳаётда бундай хотинлар жуда оз.

Милтиқбой аканинг қариндоши ҳам тошкентлик меҳмонларни қучоқ очиб кутиб олди. Зинапоя билан чиқиладиган болохонага яхшилаб дастурхон тайёрлаб қўйилган эди. Бу ердан ҳам бутун Писком водийсининг беқиёс манзараси кўриниб турарди.

— Баланд болохона қуриш бунда жуда яхши одат экан, — деди Музаффаров чор атрофига тикилиб, — бир катта рамкани кўтариб қай томонга тўғрилсангиз, Тансиқбоев чизган манзаралар чиқаверади.

— Гўзалликни сезиб турибсиз. Жуда катта баҳо бердингиз, домлажон, — деди Амир Равнақ. — Бу ернинг ҳавоси-чи. Ҳаво эмас, кислороднинг шундоқ ўзи. Тошкентга посилка қилсангиз бўлмайдими! Бизлар унда ўлиб бўлдиғу!

— Ошнажон, бу ёққа кўчиб чиқинг, — деди Милтиқбой ака, — хоҳласангиз бизникида, хоҳламасангиз яхши ҳовли топиб бераман. Энг яхши шигирларни бунда ёзасиз. Асал билан боқаман. Асал шигирлар битасиз.

— Ақл — Ҳасан, одоб — Ҳусан, дейдилар. Ҳиматингизга тасанно! Насибамиз қўшилган бўлса, албатта келамиз...

Ҳақиқатан, шаҳарда диққинафас бўлиб, ҳар кун итажанглиги тутиб юрган Музаффаров бу ерга келиб яшнаб кетди. Тоғ ҳавоси ёқиб, асаблари жойига тушди. Кечадан буён кайфи чоғ, ниҳоятда хушмуомала бўлиб қолди. Таманно ҳам заҳар адасининг бунчалик очилиб-сочилиб юганига аввал таажжубланди, кейин асаблари қақшаган кекса одамлар денгиз бўйларида, тоғликларда, кенгликларда ўзини бардам ҳис қилишини эслади. Марҳаматхон учун ҳам Музаффаровнинг касал бўлмай, тинч югани ва бунинг устига қувнаб юриши доридек зарур — айниқса, кейинги пайтларда одамлар билан тез-тез айтишиб, жиғибийрон бўлиб юрганидан кўп хавотирда эди. Умр бўйи почтачиларга ўхшаб тинмай югуриб-елиб ишлаб юрган кишиларнинг пенсияга чиқиши хавфли экан, улар яна чопқиллаб ишлаб юрса ҳўп, аммо ўтириб қолса, бирон икки йилдан сўнг ўлиб кетаркан. Шундай бўлган одамларни Марҳаматхон билади. Елиб-югуриб юрган одамларни уйга

тиқиб қўйгандан кўра енгилроқ бир иш бериб, овора қилиб қўйган айни муддао, дерди у. Шу сабабли инженер Файзулла Музаффаровнинг уйда ўтириб, хотинларнинг холаси, қизларнинг янгаси бўлиб қолиши, дам ошхонада тахта-ўқлоғи тепасида, дам жомашов ёнига курси қўйиб хотини билан ҳасратлаша бериши унга ёқмасди. Эркакнинг эркакдек бўлгани, ундан одекolon ҳиди эмас, ишхонасининг ҳиди келиб тургани маъқул экан. «Эркакларга ўхшаб иш қилсангиз-чи, адаси, тахта-ўқлоғи тепасида нима қиласиз?» — деган эди бир куни Марҳаматхон. Ушанда: «Мен сенга картошка ўра қазиб бердим, ҳадеб ҳовлига ўра қазий бераманми, нодон!» — деб ўдағайлаган эди Файзулла Аҳмедович. Бугун унинг эркакларга ўхшаб, салобат билан савлат тўкиб юргани, гаплари, хахолаб кулишлари Марҳаматхонга мойдек ёқарди.

Жаннатдек жойга келиб қолганидан кайфи чоғ Файзулла Музаффаров зиёфатда фронтчи ошнаси Милтиқбой Қўйбоқаров билан «оқ»дан тортишди. Хотинларнинг кўзини шамғалат қилиб, яна бир-икки бостириб-бостириб ичишди. Товук гўштларини бурдалаб ейишди. Кайфи ошган уч ошна «ман сизга айтсам...» бўлиб, бир-бирларини чунонам ялашдики, асти сўраманг. Одер дарёси бўйидаги қаттиқ жангларда кўрсатган баҳодирликларини хотирлашди. Дам йиғлашди, дам кулишди. Ландберг шаҳрида бўлган, умр бўйи ёддан чиқмайдиган ошиқона воқеаларни ҳам эслашиб, тиззаларига уриб, тоза кулишди.

Зиёфат ярим кечагача давом этди. Ундан сўнг мезбон маст кишиларни кўчага чиқаргиси келмади — тоғ сўқмоқлари бир неча жарликлар ёқалаб ўтганидан, бирон кори ҳол рўй бермасин, деб зўрлаб бўлса ҳам олиб қолди.

Эртасига Милтиқбой ака, Амир Равнақ ҳамда Файзулла Аҳмедович болаларни қолдириб пастликда, дарё бўйида ёлғиз турадиган Чоршанба отаникига боришди. Бу чол яхши сайроқи беданалар боқарди. Таъби ринд, кўнглига ёққан ошналари билан ширин улфатчилик қиларди. Унинг девзира гуручидан дамлайдиган оши жуда ширин бўларди. Оз-моз бўза ҳам ичарди. Асли у хўжакентлик Саидваққос бойнинг корандаси бўлиб, умр бўйи шу қирларга буғдой сепган, бойнинг қизига ошиқ бўлиб қолиб, куйиб юрган. Бой бўйи етган қизини бошқа бир бойнинг ўғлига бериб юборгач, Чоршанба Писком дарёси бўйидаги ота-бобосидан қолган бир пар-

ча ерга ҳовли-жой қилди. Уйланолмагач, пешанасига бир уриб, наshawандликка берилиб кетди. Инқилобдан кейин бир боши икки бўлиб, оила тузди. Катта ўғли урушда ҳалок бўлди, кичик ўғли — Абдуманноп Чорвоқ қурилишида ишлайди. Қизи, неваралари чолдан тез-тез хабар олиб туришарди. Лекин Чоршанба ота қизи ва куёвининг шунча зўрлаганига қарамай ўзининг алмисоқдан қолган бир парча ери, эски уй-айвонини ташлаб кетмасди. Қишлоқнинг Сижжак деб аталиши, асли «се-чек»дан келиб чиққанини ҳам шу Чоршанба ота айтган.

Чоршанба ота қишлоқда ҳаммадан кўра Милтиқбой акани ёқтирар, шу инвалид одам билан юлдузи тўғри келарди. Баъзида атай уни чақириб олиб келиб, ош дамлар, аллавақтгача ўтган-кетганлардан гаплашиб ўтиришарди. Милтиқбой ака ҳам дўстини атай Чоршанба отаникига бошлаб келди, ярим кечагача суҳбат қилишди.

Шу бир кўҳна ҳовлидаги уй-айвон унинг олтин қасри, «оқ саройи» эдики, уни ҳеч нарсага алишмасди. Қийшайиб, шифтлари исдан қорайиб кетган уй-айвон билан Чоршанба ота бир-бирларига жуда ўхшаб кетардилар. Ўзи ғарибу кўнгли подшоҳ бу чол Амир Равнаққа ҳам ёқиб қолди. Улар анча вақтгача дардқашлик қилиб ўтиришди.

Ҳар куни зиёфат, тоғ сайри, қимизхўрликлар билан Файзулла Аҳмедовичу Амир Равнақлар бунда беш кун қолиб кетишди. Олтинчи куни улар ошнасидан ижозат сўраб, уларни ҳам Тошкентга, ўз ҳовлиларига таклиф этиб, йўлга чиқиш тайёргарлигини кўришди. Таманно билан қадрдон дугона бўлиб қолган Гулгун адаси билан гаплашиб турган Музаффаров ёнида ўралашиб илҳақ турарди. Таманно ҳам Гулгунни жуда қизиқтириб, менинг хонамда иккаламиз турамыз, институтга имтиҳон топширишингга ўзим ёрдам бераман, деган эди. Адасининг қадрдон дўсти Музаффаров оиласида туриш иштиёқи — романтикаси ва яна институтга кириб олиш истаги юрагига ҳаяжон соларди. Гулгуннинг учигша тайёр турган каптардек энтикаётганини сезган Марҳаматхон билан Файзулла Аҳмедович Милтиқбой акага қарашди.

— Қизим ўнинчини тамомлагач, ўқишга кираман, деб бориб киролмай, қайтиб келди. Агар уни ўзингизлар билан бирга олиб кетиб, институтга киришига ёрдам берсангизлар, ўла-ўлгунимча миннатдор бўлардим.

Унинг ўзи ҳам сизларникига боришга жон деб турибди, — деди Милтиқбой ака дўстига мурожаат этиб.

— Жуда яхши. Бемалол, — деди Файзулла Аҳмедович. — Менимча, бу жуда тўғри. Ёшлар ўқиши керак. Жуда керак!

— Бизникида турадилар, — деди Марҳаматхон Гулгунни қучиб, — ҳеч хавотир бўлманглар. Мана шу икита ширин қизим яқин дугона бўлиб қолишди, ўзларининг хос хоналари бор. Институтга кириб, ўқишлари керак. Шунга ҳам ёрдам бермасамиз, сизларнинг, фронтчи дўстлигингиз қаёқда қолади.

Тошкентга бориши аниқ бўлганидан хурсанд бўлиб Гулгун чапак чалиб юборди.

Санобархон бўлса нима дейишини билмай бир чеккада ҳайрон турарди.

Худди шу дарё томонда, Чотқол тоғи этакларида кучли бир портлаш рўй берди. Ҳамма ёқ титраб кетди. Бир зумдан сўнг пастликда, Чорвоқ, Хўжакент томонда осмонга чанг-тўзон булутдек қайнаб чиқди, портлашлар бирин-кетин уч-тўрт бор такрорланди.

Ҳовлида турган меҳмонлар ҳам, мезбонлар ҳам бир дақиқа жим бўлиб қолишди. Дарахтларда ўтирган қушлар ҳам кўкка парвоз этиб, чағиллаб, Наволисой томонга қочишди.

— Бу нима? — сўради таажжуб билан Файзулла Аҳмедович. Унинг жисмида бундан ўттиз йил илгаригидай тўплар канонадаси, портлашлар ларзаси сезилиб кетди.

— Чорвоқда тоғ қулатиб, дарёларни тўсишяпти, катта қурилиш бўляпти, — деди Милтиқбой ака Файзулла Аҳмедович билан Амир Равнаққа фахр билан.

— Ҳа, дарвоқе... — деди Файзулла Аҳмедович Чорвоқда катта қурилиш бошланиб кетганини эслаб.

XIV боб

БИР ОНИЙ ШИРИН УПИЧ...

Тўйлари яқин қолган бир пайтда иттифоқо Гулгуннинг Тошкентга кетишини эшитган Қоражон Мингбоев ўпкасини қўлтиқлаб, тўғон трассасидан тўппа-тўғри Сижжакка келди — эшик олдида қамти келган Таманно «Гулгунларнинг қариндоши», «юзлари чандиқ, басавлат қора йигит»га бошдан-оёқ тикилди. Бу йигит

унча кўримли бўлмаса-да, кишини тортадиган қарашлари бор эди. Гулгуннинг унга бўлган илиқ муносабати, шошиб, гапини йўқотиб гапириши, қизариб кетишидан бир сир борга ўхшарди. Қоражон Таманно билан боли ирғаб саломлашгач, ҳовлига кириши билан Гулгунга рўпара келди. Дарҳақиқат, Таманнонинг сезишича, Гулгун андак қизариб Қоражонга салом берди. Негадир ҳаяжонланган, бир нимадан норозидек бу йигит Санзбархонга йўлиқди. Шу томонга келганида, итгифоқо Гулгуннинг Тошкентга кетаётганини эшитиб ҳайрон бўлганини айтди. Мактаб ёнидаги боғда қандайдир иши борлигини баҳона қилиб, наридан-бери чиқиб кетди. Дугонасидан уялиб турган Гулгун онасига бир гапни шивирлаб, кўчага чиқди. Эшикда турган Таманнога тез қайтиб келишини билдирди.

Қоражон шу лаҳза кўча билан айланиб мактаб орқасига ўтди. Бу фақат Таманно билан Хайрушкадан яшириниш учун керак эди. Жимжит майдонда — сада соясида улар бир-бирига рўбарў келиб, бир муддат жим туриб қолишди. Гулгун ерга қаради.

— Тошкентга кетаётган эмишсиз. Ростми?

— Ҳа. Ўқишга кетяпман. Адамни ўртоғиникида тураман. Дугонам Таманно, имтиҳонга тайёрланишда ёрдам бераман, деди. Адам ҳам, опам ҳам Музаффаровлардан, шоир Амир Равнақдан жуда илтимос қилишди. Мен Таманно билан бирга тураман. Алоҳида хона ажратиб, имтиҳонга тайёрланишга шароит яратиб берамиз, дейишди...

Қоражон кулди. Гулгун яна ҳаяжонланиб гапирга бошлади:

— Уқишим керак, Қоражон ака! Барибир ўзингиз ҳам ўқитишингиз керак эди-ку! Музаффаровларнинг келгани яхши бўлди. Омад ўз оёғи билан келади, деганлари мана шу бўлса керак...

Устидан совуқ сув қуйилгандек, бир лаҳзада Қоражоннинг ҳаяжонлари йўқолиб, жим бўлиб қолди. Гулгуннинг раъйини қайтарадиган бирон сўз айтелмади. У нима дейишини билмай яна кулди. Қизариб кетди.

— Кел,— у Гулгунни ўпмоқчи бўлиб елкаларидан ушлаётган эди, қиз эътироз билдириб қочди.

— Йўқ!

— Нега?

— Кўриб қолишади...

Лекин Қоражон бунга қарамай зўрлик билан Гулгунни маҳкам қучиб, лабларидан шундай қаттиқ ўпди-

ки, унинг пастки лаблари кейинчалик албатта кўкариб қолиши турган гап.

— Сен нима ишлар қиялпсан?! Эрта-индин тўй деганда бу нима гап? — Қоражон эҳтиросда ёниб Гулгуни бағридан бўшатмай титрар, ҳаллослар, атрофга олазарак боқарди.

— Барибир ўқитишингиз керак эди, озгина сабр қилинг, — деди Гулгун ҳам қаршилиқ кўрсатмай, Қоражоннинг бағрида жим туриб.

Гулгун аллақайси бир журналда кўргани фотосуратга ўхшатиб, сочини орқага қубба қилиб, энгсиз оқ батист кофта, тор юбка, оёғига баланд пошнали туфли кийиб олган эди. У эркаланиб, кафти билан Қоражон юзларини силаб қўйди. Елкасига бошини қўйди. Дарвоза олдида уни Таманно кутиб турганини яна бир марта Қоражонга айтиб, қучоғидан чиқиб, ўз ҳовлиси томон пориллаб учиб кетди. Йўл-йўлакай орқасига қараб қўлларини силкиб, Қоражонга хайр ишорасини қилди. У ниҳоятда шод эди. Шўх Гулгуннинг бирон нима билан шахтини қайтариш, йўлига ғов бўлиш мумкин эмас. Унинг қишлоқдан чиқиб кетаётгани, тўйнинг яна бир қанча вақтга кечикаётгани Қоражон юрагига алам солаётган бўлса ҳам, у буни Гулгунга сездирмади. Тўғри сўз, шаддод Гулгун: «Сиз фақат ўзингизни ўйла-маслигингиз керак. Сиз институтни тамомлагансиз, инженерсиз, мен ҳам ўқишим керак», — деган гапни айтиб юбориши ҳеч гап эмас эди. Ҳар қалай, бу кутилмаган воқеа инженер Қоражон Мингбоевга ёқмади.

Аммо, бир оний ширин ўпич шу лаҳзанинг ўзидаёқ Қоражон юрагида дашту биёбонни боғу бўстонга айлан-тириб юборди. Дунёнинг нақадар чиройли ва тотли эканини англади. Рўпарадаги Чотқолдек қадди-қомати кўтарилиб, ўзини йўлбарседек кучли ҳис этди...

Шу лаҳза бирдан кучли портлаш — гумбурлаш бўлиб, ҳамма ёқ титраб кетди. Тоғлардан акси садо келди...

Қоражон Гулгунларникига яна қайтиб бориб, у билан хайр-хўшлашиб, тўғон томонга жўнади. У худди жанг майдонидан бир муддатга қадрдонини кўргани келиб, гумбурлашни эшитиши билан яна олдинги линияга югуриб кетган жангчига ўхшарди.

Яна Қоражоннинг омади келмади. Етдим деганда йиқилгандек бўлди. Ҳамма ишлар ҳал бўлиб, тўй қиламиз деганда бу не гап? Тошкентдан чиққан одам ким экан? Қизнинг: «Ўқишга кириб олсам, эҳтимол, тўйни

ҳам қилиб олармиз... Мен ўқишга киришим керак, Қоражон ака», — деган сўзи йўл-йўлакай қулоғида жарангларди. «Ҳа, у ўқиши керак. Нега мен бунга қарши бўламан! Ўзим ҳам барибир уни ўқитардим. У энди меники. Ўзи айтгандек, мен уни кўргани тез-тез Тошкентга тушиб тураман». Шундай хаёллар билан Қоражон тўғонга қайтиб келди. Лекин ҳар қалай унинг юрагида ҳам қувонч, ҳам дард бор эди.

XV боб

БИР БАЛОСИ БЎЛМАСА, ШУДГОРДА...

Илгари Наманганда, Чортоқ қурилишида, Ўзбек-энергострой трестида, кейинчалик хўжалик ва маъмурий ташкилотларда ишлаб юрган инженер Қиёмхўжа Ҳазратов Чорвоққа ишга келди. У таъминот бўйича бош инженер муовини вазифасига белгиланди. Бу ерга у икки мақсад билан келган эди: биринчидан, пул яхши тўпланеди, таъминот ҳам юқори, иккинчидан, қурилиш тугаллангач, қурувчилар, инженер-техник ходимларнинг катта группаси орден ва медаллар билан мукофотланади. Бу гапларни у эътиборли одамлардан эшитгани учун трестдаги вазифасини ҳам ташлаб, Чорвоққа югурди. Наманганда ҳам Чортоқ қурилишига мана шундай «лакаровка» қилингани сабабли орден рўйхатига илиниб қолган эди. Мазахўракка ўрганган Ҳазратов яна «лакаровка» қилинди. Бу одамнинг темир-терсақлар, бетон-арматуралар ичида бекорга юрмагани маълум эди. Кейинчалик у ўзининг яқин бир ошнасини Тошкентдан олиб чиқиб таъминот ишлари бўйича бошлиқ қилиб қўйди. Бунинг учун у қурилиш бошлиғи Садовниковнинг розилигини олди, албатта.

Бу йигитнинг тўла номи Ишларбек Худойбергано-вич Сапчабошевдир. Баъзи ошналари Ишларбек эмас, «Шиларбек», деб ҳам аташарди. Сапчабошевнинг Чорвоққа келиш тарихи диққатга сазовор. Бу «тарих» тахминан мана шундоқ: кунлардан бир кун Хўжакентдаги минг йиллик баланд чинорлар тагида улфатлари билан ошхўрлик қилаётган Ишларбекнинг нигоҳи тинмай бетон ва арматура ташиётган йўлбарсга ўхшаш кучли юк машиналари — «БелАЗ»лар орасида «Снаб» ва «Пишчеторг» сўзлари ёзилган, сал нозикроқ, елинлари осилган соғин сигирга ёки қимиз соғиладиган байталга

Ўхшаш фургон машиналарига ҳам тушди. Улар ҳам пастдаги бетон йўлда физиллаб Чирчиқ кўпригидан ўтиб, юқорига чиқиб кетишарди.

— Узоқдан туриб шуни ҳам кўрдингизми-а?— деди улфатлардан бири Ишларбекка қойил қолиб,— биз «ёғлиқ жойларни» эшитиб билардик. Сиз кўрасиз. Кўриб бориш — афзал!

— Қирғий бўлиб кетинг-э!— деди яна бири.

— Қирғий нимаси! Бургут, сорбургут! Ишларбек соҳиб чангал, у кўрсичқон овламайди, у кам деганда қўю қўзини кўтаради.

Ишларбек мамнун илжайди.

— Қани, ошдан олинглар, ош бўлсин! Қолган ҳамма гаплар бўлаверади. Қаторимиздан кам бўлмайлик, ўрнимиз йўқолмасин!— Ишларбек пиёладаги арақни қултулллатиб ичиб, афтини бужмайтирди. У бундай ҳолатда бурнининг кичиклиги билан маймунга ўхшаб кетарди. Тузланган помидордан бирини тишлади, эҳтиётсизлик натижасида помидорнинг суви сачраб, бунда «камтарона» ўтирган Ҳазратов башарасига урилди. Ишларбекнинг юраги шиғиллаб кетди; бу ярамас помидор келиб-келиб хўжайиннинг башарасига сачрайдимми! Оббо хумпар-ей! Лекин Ҳазратов ўз «қўзичоқлари»нинг бундай қилиқларини «олижаноблиги» билан кечирарди. Хиёлат бўлган Ишларбекка кулиб қараб қўйди. «Бордан юқади-да»,— деб кулди. Ишларбекнинг «бургут нигоҳи» дам Ҳазратовга, дам посёлка томонга тушарди. Шундай қилиб, Ишларбек Сапчабошев Чорвоқ қурилиши бошқармасида ўралашиб қолди; Садовников, Шишкин ва бошқалар билан учрашиб турар, таъминот ишларида шоввозлик кўрсатарди. Унга Тошкентдаги баъзи казо-казолар яхши тавсиянома ҳам ёзиб берган. У қурилишдаги мансабдорлар билан алоқани мустаҳкамлади. Садовниковнинг икки жажжи ширин қизчаси кўп вақт Сапчабошев идораси атрофида оҳулардек чопқиллаб ўйнаб юришарди. Ишларбекнинг, Ҳазратовнинг қизлари билан қалин дугона бўлдилар. Шу атрофда бу қизларни «ўз папочкалари» машинаси ҳам кутиб турарди. Бу машинада баъзан қийим-кечак, баъзан қора икра, апельсинлар... олиб кетишарди.

Ишларбек Сапчабошев антиқа одам; баъзан ўзини ўта гўлликка солар, баъзан ўта айёр. Баъзан юзига тупурсангиз қўли билан артиб ташлаб, ҳингиллаб кулиб қўя қолади. Бу пайтда у бир нимани ўмариб, сизни шилаётган бўлиб чиқади. Баъзан ошналари: сен Худой-

берганович эмас «Худоурганович» сан, дейишарди. Аввал бу «ҳазил» га жириллаб кўрди, кейинчалик кўни-киб, кулиб қўядиган бўлди. «Мен атеистман, майли, худо урган десангиз ҳам хафа бўлмайман, чунки мен худони танимайман! Худони танимаганимдан кейин нима десангиз деяверасиз-да! Мени худо берган эмас, мен материядан пайдо бўлганман», — дерди. Бундан анча илгари маҳалла чойхоначиси унга тикилиб туриб, катта йигит бўлганини кўриб ҳайратланган эди. Доим кўзи бежо бу йигитни ўша шилдирлиги билан маҳалла-да яхши танишарди.

Ишларбек Сапчабошев қирқ саккиз, қирқ тўққиз ёшларга борган, новча кимса. Унинг барвақт сочи тўкилиб, тепакал бўлиб қолган. Икки қулоғи усти, орқа бўйнида маккажўхори попугидек жонсиз, қўнғир сочи бор. Икки тола сочни яхмалак отса бўладиган бошида у ёқдан бу ёққа тортиб қўяди. Пучуқроқ бурни остида нос тупуриб қўйгандек кичик мўйловчаси ҳам бор. Лаблари қалин, кўзлари чақчайган. Барвақт сочлари тўкилганига баъзи уруғлари таажжубланарди. Ўзи бўлса, буни диққатбозлик, «илмий ишни кўп қилгани» оқибати дерди. Умуман, у ўзини кўп фикрлайдиган, кўп ўйлайдиган одам сифатида кўрсатарди. Бир ҳисобда бу тўғри. Шу сабабли, ҳаммага равшанки, бошдан тезда соч тушиб кетади. У ўз уйида, рамка ичида ёшлигидаги, боши тўла жингалак сочлигида тушган суратини сақларди. Бу сурат ўн тўққиз, йигирма ёшлардаги вақти бўлса керак.

Ҳазил ҳазил билану лекин мана шу Ишларбек Сапчабошевнинг ҳам ўз фожиаси бор эди. У ўз ибораси билан айтганда, «бизнесмен» бўлиб, ариллаб-дариллаб юргани билан бир муштипар она уни «пахлавоним», «орқамда қоладиган бўстоним», деб, унинг қинғир-қийшиқ ишларини билмас, ҳукуматга садоқат билан ишлаб юрибди, деб ўйларди. Савдо, хўжалик ходимларига «бўрининг оғзи еса ҳам, емаса ҳам қон...» қабалида қараш баъзи жойда одат тусига кирган эди-ю, аммо Чорвоқда ҳеч ким Ишларбекка шубҳа кўзи билан қарамасди. Бу одам ниҳоятда меҳмондўст, чопонини сотиб бўлса ҳам ошна-оғайнилари кўнглини оладиган, бир аломат улфати кимса эди.

Иттифоқо бир куни Ишларбек уйга аҳдлашиб қўйишган беш-ўн ошнаси келиб, атаб қўйгани қора қўйнинг «масаласини ҳал қилмоқчи» бўлишди. Якшанба куни кечга яқин Ишларбек ижарага турган ҳовлига

ошналари бирин-кетин кириб келишди. Эшикда туриб, ошналарини кутиб олаётган Ишларбек таклифга кўра бу ерга келган Қоражон назарида сал бошқачароқ кўринди. Ҳамма вақт чақнаб юрадиган бу йигит ҳаммага илтифот қилар, овқатга ва ичкилик ичишга таклиф этарди-ю, ўзи бир ерда ўтиролмай, у уйдан бу уйга хомуш кириб чиқарди. Унинг икки боласи ҳам кулишмас, меҳмонлар ёнига кириб, одамларга тикилишиб, яна чиқиб кетишарди. Меҳмонлар тоза еб-ичиб, тунда тарқалишди.

Эрта билан маълум бўлишича, худди шу пайт Ишларбекнинг касал ётган онаси қазо қилган экан. Меҳмон чақириб қўйган Ишларбек ошналарнинг кайфу шодлигини бузмаслик учун қазо қилган она энгагини боғлаб, юзига дока ёпибди-ю, буни билдирмай, меҳмондўстликни давом эттираверибди... Бу воқеадан хабар топган Қоражон Мингбоев эрта билан ошнасиникига югуриб келди. Дўст-ёрларга хабар қилишди. Кампир жасадини Тошкентга олиб бориб жаноза билан тупроққа топширишди. Қоражон Мингбоев Тошкентда то қабристонгача дамо-дам она тобутини елкасидан қўймай кўтариб борди. Аввал куни зиёфатда ўтирган йигитларнинг кўпчилиги келиб хизмат қилишди.

Маросимлар ўтди. Бир ойдан сўнг Ишларбек билан учрашиб қолган Қоражон, тортиниб, унинг юзига меҳмондўстлик бундақа бўлмаслигини шартта айтмоқчи бўлиб турган эди, Ишларбек гап бошлади:

— Биз дунёга мол-дунё орттириш учун эмас, дўст орттириш учун келганмиз, қандоқ қилай, қисмат шундоқ экан, онамларнинг қазолари худди шу кунга тўғри келиб қолди...

— Қазони бекитмаслик керак эди! — деди кўзини ола-кула қилиб Қоражон, — она қазо қилармишу, биз ичиб, кайф қилиб ўтираммиз?! Хўш, шундоқ мусибат бошга тушган экан, зиёфатни тўхтатиб, барчамиз сизнинг ёнингизда туришимиз керак эди. Бундай сохта меҳмондўстликни сизга ким ўргатган?! Ичингдан қиринди ўтиб турганда ҳам меҳмоннавоз бўлгин, деб ким ўргатди сизга?!

— Биз тошкентликлар шунақамиз...

— Сизлар-а?!

— Ҳа!

— Ҳамма тошкентликлар сизга ўхшаган эмас! Бундақа меҳмондўстликнинг падарига минг лаънат! Бу меҳмондўстлик эмас, пасткашлик! Ҳа, очиқдан-очиқ пасткашлик! Аввал ўзингга қара, меҳмон чақиришинг

керакми — шароитинг қалай, нарсаларинг етарлими, имкониятинг борми, агар имконияти бўлса, унда меҳмон чақир ёки меҳмонман, деб келганларни қабул қил. Агар имкониятинг йўқ экан, меҳмон чақирини шарт эмас. Бу гапни мен фақат сизга айтаётганим йўқ, ошпа, бу гапни ҳамма «меҳмондўстлар»га айтаяпман. Қачон бизлар одам бўламиз?!

Ишларбек миқ этолмади.

— Онаси ўлса ҳам юзига парда ёпиб, меҳмондўстлик қилаверармиш! Суф, сиздака «меҳмондўст»га!

Улар ўртасида бўлаётган гуфтигудан инженер Ҳазратов ҳам хабар топди.

Эртасига ишдан кейин Қоражоннинг яна Қўнғирбуқа тоғига ўрмалаб чиқиб кетаётганини кўришган кишилар фронтчи йигитнинг бир нимадан хафа бўлганини пайқашди. Участка бошлиғи инженер Мингбоев тоққа чиқдими, демак, бир гап бор... Қоражон Қўнғирбуқанинг қоқ белидаги япасқи тошга ўтирди. Бу тошни «агар» деса ҳам бўларди. Онаси ўлимани яшириб, меҳмондўстлик кўрсатмоқчи бўлган нодон Ишларбек унинг асабларини дабдала қилган эди. Бурунги узун чопон «ўзвалар» ҳам бу «меҳмондўст»дан минг чандон ақлли. Ярамас! Қоражон Мингбоевнинг ўша уйда еган-ичгани ичига заҳар бўлиб кирди. Фронтдаёқ асаблари қақшаган чандиқ йигит Қўнғирбуқа устидан Сижжак томонга тикилди. Ҳув, олисда кун сайин кўпаяётган Чорвоқ денгизининг бир четида ажойиб қишлоқ бор. Бу қишлоқда дунёда ҳеч тенги йўқ гўзал қиз туради. У ҳозир Тошкентга кетган. Тошкентдаги Гулгун ўрнидан туриб, Қоражонга кулиб боққандай бўлди. «Хўш, йигит, жим бўлиб кетдингиз, қаёқдасиз?» — дегандай бир товуш қулоғига эшитилди. «Бирдан қаттиқ киришганлар бот айниб кетадилар, деб эшитган эдим. Шундоқ бўлмаётганмиқан? Мана, қанча кунлар ўтиб кетди, лекин сиз келиб ҳолимдан хабар олмадингиз... Мендан айниб қолдингизми? Сабаб нима?» — дегандай бўларди. «Йўқ, бундоқ эмас, жоним, мен сени жонимдан ҳам яхши кўраман! Сен бебаҳо қизсан!..» — дерди Қоражон тоғ устидан ўша гўзал қишлоқ томон тикилиб.

Ушанда грипп тарқалган январь ойида ўн кунча ётиб чиққан Ҳазратов, «бу гриппга дори йўқ, суюқ овқат, чой ичинглар», деган гап беҳуда эканини маълум қилди. Бу гриппга қарши дори борлиги, у жуда қиммаг, фақат баъзи катталар учтадан укол олаётганини айтиб, ўзи ҳам Тошкентда ким биландир гаплашиб, ким

нингдир рухсати билан бу уколдан олганини мақтаниб гапирди. Ҳазратовнинг гапига қараганда, бу уч укол янги гриппни йўлатмайди ёки енгил ўтади... Э, тавба! Бу гапни эшитган Шишкин билан Мингбоевнинг боши қотиб қолди. Агар бу дори кам бўлиб, барчага етмаса, унда нега «бу янги грипп учун вакцин йўқ, фақат сувни кўпроқ ичиш керак...» деган гап телевидениелардан тарқатилди экан? Ҳазратовнинг бу гапни очишдан мақсади нима? Мингларча оддий кишилар ўз иситмасида ўзи қовурилиб ётаверади, демоқчими? Бу гапни тарқатмаганда яхши бўларди, деди Қоражон. Ошнасма Ҳазратовда кўпроқ ўзини ўйлаш, бошқани менсимай, казо-казолар сафига кириш каби одатлар эскидан бор эди. Намангандан, Чортоқ қурилишида орден олиши ҳам шундай суйкалиш натижаси бўлди. Агар Ҳазратов раъйига қаралса, одамлар табақа-табақага бўлиниб кетади. Ошнасининг шу томонини Қоражон мутлақо ёқтирмасди. Курсдош ўртоғини ҳурмат қиларди-ю, димоғдорлигини хуш кўрмасди.

Кўп ўтмай Ҳазратов Чорвоқни ҳам ўзиники қилиб олди. Келишган қадди-қомати, сўзамоллиги билан атрофига одам тўплар, баъзан Садовниковни лол қилиб қўярди, Қоражон унча-мунча майда гапларни тилига чиқармас, иш бор жойда камчилик бор, турли феълу атвордаги одамлар бўлади. Шу сабабли юракни кенг қилиш керак, дерди у ўзига-ўзи.

Ўзи Ҳазратовнинг сиполиги, инженер деган номи, бир қанча қурилишларда қатнашгани кишиларни унга ҳурмат билан қарашга мажбур этарди. Мингбоев билан Шишкин ҳам ўз курсдошларига қаттиқ ишонарди. Шўхроқ, чиройли хотинларга суяги йўқлигини кечиришарди. Чунки шу қирчиллама ёшда ким сўфи бўлибди! Ҳар қандай йигит ҳам бир гап-сўз бўлмай иложи йўқ...

Ишларбек эса сал барвақтроқ ўзининг кимлигини кўрсатиб қўя бошлади. Ўзи ишга олиб келгани сабабли Ҳазратов баъзан Ишларбекдан хафа бўлиб, бўғилиб қўярди.

Обакихон Намангандан Ҳазратов билан бирга келиб, кейинчалик Ишларбек билан ҳам қадрдонлашиб кетди. Кунлардан бир кун Ишларбек Тошкентдаги ўзининг икки хонадан иборат подвалига уни олиб тушиб, осиб қўйилган узумлардан бир бошини тутқазди. Шу ердаги устига гилам ташлаб қўйилган диванга ўтириб, Обакихон узумдан чўқилаб еди... Ҳазратовнинг хотини Гулбаданнинг «уришқоқ, ёмон хотинлиги»дан арз

қилди. Подвалнинг ичи озиқ-овқатга тўлиб кетган; шифтга қатор қазилар, иккинчи хона шифтига қирқма қовунлар илинган эди. Пастда яшиқлардаги семиринка, тухум олмаларнинг ҳиди димоққа уриларди. Катта бидонда қўй ёғи, бир неча яшиқда коньяк, арақ ва бошқа турли ичимликлар... бор эди. Ишларбекнинг Тошкентдаги бу подвали Ҳазратовга ҳам маълум. Бунда у кўп бўлган. Обакихон подвалга озиқ-овқатларнинг сархили ҳамланганини, уч литрлик шиша банкаларда асаллар ҳам борлигини кўрди. Унинг рўпарасида қўл қовуштириб турган Ишларбекка тикилиб, жилмайиб гап қотди:

— Ишларбек ака, нега сизнинг отингизни «Ишларбек» дейишади?

Нозу неъматларнинг сархилини тўплагани, подвалнинг яхшилиги, қазилар осиб ташлангани фақат диваннинг яғир бўлиб кетганини ҳисобга олмаганда, ишлар жойида экани ва умуман, шулар ҳақида бир нима сўраса керак, деб Обакихоннинг лабларига тикилиб турган Ишларбекка тўсатдан исми ҳақида савол тушгани уни шошириб қўймади. Бу савол унга тез-тез берилар эди. У яхши жавоб тайёрлаб қўйган эди ҳам:

— Аслида отим Ишларбек. Паспортида ҳам шундоқ. Бу яхши ишловчи, забардаст деган маънони беради. Лекин ошна-оғайнилар эркалаб «Ишларбек» қилиб юборишган. Ха-ха-ха-ха!.. Хафа бўлмайман. Ёшлигимизда текисгина йигитча бўлганмиз-да. Оз-моз шўх бўлганмиз... Бўлар экан-да!

— Тавба! Шунақа ҳам исм бўладими?!— Обакихон рўпарасида ғўдайиб турган Ишларбекка қараб кулди. Бу кулиши билан менга нима, менга деса оти бунданам баттар бўлмайдими? Менга унинг червонлари керак, дерди ичида. Шу лаҳза яна савол берди:—Ўзгартириб олишнинг иложи бўлмайдими? Жуда бўлмаганда «Чаққонбек», «Илғорбек», «Илдамбек»... деган сўзлар ҳам бор-ку?

— «Наматбой», «Тезакбой» деган исмлар ҳам бор. Нима, меники ўшалардан ҳам ёмонми? Бу ничево! Худойбергановични баъзилар «Худойурганович» дейди. Нима, шунга ҳам хафа бўлайми? Мен жиртакни эмасман, оғир одамман. Ҳамма гапга чидашга одатланганман. Бетимнинг қалини — жонимнинг ҳузури, деган алломалар! Ҳар нарсага жаҳлингиз чиқаверса яшаб бўладими! Ҳозир ўртача ёш етмиш эмиш. Ҳамма ёқда дори, газ, селитра... Мен танқиднинг ҳам оғир

варбаларига чидашга одатланиб қолганман. Бир ярамас мени катта калибрдаги фирибгар дебди. Чидаганман. Чидаш керак! Ҳамма нарсага асабни бузаверсак, тезда рак бўлиб, ўлиб кетишимиз мумкин. Улмаслик керак? Шунинг учун индамай ишимни бошлаб қилавераман. Врачга кўриниб тураман. Мен яхши яшайман. Нариги кўчадаги бир қўшним чесний бўламан деб, бечоралар карам шўрвадан нарига ўтишолмайди. Кийимлари ҳам инчунун... Биз яшаймиз, яшашни биламиз. Ҳукуматнинг олди тор, орқаси кенг, ўмарган ўмаради, ўмаришни билмаганлар тишининг кирини сўриб ўтираверади.

— Ўмарганлар қўлга тушиб, уч йил ўтириб ҳам чиқади...

— Қаёқдан эшитгансиз?— кулди Ишларбек,— начора, баъзан шунақаси ҳам бўлади.

Обакихон унга маҳлиё бўлиб, тикилиб қолди.

Ишларбек Обакихон ёнига ўтириб уни бағрига босди.

— Қўйинг, қўйиб юборинг, кеннайим кўриб қоладилар.

— Кеннайингиз чарларга кетганлар, қўрқманг!

— Йўқ, бўлмайди!— Обакихоннинг қўлидаги узуми ерга тушиб, сочилиб кетди.

— Бўлади!— Ишларбек ҳаллослай бошлади,— бўлади, жонидан, ахир мен... шу умид билан...

Аввал шунчаки қаршилик кўрсатмоқчи бўлган Обакихон, кейин индамай қолди...

Унга ёқиш учун бир муддатдан кейин сохта гингшиди...

Бирон соатлар ўтгач, Ишларбекнинг тинкаси қуриб, подвал зиналаридан юқорига кўтарилди. Кечга яқин Обакихон уйига кетди. Ётиб ухлади. Кечаси келган эрини ҳам сезмади. Эрталаб таъби хира, эри билан айтишиб олди:

— Сиз ҳам эрми? Сўфиларга ўхшайсиз. Ўйнатмайсиз, ҳеч ёққа олиб бормайсиз! Ўзингиз ҳам... Умрингизда бирон хотинга гап ташламагансиз...

— Ҳой, Қимсанхон, ундоқ деманг. Мен ҳеч қачон ўз биографиямни бузган эмасман... Мени гап бўлишим мумкин эмас!

— Биографиянгизга тупураман!

— Ия, ия!

— Биронга хотинга ёқмаган совуқ кесак кимга керак! Мени гап қилишибди...

— Нотўғри! Мен сизни ҳеч қачон одобсиз деган эмасман!

— Денг! Деганингиз яхши эди! Ундан ҳам қаттиқроқ гапга лойиқман. Бирон марта тарсаки тортиб юборишингизни кутдим. Бирон марта сўкмадингиз!

Шу лаҳза Обакихон кўз олдида Ишларбек пайдо бўлди. Унинг икки қўли галифе шими чўнтагида, кўлиб, гўдайиб турарди. Обакихон бир оз бўшашди. Эрини жеркишни тўхтатди:

— Бўпти. Баттар бўлинг!

* * *

Обакихоннинг яқинда тегиб, номига эр қилиб юргани Қоризода олтмиш ёшларда. Бултур идораси қовун пишиғини мўлжаллаб, пенсияга чиқиш — «юбилей» маросими ўтказди. Уни жуда ҳам жўн, лақма одамлигидан фойдаланиб, мазах қилиш мақсадида атрофдаги баъзи одамлар атайин кўкларга кўтара бошлашди. Умрида бирон тузук иш қилолмаган Қоризода аввал бу мақтовларга ҳайрон бўлиб қаради; ҳали мен шунақа одамманми, деди ўзига-ўзи. Кейинчалик хом сут эмган инсон, мен шунақаман, деб барча мақтову пўрсилдоқ гапларни ўзига олди. Қоризодани атай пуфлаша бошлашди. Институт бухгалтери деган мана бунақа бўлади, деб ҳаммага кўз-кўз қилишмоқчи бўлишди. Қоризода босар-тусарини билмай, мақтовлардан маст бўлиб, пуфлаб турғазилган болаларнинг резинка ўйинчоғига ўхшаб гўдайиб юрди. У наздида яккаю ягона, ошналари ичида баъзан бирон журналда ўқигани — икки бошли туғилган бузоқ каби хабарларни илмийроқ қилиб гапирарди. «Арман радиоси», Афанди латифаларини ҳам дона-дона қилиб, «илмий» қилиб айтарди. Гаплари орасига мақоллар қўшар, агар шундоқ қилинса гаплари илмий жиҳатдан тўла бўлиб чиқаётгандай... Маҳалладаги райпишчеторг ошхонасида унинг «юбилей» кечаси «тантанавор» ўтди. Энг қизиғи шу бўлдики, зерикиб юрган Обакихон Ҳазратовнинг топшириғи билан Қоризодага тегди. Улар иккови ҳам зиёфатда ўтиришган эди. Хотини ўлган, сўққабош Қоризода: «Худо гўзалликни кўрмоққа, нозу неъматларни емоққа яратган», — деб «чуқур фалсафий гаплар»ни ҳам чулдираб гапирадиган бўлди. Шундай «фалсафий» гаплар Обакихонга керак эди; у домлага «кўнгли борлиги»ни изҳор қилди. Эрли хотинлар ўйнаш тутса иш бегидир бўлишини ўйлади. «Сўфи

бўлиб ўтиб кетишни ният қилганмисиз?» деб сўраган эди бир куни Обакихон. Қоризода ҳаяжонланиб гапирган эди: «Ие, дунёдан умидимиз кўп, сўфи-тақводорликни бурунги замоннинг одамлари қилаверсин! Биз янгича одаммиз. Шунча ўқиб, ўтиб кетаверамизми? Йўқ, йўқ, биз сўфи эмасмиз! Биз янгича! Қолбаса кам еймиз, консерва ҳам еймиз. Кўнгил тортган ҳамма нарсани ейиш мумкин».

Қоризоданинг юзлари япалоқ, ёшлигида лақаби «чириган» бўлган. У ичини қурт еб, пўкак бўлиб қолган толга ўхшарди. Обакихоннинг унга кўз қисиб, муқом қилгани бирданига ҳаловатини бузди. Ўладиган дунёда мен ўзимни ўзим тангри нозу неъматидан маҳрум этиб юраманми, деди. Жаннатдан чиққан ҳуриликко ўз оёғи билан келиб, кўз қисиб, қош учуриб турсаю, мен ўзимни четга тортсам! Мен ҳам сочилган насибамни териб еб, шукур қилиб юрсам, биров бир нима дейдими?! Қоризода ўшанда Обакихонга муқом қила бошлаган эди. Унинг қўл-оёқлари қовушмай, лаблари гапга келмай, гўлдирар, яхши кўриниш учун ҳар хил қилиқлар қиларди. Шундай қилиб, улар Ҳазратов сабаб бўлиб эру хотин бўлиб олишди.

Кунлардан бир куни Ҳазратов яна Обакихон билан учрашди. Ҳазратов унга тикилиб турарди.

— Мунча тикиласиз, юзим текис, юзимда хато йўқ!

— Ёаерингда хато бор?

— Буни сиз биласиз.

— Ҳа, сен,— деди Ҳазратов ҳозиргина Обакихоннинг оппоқ билагига кўкарган ерини кўриб. У бекитишга ҳаракат қилган бўлса ҳам сезиб қолди. Ҳазратов калласидаги хаёлни Обакихон пайқади.

— Домла билан диванни сураётган эдик, қирраси тегиб кетди. Кўкариб қолди. Оз-моз оғрияпти ҳам...

— Ҳа, сен,— деди яна ичида Ҳазратов,— Ишларбек билан учрашаётганга ўхшайсан!— У чарчоқ ва хомуш ўтирди. Унинг жуда таъби тирриқ эди; баъзи сирлари Ишларбекка маълум бўлаётганини кўнглидан ўтказди. Кейинги пайтларда унга хўмрайиб юрарди. Назарида, ўғрини қароқчи ураётганга ўхшади. Кейинчалик Обакихон Ҳазратовдан кам илтифот кўраётгани, тақинчоқлар олиб келмаётгани сабабли Ишларбек билан яна дон олиша бошлаган. Бу билан у Ҳазратовдан ўч оларди. Бу «интиқом»ни сезган Ҳазратов Обакихондан кечиб кетмоқчи бўлди. Бунинг иложини қилолмади. У ўзини касалликка солиб юрагини чангаллади.

— Бўлмаса, нега бундақа қиласан?!

— Мен ҳеч нима қилаётганим йўқ. Шубҳаларни йиғиштиринг. Мен сизни яхши кўраман. Яна сизга нима керак? Мен эримга хиёнат қиляпман, сизга эмас. Сиз буни тушунишингиз керак. Виждоним олдида менга жуда қийин. Мен нима азобларда юрибману яна сизнинг мана бу совуқ муомалангизни ҳам кўтарайми?

Обакихон бармоқлари билан оғзини бекитиб, пиқиллаб йиғлади. Унинг кўз ёшлари чиройли юзларини нам қилди. Бир лаҳзадан сўнг Қиёмхўжа Ҳазратов қаҳр-ғазабдан тушиб, Обакихоннинг елкаларига қўл узатиб, қучмоқчи бўлди. Лекин Обакихон унинг қўлларини итариб, ўрнидан дик турди-да, нариги хонага чиқиб кетди.

XVI боб

МУЗАФФАРОВЛАР ХОНАДОНИ

Шундай қилиб, Гулгун Музаффаровлар билан бирга Тошкентга келди. Олдинги тутун ранг «Волга»да Амир Равнақ билан Файзулла Аҳмедович, кейинги оч ҳаво ранг машинада эса Марҳаматхон билан икки қиз — Таманно, Гулгун ўтиришарди. Меҳмонлар тоза ўйнашиб-кулишиб, кайфлари чоғ, тоғ йўлларида тараллабеод қилиб келишарди. Хўжакентдаги минг йиллик чинорлар ёнига етишгач, машиналардан чиқиб, авлиёлар яшаган ғорларни, тошга ўйилган қадимий ёзувларни ва кийик шаклларини томоша қилишди. Булоқдан сув ичишди. Кун чиқиш томонда икки тоғ оралиғида ердан қад кўтараётган тўғонга ҳам узоқдан тикилишди. Улар чинорлар остидаги қоятошларга чиқишар экан, Файзулла Аҳмедовичнинг новчалиги, Амир Равнақнинг (асли исми Мир Муслим Миршарипов) жуссаси ихчамлиги ҳаммага сезилиб турарди. Марҳаматхон бир куни ҳазиллашиб, уларни «Пат ва Паташон» деб атаган эди. Амир Равнақ дўстини «Божа», у эса шоирни «Почча» деб атарди.

Амир Равнақ билан Музаффаров нималарнидир гаплашарди. Гулгун ҳам бу тўғонга тикилди; у қўлларини қошига соябон қилиб қарар экан, шу тўғон устида хомуш, унинг кетишидан норизо бўлиб ўтирган Қоражон кўзига кўриниб кетди. Шу ой ичи тўй қиламиз, деганда ўжарлик қилиб: «Мен ўқишим керак!» — деди у. Онасига тутақиб: «Мени бир марта эрга бер-

динглар, севмаган кишига эрга тегиб хато қилдим... Энди нега шошиш керак! Мен ҳам ўқийман!» — дегани хаёлидан ўтди. Қоражоннинг ҳақиқатан яхши кўришини, бу йигит кўнглига ёққанини ҳам билади. Лекин начора! У ўқиши керак! Институтга кириб олса, эҳтимол, бир-икки йилдан кейин унга тегавериши мумкин-дир... Тошкент узоқ эмас-ку!

Машиналар Дўрмондан ўтиши биланоқ иссиқ ва оғир ҳаво сезила бошлади. Буни ёшлардан кўра ҳам кексалар тез пайқашди. Бўстонлиқ районининг ҳар қанча чиройли, табиат қучоғининг бениҳоя дилбарлигига қарамай, Марҳаматхон учун иссиқ ва ҳавоси оғир бўлса ҳам Тошкент яхши эди. Ўз уйим — ўлан тўшягим... Тошкентда туғилиб-ўсганлар бу улуг шаҳарнинг на иссиғию на совуғини ва на чангу рутубатини сезадилар. Тошкентликлар учун дунёда ундан кўра муаззам шаҳар йўқ. Бир йили аранг асьясаю дабдаба билан Ялтага борган Марҳаматхон уч кундан сўнг кетаманга тушиб қолиб, айни ёз чилласида яна Тошкентга қайтиб келган эди. Баъзилар, тошкентликлар ўз шаҳарларини ташлаб бошқа ерларда туrolмайдилар, дуо кетган... дейдилар. «Биринчидан: Тошкент дунёда энг ширин сув бўлмиш Чирчиқ сувини ичади. Чирчиққа Наволисой билан бирга мингларча булоқлар қўшилиши ўз-ўзидан маълум. Иккинчидан: Тошкентда континентал иқлим бўлиб, минтақанинг ўрта қисмига жойлашган. Учинчидан: Тошкент билан Самарқанднинг табиий қулай минтақаларда туришини мозийдаги аждодларимиз — сугдиёнлар билан саклар ҳам қайд этган, балки уларнинг ўзи шу ерларни бунёд этгандир... Тошкент билан Самарқандга тил тегизиб бўлмайди. Тошлоқ дала ерлар қолиб, шаҳримиз атрофидаги чорбоғлар, мевазорлар бузилиб, иморатлар қалаштириб ташланганини тарих ҳеч кечирмайди! Қанча чорбоғлар бузилиб кетди, юз йиллик ёнғоғу туту ноқлар... Шотут тамоман йўқолиб кетди!» — дерди ҳасратидан чанг чиқиб Музаффаров. Бундоқ гап кетганда ўзини тутолмай қоладиган Амир Равнақ бошини сарак-сарак қилар: «Э, азизим, булар тушунишмай ётибди! Кимга айтасиз бу гапни! Қанча яхши ишлар бўляпти, тўғри, биз буни эътироф этамиз. Ҳукуматимиз зўр ишлар қилляпти. Лекин шаҳарда шилдираб оқиб турадиган ариқларнинг кўмилиб кетгани, қовун полизга дори солинаётгани бизнинг тилимизни қичитмай иложи йўқ. Биз, қалам аҳли индамай ўтолмаймиз, бу бизга теккан касал.

Шу тилимиз ўлгур қичиб, баъзан балога қоламиз. Исполкомдагилар кўпроқ мажлис қилишади: умрида битта ҳам дарахт кўкартирмаган думбул бир йигитча шаҳримизда кўкаламзорлаштириш ва ободонлаштириш бўйича мудир. Узи будканинг орқасида туриб пиво ичгани ичган... Вазифа нуқтаи назаридан шу кимси яна бунинг устига районга депутат. Атрофига ўзига ўхшаганларни тўплаб, бизга ўхшаганларни бир пақирга олмайди! Э, азизим, юз йиллик ёнроғу шотутни бульдозер билан қўпориб ташлаш осон, аммо ҳалиги ўпкаси йўқни мудирлигидан олиб ташлаш қийин!»

Икки кекса кела-келгунча йўлда ҳасратлашиб келишди. Амир Равнақнинг машинасини ҳайдаб кетаётган шофёр йигит бўлса, киши кексайган сари инжиқроқ бўлиб қолиб, атрофида бўлаётган деярли барча ишлардан норози бўлаверишини пайқаб, уларнинг гапига ортиқча аҳамият бермасди. Ҳа, дарҳақиқат, ўттиз-қирқ йил илгари шу икки одамнинг айрим ишларидан ўша вақтдаги кексалар ҳам бурнини жийириб, норози бўлган эди. Бу азалий одат, «шикоятлар»дан ёмон хулоса чиқариб, уларни қоралашнинг ҳожати йўқ. Ҳозирги навқирон киши ҳам бир кун кексайиб, ўзи қилган ишларни маъқул кўриб, янги авлод ишларини унча ёқтирмай, арз-дод қилади. Бу аниқ! Шунинг учун ҳам ҳаёт Чирчиғу Чотқол сувларига ўхшаб тошдан тошга урилиб бўлса ҳам олдинга оқади. Оқсин! Кўлмак бўлиб қолиш ёмон.

Амир Равнақ ҳам, Музаффаров ҳам гапириб-гапириб, кейин ўқинишга тушишарди. Бу инкору қисман норизолик тагида ҳаётни севиш ва талабчанлик туйғулари ётарди.

— Шундай кишилар борки, улар онадан тўғридан-тўғри мансабдор бўлиб туғилган, яъни қўчқор туғилган... Улар одамлардан ажралиб юрадилар,— деди Амир Равнақ,— тобуткаш ҳам эмас, тўйда пешкаш ҳам эмас. У бир пиёла чойимизни ичмайди, бир пиёла чой ҳам қуйиб бермайди. Улар фақат мажлисларда ҳамма билан «ўртоқ», яъни расмий гаплашадилар.

— Анавини айтяписиз-да,— деди Музаффаров,— у кафтида кири йўқ одам, тушундим. Охири унинг кимлиги маълум бўлиб чиқди-ку!

Амир Равнақ жужунчаси чўнтагидан бир варақ қоғоз олиб, унга араб алифбосида қия қилиб ёзилган шеърини Файзулла Аҳмедовичга ўқиб берди. Шоир бу шеърда кимнидир ҳажв қиларди:

Ун икки ой «отпуска»да,
Лекин маошлар киссада.
Идорага ўт тушса-да,
Акамлар боғдадир, боғда.

Дўст юзига шарт тупуриб,
Минбарларда зап кўпириб,
Фитна шаробин шепириб,
Акамлар боғдадир, боғда...

— Жуда боплабсиз! — деди Файзулла Аҳмедович, —
очиқроқ ёзиб юборибсиз, зарар қилмасмикан?

— «Муштум»га бераман, — деди Амир Равнақ кескин. Унинг жуда ғазаблангани сезилиб турарди. — Бу кимса ё янги йил киришида, ё бирон байрам арафасида ошналарига шум хабар етказиб, бундан завқланади. Кўринишда мусича, аммо зимдан иш тутадиган беҳосият шахс. Шу кимса қилгиликни қилиб, кейин какликка ўхшаб, бошини қорга тиқиб ётаверади.

— Топибсиз.

— Яна эшитинг:

Умринг ўтажак, ғам тугамас, ёр кутарми...
Доно кишиким ғам ила ғамнок ўтарми!
Ҳар ишчи тушибди, нетасан, бор чегараси —
Ғамни унут, ақли расо дилда тутарми.

— Офарин!

— Шу рубойни мен Нишон акага ёздим. Бошига ўлим тушиб, кўп ҳасрат чекди. У бебаҳо одам. Қирқ йилдан бери Ташсельмашда ишлайди.

— Яхши.

Бир лаҳзалик сукутдан кейин Амир Равнақ суҳбат доирасини кенгайтирди. У фақат маҳалласининг эмас, халқнинг шоирни эканини билдирмоқ ниятид! жаҳоний масалаларга суҳбатни бурди:

— Шоир қалби дунёни тинглайди, биз фақат ўз уйимиз ҳақида қайғурадиган шоир бўлиб қолишдан қўрқамиз. Америка ҳарбийлари ваҳшийликни ҳаддан ошириб, Вьетнамдаги бутун бир Сонгми қишлоғи аҳолисини каттадан-кичигигача қириб ташлади. Болаларнинг нима гуноҳи бор эди?! Генерал Уэстморленднинг ҳам боласи, невараси бордир! Нега улар қирилмайди?! Жемс Даффи ва ёки бошқа бир лейтенантнинг буйруғи билан болаларни отиб ташлашди. Бу кимсалар на ачи-

ниш ва на уволни билади. Улар Вьетнамда ўз қурола-рини синаб, бу мамлакатни қўшинни чиниқтирадиган полигонга айлантиришди. Халқлар буни асло унутмас-лиги керак! Бундай қабихликлар қилаётганларнинг на радиоси ва на газетаю нутқиға ишониб бўлади! «Аме-рика овози» ва Биби-силларга қулоқ соладиган нодон стилияга болаларимизнинг қулоғи тагига бир-икки тар-саки қўйсақ ҳеч зарар қилмайди. Баъзи болалар душ-маннинг катта пул сарф қилиб, ташвиқот қилаётганига тушунмай чалғишяпти!

— Баъзи болалар деганингизга бир нарса ёдимга тушди,— деди Музаффаров,— шовқин-сурон, тарил-лаш кишилар асабини бузиши, саломатликка зарари уч яшар болага ҳам маълум. Шаҳар шароитида тиним гунаҳлари сирти силлиқ йигитчалар магнитофонларни тўй баҳона эрталабдан бошлаб бақиртириб қўйишлари жонга тегди! Бу безориларнинг қилигини йўқотишда участка милиционерлари ҳам четда турмасликлари ке-рак эди. Лекин минг афсус...

— Мотоциклини атай тариллатиб, одамларни безов-та қиладиган йигитчаларни одобли йигитлар деб бўла-димми!— деди Амир Равнақ.— Боз устига машҳур қў-шиқларимизнинг сўзини олиб ташлаб, бошқа сўз тиқиб ижро этиш яхши эмас. Яна бунинг устига шева-чиликни авж олдириб, узоқ йиллар мобайнида ишла-ниб, қонунлашган ўзбек адабий тилини, унинг фонети-касини ҳам бузаяптилар. Бобирдек шоир ғазалини ҳам «анг», «ганг» қўшиб айтишяпти. Умумадабий тилимиз бирлигига риоя қилмаганларнинг халқ ичида эътибо-ри кетишига шубҳа қилмаймиз!

— Кишиларнинг савияси ниҳоятда ўсиб кетгани қувонарли ҳол,— деди Музаффаров,— аммо китоб ўқи-майдиган, санъатга бефарқ, тарихимизни яхши бил-майдиган баъзи ўртоқлар дўқ, маҳмадоналик, кибор-лик билан идорани бошқараман, деб кучанаётганлари-ни партиямиз қоралади. Ҳозир баъзи шундайларнинг пайтавасига қурт тушиб қолди. Маърифатдан кўра кўпроқ ейиш-ичишни мақсад қилиб олган баъзи ошна-ларимиз эслари борида этакларини ёпиб олсалар яхши бўларди!

— Оҳ-оҳ, азизим, дилимдагини айтдингиз,— деди Амир Равнақ Музаффаров елкасига қўл ташлаб,— ки-тоб ўқимайдиган, ичи бўш хумча, қачонлардир қилиб қўйган хизмати билан кекириб юрадиган бундай одам-ларга, ҳой, озгина ўпкангни бос, дейдиган ҳам чиқиб

қолар! Азамат халқимиз, жонажон партиямиз бор, уларнинг танобини тортиб қўйишига ишонаман. Тарихдек иш қилиб, ҳукуматдан туядек ҳақ оладилар. Анойилар! Ўшалардан бири тушида ўлиб қолибди. Ўлибди-ю, ўлимини ўйлаб, гўё юраги шиғ этиб кетибди. Наҳотки у ўлса? У ҳайрон бўлиб пешонаси тиришибди, ён-верига қарабди. Ҳеч ким йўқ. Чунки у тирклигида биронта жанозага бормаган экан, бировнинг тобутини кўтармаган экан...

— Э-э, мансаб! — деди сўзни чўзиб Музаффаров, — биров — мансабга муносиб, ишчан, камтар, кўриб қурайсан. Халқнинг бахти! Биров — мана шунақа мияси электр плитага ўхшаб секин қизариб қизийди. Бундай кимсалар юртнинг шўри! Гап ана шунда. Бизларнинг ҳўл ўтиндек тутаб, вижиллаб, тутун чиқариб гаплашишимизнинг важи ана шу, азизим.

Музаффаровнинг оч ҳаво ранг машинаси ҳам гириллаганча келарди. Хайрушка машина ойнаси орқали Гулгундан кўзини олмасди, унинг юраги шиғиллаб, қўрқаётганини кўриб завқланар, олдинда кетаётган барча машиналардан ўзиб кетарди. Бир муддатдан сўнг орқада отаси қолиб кетганини пайқаб, Хайрушка машинани секинлатиб, орқада келаётган иккинчи машинага қараган бўлиб, Гулгуннинг нафис лабларига суқ билан тикилар, синглисининг ғашига тегиб, унга тегажаклик қиларди. «Ака, олдинга қаранг, тагин бир фалокат бўлмасин!» «Кўзимга қараб келяпман, руль менинг қўлимда бўлганида ҳеч ташвиш тортманлар». Хайрушканинг қулоғига сижжаклик қизнинг гўр нарса эмас, «эрга тегиб чиққан»лиги чалинган эди. Қирғовулдан ҳид олган тулкидек Хайрушканинг югургилаб, тинчи бузилди. Хотин-қизларга хушомад қилишга суяги йўқ акасининг ниятини Таманно яхши пайқаб ўтирарди. Хайрушка Гулгунга суқланиб тикилавергач, Гулгун ўзини ноқулай сезиб, тез-тез дугонасига гап қотарди. Бошқа нима иложи ҳам бор?!

Икки машина юз километрча масофани босиб, куннинг иккинчи ярмида Тошкент кўчаларидан ўтиб, Музаффаровлар дарвозаси олдида тўхташди. Амир Равнақ қадрдон ошнаси билан хайрлашиб, ўз уйига кетди. Хайрушка машинадан чиқиб, каттакон ёғоч дарвозанинг темир илгакларини олиб, ланг очди. Файзулла Аҳмедович. Марҳаматхондан кейин Таманнонинг таклиф-илтифоти билан Гулгун ҳовлига кирди. Гулгун машинага қараганида Таманно дарҳол пайқаб, чамадо-

нини акаси олиб киришини, безовта бўлмаслигини айтди.

Музаффаровлар ҳовлиси кенг ва чорси бўлиб, кунчиқар томонга қарата олди пешайвонли қилиб солинганди. Катта ўғли билан ўз номига икки участка ер олиниб, ўртаси девор билан ўралмаган эди. Икки бионинг қўшилиб қатор солингани, киравериш дарвоза тепасига чиройли зина билан чиқиладиган катта болохона қурилгани ҳовли кўркини очган. Ҳовлининг орқа томонида гараж, ошхона ва омборхоналар бўлиб, улар ҳам ганч билан сувалганидан яна бир турар жойга ўхшаб кўринарди. Катта ҳовли ўртасида ҳовуз, кираверишда қатор ток экилиб, сўри болохона ва турар уйлар устига чиқариб юборилган. Ҳовуз четига атиргул, намозшомгуллар экилган. Ҳовли четида бир-икки туп шафтоли ва олма ҳам бор. Узун пешайвонлар олдига райҳону жамбил, бир қатор гултожихўроз ҳам экилган. Невараларига қизамиқ чиққанда одамлардан излаб юрмаслиги, сўраганларга бериб, ҳожатини раво қилиш мақсадида Музаффаров гултожихўроз уруғини атай қидириб топиб келган эди. Амир Равнақ кулиб, доривор ўтларни ҳам унутмабсиз, деганида Музаффаров, ҳа, ҳовлимга сиққанида бир туп шотут ҳам экардим, деб кулган эди. Ҳовлининг кунгай томонидаги қатор хоналарга икки эшикдан кирилар, эшиклар тепаси соябон билан ёпилган, бино томи тунука, охуртарновлар тепаси кунгура қилиниб, тунукадан хўроз тасвири қирқилган. Биридан бирига ўтадиган данғиллама хоналарга гиламлар ташланган, турли жиҳозлар, гарнитурлар билан тўла. Катта ўғил участкани битиргач, хотини қайнанаси ва айниқса, уйдаги «тишлик, тиллик...» қизлар билан чиқишолмагач, секция олиб, ҳовлидан чиқиб кетган эди. Қатор хоналардан бирида Таманно билан Тасанно турарди. Бу хона ота-она учун ўзбекча миллий жиҳозланган уй ва даҳлизнинг ўнг томонида бўлиб, хонанинг икки деразаси ўртасида бўйи шифтга етадиган катта тошойна турарди. Тошойна олдида атир-упа, турли шишалар, тароқлар, шампундан тортиб то Япониядан келтирилган ясама сочларгача уйилиб кетган. Катта шифоньер ичи кийим-кечакка тўлиб, икки бўйга етган қиз дунёда нимаики янги чиққан латта бўлса, ҳаммасини йиғиб келишган эди. Бу икки қизини Музаффаров жуда яхши кўрар, айниқса кичиги — Таманно ўзининг пишиқ-зийраклиги, меҳрибонлиги билан ота қалбини забт этган. У сал

хунукроқ, отасига ўхшаш чўзиқ юз бўлса ҳам она кўзига ой эди. Дунёда Таманночалик қиз йўқ — бу Марҳаматхоннинг фикри. Ота-она турадиган хона тахмонлик бўлиб, қадимий катта сандиқ устига кўрпа-тўшак тахланиб, устидан қарға шойи дорпеч ёпилган. Хонанинг бир томонида қайин ёғочидан ясалган икки каравот ва пешайвонда хонтахта. Эрталабки нонушта мана шу хонтахта атрофида бўларди. Ота-она турган уйнинг чап томонида — акасининг участкасда Хайрушка яшарди. У турган уч хона кейинги йиллар ичида икки бор ўғри тушгандай шипшийдам бўлди... Аввал эрининг юзига туфлаб, Лаълихон бор-йўғини машинага босиб олиб кетди, кейинги сафар Матлубахон... Кейингиси икки боласи учун нафақа ҳам олиб туради. Бу икки собиқ келин оилада сир тугилади, ҳаммага ҳам айтилавермайди. Мабодо, тилга олинса, бутун айб Хайрушкада эмас, уларга ағдарилади. Файзулла Аҳмедович ҳовли ўртасидаги ҳовузга сув тўлдириб қўяди. У ҳамал ойлари икки томоғидан пуффак чиқариб вақиллаган бақа овозини яхши кўрарди. Кечқурун атроф-даладан қайтган сигирлар маърашини ҳам жуда ёқтирарди. Оту эшак камайиб кетгач, шаҳарда сигир озайгач, бир куни катта ўғли билан айтишиб қолганида Марҳаматхонни олиб далага — Аччи томонларга кўчиб кетмоқчи бўлган эди. Асли далада катта бўлгани учунми, кексайганида шаҳар жонига тегиб, юраги дала сари интиларди...

Музаффаров икки ўғли, айниқса мана шу лаби тепасига чизик торгандек ингичкагина қилиб мўйлов қўйган, гапининг учдан икки қисми кўп вақт ёлғон чиқадиган Хайрушкаси билан фахрланарди. Марҳаматхон бўлса Хайрушка деганда тилидан бол томар, уни одамларга «фан кандидати» дерди. Ваҳолонки, бундай эмас, институтни аранг битиргандан кейин илмий иш қиламан деб стандарт қоғозларни машинкада кўчиртириб юрди, кимнингдир уйига қатнади... Орадан уч-тўрт йил ўтгач, бу иш ҳам қолиб кетди. Бир вақт фотога қизиқиб, уч-тўрт йил фотомухбир бўлди. Кейин шахматга қизиқиб, истироҳат боғига қатнаб, шахматчилар ўйинини томоша қилиб юрди... Кап-катта йигит бўлиб, уйда каптар боқди, бу ҳам ўтди... Марҳаматхоннинг ёдида ўша «кандидат» бўламан дегани маҳкам ўрнашиб қолган эди. Бу хонадонда Ўзбекистон Фанлар академиясининг мухбир аъзоси, гилдростроитель Музаффаров эмас, «Филология фанлари

кандидати» бўламан деган Хайрушка олим эди. Марҳаматхон билан Файзулла ака ўгли ҳақида гаплашишганда, албатта, унинг «беш минути кам фан кандидати» эканлигини алоҳида қайд этишар ва мақтанишарди. Файзулла Аҳмедовичнинг «мухбир аъзо»лиги фақат Ирригация ва мелиорация институтига борганидагина эсга тушарди.

Хайрушка ҳамма вақт қовоқ солиб турарди. У Музаффаровнинг фарзандлари ичида энг келишган, эркаси, Марҳаматхоннинг юридийдаси, Файзулла Аҳмедович: «Тобутим олдида йиғлаб борадиганим...» — дерди уни. Катта ўгли Фатҳулла анча тўнг, чакказарб чиққан. Хайрушкани ҳисобга олмаганда, уйда яна икки қиз — Таманно билан Тасанно ўтирибди. Хайрушка шу даражада кўп майда гуноҳлар қилганки, у ҳамма ишдан сувдан қуруқ чиқиш учун юристлар, адвокатлар билан кўп учрашавериб, жиноят қонунлари кодексларини ёд билиб олган эди. Кейинги пайтларда ҳужжатга кўп ружу қиларди. Қонун тақиқлайдиган иш қилиб, уни яна қонунлаштириб қўярди. Ҳар бир қора ишни ҳужжат билан «тўғрилаб» ёпарди. Шунақа ишларни қилавериб, қашқатаёқ бўлиб кетган Хайрушка нотаниш одамлар олдида қовоқ солиб сипо турарди. Гапларни чертиб-чертиб гапирарди. Аслида Хайрушканинг фирибгар эканини баъзилар яхши билса ҳам бу хонадонда асло бундай гап бўлишига йўл қўйилмайди деб ўйлашарди. У Матлуба билан яшаганда арзимаган нарсадан уришиб, тез-тез хит қилиб турарди. Шу арзимаган нарса туфайли улар ёмон гапларни тилларига олиб, бирдан ажралишиб кетишди. Орадан бир йил ўтгач, у иттифоқо кўчада Матлубани кўриб қолди. Хайрушка уйига қайтиб келиб, ярашиш ниятида унинг уйига онасини юборди. Лекин у бошқа одамга турмушга чиқиб, бахтли яшаётган экан...

Шу куни Гулгунни икки қиз ўртага олиб, ўзларининг дабдабали, чиройли хоналарига бошладилар. Чамадонини Хайрушка кўтариб олиб кириб берди. Икки каравот ўртасига учинчи каравот қўйилди. Уч қиз ўзида йўқ шод, бири хонадаги юмшоқ кресло, бири тошойна олдидаги духоба тумбага, шўх Таманно эса ўзини каравотга отди. Кейин Таманно билан Тасанно гардеробни очиб беҳисоб кийимларини Гулгунга бир-бир намойиш этиб, уларнинг тарихини гапириб бера бошладилар. Таманно кибор ва димоғдор қиз бўлиб, ўзи унча чиройли бўлмаса ҳам бошқалар уни «келишган», «чи-

ройли» дейишини жуда ёқтирарди. Тасанно бўлса шалдир-шулдир, ичида гап ётмас, тухум юз қиз. Файзулла Аҳмедович баъзан қизининг думбул ишларига қараб, сенинг ақлинг ҳам тухумдек теп-текис, деб куларди. «Адажон, ундан кўра сенинг миянг бильярд соққасидек силлиқ, деб қўя қолинг. Анатомияда миянинг бурмаси қанча кўп бўлса, ақли ҳам шунча кўп бўлади, дейилади. Сиз мени ҳеч ақли йўқ демоқчимисиз?» — «Шунга ақлинг етдими, офарин, демак, сени ақли кам, деб айтиб бўлмайди, қизим», деган эди кулиб, эркалаб Файзулла Аҳмедович. Тасанно мамнун, бош мияси тухумчалик текис эмаслигини, ҳар қалай, қаердадир бурмаси борлигини билиб, ўзига тасалли берарди. Тасанно кўчага чиқса «ҳамма унга маҳлиё бўлиб қарашини, орқасидан юрадиган йигитларни ҳайдаб юборишини...» айтарди. Аслида бу гапларнинг деярли тўқсон тўққиз фоизи ёлғон бўларди. Баъзида ўзи ёлғон гапирарди-ю, ўзи ҳам ишониб кетарди.

Бу хушнуд кунларнинг бирида уч қиз ясаниб уйдан чиқишди; Таманно билан Тасанно ҳамроҳлигида Гулгун ўз ҳужжатларини Тошкент медицина институти қабул комиссиясига топшириб келди. Шундан кейин Гулгун хонага қамалиб имтиҳонга тайёргарлик кўра бошлади. Бу йил биринчи курсни тамомлаб, иккинчига ўтган Таманно имтиҳон бўладиган асосий фанлар бўйича китобу конспектларни қалаштириб ташлади. Гулгун бошини танғиб китоб ўқишга тушиб кетди. Машҳур гидростроителлар — Синявский, Аскоченский, Раҳматулла Алимовларнинг сафдоши Файзулла Музаффаров ҳам жим ётмади. Фронтчи дўсти, Улуғ Ватан уруши инвалиди Милтиқбой Қўйбоқаровнинг ёлғиз қизини ўқишга жойлаб қўйиш учун у ҳам бел боғлаб, ишга киришди. Бир ўринга олти-етти киши ҳужжат топшириб, даъвогар бўлиб турганини эшитган Музаффаров, илгари бир уналаиб киролмаган, кейин турмушга чиқиб, бахтсизликка учраган, ёши ҳам катта бўлиб қолган Гулгунни йўлга солиб юбориш учун ота ўрнида ота бўлди. Ўз қадрдонлари — баъзи профессорлар билан учрашиб, маслаҳатлашди, йўл-йўриқлар сўради. Биринчи август кuni Гулгунни кимёдан «4» баҳо олиб келганини эшитган Музаффаров ўзида йўқ хурсанд бўлиб кетди. Кириб уни табриклади. Она тили ва физикага ҳам жиддий тайёргарлик кўришни тайинлади. Икки қизига, Гулгунни кўп бошини қотирманглар, кийим-кечакдан камроқ гапиринглар, деди. Кексаларга хос

эзмаланиб, Гулгунга шароит яратиш кераклиги, китобларни топиб бериш, ўзбек совет адабиёти ва она тилидан, агар Гулгун лозим топса, ошнаси Амир Равнақни бошлаб келиб, консультация уюштиришга ҳам тайёрлигини айтди. Шундоқ бўлди ҳам. Амир Равнақ унга консультация берди. Уч қиз хоналарида тек турганча отанинг эзмаланиб, узоқ гапираётганига сабртоқат билан қулоқ солишарди. У, бугун-эрта, эҳтимол, дўсти Милтиқбой Қўйбоқаров ҳам хабар олгани келиб қолар, қизининг бир имтиҳондан яхши ўтганини билиб хурсанд бўлар, деди.

Тайёргарликка қаттиқ киришиб кетган Гулгун физикадан «5», она тили ва адабиётдан ҳам «5» олди.

— Тўқсон тўққизу ўнда тўққиз фоиз ўтасан, қизим! — деди Музаффаров эрта билан нонушта пайтида Гулгунни табриклаб, — мандат комиссияси масалани ҳал қилади. Сен бир фронтчининг ёлғиз қизисан, бунга ҳам қарашади.

Гулгун одатдагидек машҳур инженер Файзулла Аҳмедовичнинг меҳрибон ва олижаноблиги олдида таъзим қилди. Унга ҳурмати минг чандон ошди. Ўз отасидек сева бошлади. Баъзан боши ярим қўйи, мамнун ўтирарди. Бошқа қизларнинг ҳам кўзи Гулгунда, унинг ҳар бир ҳаракатини кузатишиб, жиндак рашк қилинган ҳоллари ҳам бўлган. Илгари на тушлик ва на нонуштада стол атрофида кўринмайдиган Хайрушка кейинги пайтларда жуда ҳам интизомли бўлиб, вақтида нонуштага келиб, отаси ёнида ўтирарди. Шу йигитнинг мўйлови Гулгунга ҳеч ёқмас, унинг лаби сал қимирлади дегунча мўйлови ҳам ўйнаб, кулгили кўринарди. Хайрушка ўткир қарашлари билан Гулгунни тийр боррон қилиб ўтирар, у қийналар, аранг бир пиёла чой ичарди. Ўзининг чиройлилигидан хижолат бўлар, қошу кўзи, нафис лаблари жозибаси Хайрушкани сеҳрлаб қўйганини сезарди. Акасининг оғзидан суви келиб юрганини пайқаган Таманно ўз хоналарига унинг тақирлатмай киришини қатъий ман этиб, унга танбеҳ берди. Жириллаган Хайрушкани жеркиб: «Умуман бизнинг хонамизга кирма, дадамларга айтиб бераман!» — деди кескин қилиб.

Файзулла Аҳмедович шанба куни кечга яқин ошхонада супра ёзиб, тахта-ўқлоғи устида унналиб, юпқа пишираётган жафокаш ва садоқатли хотинини кузатиб ўтирарди. Баъзан гердайиб, шу содда Марҳаматхонга ўзини кафтада кири йўқ, «фаришта» қилиб кўрсатарди. Не-не ишлар бўлиб ўтди. Қирқ йил бирга умр кўришибди. Қўша қаридик, деб айтса ҳаққи бор. Юпқани шоша-пиша жўвалаётган хотинига тикилиб, хаёлга чўмди: бунчалик садоқатли, софдил хотини бўлмаганда, Музаффаров узоққа бормас эди. Эрни эр қиладиган ҳам, ер қиладиган ҳам хотин. Лекин у ўзини доимо юқори тутишини, аслида жуда ҳам фаришта кимса эмаслигини ҳам ёдидан ўтказди. Бундан йигирма йил муқаддам Файзулла Аҳмедович гўзал бир ёш жувон билан танишиб қолди. Бу танишув чинакамига ошиқ-маъшуқликка айланиб кетган эди. Файзулла ўша йиллари қирқ ёшлардан ошиб, ҳаётнинг аччиқ-чучугини татиган, бола-чақали бўлишига қарамай, ҳамма нарса-ни унутиб, дарду фикри ўша жувонда бўлиб қолган эди. Марҳаматхон эрининг ўзгариб қолганини, ҳуши ўзида эмаслигини пайқаган. Файзулла Аҳмедович ҳозир ўша вақтни эсласа юраги шигиллаб кетарди; бир йилча ўша жувон билан ошиқ-маъшуқ бўлиб, бу ишнинг ҳидини чиқармади. Ўзининг «пухта»лигидан ўзи мамнун бўлди. Мана, йигирма йилдан кейин ўша дамларни эслаб, завқланар, бир неча бор қўлга тушиб қолишдан қутулгани, деразалардан сакраб қочгани беихтиёр кулги қўзғатарди. «Ҳа, сен, Музаффаров, жуда ҳам кўксингга уриб, ўзингни фаришта қилаверма! Сен қилган баъзи ишлар олдида шўх ёшларнинг ранги ўчади! Сен Марҳаматхоннинг оёғига йиқилиб зор-зор йиғласанг арзийди»,— дегандек бўларди. Лекин, мана, орадан шунча йил ўтиб кетибди-ю, ҳамон ёшлик шўхликлари юрагида чўғдек ёниб ётарди. Ҳей, Файзулла Аҳмедович, кексайдинг, мана, оқсоқол номини ҳам олдинг. Баланд бўй, бақбақадор, кийимнинг ҳам энг каттасини киядиган бўлдинг. Шогирдларинг узундапузун исмингдаги «вич»ни қўшиб айтиб ўтирмай, «оқсоқол», деб қўя қолади. Амир Равнаққа ўхшаш қадрдонларинг сени «божа» дейди.

Файзулла Аҳмедович ҳалшиллаган узун пальтоси

чўнтагида атай зарга ўралган турли конфетлар олиб юриб, невараларига, ўз кўчасидаги майда болаларга улашиб юришни ҳам ёқтирарди. Ҳамминг дилида бир даста гавҳар... Инсон кўзига ўз айби кўринмайди, ҳар қандай шароитда ҳам инсон ўзини ҳақ деб билади. Бу ҳолат ҳозир эмас, мажусийлар даврида ҳам, балки ундан илгарироқ ҳам пайдо бўлгандир. Ҳамма вақт одамларга яхши муомала қилса бўлмасмикан, дерди баъзан тажанглиги тутиб Музаффаров. Бир мансаб эгаси ишдан кетиш олдидан жуда ширин сўз, «камтар» ва ҳатто ялинчоқ бўлиб қолди. Лекин, иттифоқо, уни ҳозирча жойидан силжитиш мақсадга мувофиқ деб топилмай, ўрнидан қўзғатишмагач, у яна илгариги аслига қайтди. Қўрс, тобе кишиларга бемурувват, димоғдорлиги давом этди. «Эй, хом сут эмган инсон! — деди яна тутақиб Музаффаров, — сен ҳам бошқалар қатори нон еб, сув ичиб катта бўлгансан-ку?! Ёки сен, бурма шохли қўчқор бўлиб туғилганмисан? Сенинг лойинг бошқа жойдан олинганми?»

Музаффаров тубсиз хаёллар ичида юриб асаби қақшаган, ҳар нарса тегиб кетиб, жизгинак бўлиб юрган кунлари машҳур академик, ёшлиқдан қадрдон ошнаси машинада хотини билан келиб тўйга айтиб кетди. Бу академикнинг қизлари билан Музаффаровнинг қизлари дугона эди. Улар ҳам атай келиб дугоналарини таклиф этиб кетишди. Таманно билан Тасаннодан ташқари бу хонадонда юрган Гулгун ҳам четда қолмади.

Кун бўйи тараддуд кўриб, катта тошойна ёнидан кетмай, пардоз-андоз қилган опа-сингилларга баъзан Гулгун ҳайрон бўлиб қараб қўярди. Уларнинг сочини жингалак қиладиган қайчиларини қиздириб берар, туфилларини артиб, тор кўйлакларини кийишда қарашарди. Белларини сиқиб, қоринлари борлигини билдирмайдиган бандажлари, бюстгальтер боғичларини ҳам танғиб қўярди. Опа-сингиллар дам у кўйлак, дам бу кўйлакни кийиб кўриб, ўзларини ойнага солишар, орачора «қишлоқи»га мурожаат этиб: «Қалай, кўринишим яхшими?» — деб сўрашарди. Гулгун: «Ярашди, ярашди», — деб кулимсирарди. Бунақа чиройли ва қўша-қўша кўйлакларини у умрида кўрган эмасди.

Музаффаровнинг катта қизи Тасанно баланд бўйли, бурундср, совуқ бўлиб, ўттиз беш ёшларда. Муросаси келишмай эри билан ажрашиб, боласи билан отасиникида ўтирарди. У ҳам ёшлигида жуда эрканантиқ бўлганидан, овқат пиширишни, кир ювишни

билмай ўсди. Музаффаровнинг ниҳоятда болажон бўлганлиги сабабли икки неvara ва қизи унинг елкасида эди. Бу қиз боғчада мураббия бўлиб ишларди. Ўғли Хайрушкадан кейинги Таманно ҳали қиз, онасининг ёрдамчиси. Ҳа, бир олим айтгандек, улар «назарий жиҳатдан оналарига ёрдамчидир», аслини олганда, Марҳаматхон уларга хизматкор. Марҳаматхоннинг юрагидаги ният — Хайруллани яна уйлантириб, қивини тузук бир жойга узатиш. Шундан кейингина оёғини узатиб, эри билан бирга Кисловодскками, Сочи, Ялтагами бориб, бир ойгина дам олиб келиш. Ҳар йили курортга бораман деганда ё Таманнонинг, ёки Тасаннонинг бир иши чиқиб қоларди. Болаларини тинчитиб олгач, ўзига ҳам қарашни кўнглидан ўтказиб қўйдн. Таманно юмалоқ, камгап, ўзини ақлли кўрсатадиган қиз. Дарҳақиқат, у ўнинчини ҳамма фандан аъло баҳо олиб, олтин медаль билан тамомлади. Лекин шунча донолиги билан кўздан узоқроқ, ёш йигитчалар суркалавермайдиган, «салобатли» қиз эди. «Таманно», «Тасанно» исmlарини қофиядош қилиб шоир Амир Равнақ қўйган эди. Ўшанда Музаффаров хотинига ҳазил қилиб, яна ўғил туғсанг қофиядош от топилару, аммо қиз туғсанг қофиядош от топилмаса керак, деб кулган эди. Таманнони қўзивой тарвуз, Тасаннони босволди қовун, дейишарди. Бувилари бирини ҳусайни, бирини даройи, карсиллайдиган шакарангур ҳам дердилар. Кичик Таманнога, ўзининг айтишича, гўё ҳамма кийим ярашар, у шартта сўз, баъзида опаси, акасини қамчилаб қоларди. Унинг ниҳоятда «келишганлиги» ва зеҳни ўткирлиги атрофидаги ҳамма одамлар томонидан эътироф этилиб, гўё «тан олинган». «Ёзилмаган муҳаббатномалар», ҳар хил баҳоналар билан дарвозага келган йигитчалар, кетма-кет телефон жиринглашлари, овози дўриллаб, мўйлови сабз урган йигитчаларнинг ҳар оҳангга тушиб, Таманно ишқида оҳ уришлари Музаффаров хонадонида гўзал қиз борлигидан далолат берарди гўё... Нариги маҳаллалик бир йигит учун бу хонадонда «Лайлидан аъло, Шириндан ширин бир севиқли кимса» борлиги, бу кимса учун жонини фидо қилишга тайёрлиги кимларгадир маълум. Уша йигит ҳарбийга қақирилган, Владивосток томондан хат устига хат келиб ётарди...

Бу хонадонга Гулгуннинг келиши опа-сингиллар учун эътиборга арзимайдиган бир воқеа эди. Улар: «Отамизнинг фронтчи онасининг қизи, «қишлоқни»

дастёр бўлиб, онасига қарашиб юради, деб ўйлашди. Институтни тамомлагандан кейин қишлоғига кетади. Ёки шу ерда бирон йигит билан элакишса, қолиб кетиши ҳам мумкин... деб қарашди. Баъзан Таманно «Хонзодахон бўлиб», «Ҳой, Мастон, чилим бер!» — дегандек, «Ҳой, Гулгун, кўйлагимни дазмоллаб юбор!» — дерди. Гулгун бир зумда бу ишни бажарар, кўнглига олмасди. Қизининг Гулгунга ҳадеб иш буюраверишидан Марҳаматхон баъзида хижолат бўлиб, Гулгуннинг пешонасини силаб, юзидан ўпар, эркалар, қизларим одобсизлик қилса хафа бўлма, дерди. Гулгун аксинча, улар билан мулоқотда бўлиш, ҳамма ишларини жуда тез бажариб беришга тайёр эди. Марҳаматхон: «У ҳам бировнинг арзандаси, ўқиш баҳонаси билан бу ерларда юрибди, бўлмаса жаннатдек жойидан узоққа келармиди!» — дерди. Гулгун оддийроқ кийинар, шу оддий кийим ҳам ўзига ярашиб тушарди.

Кеч соат еттида Музаффаровнинг данғиллама уйларида чиққан қизлар ҳовли ўртасида тўпланишди. Ҳовлида тарқалган атир ҳидлари қўшниларникигача етиб чиқди. Қўшни қиз: «Ойи, қаёқдандир атир ҳиди келяпти», — деди. Бу ингичка, ўткир овозни Гулгун аниқ эшитди. Зина тепасида пайдо бўлган Файзулла Аҳмедович қизларига қараб:

— Хайруллахонга айтинглар, аввал сизларни ташлаб келсин, биз оинглар билан кейин борамиз, — деди.

Қизлар хиром юриш билан дарвозадан кўчага чиқишди. Дарвоза ёнида кутиб турган Хайрушка моторни гуриллатиб, жўнаб кетди. У опа-сингилларини орқага, Гулгунни ўз ёнига ўтқазди. Гулгун қип-қизариб кетди. Унча-мунча шикоят, қочирим гапларни ёқтирмовчи Хайрушка, агар жаҳлини чиқарса, йўлнинг ўртасига олиб бориб, барчасини машинадан тушириб юбориши ҳам мумкинлигини пайқаган опа ва сингил то тўйхонага етиб боргунча миқ этишмади. Агар бегона машинада бўлганларида ҳозироқ ҳазил-мутойиба гаплар, нозу карашмалар бошланарди.

Ярим соатча йўл юришди. Бу вақт ичида Гулгун бир марта ҳам қайрилиб «шофёр»га қарамади. У қимир этмай ўтирарди. Чунки орқасида уни кузатаётган «дарранда»лар сал ножўя ҳаракат қилса еб қўйишга тайёр эди. Фақат машинадан тушишда Хайрушка Гулгунга қараб мурожаат этди: «Дадангизлар билан оингизлардан хат келибди. Қутидан ҳозир ол-

дим...» — деб унга конверт узатди. Гулгун хатни оларкан, Хайрушкага чин юракдан ташаккур айтди. Хайрушка шу заҳотиёқ ота-онасини тўйга олиб келиш учун яна машинасини гуриллатиб орқасига қайтиб кетди.

Тўй базми.

Катта боғ. Ҳовуз бўйидаги узун зиёфат дастурхони атрофи меҳмонлар билан тўлган. Столлар обдан ясалган. Хизмат қилиб юрган йигитлару қизларнинг ҳисоби йўқ. Бир томонда кабоб ҳиди, бир томонда катта қозонларда шўрваю ош... Ён томондаги сўрида созандаю хонандалар. Базмга раислик қилувчи сўзни қисқа қилди; тўйни мажлисга айлантириб юбормайлик, кўпроқ санъатимизни кўрсатайлик, деди. Нутқ-бозлик бўлмасин, деб кулди. Қадаҳлар кўтарилди. Шундан сўнг созандалар тўй базмини обод қилиб юборишди. Энг яхшиси шу бўлдики, атай сўзга тайёрланиб келганлар, эски хизматларини мақтаниб, йигирма минутлаб шақиллайдиганларнинг нафаси ўчиб, тўй тўйга ўхшади. Кимдир кексалардан: «Микрофонни йўқотинг, шундоқ ҳам яхши эшитилади. Атрофда, қўни-қўшниларда кекса, бетоб одамлар бордир, ёш болалар ухлаши керак. Уларни шовқин билан безовта қилиш ярамайди», — деб таклиф қилди. Тўй раисининг айтганлари ижобатга ўтиб, базм жуда ҳам маданий ва кўнгилли ўта бошлади. Утирган меҳмонлар ичидан ёш жувонлар рақсга тушишди. Йигитлар ҳам... Хонандалар байлашиб пулга олиб келинмаган. Меҳмонларнинг ўзлари қўшиқ айтишди. Ўйинга тушмаган биронта қиз қолмади. Кимнингдир қисташи билан рақсга тушган Гулгун бир зумда барчанинг диққатини ўзига тортди. Унинг текис қирқилган тим қора сочлари елкасига тушиб, пешанаси устидан қошигача тўсиб турарди. Устида енгсиз жужун кўйлак ва бир қадар калта юбка, белини қизил лента — камар билан боғлаган. Оёғида оқ туфли. Чизиб қўйилгандек нозик қошлари соч остида дам булут ичра яшириниб, дам кўриниб турган янги ойнинг ўроғига ўхшарди. Кўзлари шарқ миниатюраларида тасвирлангандек олма баргисимон йирик, бодом қовоқ, дудоқлари фақат бўса учун яратилгандек, бениҳоя ёқимли эди. Унинг кулгиси ҳам, шарму ҳаёдан баъзан андак қизариши ҳам, рақсга тушган чоғида гўё онаси кетидан эргашиб, икки кифтини ўйнатаётган палапон қушга ўхшаши кишилар диққатини дарҳол жалб этди. Ўнларча рақсо-

салар ичидан одамлар фақат уни кузатишарди. Гулгуннинг қилиқлари, эркаланиб ўйнаши ва баъзан тасвирига қалам ожиз хатти-ҳаракатлари бу қизда туғма бир истеъдод борлигини кўрсатиб турарди. У, ҳар қалай, Тошкентдан эмаслигини сездирарди. Кимдир ёнида ўтирган шеригига, илгари ҳинд раққосаларига маҳлиё бўлардик, мана, ўзимизда ҳам ҳақиқий раққосалар бор экан-ку, деди.

— Бу қиз Вайжантималадан зўр!

— Фикрингизга қўшиламан,— деди шеригининг кайфи ошиб,— ўзимизнинг шундоқ яхши санъаткор қизларимиз бор экану, биз бўлсак ҳиндларга оғзимизни очиб ўтирибмиз-а!

— Ўзимизники — ўзимизники, бегона — бегона,— деди қаҳ-қаҳ уриб ўрта яшар киши,— аммо косагул маладес, тўй базминики мажлисга айланиб кетишидан сақладими, бу ҳозир катта гап!

— Тўй базмини мекком мажлисига айлантириб юборганларида, худо кўрсатмасин, бу ерда тоза гапирадиганлар бор эди. Ҳув, ана, иккитаси ўтирибди! Диққат қилиб қаранг, уларга гап тегмагани учун емай-ичмай хўмрайишиб ўтиришибди...

— Ха-ха-ха-ха!

Гулгунни иккинчи, учинчи бор рақсга тортишди. Ҳар сафар у ўйинга тушганида Таманнонинг ҳам, Тасаннонинг ҳам ранги ўчарди. Улар ўртага тушиб, тузукроқ кўринишолмади. Тақинчоқлари, заррин либослари меъдага тегибдими, одамлар бу ойимтиллаларга эътибор бермади. Аммо ёшу кекса Гулгуннинг бетакрор рақсига суқ билан тикилишарди. Созандалар ҳам кўпчилик диққатини тортган бу қиз учун шўх ва ўйноқи оҳангни авж олдириб чалишарди. Тўрда ўтирган келин билан куёв ҳам Гулгундан кўз узишмасди. Келин ўз ёнида ўтирган дугонасига, бу қиз тошкентлик эмаслиги, Чимёнга яқин бир қишлоқдан келганини айтди. Гулгун боя иккинчи бор ўртага тушаётганида ёнида ўтирган Тасанно билан Таманно билинар-билинемас сонини чимчилашди: «Бас, энди чиқма!» Лекин тўй эгасининг тортқилаши, қаттиқ илтимоси билан у яна ўртага тушиб кетди. Юқоридаги кексалардан ташқари, бошқаларнинг ҳам Гулгун ҳақида гаплашишаётганлигини сезган опа-сингилларнинг кайфи учиб, Гулгунга ҳасад билан қараша бошлади. Бугунги базмда Музаффаровнинг қизлари «ғўзаллик қироличаси» бўлиши керак эди, аммо пардоз-андоз

қилиб бунн мўлжаллаб келганлар бир ёқда қолиб, «қишлоқи»нинг шуҳрат топиши Таманноларга кучли зарба бўлиб тушди.

— Бу «мажусий» кимнинг қизи?— сўради кекса академик-археолог,— жуда ҳам кўҳлик, иссиқ қиз экан. Тумарис ёки Нефертитига ўхшайди. Эрамиздан аввалги одамлар ҳам гўзалликка, нафосатга катта эътибор берганлар. Бу қизнинг қилиқлари ўзига жуда ҳам ярашиб турибди. Музаффаровнинг қизи эмасми?

— Музаффаровнинг қизлари ана,— ёнидаги одам чап томонга ищора қилди,— сувга тушган бўлка нондай бўкиб ўтиришибди. Бу қиз — олов-ку! Кўзларининг катталигига қаранг!

— Ҳар қалай, шунақа. Биринчи кўришим. Такрорлайман — мажусийларнинг ўзгинаси!

— Дидингиз чакки эмас, домлажон!— деди ширакайф шериги кулимсираб,— ўзи ҳам оддийгина кийингану билиб кийинган. Оддийгина либос ичида оташу аланга! Қилиқларига қаранг!

— Ҳой, одобдан четга чиқманг!— академик лабини тишлади.

Эътиборли кишилар Гулгундан кўз узмай, у ҳақда гаплашаётганини Таманно сезиб турарди. Бир лаҳзадан сўнг у онасига секин гап қотди:

— Ойи, «мажусий» дегани нима?

Марҳаматхон бу гапга тушунмай ёнидаги эрига мурожаат этди:

— Мажусий дегани нима?

— Бизнинг мелоддан илгари яшаган, ўтга, сувга сиғинган одамлар.

Она бу гапни дарҳол қизига айтди. Таманно бу номни камситиш — ёввойи маъносида тушуниб, мийғида кулиб қўйди. Пастроқда ўтирган Гулгунга, «ана, мўътабар одамлар сени ёввойи деяпти», дегандек қилиб истеҳзо билан назар ташлади.

Гулгун унинг маккорона нигоҳ ташлашидан ҳеч нарсани фаҳмламади.

Аммо, қайтиб келишгач, базмдан кейин уйда Таманнонинг газабини сезди; туфлиси илгагини ечишга ҳам сабри чидамаган Таманно оёгини силкитиб, туфлини хонанинг тўрига отди. Туфли деворга тегиб, ундан Гулгуннинг каравотига тушди. Кўйлақларини ҳам наридан-бери ечди ва тошойнага ўзини солгани ҳолда орқада, даҳлизда ечинишини ҳам, ечинмаслигини

ҳам билмай комуш турган Гулгунга қарамай гап қотди:

— Сенинг отанг ёшлигида қўй боққанми? Нега фамилияларинг Қўйбоқаров?

— Билмайман,— деди Гулгун тўй базмида нима гуноҳ қилгани, нега Таманно даргазаб бўлаётгани, кинояли гаплар сабабига тушунмай.— Бувамнинг оти Қўйбоқар бўлган, адамнинг номи — Милтиқбой...

— Асли келиб чиқишларинг ким бўлган?! Деҳқон бўлиб деҳқонга ўхшамайсизлар! Тоғда мол боқиб юрганмисизлар?

— Шундай бўлса керак,— деди Гулгун. Таманно бу билан сенлар паст табақадансан. Биз, Музаффаровлар онласи юқори табақа... демоқчи бўларди. Кўкракларини очиб, ўзини ўзи ойнада томоша қилаётган Таманно қайрилиб Гулгунга:

— Мен қалайман?— у бошини кўтариб, кибор боқди.

— Қайси маънода?

— Қадди-қоматим?

— Бебаҳо...

— Сенга ҳам кийим ярашаркан... Ўзинг унча чиройли эмассану, лекин кийим ярашаркан. Шунини ўзинг биласанми?

Гулгун миқ этмади.

— Бир хил қизлар бўлади, кийим билан одам. Агар кийган кийимини ечиб қўйса, ўзи бир тийинга арзимади!— деди Таманно атай Гулгуннинг гашига тегиб.

Гулгун яна индамади.

— Қорабойми, Қоратойми... бир қишлоқи йигит билан юрасан, деб эшитдим. Шу ростми?

— Сиз ўзингиз Анвар деган йигит билан?..

— Йўқ, бу тухмат! Сени ўша Қоратой билан бирга қочиб кетган, ота-оналаринг қидириб бориб, икковингни бир сабзи ўрадан топиб келишган, деб эшитган эдим...

— Энди чегарадан чиқиб кетяпсиз!— деди Гулгуннинг газаби қўзғаб.— Мен нима ишим билан сизни хафа қилганимни билмаётирман. Бу таънаю заҳарли киноялар нима учун?!

— О-о, ҳамма нарсани бирданига билиб олмоқчи-сан-а! Мен сен билан уришмайман, асабим ўзимга керак!— деди сал бўшашиб Таманно,— қани айт-чи, мен чиройлими, сен чиройлими?

— Сен,— деди Гулгун стулга ўтириб,— сен жуда чиройлисан, буни ўзинг ҳам яхши биласан. Ҳамма билади. Мендан сўраб ўтиришнинг нима ҳожати бор!

— Унда, нега ҳамма сенга қарайверади?! Академик сени «мажусий» деди, эшитдингми?

— Йўқ.

— Қани айт-чи! Нега ҳамма сенга қарайверади?!

— Уйнаганим учун қарашгандир. Нега сен тушмадинг? Тушиш керак эди! Сенга ҳам ҳамма қарарди.

— Мен ҳамма менга қарашини истамайман! Мен, ахлоқи пок қизман! Уйнасам, сендан яхши ўйнайман!

— Яхши ўйнасанг, уни асраб нима қиласан!— деди Гулгун бўш келмай,— тўйда ўинамасанг, қаерда ўйнайсан?

Таманно лом-мим деёлмай, бақрайиб қолди. Гулгун ҳам кўйлагини ечиб, бюстгальтери билан ойна ёнига келди. Икки ёшлик, икки ниҳол, икки тасвирлаб бўлмас беқиёс қомат ойна олдида турарди. Таманно Гулгунни ғижимлаб ташлагиси келарди, аммо бунинг ҳеч иложи йўқ. Улар бир муддат яланғоч бир-бирларига тикилганча қолишди. Таманно дераза томонга ялт этиб қараб қўйди:

— Нима, бу ер ҳаммомми! Кий кўйлагингни!— деди Гулгунга дўқ уриб.

Ойна олдида турган икки гўзал бирдан хахолашиб ўзларини каравотларига отиб, кўрпа ичига яширинишди. Улар яна илгаригидай қадрдон бўлиб, тинмай кулишарди.

XVIII боб

ТАШНАЛИК

Гулгунни Тошкентга жўнатган Қоражон яна ўзининг беомадлигидан ранжиди. Ширин ўпич... «озгина сабр», «қирқ бирига» ҳам чидаш кераклигини таъкидлаб турганида бир нима деб бўлармиди! Ҳа, ўқишга тўсқинлик қилмоқлик, аввало, нодонлик, қолаверса бахилликдир! Қувнаб, яқинда тўйим бўлади, деб юрган Қоражоннинг тарвузи қўлтиғидан тушди. У эрта билан ишга келиб, хаёлот ичида Қўнғирбуқа тоғига чиқиб кетибди. Тўғон устида ишлаётган ошналари ҳайрон:

«Чотқол йўлбарси»га бир нима бўлдими? Кимдир уни ранжитса — хафа бўлган кезларда шундай бошини солиб, ўксиниб Қўнғирбуқага чиқиб кетарди. Ясси харсанг тош устида соатларча ўтирар, чекар, атроф ёқни кузатар, харсанглар орасидан ўсиб чиққан ўтти юлиб олиб, беихтиёр чайнар, хаёл сурарди.

Қоражон ўзининг рози бўлганига қарамай бағри ёниб, Гулгуннинг орқасидан Тошкентга югурмоқчи, Музаффарову Марҳаматхонлардан уни ажратиб олиб келмоқчи бўлди. Лекин бу ишни қилиб бўлмайди. Улар нега келди экан бу томонга?!

Қоядан пастга тушган Қоражон тўғон устида айланиб юриб, ишни кўздан кечирди. Прораб Никаноренкога баъзи топшириқларни бериб, яна ўз машинасида Бошқарма томон жўнади. У Иван Иванович Шишкин билан бир нимани маслаҳатлашиб олмоқчи бўлди.

Ҳаво ғоятда қизиб кетган. Йўл-йўлакай Хўжакентдаги минг ёшли чинорлар тагига келиб, бир оз нафасини ростлади. Тошкентдан чиққан баъзи магазинчи чапанларнинг нописанд ўтириши Қоражоннинг энсасини қотирди. Пулнинг кучига ишонган бу олифта, савдогарнамо йигитчалар «чарчаганликлари» сабабли дам олишар, карта ўйнашарди. Қозонларда жиз-биз авж олиб, иштаҳани карнай қилувчи ҳид тарқаларди. Ташналикдан юраги куяётган Қоражон муздек булоқ сувидан бир коса ичди. Юрагидаги оташга сув сепилгандай бўлди. У бир оз нафасини ростлаб, иккинчи косани ҳам яримлатди. Яна ўша азим чинорлар тагига гужғон ўйнаётган такасалтангларга тикилди; тўғон тепасидан бульдозерни олиб келиб, юртга фойдасидан зарари кўп тегаётганларнинг барини суриб ташласамикан! Тоғ кесганлар, офтобда қовжираб ишлаганлар чарчаб келиб бу ерда ҳордиқ чиқаришлари керак эди. Афсуски, улар йўқ. Булоқ ёнидаги улкан бир тошга кимдир ўз исмини «абადийлаштирибди». Тажанг Қоражон тошни ҳам ҳаром қилибсан, дегандай «улфатлар»га тикилди. Шу савдогарбаччалар ичида ўша отини «абადийлаштирган» кимса ҳам кўзларига кўриниб кетгандай бўлди. Шапкаси соябони билан қош-кўзини бекитиб юрадиган Ишларбек Сапчабошев ҳам шу йигитлар орасида ўтирарди.

— Ҳа, ўртоқ Мингбоев, шу ердамисиз? — деди чангга беланган йўғон бир йигит қўлидаги кружкасини оқиб тушаётган булоқ сувига тутиб.

— Юрагим куйиб келуедим,— деди тепасида турган экскаваторчи йигитга боқиб,— шу булоқнинг суви жуда маза-да!

— Утирадиган жой йўқ, ўртоқ инженер, ҳамма ёқни шаҳарлик меҳмонлар эгаллашибди. Бир бўш табуреткага қўл узатсам, анави йигит, «банд», деб кўзини олайтирди.

— Иложимиз йўқ, дўстим, улар шаҳардан иссиқ-лаб чиқишган, дам олишсин.

— Биз-чи?

— Биз мана бу тошга ёзилган номни... ўқиб, яна қайтиб бориб тўғонда ишлайверамиз! Тушундингизми?! Тунука том бўяйдиган бўёқ билан тоғ тошига «латипча» деб ёзибди. Шунда ҳам иккита хато, «Л» катта ҳарф билан, ундан сўнг «п» ўрнига «ф» ёзилиши керак эди. Исмини ёзишни ҳам билмас экан, даюс!

Қоражон тажанг бўлиб турганини сезган экскаваторчи йигит тасалли берди:

— Ўртоқ Мингбоев, хафа бўлманг, улар асаб бузишингизга арзимаёди. Отини ёзгани билан тезда ўчиб кетади.

Шундан сўнг улар булоқ бошидан қўзғалиб, бирлари тўғонга, бирлари парторг Иван Иванович Шишкин ёнига жўнашди.

Юраги тўлиб кетган Қоражон Гулгуннинг ўқишга боришига қаршилик кўрсатолмай, орадан бир кун ўтгач, мотамсаро бўлиб қолди. У нима қилишини билмасди; калаванинг учини йўқотиб диққат бўлар, ўйлар, уҳ тортарди. Полвон бир йигитнинг бўшашиб, шалвираб қолгани бошқаларга ҳам сезилди. У хаёлот наҳрида оқарди, эҳтимол Гулгуннинг муҳаббати шунчакидир... Эҳтимол, у ўз атрофида парвона бўлиб юрган софдил бир йигитга яхши гапириб, илтифоту навсизш кўрғазиб, яхшиликка яхшилик билан жавоб қилаётгандир? Эҳтимол, ўпичлар, қучоғидаги эркаланишлар, юзларини силаб, кўксига қулоғини қўйиб, юрак тепишини эшитишлар, бари-бари ёлғондир. Эҳтимол, шундай қайноқ қилиқлари билан эркалларга ёқишни истар. Ахир у бир марта турмуш кўрган қиз... Эҳтимол, бошқа бир одам юрагида галаён қилдимикан? Эҳтимол, Қоражонни ҳусндан йироқ, чандиқ юзи уни қўрқитиб, ўзини секин четга олгандир? Мана бу гап ҳақиқатга яқинроққа ўхшайди. Демак, у беҳусн, бедаводан йўлни қилиб қочган... Бу гумон ҳақиқатга

яқинроққа ўхшайди! Ундай бўлса нега бу гўзал Гулгун унинг бағрига ўзини отди? «Гап ҳуснда эмас, Қоражон ака, сиз мингта ҳусндорлардан азизсиз. Хотинлар кўпроқ ҳусни борларга қарайди, деган гапни менга тақаманг, мен учун сиз дунёда энг азиз кишисиз. Сизнинг қалбингиз гўзал», — деган эди-ку у! Гулгун иккиюзламачими? Наҳотки, у икки тиллик, икки диллик бўлса! Наҳотки?! Бундоқ айб қўйишга Қоражоннинг ҳеч тили бормасди. Унинг бағри ёнарди. Бир нимасини йўқотган кишидек хаёлот ичида эди. Шунча йилдан бери бирон қиз унинг қалбига олов сололмаган эди. Қишлоқ қизи Гулгунда бир сир, оҳанрабо бордек Қоражонни мафтун этиб ўзига тортган эди. Шу сеҳр-гарнинг кетиб қолиши Қоражоннинг қалб хонадонини бўм-бўш қилиб қўйди. Жангари, полвон, неча ўлимларни енгган фронтчи Қоражон Мингбоев ўзининг ожизлигини сизди. У Гулгунга жуда берилиб қолган эканми, хаёлини умидсиз ўйлар қоплагач, ожиз бўлиб қолди.

* * *

Иван Шишкин билан унинг квартирасида учрашди. Уйда Галинанинг йўқлиги — сменада экани икки йигитга ёқди. Холодильникдан олинган бир шиша муздек арақ уларнинг икковларини ҳам «ман сизга айтсам...» қилиб қўйди. Мингбоевнинг ҳасратидан чанг чиқавергач, Шишкин эътироз билдирди. У дўстидан ҳеч нарсани яширмас эди.

— Хотинларга ўхшаб кўп обидийда қилаверма! Ўзимизнинг қурилишимизда хотин қуриб кетибдими! Эртаиндинга Галянинг синглиси Валя келиб қолади, гап-лаш, ёқса олиб бераман. Тўй қиламиз!

Қоражон бирдан хахолаб кулиб юборди:

— Гуноҳларимиз кўп, дўстим. Лекин мен ўша қизни яхши кўриб қолганман. Мен ҳам оила қуришим керак. Қачонгача кўринган бировга ошиқ бўлиб юраман! Бўйдоқ юришдан зерикдим! Мен уни жуда ҳам яхши кўраман! Агар шунақа бўлаверса... жонимдан тўйдим!

— Э, қойил-э! Кайфинг бор. Шунақа жигарбағрингдан урган экан, нега бўлмаса уни жўнатиб юбординг?!

— Гап шунда-да! Нега мен унга жавоб бердим! Ака-

демик Музаффаровлар олиб кетди. Музаффаровни танийсан. Член корр.

— Э, анави домламизми?

— Ҳа.

— Хафа бўлма. Оғир бўл! Хотин топилади. Бошқалар жонидан тўйсин. Нега сен жонингдан тўясан? Сен бир неча марта ўлиб, тирилган, одамсан. Фиррибгарлар ўзини ўлдирсин! Тушундингми? Агар ўша қиз чин инсон бўлса, сени алдамайди, хиёнат қилмайди, сотмайди! Агар сени сотса, ундай одам нега керак! Всё!

— Унақа қиз эмас.

— Унда нега обидийда қиласан?!

Қоражон ошнасиникидан чиққач, тўғри уйига йўл олди. Оралиқ яқин бўлганлиги, кайфи борлиги сабабли Шишкин унга машинасига минишга рухсат бермади. Машина унинг уйи ёнида қолди. Кўпдан ўғлининг бундоқ маст бўлиб юрганини кўрмаган Қандил буви данг қотди.

— Ойижон, хафа бўлманг... Мен Шишкинларникида эдим...— деди водопровод кранини шариллатиб, бошини тутиб,— шундоқ бўлиб қолди...

— Вой, ўғлим-эй, машина билан жарликлардан ўтасан, сув ёқаларида юрасан, тоғларга чиқасан... Юрагим шигиллаб кетяпти. Бу иш яхши эмас!

— Шишкин ўртоғим билан бирга эдим...

— Шу ичкиликни ичиб ҳеч кимнинг шохи чиққан эмас!

— Бунга ўша сабаб!

— Ўша ким? Шишкинми?

— Йўқ.

— Бўлмаса ким?

— Ўша оламан деган қиз...

— Нега бундоқ бўлди?— Қандил буви ҳовлидаги табуреткага ўтириб, ўйланиб қолди. Крандан шариллаб тушаётган сувга бўйни, бошини тутиб, ўзини қўлга олмақчи бўлаётган ўғлига тикилганича қотиб қолди. Демак, бу ичкиликда сабаб бор экан-да...

— Ўқирмиш...

Қоражон юз-қўлини артиб, гандираклаб уйга кирди-да, диванга ўзини ташлади. Бир муддатдан сўнг ухлаб қолди.

Эрта билан ўзига келган Қоражон онасидан хижолат бўлди. Ҳамма гапни айтиб, онани юпатди. Албатта тўй бўлажagini айтди.

— Худо хоҳласа, дегин, болам,— деди Қандил буви,— ота-оналарининг гапи бошқача эди-ку? Нега энди ҳамма иш битганида ўқишга кирди?! Мен қариндош-уруғларимга нима дейман? Сенларни бошингни қовуштириб, қишлоғимга кетмоқчи эдим. Иккиламчи, у унда, сен бунда бўлиб, қандай эр-хотин бўласизлар? Бу иш ҳеч ақлга сиғмайди!

Онанинг боши қотиб қолди. У хаёлотга чўмиб, бўшашиб кетди. Углининг омади келмаётгани бир дард бўлиб, бу дард уни харсанг тошдай эзарди.

— Ойи, қўяверинг, мени ўйламанг, бир гап бўлар...

— Нега ўйламас эканман! ўйлайман! Одамларда лафз қолмабди! Дадаси бамаъни одам, урушда бўлган, девдинг-ку?!

— Ҳа, яхши одам.

— Бу яхши одамнинг қиладиган ишими? Унашилган, энди тўй қиламиз, деб турган қизини жўнатиб юбориши тўғрими?!

— Қизнинг ўзи хоҳлади. Ўқишим керак, деди. Шаҳардан чиққан Музаффаров деган кишининг қизларига эргашиб кетди...

— Нега бундай қилди? Биров айнитдимикан?

— Йўқ. Агар унинг сўзлари рост бўлса, ҳеч ким айнитолмайди. Мен Тошкентга тушиб чиқмоқчиман.

Қандил буви индамади.

Қоражон жуфтани йўқотган йўлбарсдек саросима ичида кўзга кўринган нарсага човут солишга тайёр эди. Юрагида шубҳаю ишончсизликлар пайдо бўла бошлади. У ўзига бўлган муносабатни ва умуман, аҳволни яхшироқ билмоқчи бўлиб, ўз машинасида тўппа-тўғри Милтиқбой акаларникига, Сижжакка йўл олди. Хўжакентдан иккита катта қўзивой тарвуз сотиб олиб, машинага солди. Агарда Гулгуннинг айнагани рост бўлса, буни ота билан она билмаслиги мумкин эмас. Милтиқбой ака хонадонидаги ўзгаришни дарҳол сезиб олса бўлади.

Гуриллаб келган машина Милтиқбой ака Қўйбоқаров эшигида ғийқ этиб тўхтаб, икки тарвузни кўтариб олган Қоражон эшик тақиллатиб ўтирмай, ўз ҳовлиси-дек ичкарига бостириб кирди. Ҳовлида, ариқ бўйида идиш-товоқ юваётган Санобархон Қоражонга кўзи тушиб, ўрнидан турди.

— Бормисиз, ўғлим! Сиз ҳам жим бўлиб кетдингиз, Гулгун тушгур ҳам кетди-қолди. Болаларини олиб кетишган она мушукдек ёлғиз ўзим қолдим...

— Саломатлигингиз яхшими? Милтиқбой акамлар саломатмилар?

— Шукур, шукур. Зилдек тарвузни кўтарибсиз, ерга қўйинг.

Қоражон тарвузларни ерга қўйгач, Санобархон унинг елкасига қоқиб, омонлашди.

— Ойингиз яхшимилар? Укаларингиз...

— Ҳаммалари соғ-саломат. Сизга салом айтишди.

— Саломат бўлишсин!— деди босар-тусарини билмай Санобархон,— қани, юқорига, айвонга чиқинг!

Санобархон ошхонага югурди. Йўл-йўлакай нариги хона эшигини очиб, ўғлига югуриб бориб дадасини чақириб келишни буюрди. Йигитча бўлғувси поччасига салом бериб, Наволисойга — олмзор боққа югуриб кетди.

— Сизни кутиб ўтирган эдим. Гапим бор эди,— деди Санобархон бўлғуси куёвини ўз ўғлидек кўнглига яқин тортиб.

— Хўш?

— Дадаси келганда яна айтарман. Тошкентга тушиб, Гулгундан бир хабар олиб чиқсанглар яхши бўларди. Алағ-чалағ тушлар кўриб юрибман.

— Майли...— деди Қоражон. Унинг шубҳалари бекор чиқаётганга ўхшади. Қизнинг онаси унга нисбатан илгаридан ҳам ортиқ бино қўярди. Муносабатлари жуда ҳам илиқ эди.

Бир нафасдан кейин қўлтиқтаёқни тўқиллатиб мўйловдор Милтиқбой ака кириб келди. У ҳам ўз ўғли билан кўришгандай илиқ мулоқотда бўлди.

Дастурхон устида у ёқ-бу ёқдан, она-отаси ҳақида, қурилишдаги ишлардан гапириб берган Қоражон, «эрта-индин» эмас, машина тайёр, ҳозир йўлга чиқиш мумкинлигини айтиб, Санобархонга қаради. Бу гап Милтиқбой акага ҳам маъқул тушди.

— Хизрни йўқлаган эканман,— деди Санобархон Қоражонни навозиш этиб,— имтиҳонлардан ўтган бўлса бир-икки кун бу ёққа чиқсин, Гулгунга тайинлаб айтинг!

— Хўп,— деди Қоражон фахр билан. Бу хонадонга фарзанд бўлаётганидан унинг қалбини ўзида йўқ қувонч қучган эди.

Милтиқбой ака билан Қоражон икки яшик олма, ўн килограммли бидонда май асали, битта яшикда чиллаки олиб, «ТТ»да Тошкентга, Музаффаровлар ҳовлиси-га жўнашди.

Тошкент саратон қучоғида ёнарди. Бундай иссиқ ҳар ўттиз икки йилда бир бўлишини йўлда айтиб келган Милтиқбой ака Файзулла Аҳмедович билан унинг улкан дарвозаси ёнида учрашиб, ҳол-аҳвол сўрашаркан, у ҳам гап ичида иссиқдан шикоят қилиб, бундай иссиқ ҳар ўттиз икки йилда такрорланишини айтди. Милтиқбой ака билан Қоражон кулиб юборишди. Кейин бу гапга изоҳ бериб, Файзулла Аҳмедовични ҳам кулдиришди.

— Ҳа, ишқилиб, саломат бўлайлик, — деди Милтиқбой ака, — ёзда иссиқдан, қишда совуқдан шикоят қиламиз. Инсон шунақа... Иссиқ ҳам ғанимат. Утган куни тупроққа тушдим, оҳ-оҳ, бутун оғриқларимни танимдан суғуриб олди. Сизнинг ҳам бодингиз бор, деб эшитган эдим, Файзулла Аҳмедович?

— Бор бўлганда қандоқ, асти сўраманг! Дунёдаги ҳамма бод менинг белимда...

— Э, боднинг жазоси тупроқ! Баъзилар айиқ ёғи, бўрсиқ ёғи, от ёғи дейдилар. Баъзилар, хумдонга тушиш керак, дейдилар. Қизиган тупроқнинг олдида уларнинг барчаси бир пул! Тупроққа тушинг, азизим!

— Ҳозир унақа тупроқни қаёқдан топасиз. Ҳамма ёқ асфальт бўлиб кетган. Асфальт деган нарса боднинг уяси. Билқиллаган тупроқни энди жаннатда кўрсак керак... Раисполком раисига, ҳой укажон, ҳамма ёқни бузиб ташлаяпсизлар, яхши ҳовли, яхши маҳаллалардан намуна учун биронтасини олиб қолинглар, дедим. Кулади. Мен унинг кўзига эскилик тарафдори бўлиб кўридим. Бир куни келиб афсусланишади. Ана ундан кейин фойдаси йўқ.

— Қоражон — менинг ўғлим, куёвим, — деди Милтиқбой ака машинадан чиқиб, икки кекса гапига қулоқ солиб, ерга қараб турган Қоражонни кўрсатиб, — ўзи фронтвик, Белоруссия frontiда жанг қилган. Ҳозир Чорвоқ қурилишида инженер.

— Бу йигит билан ўшанда сизнинг ҳовлингизда танишган эдик, — деди Файзулла Аҳмедович Қоражонга қўл бериб, — ёшсиз-ку, фронтда ҳам бўлганмисиз?

— Ҳа, — кулди Қоражон, — қирқ иккинчи йилнинг охири эди. Унингчини тугатгач, чақирилдим. Пензада, танк училишисига юборилдим. Кейин фронт...

Файзулла Аҳмедович «танк» сўзини эшитиб, бу йигитнинг юзи ва бўйнидаги чандиқларнинг сабабини

тушунди. Шу лаҳза дарвоза олдида чяқмок мўйловли келишган йигит пайдо бўлди. У Қоражон назарида ўттиз беш-ўттиз олти ёшларда бўлиб, хатти-ҳаракатларидан кибор ва димоғдорлиги сезилиб турарди.

— Бу менинг ўғлим Хайруллахон,— деди Файзулла Аҳмедович уни меҳмонларга таништириб. Йигит берайми, бермайми, деб аранг қўл узатди. Икки «қишлоқи»ни менсимай, яна орқасига тисарилиб гўдайиб турди,— қани, ичкарига кирайлик, марҳамат! Дўстим, боддан гап чиқиб, дарвоза олдида туриб қолдик.

Шу лаҳза деразадан отасига кўзи тушган Гулгун шиппагини пойма-пой кийиб, югурганича келди. Ёш қизалоқлардек отасини қучди. Ота унинг пешанасидан ўпди. Онасининг саломини етказди. Гулгун Қоражонга қўл узатиб, у билан ҳам илиқ кўришди:

— Қалай, яхшимисизлар?

— Имтиҳонлардан ўтганингиз билан табриклайман!— деди қизариб Қоражон.

— Раҳмат!— бу гап Гулгунга жуда ҳам ёқиб кетди. У шу кунлари отаси, онаси ва бу севиқли кишисининг келишини, унинг муваффақиятидан хабардор бўлишини жуда ҳам истарди.— Ойим яхшимилар?— Гулгун Файзулла Аҳмедовичдан ҳам, Хайрушкадан ҳам тортинмай, отаси ва бўлғуси куёв билан эркин гаплашарди. Шаддод қизнинг хатти-ҳаракатларига тушуниб қолган Файзулла Аҳмедович ажабланмади. Баъзида кузатиб туриб, бу «тоғ кабутари»нинг эркинроқ, шаддодроқ ўсганини Марҳаматхонга бир неча бор айтган эди.

— Ойинг сенга салом айтди,— деди такрорлаб Милтиқбой ака қизига.

— Сизнинг ойингиз яхшиларми?

— Раҳмат. У киши ҳам сизга салом айтди.

— Вой, қандай яхши келганинглар. Мен жуда соғинган эдим.

— Қани, ичкарига кирайлик,— деди яна Файзулла Аҳмедович,— ичкарида гаплашамиз.

Қоражон машинадаги бир яшик чиллакини ўзи кўтариб ҳовлига олиб кирди. Қолган яшикларни ҳам ташиётган эди, Файзулла Аҳмедович ўғлига «қараш» дегандай имо қилди. Хайрушка машинадаги асал тўлдирилган бидонни кўтарди. Ҳовлига кирган меҳмонлар сўри тагидаги каттакон чорси каравотга чиқиб, бир муддат нафасларини ростлашди. Файзулла Аҳмедовичнинг қатор ва кўркам солинган уйларига, пешайвону ҳовли ўртасидаги ҳовузга, гулларга тикилишди. Хона

ичидан Марҳаматхон ҳам чиқиб келиб, меҳмонлар билан саломлашди, ҳол-аҳвол сўрашди. Санобархонни қайта-қайта сўради. Олиб келишмаганига ачинди. Таманно билан Тасанно ҳам ичкаридан чиқиб, меҳмонларга салом беришди. Улар айниқса чандиқ Қоражонга тикилиб, бир-бирларига қараб қош қоқиб, кулишди.

— Куёвнинг аҳволига бир қара...— деди қайтиб ичкарига кирган Таманно опасига секин,— башарасига қараб қўрқиб кетдим. Наҳотки, Гулгун ўшанга тегса?

— Подшонинг ишқи қурбақага тушган экан,— деди писмиқ Тасанно.— Вой, қандай қилиб бу тасқара билан яшайди? Мендек одам ўлиб қолардим...

— Бу кишини ўшанда Гулгунларникида кўрган эдим. Уларнинг хизматкорими, деб ўйлаган эдим. Унинг таъвиялигини қара, одам ҳам шунақа хунук бўладими? Ён томондан қарасанг зоопаркдаги йўлбарсга ўхшайди.

— Ха-ха-ха-ха,— Тасанно ўзини тутолмай кулиб юборди...

Марҳаматхон дарҳол ошга ҳаракат қилиб юборди. Хонтахта устига дастурхон ёзилиб, нозу неъматлар олиб чиқилди. Таманно онасига қарашиб, чой қўйди. Гулгун ҳам босар-тусарини билмай, дугоналарига кўмаклашарди. Бу хонадонда у билан Файзулла Аҳмедович ниҳоятда хурсанд эди. Файзулла Аҳмедович чой келгунча меҳмонларга қадимги ўзбек услубида қурдирган шифти тоқилик, икки тахмон ва равёқ шаклидаги кичик токчалар ўйилган хонасини кўрсатди. Бу хонага ўзининг ота ҳовлисидан олиб келган кўҳна ўймакор эшик ўрнатилган эди. Деразаси ёнига қурилган сандал қишда очилажagini ҳам айтди. Бозиллаган сандал ҳам боднинг давоси, деди у яна.

— Бизнинг қишлоғимизда ҳам сандални, исирикни жаҳолат деб юрганларга яна ақл кирди,— деди мўйловини бураб Милтиқбой ака,— бир нарсага ўйламай-нетмай, хата-тат-надирмат қилиб, ўпкаси йўқлик қилиш яхши эмас. Лекин мана бу хонани боплабсиз! Қариганда сандалга оёқни тиқиб, ҳовлини томоша қили-иб ётарсиз.

— Ҳозир ёшмидик, дўстим!

— Ҳали озроқ бор,— деди хахолаб Милтиқбой ака,— одамлар кексаликни саксондан кейин дейишадди! Ҳали биз тирикчилик қилиб турибмиз...

— Отангизга раҳмат!— деди Файзулла Аҳмедович ялт этиб Қоражонга қараб қўйиб. У бир нима деб ҳа-

виллашмоқчи эди. Айтолмади.— Шу уйда ётасизлар. Мана бу ёғида ўғлим Хайрулла туради. Бу ёғдаги уйларда биз Марҳаматхон билан, наригисида қизлар...

Меҳмонлар хонадан қайтиб чиқиб, ҳовлидаги жўмракда қўл ювишаётганда атай кузатиб ошхонадан чиққан Гулгун Қоражонга яқин келиб мурожаат этди:

— Юринг, мен турган хонани ҳам кўрсатаман. Бу хонада ойнали шкафда Файзулла Аҳмедовичга берилган тўхфалар, Ҳиндистон ва Франциядан олиб келинган сувенирлар бор...

Гулгун олдинда, ундан кейин Қоражон кулимсираб, ўнг томондаги пешайвон зинасидан кўтарилиб каттакон хонага киришди. Хона шифтида елпиғич паррак секин айланиб турарди. Хонага кириш билан Қоражон шими чўнтагидан кичкина қутича олиб, юпқа қоғозга ўроглиқ тилла узукни Гулгуннинг қўлига тақди.

— Сенга,— деди Қоражон ўз кўзларига тикилиб турган Гулгун олдида юраги дук-дук уриб.

Гулгун Қоражон бўйнидан қучди. Қоражон уни маҳкам қучоқлаб, лабларидан ўпди. Бир лаҳза улар бир-бирларини бўшатмай туришди. Икковларининг ҳам ранглари ўчиб, юраклари гурс-гурс уриб кетган эди. Беҳаловат Таманнонинг доп этиб кириб қолишидан қўрққан Гулгун Қоражон бўйнидан қўлларини олди. Қоражон ҳам уни бағридан бўшатди.

— Иккита ёқут кўзи бор экан. Бири — мен, бири — сиз,— деди бармоғидаги чиройли узукка тикилиб Гулгун. Узоқ сафардан қайтиб келган ўз эри билан учрашгандек, Гулгун Қоражонга эркаланиб, тортинмай гап қотарди. Қоражон унга еб қўйгудек тикиларди.

— Бағрим ёнади, ташнаман. Ёнингдан ҳеч қаёққа кетгим келмаяпти. Васлингга тўярмиканман?

— Сабр қилинг, Қоражон ака, сабр...

У энди шундоқ севикли кишисини қандай ташлаб кетади. У энди қурилишда ишлолмаса ҳам керак. Унинг Қўнғирбуқа тоғига чиқиб, нола қилиб ўтиришдан бошқа иложи қолмайди. Гулгун Қоражон ёнида эркаланиб, қўлларини қўйиб юбормай, кўзларига тикиларди.

— Ишлар қалай, ўртоқ инженер?

— Яхши.

— Тўғон битай деб қолдимми?

— Ҳа, сен боришингга, 1975 йилга битади.

— Уҳ-ҳў... 1975! Ҳали саккиз йил борми?

— Ҳа.

— Шунақа секин бўладими?

— Йўқ, жуда тез бўляпти. Бир кунда ўн минг тоннадан ортиқ масса тўкиляпти... Ўқишинг бошлангандан кейин, бир ҳафтага жавоб оласан. Тўйни қиламиз. Бизникилар отанглар билан гаплашишган...

— Мунча шошасиз?

— Сенсиз ўлиб қолай деяпман...

— Агар мени яхши кўрсангиз, тез-тез келиб туринг. Мен сизни бир қийнаб сарсон қилмоқчиман...

— Майли. Лекин тўйни қилиб олайлик...

— Майли, қилайлик,— Гулгун хандон ташлаб кулиб юборди,— юринг, энди ташқарига чиқайлик. Файзулла Аҳмедович жуда салобатли, фариштали одам. Бизни енгилтак, деб ёмон фикрга бормасинлар.

Улар олдинма-кейин юриб, хоналарни мақтагандай бўлиб, ичкаридан чиқишди. Ҳовлида турган Хайрушка икки севишганларнинг деярли ҳамма хатти-ҳаракатларини сезиб, зимдан кузатарди. У Қоражонга ҳасад билан қарарди. Гулгунни қучиб, ўганини ғира-шира нариги хонадаги тошойнадан кўриб қолган эди.

XIX боб

ҚАТЛАМДАГИ ОЛТИН ХУМЧА

Ҳаёт ҳаракатни талаб қилади.
Арасту

Файзулла Аҳмедович бу ўтиришга Амир Равнақни ҳам чақиртириб келди. Хизмат қилиб, баъзан-баъзан чорси каравот четига енгилгина ўтириб суҳбатга қулоқ солаётган Хайрушкани ҳисобга олмаганда, улар — «улфати чор — анда маза бор» эдилар...

Хушчақчақ Амир Равнақ Чорвоқдан келган меҳмонларни тоза кулдирди. Бу дафъатанги аскияга Хайрушкадан ташқари, ичкари хона деразасидан чиройли кўзларини қадаб турган Таманною Тасанно, спихона томондан Гулгуну Марҳаматхонлар ҳам қулоқ тутиб, илжайиб қўйишарди. Марҳаматхон аския бўлаётганини сезиб турарди-ю, аммо бу кулги мазмунидан беҳабар эди.

Сергайрат, озгина тортгандан кейин сергап бўлиб кетадиган шоир Амир Равнақ бу кун тўпланган ан-

жуманга ҳаяжон билан шеър ўқиб, ақлли сўзлар айтарди. Унг томонда ўтирган ошнаси Файзулла Аҳмедовичга ҳар замон-ҳар замонда кўз қирини ташлаб қўярди. Унинг берилиб, астойдил гапираётгани, ўз касбига муҳаббати Музаффаровга жуда ёқарди.

Амир Равнақ бир-икки қадаҳ коньяк ичгандан сўнги жиндак ошиб, ўзининг бир шеърини ёддан ўқиб берди. Файзулла Аҳмедович «шоирнинг хотираси ўткир, ҳофизаси ширин»лигини кўргач, «инсон тафаккури», «мия фаолияти» ҳақида андак фалсафа қилди. Кейин, астрономия — юлдузлар олами, «уч юз минг нур йили наридаги бир юлдуздан ультра бинафша нурлари келиб тургани», «учиб келаётган Икар кометасининг ерга урилиши ҳақида Америка матбуоти хабарлар тарқатаётгани» ҳақида гапирди.

— Инсон тафаккури чегара билмайди, — деди Амир Равнақ Файзулла Аҳмедовичга қараб. Лекин бу гапларни аслида у кўп эшитган, бу гаплар кўпроқ Милтиқбой ака Қўйбоқаров билан Қоражон Мингбоевга қаратилган эди, — Берунию Сино даврида ҳам инсон мияси фаолиятини ўрганилган. Мия фаолиятининг ҳали бизга номаълум бўлган томонлари кўп. Инсон миясининг жуғрофий кенглигини бирон океан билан тенгласа бўлади. У ниҳоятда беҳудуд... Унинг фаолиятига мингларча электрон ҳисоблаш аппаратлари тенглаша олмайди.

— Анави... овсарнинг мияси бу ҳисобга...

— Кирмайди, албатта! — деди дарҳол шоир қилиғи совуқ, думбул ошнalarини эслаб, — бу борлиқда бизга номаълум жуда кўп сирлар бор. Иккиламчи, инсонни, таъқиб этувчи ва бунинг акси — инсонни муҳофаза этувчи кўринмас кучлар ҳам бор. Бениҳоя кўп ҳодисалар, ҳаётимиздаги воқеалар буни исботлайди. У куч руҳми, арвоҳми... у билан ҳеч вақт қамтима-қамти учрашилмаган, аммо у куч ўзининг мавжудлигини билдириб туради. Эҳтимол, у тирик инсонни кузатар, у инсон мияси билан боғланишар, лекин ҳеч жавоб қилмас...

— Сиз идеалист бўлиб қолибсиз, — деди Файзулла Аҳмедович.

— Йўқ, мен идеалист эмасман, азизим. Мен сиздан кўра ҳам илғорроқ кишиман. Мен материалистман. Моддага ишонаман. Қотиб қолган, фақат назарияга суянадиган материалист эмасман, қидираман, излайман, кузатаман... Дунёда ҳали бизларга сир бўлиб қолаётган жуда кўп нарсалар бор...

— Кексайганда айниясиз, шоир!

— Худди шу гапни айтасиз, деб турган эдим,— кулимсиради Амир Равнақ.

Бир муддатдан кейин яна суҳбат мавзуи ўзгарди. Амир Равнақ сўзамолликни асло қўлдан бермасди:

— Баъзи кексалар ўлимига беш-олти йил қолганида ҳамманинг жонига тегади. Ўлгудай обрўталаб, беш қўлини оғзига баробар тиқадиган, кичикларга ҳасадгўй дилозор бўлади... Бир сўз билан айтганда, ёмон қариётган бўлади. Мана, мен ҳам кексайдим. Мен қайси тоифага киришимни ўйлаб, юрагим шигиллайди. Киши ўзининг нуқсонларини ўзи кўролмайди. Ҳеч ким ўзини-ўзи ёмон демайди.

— Жуда тўғри,— деди Милтиқбой ака.

— Бу гап жуда тўғри,— деди Қоражон,— сиз шу мулоҳазага бориб, ўзингизга ўзингиз қарай олибсизми, демак, мулоҳаза қилибсиз. Бу ноёб хислат... Шундан ҳамма гап маълум, сиз қарияпсиз.

— Сиз, шоирлар, ичингизда анча йиллардан буён бир енгилтак кимса юради,— деди Файзулла Аҳмедович.— Бизнинг соҳада ҳам отнинг қашқасидек таниқлиги бор. Ҳамма соҳада ҳам шунақалардан бир-бир бўлиб турар экан, худо бизларни ҳам шу масалада қисмаган. Иложимиз қанча! У ёлгон гапириб, одамни алдаса кошки эди, унинг жуда ҳам мараз ишлари бор. Келинлар, яхши нарсалардан гаплашайлик,— деди яна мезбон азиз меҳмонлар олдида ҳадеб ёмон нарсалардан гаплашаётганидан хижолат бўлиб.— Май ойи асали бебаҳо, оҳ-оҳ, ҳидини қаранг, қандай яхши!— Биллур қанддонга тўлдирилган Милтиқбой ака олиб келган асалга нон ботириб еб,— дунёда шундоқ ширин нарсалар бор-ку, биз захри олуллардан гаплашиб ўтирибмиз.

— Гап «божадан» бошланди-да,— деди кулиб Милтиқбой ака,— асал ейман десангиз тоққа чиқинг, биз томонларга келинг!

— Боргим келади. Пенсиялик ҳам жонга тегди! Доим меҳнат қилиб юрган одамларнинг пенсияга чиққани унча бўлмас экан. Умр бўйи юриб ўтган почтабонлар пенсияга чиқиб, икки йилга етмай ўлиб қоляпти. Гидростанция қуриб юрган бизга ўхшаганлар уйда қолиб майда гап бўлиб қолдик. Фақат қорани кўрамиз, тажанг бўламиз. Нурли нарсаларни кўрмаймиз. Баъзиларимиз очиқдан-очиқ шикоятбозга ўхшаб

қолдик. Дам у ташкилотга, дам бу ташкилотга арива ёзамиз. Ёшларга ишончсизлик ва ёмон назар билан қараймиз, гўё улар бошқачароқ бўлиб кетаётгандек. Бундоқ эмас! Ҳамма нарса жойида, еганим олдимда, емаганим кейинда, бола-чақадан тиндим, обрўйим баланд... Аммо нимадир етишмайди. Дунёнинг иши доимо бир кам, деб ўзимга-ўзим далда бераман. Лекин ётиб-ётиб, яна юрагим шопириб кетади. Нимадир етишмайди, ҳаётимнинг бир ери кемтикдек...

— Бир ойгина Сижжакка чиқиб ётинг, — деди Милтиқбой ака, — ўзим даволайман. Икки фронтвой бир отамлашиб ётсак ҳаққимиз йўқми?! Мусаллас солганман. Каклик палов қилиб бераман...

— Буларнинг фойдаси йўқ, — деди тўсатдан Қоражон. Утирганлар бу кутилмаган, кескин гапдан ҳайратланиб, Қоражонга ялт этиб қарашди, — «мусалласу какликлар»... йиқилиб йиғлаётган болани обаки билан овутишга ўхшайди. Файзулла Аҳмедович йиқилганлари йўқ, аммо ҳар қалай юракларида дард бор. Буни мен пайқаётирман.

— Хўш? — деди Файзулла Аҳмедович унга жон қулоғини тутиб.

— Қандай дард? — Амир Равнақ ҳам Қоражонга нигоҳини қадади.

— Файзулла Аҳмедович Чорвоқ қурилишига бориши керак! Умр бўйи ишлаб келган одам ишламай туролмайди!

— Файзулла Аҳмедовичда Шўро ҳукуматининг ҳақи қолгани йўқ, — деди Амир Равнақ қаҳ-қаҳ уриб, — кўкраги орденга тўлиб кетган. Агар тақиб чиқса, бир генералдан қолишмайди.

— Дарҳақиқат, у киши генерал.

— Улгунча ишлатасизларми?!

— Ишлатиш эмас, фикримни қандай тушунтирсам экан... Бу одам ўз тажрибаси билан, ишлари билан олтин. Яъни, бир хумча олтин тупроқ орасида қолмаслиги керак. Бизга ўхшаганлар бу тажрибадан ўрганайлик. Халққа, давлатга ҳам манфаати тегсин. Менимча, юракдаги дард шу. Агар Файзулла Аҳмедович қурилишга бошлиқ бўлмаганларида ҳам, бирон консультант ёки бирон участка раҳбарлигида ишлай оладилар-ку. У кишида мадор оз, тажриба кўп. Сартарошлар обдан уста бўлганида қўли қалтироқ бўлиб қолади, дейдилар. Файзулла Аҳмедовични эшитганмиз. У киши республикамиздаги энг йирик сув иншооти

инженерларидан. Оз бўлса ҳам бизларга дарс берган. Мен у кишини ўз қурилишимизга таклиф қилмоқчиман. Милтиқбой ака баҳона, қурилишга келсин, Георгий Исаевич Садовников билан эски ошна, мен дўстим Иван Шишкин билан ҳам таништириб қўяман. Сижжакка бориб, Милтиқбой аканинг май асалини ҳам емоқ мумкин, менинг қишлоғим — Ёнқўрғонга бориб, қимизу барра кабоблар емоқ ҳам мумкин... Ҳафтанинг келаси шу кунига мен сизни, шоир ақамизни таклиф этаман. Шу баҳона билан Чорвоқни ҳам кўрсатаман.

— Ташаккур! — деди Амир Равнақ, — бу идеянгиз жуда нурли. Таҳсинга сазовор! Аммо бир нарсани унутмаслик керакки, кекса одамни ишла деб зўрламанглар! Бу нақ Ҳайитбой оқсоқолнинг отидек гап! Ҳайитбой оқсоқолнинг отини эшитган бўлсангиз керак! Бу отга бир умр қамчи теккан эмас. Салор кўпригидан ўта туриб, «ҳа-чу!» деб биқинига туртишганида ўзини беш метр баланддан сувга ташлаган... Файзулла Аҳмедович ҳам шунақа серзарда от. Сал биқинига тургангиз борми, вассалом, сувга ташлайди, ўтга ҳам... Бечорани тинч қўйинглар! Май асал, қимизу барра кабобларга биз бормиз! Келаси ҳафта Чорвоққа чиқайлик!

— Яхши бўларди. Сиз билан бизнинг қимиз ичиб, барра кабоб ейишдан бошқа ишимиз қолмади.

— Бизлар водопровод денг... — Амир Равнақ қаҳқаҳа уриб кулди.

— Борамиз десангиз борамиз, шоир, — деди Файзулла Аҳмедович, — лекин мундоқ танамга ўйлаб қарасам, бу укамнинг гапида жон бор. Сал-пал ишлаб туриш керакмикан-ов... «Ҳунарни асрабон неткумдир охир».

— Оҳ-оҳ-оҳ, — деди Амир Равнақ, — Амир Алишер Навоий хўп айтганлар. Бу байтни фақат у ҳазрат айтишлари мумкин эди!

У аруз оҳанги «фаалан-фаалан» билан уни такрорлайди:

Ҳу-нар-ний ас-ра-бон нет-кум-дур о-хур,
О-лий-б туф-роқ-қаму кет-кум-дур о-хур?!

Қоражон ҳар қандай пайтда ҳам суҳбатдошининг гапини диққат билан охиригача эшитиш, яхши англаб

жавоб қилиш одати борлигини Милтиқбой ака кўпдан бери пайқаб юрарди. Унинг бу фазилати ҳам Милтиқбой ака юрагида ҳурмат уйғотган эди. Бугунги Амир Равнақнинг узоқ ва эзмаланиб гапиришларига ҳам сабр-тоқат билан қулоқ солиб, уни ярим йўлда кесиб қўймай, охиригача эшитиши куёвининг етуклигидан далолат бериб турарди.

— Алишер Навоий биз, Чорвоқ қурувчилари фойдасига зўр шеър ёзган экан,— деди Қоражон,— эҳтимол, сиз ҳам бир сўз айтарсиз. Бунинг учун бориб кўриш керак. Юз марта эшитгандан, бир марта кўрган яхши!

— Айни муддао! Яхши гап айтдингиз, иним. Сиз қисман ташвиқот қилиб, биз кексаларни ўтирган жойимиздан қўзгатмоқчисиз. Азизим Милтиқбойнинг май асалини бекорга едирмайдиганга ўхшайсиз?

— Ха-ха-ха-ха,— Милтиқбой ака оғзини катта очиб кулди. Унинг кўзи ёшланди. Мўйловини ҳам бураб қўйди.

— Сиз азизим Файзуллахон Аҳмад ўғлини, «тилла хумча», деб атадингиз. Бизни нима деб аташингиз мумкин?

— Сизни ҳам «тилла тўла хумча» деб атаса бўлади. Ҳаётий тажрибангиз мислсиз. Лекин сизнинг тиллаларингиз халқ қўлига тегяпти. Сиз қатламда эмассиз, одамлар шеър қўшиқларингиздан баҳра оляпти. «Дилимда суратинг» қўшиғингиз Ҳазинийнинг «Фаргона тонг отгунча»сидан кам эмас...

— Офарин! Инженер йигитларимиз ҳам адабиётни шунчалик севсалар, энди менга ўлим йўқ экан... Офарин! Сиз мени асирбанд этдингиз. Чорвоқ эмас, Ҳиротга десангиз ҳам кетавераман!

— Қойил-э!— деди Милтиқбой ака.

— Сўзларингизни юракдан деб тушунаман. Бу сўзлар устимдан кулиш эмас, самимий. Юзта танқидчининг сўзидан кўра сизнинг сўзларингизни қадрлайман. Оноре де Бальзак умуман адабий танқидчиларни ёмон кўрган. Ойбек бўлса фақат битта танқидчини тан оларди. Уларнинг жуда ҳам уруғи кўпаймагани маъқул. Азизим, халқ фикридан мўътабар фикр борми дунёда!

— Шоир танқидни эмас, танқидчини ёмон кўради,— деди Файзулла Аҳмедович.— Дарҳақиқат, ёмон танқидчи жонга азоб.

«Хушовоз хонанданинг куйлари жонга роҳат,
Сен қандай хонандасан, жим турсанг, жонга роҳат»,—

деган Шайх Саъдий.

— Ушани менга кўрсатинг, устидан «БелАЗ» солиб юбораман!— деди Қоражон,— атрофимизда ҳали ғаламислар кўп... хафа бўлманг! Бўлмаса мана шу пашшанинг нима кераги бор! Тилла пашша ҳам учиб юрибди-ку! Шуларнинг бўлгани ҳам маъқулмикан, дейман ўзимга-ўзим. Кишини доимо ҳушёр тутиб турармикан. Жуда бўлмаганда елпиб, ўзингизни пашшадан қўриқсиз-ку! Шу томондан фойдали бўлса кераг-ов!

— Одам балоси ичида. Кўзга қараб юриш керак,— деди Милтиқбой ака,— бедазорда юрганымда оёғимга ўткир чўкиртаси кириб кетди. Ҳамма ёқни кўм-кўк майса, гулзор деб ўйлаган эдим. Юмшоқ барра ўтлар орасида шундоқ чўкиртаси борки, оёқни тешиб юборди. Оёқ деган нарса ҳам мен шўрликда битта эканини, шу битта оёғим ҳам ишдан чиқса тамоман ўтириб қолшимни у чўкиртаси ўйлагани йўқ... Порт этиб кириб, қонга белади. Вой-войлаганимча қолдим. Бу фронтвик Милтиқбой оёқсиз қолади, битта оёғини бериб келган, демади-я! Вой, хунаса! Бир ой касалхонада ётсам бўладими!

— Лекин дунёда икки жарроҳ воқеасига ўхшаган гаплар ҳам бор,— деди Қоражон.

Файзулла Аҳмедович, Амир Равнақ, Милтиқбой ака «Нима воқеа?» дегандек Қоражон оғзига тикилишди. Ҳикояни тезроқ айта қолсин дегандек, шоир ҳам ҳаяжон билан Қоражонга тикилиб турарди.

— Тошкент медицина институтининг жарроҳлик клиникасида ишлайдиган икки жарроҳнинг ораларидан кўпдан оламушук ўтиб, ҳасад уларни зимдан бир-бирларига рақиб қилиб қўйган экан. Улар аслида бирга ўқиб, урушдан кейин шу клиникада жарроҳ бўлиб ишлар эканлар. Бири профессор, клиника мудири, иккинчиси ҳам профессор. Клиника мудири мансабини эгаллаш икки ўртоқни зимдан душман қилиб қўйган экан. Уларнинг ораларидаги нодўстлик институт мажлисида муҳокама қилинган. Уларнинг гаплари бири бирига қовушмаслигини медицина оламида кўплар биларди. Иттифоқо клиника бошлиғи — профессор бетоб бўлиб қолади. Унинг кўричак бўлгани, тезда операция қилиниши лозимлиги маълум бўлади. Анализларни кўрган профессор ўзини операция қилишни

«дўсти»дан илтимос қилади. Клиникада ҳамма тааж-жубланади. «Профессор «К.» ўзини операция қилишни професор «Л.»дан илтимос қилибди...» Бу нима? Ўзини ўлимга тикишми? Жасурликми? Ҳатто унинг хотини дарҳол бу гапни бекор қилишга уриниб, «Л.» умр бўйи эримнинг душмани бўлиб келган, бу очиқдан-очиқ ақлсизлик, дебди. Унинг беш боласи борлигини, эрини операция қилишни «Л.»га топшириб бўлмаслигини айтган. Лекин «К.» «ошнаси»га мурожаат этиб, кўричак бўйича ундан моҳир жарроҳ йўқлигини айтиб, операция қилишни ўзидан илтимос этган. «Сиз мени ноқулай аҳволга соляпсиз, мени қўйинг», — деган «Л.» «Биз биринчи галда жарроҳлармиз, инсон ҳаёти учун жанг қилаётганимизда «баъзи гаплар» қулоғимизга кирмайди. Мен сизга ишонаман», — деган «К.». Операция жуда яхши ўтиб, «К.» бирон ҳафталардан кейин ўрнидан туриб кетган. Жарроҳ «Л.» «ўртоги»нинг матонатига қойил қолган, ўртадаги рутубат кўтарилиб, ҳозир жуда аҳил бўлиб ишлашаётган эмиш...

— Бу бир дostonга мавзу бўладиган гап экан, — деди ҳаяжонини босолмай Амир Равнақ, — бўлган воқеами?

— Ҳа.

— Офарин!

— Зўр гап бўлибди, — деди мўйловини ўйнаб Милтиқбой ака.

— Инженер укам, — деди шоир, — сиз менинг кўзимни очяпсиз. Дафтарчамга қайд этиб қўядиган кўп нарсалар айтяпсиз. Офарин!

— Агар сиз Чорвоққа келсангиз, дафтарчангизга жуда кўп нарсаларни қайд этишингизга ишончим комил.

— Биз сизнинг ихтиёрингиздамиз.

Суҳбат ниҳоятда ширин бўлди. Ярим кечада Хайрушка Амир Равнақни уйига кузатиб қўйди. Катта хонага Милтиқбой ака билан Қоражонга ўрин солиб, илтимосига кўра Милтиқбой аканинг бошига бир чойнак чой қўйишди.

Файзулла Аҳмедовичнинг данғиллама кенг хонасида чорвоқликлар ором олиб ухлашарди...

Эрта билан Қоражон ҳовлига, водопровод крани ёнига майкада чиқди. Бурнига шама тикилган чойнакдек жилдираб сув тушадиган умивальник ёқмай, кран жўмрагини шариллатди. Унинг тирсакдан юқори пайлари сапчадек бўртган, жундор кўкси кенг, елкала-

ри тепадек, суяклари бузуқ эди. Лаблари қалин бўлса ҳам ўзига ярашган, қошлари узун, мош-гуруч сочлари тўлқинланиб турарди. Шундоқ қаралганда, бўйни, юзидаги чандиқни ҳисобга олмаганда, бу барваста йигит ёш жувонлар диққатини тортмай қўймасди. Ичкари уйда турган Таманно, Тасанно ўз жисмини томоша қилаётганини Қоражон пайқамасди. «Пистаи бемағз агар лаб во кунед расво шавад...»¹ бўлмаслиги, то унинг оғзидан гапи чиқмагунча келишган қоматига маҳлиё бўлиб турганлар Қоражон билан суҳбатдан кейин ўзларини босиб олишди. Хўрсинишди. У баъзилардек ўзининг кучли гавдаси билан масрур эмас экани, гаплари жойида, ўпкасини босиб олган йигит эканлиги маълум бўлди. Ақлу гавданинг мутаносиблиги атрофини ўраган қиз-жувонларда унга нисбатан ҳавас уйготарди. Гулгуннинг рашки келиб, ўз севгилисини тезда хона ичига киришини бегоҳат кутарди. Қоражон ҳеч нарсани пайқамай, тезда ичкарига кириб кетди. Бу ҳолатни Хайрушка ҳам кузатиб турарди. Барча кийиниб, ҳовлига нонуштага тўпланишаётганда Гулгун адасига, Қоражонга салом бериб, пешайвонда улар билан ўз аҳволи ҳақида гаплашди. Гап ўзи, онаси ва отасига доир бўлса ҳам Қоражон ўзини четроққа олди. Милтиқбой ака бирон нима керак бўлиб қолар, деб ҳеч кимга сездирмай қизига йигирма беш сўмликни буклаб берди. Қизининг ишлари кўнгилдагидек, яхши эканини, Файзулла Аҳмедовичдан тортиб, бу хонадондаги барча кишилар унга меҳрибонлик кўрсатаётганини билиб, ота жуда мамнун бўлди. Нонуштадан кейин худди шундай учрашув Қоражон билан бўлиб, улар икков ҳовлида, ҳамманинг кўзи олдида тик туриб бир лаҳза гаплашишди. Ошхонадан қараб турган Марҳаматхон уларнинг эру хотиндек меҳр билан, ҳаяжону шарм билан гаплашаётганини кўрди. Шу «бадбашара» йигитга Гулгуннинг унаштириб қўйилгани, яқин орада тўйлари ҳам бўлиши... уни таажжубга солди. «Бири — ҳурилиқо, ажаб келишган, бир қошиқ сув билан ютиб юборса бўладиган Гулгун, иккинчиси — барзанги... Бир яхши томони бордирки, улар эру хотин бўлмоқчи», Гулгуннинг эрга тегиб чиққанини ҳам эшитган эди. Хонтахта атрофида ўтирган Хайрушканинг Гулгун билан Қоражон иккиси тик туриб шивирлашаётганидан гаши келарди.

¹ Бемағиз писта лаб очса расво бўлади... (Саздий).

— Эрта билан соат тўққиздан то уч, тўртгача институтда бўламан,— деди шивирлаб Гулгун,— кейин уйга келаман. Кутубхонада ҳам бўламан...

— Бу ерга телефон қилсам бўладими?

— Албатта. Таманноларнинг телефони 41... Эсингизда қоладими?

— Ҳамма телефонлар ёдда қолмаса ҳам, бу қолади.

Гулгун ерга қараб кулди.

— Ҳар куни тушимга кирасан... Мен омади юришмаган бир одам эканман. Етдим деганда, мана бунақа ишлар...

— Қоражон ақа!

— Тушунарли... Одамлар менинг ёшимда бола-чақали бўлиб, тинч яшаса-ю... Мен етим бўтадек бўзлаб юрсам. Мен худога нима ёмонлик қилган эканман!

— Озгина сабр қилинг. Гулгун сизники. Фақат сизники!— деди жуда секин ва Қоражоннинг кўзларига тикилди. Йигитнинг ёниб, ўпкаси тўлиб турганини, эҳтиросу ҳислар туғёнини шундоқ сезиб турарди.

— Тез-тез келиб турсам буларнинг кўнглига келмасмикан?

— Телефон қилинг ё институтда учрашайлик.

— Тўғри юрасанми?

— Мана шундоқ!— Гулгун табассум қилиб, туфлиси учи билан ерга тўғри чизиқ чизди. Кейин чақнаб Қоражонга тикилди. Ўзига тикилган одамни хуш кўрмайдиган Қоражон Гулгун боқишларидан тўлқинланиб кетди. Чиройли кўзларию жавдираб тикилиши ёқарди унга.— Агар сиз яна бундақа савол берсангиз, жавоб қайтармайман.

— Узр,— деди Қоражон. У ҳам ботинкасининг учи билан ерга тўғри чизиқ чизди.— Вот такой-да!

— Ҳа, «вот такой».— Қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборишди. Гулгун ҳеч ўзини кулгидан тўхтатолмасди.

— Келиб, сени тоққа опқочиб кетаман! Ундан сўнг тинчийман!

— Опқочиб кетмангу бир вертолёт топинг. Ҳар куни Чорвоқдан учиб, Тошкентнинг томига қўнсин. Мени соат тўққизга етказса олам гулистон! Бунга чогингиз келадиими?

— Ўйлаб кўрамыз.

— Ўйлаб кўринг!

— Озгина пул ташлаб кетаман, майлими? Майда-чуйда харажатларинг учун...

— Қанча ташлаб кетасиз?— Гулгун Қоражонга тикилди.

— Икки юз сўм.

— Оҳ-ҳў-ў, жаноб олийлари!— Гулгун яна кулди,— менга ҳозир адамлар йигирма беш сўм бердилар. Шу етади. Биз, бир Ватан уруши инвалидининг оиласида тарбия кўрган, унақа катта пулга ўрганмаганмиз. Мен ҳали юз сўмлик пулнинг қанақалигини билмайман. Кўрмаганман.

— Бўлмаса ўшанчани ол! Одамларнинг кўзи олдида қандай беришни билмаяпман.

— Янаги келганингизда. Дарҳақиқат, одамлар кўз олдида узоқ гаплашиб қолдик, бу одобдан эмас! Ойингизга, ҳаммага салом айтинг!

— Айтаман! Раҳмат!

Гулгун ичкарига, қизлар ёнига, Қоражон бўлса ҳовли ўртасидаги катта чорси каравотда ўтирган Милтиқбой ака томон юрди.

Нонуштадан сўнг улар йўлга тушишди. Нонуштага кечиккан бўлса ҳам, Амир Равнақ ҳалпиллаб, кузатишга етиб келди.

— Кейинги ҳафтага биз божам билан ҳузурингизга борамиз. Биз боргунча тўғон ишларини битириб қўймайсизларми? Иш процессини, яъни ўз она тилимда айтганимда, иш жараёнини кўришим керак. Қаранг, азизим, «жараён» сўзи қандай сержаранг. Шеърга яхши тушади. «Процесс», «мотоцикл» сўзларини шеърга тушираман деб бир шоирнинг эси кетган.

— Келинг, домла. Иш ҳали кўп!

— Ҳей, почча, менга қаранг,— деди Файзулла Аҳмедович жилмайиб,— шу ерда юриш жонимга тегиб турибди, агар божангиз ишга тушса борми, Чорвоқ томонга бедана юриш қилиб қоларсиз.

— Ишқилиб, айтганингиз келсин, фаришталар омин деб юборишсин! Бўлмаса, сиз азизимни подъяёмний кран билан ҳам қўзгатиб бўлмай қолди. Сиздақа одам пенсияга чиқсин экану! Мана, биз бир умр пенсиядамиз. Бир минг тўққиз юз ўттиз олтинчи йили икки ой, қирқ биринчи йили бир ой, жами уч ой «Янги ҳаёт» газетасида ишлаганман. Кейинги бир ойим оғир келди — газета ёпилиб, мана, ҳозир ўттиз беш йил бўлибдики, очилмайди. Ўша ёпилганча ёпилди.

— Ундақа бўлса Чорвоққа бормайлик. Яна...

— Бораверамиз! Ишга мен эмас, сиз борасиз-ку! Машина ёнида турганлар баробар кулишиб юборди.

Дарвоза ёнида турган Марҳаматхон, қизлари, отаси ёнида туриб дам Қоражонга, дам Гулгунга қараб турган Хайрушка ҳам хахолаб кулди.

Милтиқбой ака билан Қоражон ҳамма билан қўл олишиб, хайрлашиб, хурсанд жўнаб кетишди.

XX боб

ҚАТЪИЯТ

Сешанба куни эрта билан Файзулла Аҳмедович «коллегияга борадиган...»дек соқолларини қириб, яхши кийиниб кўчага чиқди. Унинг кайфи чоғ, серҳаракат ва сергап эди. У икки масалани бир йўла ҳал қилгани Узбекэнергострой трестига — Навоий кўчаси томон юрди. Марҳаматхон эрини дарвозагача кузатаркан, костюм-шимлари эзилмагани, ўзи эса «қогозга ўроғлиқ қанддай» эканини айтиб, ҳазил қилди.

— Нима бўпти? — деди Файзулла Аҳмедович, — бир йигитдан қатимиз кам? Улар шафтолини икки ёриб лиққа ютади. Биз обдан чайнаб, мазасини кўриб ютамиз. Кексани камситманг, емга ўрганган от хуржун тешади...

— Об-бо-о-о! Яна балога қолдим, дейман... Емни сиз биласиз...

— Онаси, мен Трестга кетяпман. Инженер Мингбоевнинг гапи ўйлатиб қўйди. Менимча, бу ҳозир катта проблема. Бу йигитнинг гапида чуқур фалсафа бор; мутахассислар пенсияга чиқиб, уйда ётиб, Чиғатойга равона бўлиши керакми?! Ёки хоҳласа ишлаши керакми? Мутахассислар биринчи галда! Трест бошлиғи ўзимнинг шогирдим бўлса. Шогирд бўлганда ҳам энг яхшиси... Мен уни анчадан бери кўрганим йўқ, шу баҳона кўриб ҳам келаман. Иккиламчи, Чорвоқ унинг қўлида. Бирон ишга юборишини сўрайман.

— Тушликка келарсиз? Нима қилиб қўяй?

— Пенсионер — камбағал одамга бир сиқимгина паловхонтўра-да! Шўрва-шўлтангга тоқатим йўқ, қорнимни оғритади.

— Бўпти!

Файзулла Аҳмедович Навоий кўчасидаги пештоқига «Чирчиқстрой» деб қабартма ҳарфлар билан ёзиб қўйилган, архитектура жиҳатидан жуда чиройли бионинг мраммар зинапояларидан кўтарилиб, иккинчи қаватга чиқди. Шу катта бинода Трест жойлашган. У

узун коридордан ўтиб, Трест бошлиғи қабулхонасига кирди. Бу ерда бежирим секретарь хотиндан бўлак ҳеч ким йўқ эди. Зарур иши борлигини, фамилиясини айтиб, секретарь хотинни ичкарига киритиб юборди. Бир лаҳзадан сўнг, Трест бошлиғи — қирқ ёшлардаги бир йигит секретарь билан бирга қабулхонага чиқиб, Файзулла Аҳмедович билан қуюқ омонлашиб, ичкарига олиб кирди. Домласини креслога ўтқазиб, ўзи унинг рўпарасига ўтирди. Файзулла Аҳмедович телефонлар тез-тез жириглаб турганидан шогирдининг вақтини олиб ўтирмаслик учун ниятини лўнда қилиб айта қолди.

— Шу қатъийми? — Трест бошлиғи кулимсиради.

— Жуда қатъий! Менга қанақа ишни лозим кўрсанглар ҳам розиман. Уйда ётгим келмаяпти. Чорвоқда, қурилиш қайнаган жойда бўлсам. Пули ҳам мени қизиқтирмайди, академиядан уч юз, пенсия бир юз йигирма... Етарли!

Трест бошлиғи ўрнидан туриб бориб, телефон трубкасини кўтарди.

— Чорвоқ, ўртоқ Садовниковни улаб қўйинг! — деди у телефонисткага мурожаат этиб, — Файзулла Аҳмедович, сиз бу кишини танийсизми, илгари Узводстрой министрининг муовини эди. Жуда тажрибали инженер. Ҳозир Чорвоқда... — яна бир лаҳзадан сўнг Трест бошлиғи қўлидаги телефон трубкасига баландроқ овоз билан гапира бошлади; — Георгий Исаевич, салом! Ҳа, бу мен, ишлар яхшими? Доимо аъло бўлсин! Георгий Исаевич, бир илтимос бор эди. Инженер Файзулла Аҳмедович Музаффаровни танийсизми? Ҳа, жуда тўғри. У киши бизнинг домламиз. У кишидан ҳам салом. Жуда тўғри. Файзулла Аҳмедович, Чорвоқда ишлайман, деяптилар. Инженерларингиздан бири у кишининг юрагига катта тўлқин солибди... Бир ҳисобда, шундоқ ишбилармон одамлар уйда ётиб нима қилади! Домламиз саломат бўлсинлар, доимо ишлаб юрган одам уйда ётолмайди. Иккиламчи, юртга нафим тегсин, деяптилар. Бу партиявий гап! Ихтиёрингизга борсалар нима дейсиз? Яшанг! Домлани эҳтиёт қиласизлар-да! Раҳмат! Хайр, саломат бўлинг, Георгий Исаевич, — деди Трест бошлиғи.

Файзулла Аҳмедович Ўзбекэнергострой трестидан жуда хурсанд чиқди. Эртасигаёқ Амир Равнақни олиб Чорвоққа югурди. Садовников ҳам уни эски ошнасидек илиқ қарши олди. Шу куниеқ Музаффаровни кадрлар

бўлимнинг вақтинча мудирини қилиб, буйруқ берди. Бу вазифани вақтинчалик бажариб турган забардаст йигитни СУ-5 участкасига бошлиқ қилиб тайинлади. «Бошқармада ёнма-ён ўтираман, бамавсалаҳат ишлайман», — деди Георгий Исаевич Файзулла Аҳмедовичга.

Орадан икки ой ўтгач, партия ҳисобот мажлиси бўлди. Вақтинча кадрлар бўлимнинг мудирини, консултант, кекса инженер Файзулла Аҳмедович Музаффаров Чорвоқ қурилиши партия ташкилотининг бюро аъзолигига ҳам сайланди.

XXI боб

БИРИНЧИ ТУҒНАШУВ

Жаҳти инсон бар ин наёммад, варна,
Гардунро низ бар замин меовард!...
Бедил

Тошкентга тушиб, Гулгунни кўриб келган Қоражоннинг кўнгли анча таскин топди. Севиклиси инсофли кишилар қуршовида, маданий бир хонадонда турганию Музаффаровдай бир валлакат кўзи олдида эканлигини кўнглига таскин берсин, аксинча, уни гоётда қувонтирди. Файзулла Аҳмедович ҳомийлигида институтни тугатиб олса, бу қандай яхши! Шу баҳона бўлиб, Амир Равнақ билан танишиб олди. Музаффаровнинг ўғли Хайрулла, қизлари Таманно ва Тасаннолар унда яхши таассурот қолдирди — улар маданий, ўйлаб гапирадиган, дид ва идрокли фарзандларга ўхшарди. Лекин Тошкентдаги баъзи машҳур кишиларнинг фарзандлари жуда ҳам талтайиб, отасининг академиклиги — унинг академиклигидек, отасининг министрлиги — унинг мансабдорлигидек бўлиб кўриниб, димоғи кўтарилиб кетганини биларди. Ўзгаларни менсимай қўйган, яхши еб, яхши кийиниб, меҳнатдан қочадиган бўлиб қолган баъзи йигитчалар Қоражонга маълум. Ҳа, пўконида ел ўтмаганлар, дерди у. Тошкентда ўқиб юрган кезларида, хом семиз, қалондимоғ бир йигитчани полга яланғоч ётқизиб, белидаги энли солдат камари билан саваламоқчи бўлган эди. Кейинги йилларда бир ёмон

¹ Инсон агар жаҳд қилса,
Осмонни ҳам ерга олиб тушади.

нарса — баъзи ёшлар ўртасидаги Ғарбга эргашини, беибо қилиқлар қилиш бўлди. Лекин, кўплар танийдиган Музаффаров болалари бундай «дард»дан холи эканлигини сезгандек бўлган Қоражоннинг дили равшан тортди — Улуғ Ватан уруши қатнашчиси, фронтчи Музаффаров ўз болаларини яхши тарбиялаган экан, деган гапни дилидан ўтказиб қўйди.

Эрта билан, нонуштадан кейин Қоражон Милтиқбой акани олиб, ўзининг «тоғ такаси»да, Чорвоқ қайдасан, деб йўлга чиқди. Машина тасмадек асфальт йўлда физиллаб учиб борарди. Икки соатлар чамаси йўл босиб, Хўжакентга етишди. Кўприкдан ўтиб тоққа кўтарилишди. Милтиқбой акани Сижжакка элтиб, Санобархон опа қўлига омон-эсон топширгач, яна орқасига қайтиб, Чорвоққа келди.

Кўнгли таскин топган Қоражон эртасига эрта билан тиниқиб турди, руҳи тетик тортиб, кучли билакларини шимарди. У тўппа-тўғри тўғон қурилишига келди. Кайфи чоғ, гўшангадан чиққан куёв боладек мамнун, дунёда ундан бахтиёр кимса йўқ эди. Унинг Гулгуни бор, Гулгун дунёдаги энг гўзал қизларнинг бири. Хусн-сиз бир кимсани севган қиз ноёб қиздир. Қоражон шу олижаноб қизга бугун умрини бағишлаб, уни бахтли қилиб, кафтида кўтариб юрмоқчи бўлди. Бу унинг дилидаги эзгу нияти. Нигоралар ҳаётда нигорон бўлган, Раънолар сўлган, Фарҳоду Ширинлар бир-бирига етолмаган.... Лекин Гулгуну Қоражонлар бир-бирига етади, бахт топади! Чунки у замон бошқа, бу замон бошқа. «Юзи тиниқ, чиройли қизларнинг кўплигининг боиси шуки,— деган эди Амир Равнақ,— сарйёғ, тухуму қаймоқнинг, оқ нону ширинликларнинг кўплиги. Бўл-маса бизнинг хотинларимиз баъзиларга ўхшаб заъфарон бўлиб кетарди...»

Ёнқўрғонда Қандил буви ўз болалари орасидаги ночорроғи ёнида кўпроқ бўлиб ёрдам бериб, ёнини олиши уруғларига маълум эди. Негадир бугун эрта билан кайфи чоғ Қоражон хаёлига она лоп-лоп туша бошлади. Ишлари яхши, хурсанд пайтларида у онани, кичкина жиянларини кўп эсларди.

Қоражон тўғон қурилиши штаби олдида машинани қолдириб, одатдагидек даставвал бош диспетчер хонасига кирди. Аппаратлар ёнида тинмай телефон-бозлик қилиб ўтирган Исаак Ратман Қоражонга кўзи тушиши биланоқ «тўхтаг, чиқиб кетманг!» ишорасини қилиб, яна кимлар биландир гаплашаверди. Бир

лаҳзадан сўнг у қўлидаги трубкани қўйиб, яна бошқа трубкани Қоражонга тутқазди. Қурилиш бошлиғи билан улаб қўйди.

— Эшитаман, ўртоқ Мингбоев?— қурилиш бошлиғининг ўткир овози бутун хонага эшитилди.

— Сўраган экансиз, Георгий Исаевич?

— Қаёқда юрибсиз? КИА¹ ни текширганмидингиз? Икки трубади пьезометр сув сирқийганини кўрсатапти. Олтинчи стборда.

— Мен ҳозир тўғонга кўтариламан. Шахтага гушиб приборларни кўраман.

— Кўриб бўлгач, тезда Бошқармага келинг!

— Хўп,— Қоражон трубкани Исаак Ратманга бергач, хона деворидаги тепасига «КИА и контроль состояния Плотины Чарвакской ГЭС» деб ёзилган каттагина схемага кўз ташлади.

— Мана шу ерда!— деди Исаак Ратман қулоғида трубка, қўли билан схема-чертёжга ишора қилиб,— бу кеча сезилган. Сизни тоза қидиришди. Қоражон Мингбоевич, қаёқда эдингиз?

— Тошкентга кетган эдим.

— Э, аттанг! Қурилиш бошлиғи ҳам, бош инженер ҳам анча диққат бўлишди. Улар ёнида бошқалар ҳам бор эди.

Девордаги КИА схемасига тикилиб турган Мингбоев тезда диспетчер хонасидан чиқиб, машинасига ўтирди. Шу лаҳзанинг ўзидаёқ айланма йўллар билан физиллаганча юқорига кўтарилиб, тўғон устига чиқди. Бу йўллардан вағиллаб харсанг тош ташиётган улкан «БелАЗ»лар, «МАЗ»лар ўз ёнларидан тоғ такасидай эпчиллик билан ўтиб кетган машинага боқиб, кеча кўринмай қолган участка бошлиғига кўз ташлашди.

«Қари қиз овга чиқди, кетидан говга чиқди...— деди ўзига-ўзи Қоражон Мингбоев.— Яна беҳи новдаси билан саваланадиганга ўхшайман! Баъзиларга ҳам гап топилиб қолди. Пурвиқор Ҳазратов энди бошлиқлар олдида тумшуғи билан патини тараб, томошабин бўлади, менинг кўнглимни юпатиб, «ҳамдард» ҳам бўлса керак... Унинг товланишига, риёкорлигига ҳеч чидаб бўлмайди. Орқадан, одамлар орасидан бурнини жийриб кулади. Ҳа, майли».

Мингбоев прораб билан, «БелАЗ»да харсанг таши-

¹ К И А — контроль-ўлчов аппаратлари.

ётган шофёр ошналари билан бир муддат ҳол-аҳвол сўрашиб олгач, «ЧП» ҳақида улардан гап сўради. Кейин шошмасдан, олтинчи стборга — шахтага тушиб кетди.

— Йигирма минутдан ортиқ турманг! — деди прораб Никаноренко, — ҳавоси ёмон. Вентиляцияни ишга солинг. Датчиклар ёнида эҳтиёт қўшимча батарея бор...

— Хўп, — деди инженер Мингбоев темир нарвон билан пастга тушиб кета туриб. Этда-бетда чироқ ёниб тургани билан шахта таги кўринмас, қоронғи ва жаҳаннам эди. У ўн беш метрча пастга тушгач, бу ердаги бетон хонада андак тўхтади. Бу ерга ўрнатилган бетон қувурлар, ингичка-йўгон трубалар ҳамда барометрга ўхшаш, доира шаклидаги пьезометрга кўз ташлади. Унинг остидаги оқ, қизил, кўк ранга бўялган трубалар ичак-човоқларга ўхшарди. Пьезометрларнинг салпал ликиллаб тургани, чап томондаги миллар тўртинчи стбор яқинида, тўғоннинг сув қопланган еридан бир-икки метр пастда озгина сизот қатламга ўтаётганини кўрсатиб турарди. Қоражон Мингбоев қўлидаги ўткир батарея нурини юқоридаги датчикларга, динамометрларга ҳам тушириб, уларни ҳам кўрди. Шахтанинг ҳамма томонини кузатди, бир лаҳза қулоқ осди. Пьезометр трубаларига қулоғини қўйиб кўрди — юқорида гумбурлаб тупроғу харсанг тўкаётган машиналарнинг юриши, тарақ-туруқлар шахта ичида шундоқ эшитилиб турарди. Лекин ер қаърининг ваҳимаси кишини қўрқувга солар — агар бирон қатлам кўчиб озгина сурилса бас, бу ердан асло чиқиб кетиш мумкин эмас. Қандайдир бир гувиллаш ярим қоронғи шахта қудуғи ичида ҳоқим. Қоражон Мингбоев яна ҳам пастга тушиб, бошқа аппаратларни ҳам кўздан кечирди. Йигирма минутдан ошиб кетгач, юқорида люк-чўян қопқоқ ёнида ўтирган прораб Никаноренко жаҳаннам ўрага оғзини тўғрилади:

— Минг-бо-ев! Эшитяпсизми? Уртоқ Минг-бо-ев!

— Ҳа-а-а!

— Чиқиш керак! Йигирма минутдан ошди!

— Ҳо-зир.

Ярим соатлардан сўнг Қоражон Мингбоев пьезометр берган маълумотни дафтарчасига ёзиб олиб, юқорига кўтарила бошлади. Йўл-йўлакай сейсмоаппаратларни ҳам кўздан кечирди. Барчаси нормал ишлаб турибди. Сейсмик жиҳатдан актив зоналарда бундай

Ўта баланд тўғонлар қуриш ва бу тўғоннинг мустақамлиги, боқийлиги, арзонга тушуви жуда муҳим, деган эди Садовников ҳам, Музаффаров ҳам. Контроль-ўлчов аппаратларининг тўппа-тўғри, аниқ маълумот бериб туриши маҳаллий материаллардан қурилган ўта улкан тўғоннинг хавфсизлигини таъминлайди. Бу тўғон Совет Иттифоқида ягонадир... Бу гаплар Қоражон Мингбоев хаёлидан ўтди. У юқорига чиқиб, очиқ ҳаводан ўпкасини тўлдириб бир-икки нафас олди. Шундоққина ерга ўтириб, у ёқ-бу ёққа аланглади.

— Тинчликми, Мингбоевич?— сўради прораб.

— Тинчлик. Ҳовлиқадиган ҳеч гап йўқ! Пьезометр тўртинчи стборга яқин ерда озгина сув сирқиётганини кўрсатапти. Вақтида сезганимиз ҳар қандай хавфнинг олдини олади. Бўлмаса, ёмон албатта... Аппаратларни биз нима учун қўйдик? Фасонга қўйганимиз йўқ!— Қоражон Мингбоев ўрнидан туриб, қоқинди. Кейин машинаси томон юра туриб, прорабга қаради.— Азизим, мени қурилиш бошлиғи чақиряпти. Шу масалада. Ҳеч кимга жавоб берманг, ҳамма ўз жойида бўлсин. Эҳтимол, тўртинчи стбор яқинидан бир-икки метр ерни ковлаб очишга тўғри келар. «МАЗ—525» — шиббалаш машинаси ҳам тайёр турсин! У ҳам зарур!

— Тушунарли.

Қоражон Мингбоев машинасини ҳайдаб, тўғон тепасидан пастга тушди. Тўғон устида ишлаётган кишилар унинг шитоб билан Бошқарма томон кетаётганини кўриб туришарди.

Бир муддатдан сўнг у Бошқармага етиб бориб, югурганича иккинчи қаватга чиқди. Садовниковнинг қаёққадир чиққанини, қабулхона секретари негадир унга ҳайратомуз боққанини сизди. Бир лаҳза коридорда турди. Ундан сўнг ларторг кабинети томон юрди, аксига, Шишкин ҳам кабинетда йўқ эди. У коридорла бир муддат гўдайганча туриб, девордаги ГЭС, тўғонда ишлаётганлар фотосуратларига тикилди.

«Бир кун йўқ бўлганига шунча гап. Қабулхона секретарининг ҳам қовоғидан қор ёғмоқда. Бошқалар сал аксирса ҳам, шамолладим, деб ҳафталаб ётиб олишди. Эчкиники ҳар кун очик, айби йўқ, аммо қўйники бир кун очилса дув-дув гап...» Бу мақол Қоражон Мингбоев дилидан ўтди.

Бир муддатдан кейин қурилиш бошлиғи қабулхонасининг секретари, бояги юзи чўзиқ, қирғий бурун хотин коридорга чиқиб, инженер Мингбоевни теле-

фонга чақирди. Югуриб, бошлиқ кабинетига кирган Қоражон стол устидаги трубкани олди.

— Лаббай?

— Мен, Садовниковман.

— Эшитаман, Георгий Исаевич.

— Биз ҳаммамиз тўғон устида тўпландик. Мен диспетчер хонасидан телефон қоқяпман. Сизни овора қилганим учун узр. Иш шундоқ бўлиб қолди. Тўғри тўғон устига келаверинг.

— Хўп бўлади.

Қоражон Мингбоев кабинетдан чиқиб, яна «ТТ»-да изига қайтди. Садовников ҳеч қачон бақирмас, дўқ ҳам қилмасди. У жуда вазмин киши, аммо ҳақини бировда қолдирмасди ҳам, юшоқ супурги бўлиб кўринса-да, беҳи новдаси билан яхшилаб савалайдиган одам эди. Инженер Мингбоевнинг сўрамай ишни ташлаб кетиши, кутилмагандаги «ЧП» ва яна «унинг ахлоқига тааллуқли баъзи гаплар» тарқалгани саваласа арзийдиган сабаб эди. «Иринанинг ўйнаши», деган гап ҳам Иван Иванович Шишкин қулоғига етди. У бу гапни игво деб ҳисоблади, чунки магазинда ишлайдиган Ирина анча шўх аёл эди. Бу гаплардан Мингбоевнинг мутлақо хабари йўқ. Садовников секретари, қирғий бурун хотин «барометр» эди, Бошқармада ва умуман инженер-техник ходимлар, раҳбарлар ўртасидаги ҳамма гапдан воқиф, қинғир гапларни тиллага сотиб оларди. Узи эр кўрмай, шундоқ ўтиб кетаётгани сабаблими, «ўйнаш», «юрармиш»... деган гапларга жон қулоғини тутар ва тезда эл ичига тарқатиб юборишда жонбозлик кўрсатарди. Бир неча инженер йигитлар Георгий Исаевичга, шу хотинни йўқотинг, деб астойдил илтимос қилишди. Аммо бунинг иложи бўлмади, у ўз ишига пишиқлиги, вазифасини яхши бажараётганлиги сабабли уни четлатиб бўлмасди. «Бу хотиндан қўрқсаларинг, тўғри юринглар! Тўғри юрсанг, ҳеч ким ғиринг деёлмайди. Бир ишларинг борки, оёқларинг қалтирайди»,— деган эди бир куни Георгий Исаевич Садовников. Инженер Ҳазратов мана шу хотинни ҳам қўлга олган эди.

Инженер Мингбоев тўғонга етиб борганида, бу ерга қурилиш бошлиғи Садовников, парторг Шишкин, бош инженер муовинлари, консультант Музаффаров, гидропроектдан келган Леднев, инженер Ҳазратов, прораб Никаноренко, «БелАЗ» ва шиббаловчи «МАЗ — 525» машиналарининг ҳайдовчилари тўпла-

нишган эди. Лабораториядан Галина Сергеевна Шиш-кина ҳам келган. Қоражон Мингбоев яқинлашиши билан Садовников қўл беришиб кўришди-да, шу лаҳза сўради:

— Уртоқ Мингбоев, шахтага тушиб чиқдингизми?

— Ҳа.

Садовниковнинг ўшқириб дўқ уриб: «Қаёқда юриб-сиз? Ишлар расво-ку!» — демай, жуда босиқлиқ билан инженер Мингбоевни қарши олганидан бу ерда, одамлар ичида турган баъзи бировлар ҳайрон қолди. Улар ҳозир жанг бўлишини кутиб туришган эди. Аксинча, Садовников у билан қўл бериб кўришди.

— Фикрингиз қандай?

— Пьезометр тўртинчи стбор яқинидан озгина сув сирқиётганини кўрсатапти.

— Нега бундай бўлди экан? Уртоқ Шишкина, сиз айтинг-чи, тўртинчи стбор яқинидаги зичлик анализларини ўзингиз кўрганмидингиз?

— Ҳа,— деди Галина Шишкина қизариб. У одамлар ўртасида жуда қийналиб гапирарди.

— Ун тўртинчи стбор, ўн учинчи стборлар яқинида ҳам сув сирқиган. Бошқатдан шиббалаганмиз,— деди инженер Мингбоев гапни бўлиб,— бунинг ҳеч хавfli томони йўқ.

— Мен сизнинг бу фикрингизга қўшилмайман! — деди тўсатдан инженер Қиёмхўжа Миёнхўжаевич Ҳазратов ранги оқариб,— кичик дарз катта кемани чўктиради. Сирқиган сув катта ўпирилишлар пайдо қилади.

Қоражон Мингбоев ўз курсдоши, ўртоғи Ҳазратовнинг ранги оқариб, титраб гапирганидан, унинг юрагида қандайдир бир ўч дарди ётганини пайқади. Нега бундай бўляпти? Нега унинг оғзидан сафродек бу гап отилиб чиқди? Қоражон бир лаҳза қотиб қолди. Ўз дўстининг бу даражада ёмон кўз билан қараётганига ҳайрон бўлди. Ёки ўртага бирон ифво тушдимикан?.. Қоражон оғирлик қилиб, норасо гап гапириб юборишдан ўзини сақлади. Кулди. Совуққонлик билан шундай деди:

— Назарий жиҳатдан бу тўғри. Лекин биз бунга-ча қўймаймиз.

— Даҳшат! Бунга кулиш эмас, йиғлаш керак! Агар биз бепарво бўлганимизда тўғон барбод бўларди. Республика пойтахти Тошкент хавф остида қоларди...

— Кўп ваҳима қилаверманг!— деди бир зумдан сўнг Қоражон Мингбоевнинг жаҳли қўзғаб.

— Ўртоқлар, қиссиётга берилмай гаплашайлик,— деди вазминлик билан Садовников,— ўртоқ Музаффаров, сиз нима дейсиз?

— Фарҳод ГЭСнинг бош тўғони темир-бетондан. Унинг ҳар бир сантиметри менга маълум,— деди вақтинча кадрлар бўлимининг мудирини, консультант-инженер Файзулла Аҳмедович Георгий Исаевичга қаъраб,— тўғон битгунча, ҳатто эксплуатацияга топширилгунигача икки бор жиддий дарз аниқланган. Бетонда-я! Азаматлар бир кундаёқ тузатишган эди. Инсон ўз қўли билан яратган нарсасини ўзи тузата олади. СУ-2 участкасининг бошлиғи инженер Мингбоевнинг ўзига бу иш топширилсин, у тезда тузатиб, бизга хабар қилади. Пашшадан фил яшаш керак эмас. Иш бор ерда нуқсон бўлади.

— Ҳурматли Файзулла Аҳмедович, сиз жуда гажрибали одамсиз, академияга мухбир аъзосиз. Лекин бу катта нуқсонни хаспўшламаслигингизни сўрардик,— деди Ҳазратов прокурорга ўхшаб,— сизнинг ҳурматингиз бор, ёшингиз катта, устозсиз, аммо...

— «Аммо», деганингиз нима? Мен тўғриси айтдим. Бўзчи билганини тўқийди. Бу, шов-шув кўтариб, ур-сур қиладиган гап эмас! Одатдаги иш, одатдаги камчилик, холос.

— Сиз нима дейсиз?— Садовников Ледневга қаъради.

— Инженер Музаффаров лўнда қилиб айтди.

— Тузатсин, мен ҳам шуни айтяпман, Георгий Исаевич,— деди бир оз ўпкасини босиб Ҳазратов,— лекин тезда тузатсин! Бўлмаса хавфли! Оғзингизга толқон солганмисиз, ўртоқ Шишкин? Нега бир нима демайсиз?

— Масала равшан. Тузатиш керак! Мен нима дердим.

— Кейин бу ишни партия мажлисида кўришимиз керак!— деб қўшиб қўйди Ҳазратов.

— Мумкин. Гаплашадиган бошқа гапларимиз ҳам бор,— жавоб қилди Иван Иванович Шишкин.

— Ўртоқ Мингбоев, ўртоқ Никаноренко,— мурожаат қилди Садовников,— амалий ишга ўтайлик, нима қилмоқчисизлар?

— Экскаваторни карьердан олиб келдик, ана, шай турибди,— деди Мингбоев,— мана шу ерни уч метрча

очиб қайтадан шиббалаймиз. Вассалом! Нима дейсан, Никаноренко?

— Гап шу-да! Қўрқманглар. Ваҳимага асос йўқ! Инженер Мингбоевнинг айтганлари тўғри, Георгий Исаевич!— деди Никаноренко,— бошим билан жавоб бераман! Инженер Мингбоев ишига пишиқ, қўрқманглар.

— Бошга эҳтиёт бўл,— деди ҳазиллашиб Садовников,— бу бошни бир марта жўва билан уриб гурра қилишганини биламиз. Лекин бизга панд берсанг, лўм билан уриб, пачоқлаб қўя қоламиз-а, шуни биласанми?

— Об-бо, Георгий Исаевич-е, ўша воқеа ҳали ҳам ёдингизда бор экан-да,— хахолаб кулди Никаноренко,— хотинимнинг калтаги-ку эсимдан чиқиб кетди, лекин ўша жонон ҳамон ёдимда...

— Бу прораб — шоир! Бунинг тарихини сизга кейин гапириб бераман, Файзулла Аҳмедович, бу жуда қизиқ йигит,— деди Георгий Исаевич Музаффаров қулоғига шивирлаб, кейин кўз қисиб,— хотини бунинг бошига жўва билан урган. Ўзининг хотини паризод, кўрсангиз оғзингиз очилиб қолади. Анови Галинадан ҳам дўндиқ. Ақлли, чаққон. Бу нодон бир оймтиллага ошиқ бўлиб қолган. У «жонон» бир пақирга арзимаиди! Бизни анча қийнади бу хумшар. Арзабозлик, шикоят, муҳокама...

— Сиз билан биз эҳтиёткорроқ эдик, азизим. Булар бугун ошиқ бўлиб, эртага хайр дейишади. Бизлар бурунгининг одамларимиз-да, Георгий Исаевич.

— Никаноренко! Мана, участка бошлиғи Мингбоев, сен прораб сифатида асосий кучларни ишга солиб, сирқиётган сувни йўқотинглар! Мингбоев таклифи асосан тўғри. Шиббалаш, шиббалаш ва яна шиббалаш! Агар яна бирон ердан сув сирқиса, кўрасизлар! Галечка, сиз ҳам лабораторияда яхшироқ текширинг.

— Хўп бўлади, Георгий Исаевич.

— Кечқурун менга хабар қилипглар. Келиб кўраман! Ҳар куни шахталарга тушиб, контроль-ўлчов аппаратларини ўз кўзингиз билан кўриб, менга айтиб турасиз!

— Хўп бўлади!

Бошлиқлар машиналарга ўтириб жўнашди. Ҳазратовнинг тарвузи қўлтиғидан тушиб, кекирган сигирдек бўлиб, бўшашиб жўнади.

Ҳазратовни «оғзи айғоқ, тили тойғоқ» дейишарди. Ушанда Қоражон ўз ошнасининг ёнини олиб, «қишлоқ» дўстларини сўккан эди. Орадан қанча йиллар ўтди, тошкентлик курсдошини доимо иззат-икром қилиб юрарди. Бугуниги муомала уни жуда ўйлатиб қўйди. Бирга ишлашиб синамагунча инсонни билиб бўлмас экан. Уни сиртини силаб, ўзини ўйлайдиган бир йигит эканини сезарди-ю, аммо қулай фурсат етганда арзимаган бир шуҳрат учун ўз дўстини жарга тепиб юборишдан қайтмайдиган номард эканлигини мутлақо билмасди.

Тўғонда қолган инженер Мингбоев билан прораб Никаноренко шу лаҳзанинг ўзидаёқ экскаваторни ишга солиб, шиббаланган ўн метр атрофидаги ерни бошқатдан ковлай бошлади. Иван Иванович Шиншкин билан Галина ҳам шу ерда — иш тепасида қолишди. Қоражон Мингбоев хомуш, экскаватор ковлаётган ердан жилмасди. Қорасовуқ юзга уриларди. У Галинадан уялар, ўзини сал четроққа олиб, ковланаётган ерда тикиларди. Бу нуқсон унинг нуқсонидек, изтироб чекарди. Энг оғир пайтларда ҳам ўзига йўл топа олиш мард кишининг иши. Хато ёки муваффақиятсизлик олдида ўзини йўқотиб, парокандаликка тушиш яхши эмас, деган эди бир куни партбюрода Музаффаров. Лекин ўзига йўл топиш, қийин аҳволдан чиқиш фирибгарлик йўли билан бўлмаслиги керак! Қийин аҳволга тушиб қолганда чидамли бўлиш, сукут сақлаб пайт пойлаш керак. Рақибга панд бериш йўллари ҳам яхши билиш керак. Гарчи, гуноҳи йўқ, ҳақ бўлганида ҳам Ҳазратовнинг бетига чопмагани яхши бўлди. Бундан фойда йўқ. Бу сафар у очиқдан-очиқ сурбетлик қилди. Георгий Исаевич Садовниковнинг вазминлиги унга жуда ёқарди. Бу жуда ажойиб, ишбилармон раҳбар. Унинг ўзи ва отаси ҳам Тошкентда туғилган. Ўзбек тилини яхши билади. Баъзан қочиримлар ҳам қилиб қўярди. Унинг бир ўтиришда айтишча, бундан сал илгарироқ қариб қолган отаси яқинда, Россияга бориб келай, деб, Рязань областидаги Чистие Пруди деган қишлоққа жўнабди. Бу ерда унинг қариндош-уруғлари яшар экан. Бобоси ўтган асрнинг бошларида Урта Осиёга келиб қолган. У Рязандаги

қишлоғида уч кундан ортиқ туролмабди. Жуда зерикибди — Ўзбекистон уни оҳанрабодек тортар экан. Бу ерда унинг неваралари, уй-жойи, дўстлари бор... Чистие Прудиди қишлоғида бобосининг уруғларидан бирикки кишини топибди. Улар ҳам жуда ётлашиб кетган, асли ўзининг уруғи эканига ҳам шубҳа қилишарди. Садовников у қишлоқда туролмабди. Илдизу томири Ўзбекистонда, у поезд билан қанча манзилу марохилни тай этиб, яна Тошкент тупроғига қайтиб келибди. Бунда бола-чақалари, уруғ-аймоғини кўриб, улар бағрида кўнгли таскин топибди. Сафардан қайтиб келган куниёқ Файзулла Аҳмедович Музаффаров чолни зиёрат қилиб чиқди. Қўшнисини кўриши биланоқ кўнгли тоғ бўлди. Нарироқда яшовчи Амир Равнақ ҳам кечга яқин Садовниковлар ҳовлисига кириб, сафардан қайтиб келган бобойни қутлаб чиқди. Бошқа қўшнилари ҳам кириб чиқди. У шу атрофдаги ўзбек қўшнилари сиз туролмаслигини, уларни соғинишини пайқади. Бу гап ҳам Қоражон Мингбоев кўнглидан ўтиб, бошлиқнинг ҳовлиқмаслиги, бу ҳам бир ноёб талант эканини сезди.

Тўғон устида кун бўйи қизгин иш кетди. Сизилиб ўтаётган игнадек сув йўлини ҳам топишди. Бошқатдан шиббалаб, метин қилиб юборишди. Қоражон яна икки бор шахта ичига тушиб чиқди. Шиббаланган ердан намуна олган Галина Шишкина лабораторияга олиб бориб, жуда пухта анализ қилди. Оғзи куйган қатиқни ҳам пуфлаб ичганидек, ҳаммалари обдан текширишар, ўз-ўзларига ишонмай, бошқалардан ҳам текшириб кўришни сўрашарди.

Кечга яқин участка бошлиғи билан прораб «ТТ»да физиллаганча қурилиш бошқармасига бориб, Садовниковга иш бажарилганлиги, пьезометрлар ва бошқа аппаратлар нормал ишлаб тургани ҳақида доклад қилишди. Бу ерда Ҳазратов ва Шишкин ҳам ўтирган экан. Бошлиқ ёнидан чиқиб, ўз уйларига жўнашди.

— Камтарлик ҳам жонимга тегиб кетди! — деди у йўлда Никаноренкога қараб, — катта-кичикка хушмуомала бўлиб, қўл беришиб кўришавераман. Ичимдан қиринди ўтиб, хафа бўлиб турганимда ҳам буни бошқага билдирмай, илжайиб омонлашаман. Ошналаримдан биронтаси бетоб бўлиб қолса, ўпкамини қўлтиқлаб дам касалхонага, дам уйга югураман. Аммо баъзилар бу ишларимни бошқача тушунапти. Мени менсиш у ёқда турсин, бу жуда бачкана, жўн одам экан, деб

ҳисоблаяптилар. Менга юқоридан қараб, кўришгилари ҳам келмайди. Мен турган бўлсам, бир «адам ҳам мен томонга силжишмайди, мен бориб ўша хумпар Ҳазратов билан кўришишим керак. Нега мен бу хумпарга қуллуқ қилишим керак? Камтарлик деган нарса ҳам жонимга тегди. Кимга камтарлик қилишни, кимга димоғдор бўлишликни билиш керак экан, ош-на! Илон захрининг фойдали томони бўлганидек, баъзан димоғдор бўлишлик ҳам керакка ўхшайди. Итга ҳам, битга ҳам камтар, одамохун бўлаверсанг, ўзингни ўзинг ҳақорат қилаётган бўларкансан. Ўша ифлос сени керилиб кетган, димоғдор деб орқангдан сўкса, бу яхши! Ўшаларнинг сўккани — мақталганинг. Сўкса — сўксин, майли, гуноҳинг тўкилади!

Қоражон Мингбоев кўз олдида ўша шахс гўдайиб турарди. Асабдан тишини тишига қўйиб, бошлиқлардан бирига яқин бориб, қўл бериб кўришгани, Ҳазратовнинг киборлик билан қўл узатганидан ранжиди. Нега мен у билан кўришдим? Мен нодонга шу иш керакмиди?

Уйга келгач, асаби бузилган Қоражоннинг уйқуси қочди. У анча вақтгача ухлолмай, у ёқдан-бу ёққа ағанаб ётди. Аллавақтдан сўнг валидол шимиб, қотиб ухлаб қолди. Эрта билан асаби анча пасайиб, яна одатдагидек қурилишга, тўғонга келди. Ҳазратовнинг кечаги қилиғини эслаб, Қоражоннинг сочи тикка бўларди. У Қоражон билан ёлғиз учрашганида яхши гаплашар, хушомад ҳам қилар, аммо кўпчилик ўртасида уни танимагандек миқ этмасди. Ҳатто у билан қуюқроқ мулоқотда ҳам бўлмасди. «Ҳей, хумпар, менга сенинг обрўинг керак эмас, муҳтожлик ерим йўқ. Гаплашадиган бўлсанг, одамга ўхшаб ҳамма вақт бир хил гаплаш-да! Сенинг обрўингга мен зор эмасман, сен ҳар қанча ариллаб-дариллаб юрмагин, барибир майда одамсан!.. Савлатга эмас, меҳнатга қараб баҳоланади. Сунъий обрў, маккорлик билан ўзига-ўзи таққан тақинчоқлар вафо қилмайди. Ўшанда арзимас кимса эканинг маълум бўлиб қолади. Сен топган шуҳрат тарих гўборлари остида қолиб кетади. Фирибгар ҳар қанча ўзини фил қилиб кўрсатмасин, келгусида бу «фил» сичқонга айланиб, қайси бир ковакда йўқ бўлиб кетади. Дунёда турли хил одамлар бор: бирини кўриб фикр қиласан, бирини кўриб шукур қиласан», — деди ўзига-ўзи Қоражон Мингбоев. Аммо Ёиқўргонга Сораркан, кўр бувиси унинг эшикдан кириб келаётга-

нини биларди. Қоражоннинг қадам ташлаши, нафас олиши ва умуман ҳовлига кириши биланоқ бу невараси Қоражон эканини, у келганини ҳаммадан аввал биларди. Лекин баъзи кўзи очиқлар шундоқ ёнида турсанг ҳам сени кўрмайди, балки кўришни истамайди.

Орадан уч-тўрт кун ўтгач, Тошкентда «Чорвоқ тўғони ўпирилиб кетибди, сув шаҳарга томон келяпти...» деган ваҳимали гап тарқалди. 1966 йилдаги zilзила ва томларини учуриб, дарахтларни синдирган 1967 йилдаги кучли бўрон каби табиий офатлар Тошкент аҳлини чўчитиб қўйгани сабаблими, «Чорвоқ тўғони ўпирилиб, сув уриб кетибди», деган ваҳима хабар шаҳарликларни таҳликага солди. Бундай бўлиши асло мумкин эмаслигини билувчи кишилар ҳам, бу гапни эшитган баъзи раҳбар шахслар ҳам у ёқ-бу ёққа қараб қолишди. Шу масалада бир неча телефонбозликлар ҳам бўлди. Бирорта раҳбарнинг телевизор орқали сўз айтишини ҳам кутишди. Бу гап Олой бозоридан бошланиб, бир неча кун ичида ҳамма ёққа тарқалди. «Чотқол ва Чимён тоғлари оралиғидаги ҳавзада, денгиз сатҳидан икки минг метр баландликдаги бир миллиард кубометр сув Чирчиқ воҳаси орқали Сирдарёга қараб югурса Тошкент қоладими! Ювиб, теп-текис қилиб кетиши ҳеч гап эмас!» — деди баъзи «зиёли» ваҳимачилар. «Қандайдир бир чет эл жосуси Чорвоқ қурилишига ишга жойлашиб олиб, тўғоннинг баъзи ерларини сифатсиз қилиб, динамит билан портлатиб юборибди. У қўлга тушибди...» — деб гап тарқатди олди-қочдини севадиган, жосуслар ҳақидаги киноларни кўравериб, жуда ҳам «ҳушёр» тортиб кетган баъзи кимсалар, «1941 йилда Самарқандда Амир Темур сағанаси очилиб, унинг жасади кўтарилди. Шу йили уруш бошланди. Боғистон қишлоғидаги Шайх Умар вале мақбараси, Хўжакентдаги азиз-авлиёлар жойи оёқ ости бўлди... Шу сабабли тўғон бузилиб, сув босиб кетибди...» — деди баъзи мутаассиб жоҳил кишилар...

Бу гапларни эшитган Амир Равнақ эрта билан югурганича Файзулла Аҳмедовичнинг уйига келди. Дўстининг қизларидан оталари бу яқин кунларда келмаганини, Чорвоқда эканини эшитиб, шу лаҳза машинада Чорвоққа жўнади. Йўлда икки кўзи Чирчиқ дарёсида бўлди. Дарё жуда хотиржам оқарди. Бирон ерда сув тошганини кўрмади. Ғизиллаганча икки соат йўл босиб, Хўжакентга етди. Бунда тўда

чинорлар остидаги тепаликдан икки тоғ оралигида қурилаётган тўғонга тикилди. Тўғон салобат билан қад кўтариб турибди. Унинг бирон ерида ўпирилган жойи кўринмайди. Бирон еридан сув тошиб тушаётгани ҳам йўқ. Улкан тўғон тепасида юк машиналари чумолидек ўрмалаб юрибди. Шоир кўзойнагини галстуги учи билан артиб, яна тикилди. Ҳамма ёқ жимжитлик. Чинор тагида дам олиб ўтирган шофёр йигитларга қаради. Осойишталик. Чой ичиб ўтирган икки норғул йигит ёнига бориб нафасини ростлаётган эди, улар чой узатишди. Амир Равнақ пиёлани олатуриб, улардан: «Тинчликми?» — деб сўради.

— Ҳа, тинчлик. Сиз ким бўласиз, муллака?

— Мен — мухбир, газета ходимиман. Тошкентда, тўғон ўпирилиб, сув тошиб кетибди, деган гап тарқалди. Шу ростми?

— Ана, тўғон турибди, — йигитлар кулишди, — тошкентликлар тоза ваҳима бўларкан-да, муллака...

— Э, азизларим, юрак олдириб қўйганмиз.

— Юзта бомба ташласа ҳам кор қилмайди! Бу тўғон эмас, тоғ! Бу тўғон мутлақо беҳавфу хатар!

Амири Равнақ анграйиб қолди. Сўнгра улар билан хайр-хўшлашиб, ўрнидан туриб машинасига ўтирибди, қурувчилар шаҳарчасига кириб келди. У тўппатўғри қурилиш бошқармасига бориб, иккинчи қаватга кўтарилди. Кадрлар бўлимининг мудирини ўз кабинетида ниманидир ёзиб ўтирганига кўзи тушди:

— Ассалому алайкум!

— Э, келсинлар, келсинлар! — Файзулла Аҳмедович дарҳол ўрнидан турди. Улар қучоқлашиб омонлашишди, — қайси шамол учирди? Қадамларига ҳасанот!

— Кўргим келди, азизим. Жим бўлиб кетдингиз? Бу ҳафта тушмадингиз чоғи? Тинчликми?

— Иш кўп бўлди.

— Ваҳима гаплар бор... — Амир Равнақ бир йўла Тошкентда тарқалган ҳамма гапни тўкиб-солди.

— Турган-битгани ёлғон! Булар уйдирма гаплар, — деди у кулиб. Лекин кўнглидан бундан бир ҳафта илгари тўртинчи стбор яқинида жиндак сув сирқигани, икки трубади пьезометр аппарати бундан кўрсатганини, дарҳол бу иш тузатилганини эслади, — тавба! Бу аримаган иш ҳам Тошкентга етиб борибди-да. Тўғонда бир озгина сув сирқиган эди. Е, тавба! Шунча ваҳима бўлибди-да!

— Ҳа, азизим, демак, бу ваҳиманинг тагида гап бор экан-да?! Демак, озгина бўлса ҳам тўғонда дарз бўлганми, бўлган. Тўғондан сирқиган икки томчи сув думалаб-думалаб Тошкентга дарё бўлиб етган. Тагида гап бор экан, дўстим. Халқ бир нарсани бекорга гапирмайди. Шамол бўлмаса теракнинг учи қимирламайди.

— Гапиришга арзимайдиган нарса. Бундақа ишлар кўп бўлиб туради.

— Катта жойдаги игнанинг учидек хато — эл ичига филдек бўлиб етади. Эҳтиёт бўлиш керак. Катта жойдаги хатонинг оқибати ёмон бўлади.

— Кўп ваҳима қилаверманг, дўстим! Ўзингиз ҳам тоза ваҳимачи бўлиб қолибсиз.

Бир муддатлик мулоқотдан кейин Музаффаров дўстини машинага ўтқазиб, тўғонга олиб келди. Бу ерда терлаб, тупроққа қоришиб ишлаётганларни кўришди. Шоир инженернинг «зиёли»дан кўра ҳам қора «ишчи»га яқинлашиб кетганини кўриб таажжубланди. «Ҳар қалай, инженер номингиз бор, галстук тақиш керак», деган сўзни ҳам айтмоқчи бўлди, аммо тилига чиқаролмади. Амир Равнақ билан Музаффаров шаҳардаги ваҳимали гапларни Қоражонга ҳам гапириб беришган эди, у тиззасига уриб, хахолаб кулди.

— Ер шарини Қуёш тортиб туради,— деди инженер Мингбоев кулгидан ўзини андак тийиб.— Шу ростми? Рост. Агар Ер бу тортиш қувватидан чиқиб кетса нима бўлади? Тамом! Тўғон ҳам шунақа! Ер ўз ўқидан чиқиб кетса, ўшандагина бу тўғон ёрилиб, сув тошиб кетади...

— Азизлар!— деди Музаффаров,— кечагина аллақандай комета Ерга қараб учиб келаётгани, агар у Тинч океанига тушса, ҳамма ёқни сув босиши, қиёматқойим бўлишини ваҳима қилишган эди. Америкада бу жуда ваҳима бўлган. Бу ваҳимадан кўп пул ишлаб олишган. Газеталарда ёзилган. Уша комета Ер тугул Ою Марсдан ҳам наридан ўтиб кетди.

— Ҳа, ишқилиб, ҳар қандай фалокат Еримизга яқинлашмай, Ой ва Марсдан ҳам нарироқдан ўтиб кетаверсин! Халқларимиз саломат бўлсин! Менга ўхшаган шоирларнинг китобхонлари кўпаяверсин!

— Бу янгича дуо,— деди Музаффаров Мингбоевга қараб,— дўстим олтмишдан ошганларидан кейин дуо-гўй бўлиб қолганлар.

Тўғон устида чақчақлашиб турган уч ошна ёнига прораб ҳам келиб қўшилди. Тошкентдаги ваҳима гапларни унга ҳам айтиб беришди. Аввал оғзини очиб, анграйиб қараб турган Никаноренко кейин кулди:

— Кўрдингизми, Мингбоев, бир кичик дарз шовқини гумбурлаб акси садо бериб, ўзимизга эшитилди. Бу гап Тошкентга қандай етиб борди экан-а?

— Қим тарқатди экан? — Мингбоев таажжубланди.

— Ўзингга эҳтиёт бўл, қўшнингни ўғри тутма, — деди Амир Равнақ.

— Э, бунақа гапларни ташийдиган кимсалар бор. Бир мансабдор ўзининг ишдан олиш-олинмаслигини билиш учун хотинини бозорга юборган экан, — деди Музаффаров, — фақат эҳтиёт бўлишимиз керак. Тарбияга муҳтож одамлар орамизда анча-мунча.

Қоражон Музаффаров билан Амир Равнақни машинага ўтказиб кузатгач, яна «БелАЗ»га ўтириб, карьерга кетди. Бу ерда бораётган ишни кўздан кечиргач, тўққизинчи стбор шахтага тушиб кетди. Барча аппаратлар нормал ишлаб турганини кўриб кўнгли тинчиди. Лекин орадан яна бирон соат ўтгач, диспетчерликдан тўғон устига чиққан Исаак Ратман Қоражоннинг қўли бўшагач, қурилиш бошлиғига телефон қоқишини сўради.

— Тинчликми? — сўради Қоражон хушфезъл Исаак Ратмандан.

— Безовта бўлманг. Фақат қўли бўшаганда телефон қилсин, дедилар. Назаримда, бирон хушхабар айти салар керак.

Пастдан чиққан «БелАЗ» тошини тўкиб, қайтиб кетаётганда Исаак Ратман ҳам у билан пастга тушиб кетди. Қўли бўшагач, Садовниковга телефон қоқди.

— Ишлар қалай, ўртоқ Мингбоев?

— Яхши, Георгий Исаевич!

— Янги гапдан хабарингиз борми?

— Қандай гап? Ҳеч нарсадан хабарим йўқ.

— Тошкентни сув босибди....

— Лаббай?

— Сиз қураётган тўғон бузилиб, бир миллиард кубометр сув Тошкентга югурибди. Мислсиз сел...

— Ваҳима қилманг, Георгий Исаевич!

— Менга Тошкентдан телефон қилишди. Мен тўғон устида ўтириб, буни кўрмай, сизлар қаёқдан билдинглар, дедим. Оғзига кучи етмаганларга ишонавера-сизларми, дедим! Буни қаранг!

— Ким телефон қилди?

— Ҳурматли ўртоқлардан бири...

— Георгий Исаевич, анави кунги «ЧП» бир-икки юмаланиб, пашшадан фил ясалган. Мен илгари иблису арвоқлар йўқ нарса, бу жаҳолатнинг кашфиёти, дердим. Мен материалистман, моддага ишонаман. Лекин иблис бор нарса эканини ҳаёт кўрсатяпти. Иблис бор, шу иблис бу ваҳимали гапни пойтахтга етказган. Иблис, эҳтимол, бизнинг орамизда юрибди. Биз уни кўролмаямиз, — у жўрттага «иблис» сўзини беш бор такрорлади. Ҳазратов доимо «ишлар беш» деган сўзни кўп такрорларди.

— Ҳиссиётга берилманг, Қоражон Мингбоевич! Оғир бўлинг. Жаҳлингиз чиққанда анави «БелАЗ» ҳайдайдиган азаматларга ўхшаб, «ҳе, онангни!» деб сўкингу бунақа қаттиқ гапирманг. Орамизда иблис йўқ! Ахир, сиз билан биз фронтни кўрганмиз, ҳалигдақанги сўкишларни ҳам эшитганмиз. Лекин иблис деманг, бундай кимса орамизда бўлишига ишонмайман!

— Жаҳлим чиқди-да! Уша куни ҳам айтаётган гапларига эътибор бердингизми?

— Ҳа.

— Ҳар қандай одамнинг ҳам жаҳли чиқади-да! Ахир, биз темирдан эмасмиз-ку, Георгий Исаевич!

— Тушунаман! Мингбоев, оғир бўлинг!

Қоражон Садовниковга ишларнинг бориши ҳақида, автогараждан беш киши ишга чиқмагани, бугун тўғонда атиги ўттиз бир машина ишлаётганини айтиб, гараж бошлиғини огоҳлантириб қўйишни илтимос қилди. Ошхонада овқатларнинг сифати пасайгани, бундан қурувчилар норозилигини ҳам қўшиб қўйди.

Қош қорайишига яқин чарчаб, уйга қайтаётган Қоражон Мингбоев шаҳарча кўчасида магазинчи Ирина билан учрашиб, жиндак шакаргуфторлик қилишди. Машинани тўхтатди. «ТТ» рулини ушлаб ўтирган Қоражоннинг лаблари ёрилиб, қошлари қурум босган, эгни-боши тупроқ, ниҳоятда чарчаган эди. Чандиқ юзида ҳам қандайдир паришонлик аломатлари зоҳир эди. Бошқалардек текис, чиройли бўлмаган, рўпарадан қараганда юзи йўлбарсларга ўхшаб кетадиган бу йигит қурилишдаги кўпчилик аёлларга унчалик хунук кўринмасди. Унинг ўз сўзлиги, мардлиги уларга ёқарди.

Ишдан чарчаб келиб, ёлғиз, каравотда чалқанча ётган Қоражон кўз олдида қора булутлар пайдо бўлди. Икки сўлақмон кафтини боши орқасига қўйиб, хаёлот дарёсига шўнғиди; шу ҳам ҳаёт бўлди-ю? Урушдан қайтиб келгач, юзимнинг чандиқлиги сабаб бўлиб, Холида менга тегмади. Уни бошқага узатиб юборишди. Наима масаласида янглишдим. Қирқдан ошиб, энди етдим, деганда Гулгуннинг ўқишга кетиши — омадсизлигимдан нишон! Мен истамаганим ҳолда ҳамон бўйдоқ, ҳамон яккаликда! Уруш менинг ҳуснимни эмас, омадимни ҳам юлиб олганга ўхшайди! Гап ҳуснда эмас, дейдилар. Ундоқ бўлса нега одамлар мендан қочади?! Ҳаммани тушунмаган, онгсиз, деб бўладими?! Гулгун Тошкентга қочди. Ҳа, худди шундай, қочди! У мендан ўзини четга тортяпти. Бунга ҳам «ҳусним» сабаб. Юрагидаги гапни менга бир-бири-мизнинг васлимизга тўймасдан ўқишда юрармиди? Тошкентда, Медицина институтида чиройли йигитлар кўп, дейишади, биронтаси илакишган бўлса-я!.. Биронтаси бу «кўзга яқин» жувоннинг бош-кўзини айлантирган бўлса нима бўлади?! Гулгуннинг соддадиллиги, ширин гап, хушомадга берилишдек ожиз томонини биламан. Қайси жувон хушомадни ёмон кўради?! Хотин зоти борки, бари ширин гап, эркалашни ёқтиради. Баъзи хотинлар мушук табиат — ширин сўз билан терисини силасангиз хуррак тортади...

Қоражон бирдан ёстиқдан бошини кўтарди. Ҳамон қора булутлар боши атрофида айланарди. Гуё Гулгун институт боғида қандайдир бир сўзамол, силлиқ йигит билан гаплашиб, чақчақлашиб кетаётгани кўзларига кўрингандай бўлди. Бундан бир неча йил аввал ҳомиладор бўлиб қолган студент қиз ўзини поезд тагига ташлагани, ҳиқилдоғидан бўғиб олиб кетилган бир шилдир «домла» суд бўлгани хаёлидан ўтди. Наҳотки, соддадил тоғ қизи Гулгун шундай ярамасларнинг қўлига тушиб кетса! Уша куни уни кўргани борганида аллақандай сахт-сумбати келишган силлиқ йигит дарахт соясида кузатиб тургандай бўлган эди... Қоражон жрагига шайтон васваса солиб, шубҳалари авж ола

бошлади. У турган ерида қора терга ботиб кетди. Бир дақиқадан кейин юрагини ўкинч музлатиб, севикли кишисидан ранжигандек бўлди.

Асаблари қақшаган Қоражон кейинги пайтларда арзимаган нарсадан ранжиб, кишиларга бақриб юборарди. Бу ҳолатни прораб Никаноренко сезиб, асабни эҳтиёт қилиш, майда-чуйдаларга хафа бўлмаслик кераклигини таъкидларди. Қурилишга Ҳазратов келгандан бошлаб Қоражоннинг бақриқ-чақриқлари кучайди. Аслида у жуда вазмин, унча-мунчага тажанг бўлмайдиган кимса эди. Ҳатто уни тепса-тебранмас дейишарди. Кейинги пайтларда «тепса-тебранмас»дан асар ҳам қолмади. Баъзилар, инженер Мингбоевнинг асабий бўлиб кетиши — фронтдаги оғир жангу ярадорлик оқибати, дейишарди. Илгарилари кўп ичиб юрган Мингбоев ўзини қўлга олди, иродасининг бақувватлигидан ичишни ташлади, десалар, баъзилар, уйланиб, бахтли бўлганидан, хотинининг яхшилигидан, дерди.

Бедаво дардга учраб, узоқ ётган бемор ўлимни кутади, бир неча тўлганув — азобдан кейин у иш ҳал бўлишини билади. Улим унинг наздида унча машаққатга ҳам ўхшамайди. Лекин, соғ-саломат, кучли, қувнаб юрган кимса учун ўлим ниҳоятда даҳшат. Кўзи кўриб турган бу ёруғ дунёдаги ҳамма нарса қадрли, улардан кечолмайди, барча мавжудот унинг учун абадул-абад, бу дунёда доимо чопқиллаб юрадигандек бўлади. Ҳа, ўлим соғларга даҳшатли... Мен омадсизлик касали билан ётган одамга ўхшайман, демак, мен кўникишим керак, қисматим шуми?! Мен қолган умримни ҳам яккаликда ўтказишим керакми?! Тунроқда якка ётадиган вақтлар ҳам келиб қолар! Ёки, Гулгун менинг олдимга бир боғ хашак ташлаб кетди-ми? Наҳотки, у шундай қилса?

Жасур эмас, қўрқоқ аввал ўлади! Бу гапни у фронтда ўз командирлари тилидан кўп бор эшитган эди. Каравотдан сапчиб турган Қоражон кийимини тўғрилаб, куннинг кеч бўлиб қолганига қарамай, ҳовлида турган машинасини гуриллатиб Тошкентга жўнаб қолди. Агар у бирор кимса билан дон олишганини ёки шунга яқинлашганини билса, тилка-пора қилиб ташламоқчи бўлди. Брезент этиги қўнжида ўткир чуст пичоғи борлигини ҳам ўйлаб қўйди. Э, худо, шарманда қилма! Агар у Гулгунни ўлдирадиган бўлса, ўша лаҳза ўзининг ҳам юрагига шу пичоқни санчади!

Шайтон васваса қиялпти, дерди у ўзига-ўзи тасалли бериб.

Машина тасмадек йўлда физиллаганча чошиб борарди. Соат саккизлардан ошиб, қош қорая бошлаган. Икки кўзи ёниб, рўпарадан келаётган машиналар ёнидан физиллаб, эпчиллик билан ўтиб кетарди. У баъзан тўғри йўлга чиққанида машина тезлигини тўқсон, юзга кўтарарди.

Шаҳарга етиб келганида соат ўнлардан ошган. Тезликни олтмишга олиб тушиб, бир неча светофорлар амрига итоат этиб, Музаффаровлар кўчасига кириб келди. Негадир унинг юраги бесаранжом, негадир бир шубҳаю васваса уни нотинч қилиб қийнарди. Машинани Музаффаровлар дарвозасидан анча нарида, қатор тераклар ёнида тўхтатиб, ўзи машинадан чиқдида, кўчанинг нариги томонидаги йўлқадан Файзулла Аҳмедович уйи томон юрди. Кўча томонга қараган деразалар чароғон, Қоражон кўчанинг нариги томонида қоронгида туриб, ёруғ деразаларга тикилди. Бу деразаларнинг иккитаси қизлар хонаси бўлиб, шу хонадонда унинг севгилиси Музаффаров қизлари билан бирга туради. Кўча жимжит. Узоқдан келаётган икки одам ўтиб кетгач, Қоражон кўчани кесиб ўтиб, дераза ёнига келди. Бир муддат у ёқ-бу ёққа аланглагач, бино пойдевори қиррасига оёғини қўйиб кўтарилдида, хонага қаради. Хона ичида Таманно ўз каравотида китоб ўқиб ётарди. Гулгун қани? Юраги яна дукдук уриб кетди. Қани у? Қоражон пойдевор қиррасидан ерга тушиб, яна у ёқ-бу ёққа аланглади. Ичкарига кирсамикан? Йўқ! Нима деб киради? Сендан шубҳаланиб, хавотир олиб келдим, дейдими! Тунда Чирчиқдан ҳовлиқиб келиш --- Файзулла Аҳмедович оиласида ёмон таассурот қолдирмайдими?! Кириш мумкин эмас! Бир лаҳзадан сўнг Қоражон ўша пойдевор қиррасига яна оёғини қўйиб, кўтарилиб, хонага мўралади. Хонада Гулгун пайдо бўлди. Унинг дугонасига чой қўйиб узатаётганига кўзи тушди. Хайрияг, у уйда экан. Қоражон бир муддат Гулгунга маҳлиё бўлиб тикилди — у атлас кўйлақда, оппоқ кўкси ярим очик, чой ҳўпларди. Қоражон ўзига-ўзи таскин берди. Кўриб қолмасликлари учун секин, эҳтиёткорлик билан пастга тушди. Нарироқда қандайдир бир кампир тикилиб турганини сезиб, ўзини дераза ёнидан нарироққа олди. Ёнидан сигарета чиқариб чекди. Шундан сўнг, бу ерда узоқ турмай, машинаси томон юрди,

Етиб бориб, кабинага кирганида бояги эшикдан чиқиб, шубҳали тикилган кампир ўғли ва яна бир йигит билан кўчага чиқиб, Музаффаровлар деразаси ёнига келиб, бир нимани тушунтирди. Бу йигитлардан бири Хайрушкага ўхшашиб кетарди. Улар ўғри келди хаёл қилиб, у ёқ-бу ёққа қарашаётганда, яна бир кори ҳол юз бермасин, деб Қоражон машинасини гуриллатиб юргизиб нариги кўчага кириб кетди. Озгина юриб, шоир Амир Равнақ дарвозаси олдида машинани тўхтатди-да, чиқа солиб қўнғироқни босди. Дарвоза қорнидаги эшикни очган шоир рўпарасида Қоражонни кўриб, ҳайрон бўлиб қолди.

— Э, келсинлар!

— Ассалому алайкум!

— Ваалейкум ассалом. Келсинлар! Қайси шамол учирди? — Амир Равнақ Қоражон билан эшик олдида омонлашди. У Ромен Ролланга ўхшаб бошига беретка кийиб олган эди, — ичкарига марҳамат, укажон!

— Мир ака, бугун сизникида қоламан.

— Албатта! Шу маҳалда Чирчиққа кетишингизга рухсат берармидим!

— Машинани ҳовлига олиб кириб қўяман.

— Марҳамат.

— Трестда мажлис бўлган эди, мажлис чўзилиб кетди. Ноинсофлар жуда узун гапиришади. Мажлис тугагач, тўппа-тўғри сизникига келавердим. Азизингизнинг аҳволлари яхши. Георгий Исаевич билан бирга кеча тўғонда бўлган эдилар. Анча гаплашдик. Сизни эсладик.

Шоир хурсанд бўлиб, дарвоза илгакларини очди. Қоражон машинасини ҳовлига киритиб қўйиб, Амир Равнақ билан бирга ичкари хонага кирди. Зероки, ошналарига муштоқ ўтирган шоирнинг кайфи чоғ бўлиб кетди.

— Бу — савқи табиий. Шу бугун хаёлимга божам билан сиз келувдингиз, буни қаранг, сизни кўрар эканман! Мажлисларингнинг чўзилиши бизга фойда бўлибди. Божамникига, келин ёнига кириб чиқдингизми?

— Йўқ.

— Эрта билан кирарсиз, майли.

Қоражон билан Амир Равнақ ярим тунгача суҳбатлашиб ўтиришди. Дастурхон ёзилди. Шоир унга янги ёзган шеърларидан ўқиб берди.

Эрта билан соат саккизда Қоражон отланиб, наридан-бери нонушта қилиб, кўчага чиқди. Узининг андак бетоқат, беҳаловат бўлаётганини шоирга сезди-масликка ҳаракат қиларди. Лекин Амир Равнақ инженернинг хаёли ўзида эмаслигини сезиб турарди. Келин билан ўрталарида гап ўтганмикан, деб ўйларди. Эрта билан Қоражоннинг соатига қараб, шошиб кўчага чиққанига ҳам таажжубланмади. Шоирнинг болалари отанинг имоси билан барвақт чой тайёрлаб беришди. Қоражон Амир Равнақ билан хайрлашиб, машинага ўтирди. Нариги кўчага ўтиб, Музаффаровлар дарвозасидан Гулгуннинг папка кўтариб чиқиб келишини бир муддат кутди. Лекин шўх Гулгундан дарак бўлмади. Ичкарига киришни негадир ўзига эп кўрмади. Ярим соатларча кутгандан сўнг, машинани гуриллатиб институтга жўнади. Ахир ёш йигитча ёки бўйдоқ бўлмаса-ю, ўз хотини билан «бекинмачоқ» ўйнаб юргани ўзига таъсир қилди. Ҳам кулди, ҳам ранжиди. Тавба, шу ҳам турмуш бўлдими-ю!

Ҳамма студентлар дарсга кириб кетганида Қоражон машинани кўчага қўйиб, институт ҳовлисига кирди. Аввал Гулгунга ўзини бу ерда изғиб юрганини сездирмай, уни кузатадиган бўлиб келган Қоражон негадир ҳозир уни кўргиси келиб қолди. Таъқиб йўқолиб, висол иштиёқи пайдо бўлди. У институт боғида, бир чеккада яшириниб туриб, кечиккан Гулгуннинг ҳовлиқиб ҳали замон келиб қолишини кутди. Йўқ, ундан дарак бўлмади. Қоражон секин-аста юриб, у ёқ-бу ёқларга кўз ташлади. Шундан сўнг, яна икки соат — катта танаффусгача кутишни дилидан ўтказди. Баъзан шундай кечикканида дўсти Никаноренко унинг йўқлигини асло билдирмасди. Кўнгли кенг, оқибатли Никаноренкога суянарди. Яна кўз олдига Гулгун келди, қандайдир шубҳаю васвасалар, қора булутлар дарду дунёсини қоплай бошлади. Гулгун илгаригидан ҳам чиройлироқ кийиниб, ясанадиган, ўзига қарайдиган бўлиб қолган. Хона ичида оппоқ кўксини очиб юриши, бу хонадонга ўрганиб қолаётгани ҳам юрагига шубҳа солди. У институт боғида, дарахтлар соясида унга ўзини кўрсатмай айланиб юрди. Катта танаффусга яқин четроқдаги бир дарахт остидаги скамейкада ҳозиргина киоскадан сотиб олган газеталарни ўқиб ўтирди. Танаффус қўнғироғи чалиниб, каттагина корпусдаги студентлар ҳовлига чиқиша бошлади. Катта боғ йўллари, майдончалар қиз

Йигитларга тўлди. Лекин Гулгун кўринмайди. Орадан бир муддат ўтгач, эшикдан отилиб чиққан Гулгун юзини газета билан бекитиб ўтирган Қоражон ёнига келиб, юзига тутиб турган газетасини тортиб олди.

— Салом, жаноб! Хуш келибсиз! Ҳозир келдингизми?

— Ҳа. Мени қаёқдан кўрдингиз?

— Ҳозир бир дугонам кириб айтди. Югурдим. Мен аудиторияда ўтирган эдим. Уртогингиз келиб кутиб ўтирибди, нега чиқмаяпсиз, деди.

— Мен сизни катта танаффусда учратиб, кўриб кетай, дедим. Трестда мажлис бор эди...

— Соат нечада?

— Ҳозир бораман. Ўн иккида... — бу ёлгон гапни Қоражон бўшашиб гапирди. Гулгун бу гапга ишонди, лекин бўшашиброқ гапиргани, умуман, телефон қилмай келгани ва бунинг устига келиб скамейкада яшириниб ўтиргани уни ўйлатиб қўйди. У эркаланиб, эри қўлидан тортиб, ўрnidан тургазди.

— Тинчликми? Ҳамма тинчми? Ҳеч ким касал эмасми? Ўзингиз қалайсиз? Шанба кунингизга бормоқчи эдим. Қишлоққа бориб, опамларни, адамларни ҳам кўриб келмоқчи эдим... Ишлар қалай?

— Яхши.

— Кенгроқ гапириб беринг! Битта «яхши» дегандан ҳеч нарса тушунмаяпман! Нега гапиргингиз келмаяпти?

— Ҳозир қўнғироқ чалинади. Узоқ гапиришга имконият йўқ.

— Кейинги икки соатга кирмайман! Лотин тили... Жуда зерикарли дарс. Улиб кетган бир тилни ўртади.

— Сиз бошқа вақтда ҳам дарслардан қочиб юрасизми?

Гулгун бу кинояли гапни эшитиб, юриб кетаётган жойида тўхтаб, Қоражонга ялт этиб қаради. Унинг қўлларидан ушлаб, елкасига бошини қўйди.

— Акажон, нима гап?

— Ҳеч гап. Ҳазил...

— Мен бу ерда ўқигим келмаяпти! Қишлоққа кетаман! Музаффаровларнинг уйи ҳам ёқмаяпти! Таманно турткиляяпти! Жуда қийналиб кетдим! Менга ўхшаганлар учун Тошкентга келиб ўқиш қийин экан! Пайқамаган эканман. Бўлди, мен кетаман!

— Чидаш керак, қийинчиликлар бўлади, деб айтган эдик-ку.

Ўзининг очилиб-сочилиб гапирмаётганидан, қандайдир дилжирлик бўлаётганидан Қоражон хижолат бўлди. Рашку шубҳалар эҳтимол бекордир. Тўнглик қилиб гапирмаётганим, балки зулмдир. Бесабаб киши дилига озор бериш яхши эмас, деди у ўзига-ўзи. Гулгунни кўриши билан кечадан бери дарду фикрини қоплаган қора булутлар тарқаб кета бошлади. Эрта билан Гулгуннинг шошиб, нонушта қилмаслигини билиб институтга яқин, кўча юзидаги миллий ошхонага олиб кирди. Хотини яхши кўрадиган уйғурча чўзма лағмон буюрди. Овқат тепасида уни эркалади, жуда ҳам соғинганидан бу ерларда изғиб юргани ва ҳатто кеча тунда келиб, деразага чиқиб, унинг чой дамлаб келганини кўргани, шоир аканикида тунаганигача — барини гапириб берди. Бу гапларни эшитган Гулгун ҳангу манг бўлиб қолди. Эрининг ғоятда яхши кўриб, негадир қизганиб, тунлари бу ерларда изғиб юрганига ҳайрон бўлди. Гулгуннинг кўзларига Қоражон яна юз чандон бебаҳо кўриниб кетди.

— Жиннисиз! Сиз мени билмайсиз?!

— Биламиз.

— Билсангиз?

— Биламиз, лекин текширамиз, яхши кўра-
миз...

Гулгун бирдан қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди. Қоражоннинг бир кичик болага ўхшаб югуриб, пойинтар-сойинтар гаплар гапириши унга жуда ёқиб, нашта қиларди. У эрига меҳр билан тикилиб, қоши устига қўнган қурумни нозик қўллари билан артиб қўйди. Ёқаларини тўғрилади. Кўйлаги кир бўлиб кетганини ҳам фаҳмлади. Шанба куни эрта билан автобусга чиқишини, соат ўн-ўн бирларга Чорвоққа етиб боришини, йиғилиб қолган кирларининг ҳаммасини ювиб, тартибга солиб келишини айтди. Уч кун кўрмай қолса мана шунақа хархаша қила бошлашини ўйлаб, ичдан кулди. Ҳа, худди шундай эди — айниқса, кейинги пайтларда Қоражон рашкнинг ёнар тоғлари, ўкинчининг муз қатламлари орасига тушиб қолгандек, дам қовурилар, дам музлар, қалби васвасага тушарди. Гулгунни ниҳоятда қизганарди...

УЧИНЧИ ҚИСМ

XXIV боб

ЙУЛВАРСДА ҚИРҚ ИГИТ ЮРАГИ БОР...

Январь ойи бошларида озгина қор ёгди. Ундан кейин ёғин-сочин бўлмай, қорасовуқ маҳкам ушлаб турди. Изгирин юзга урилиб ачиштирар, қулоқларни тишлар, бир лаҳза туриб қолсангиз, оёқлардан зах ўтиб кетарди. Синоптикларнинг хабар беришича, Шимолий Қутбдан келаётган совуқ оқим Урал тоғларининг шарқи, Олтой ва Қозоғистон ерлари оша Урта Осиё устидан ўтар эмиш. Тўғон тепасида турган одам Чотқол дарасидан чиқаётган кучли шамолга бардош бериши анча маҳол эди. Лекин Қоражон, Никаноренко, Абдуманнопу Ивановлар бунга ўрганиб кетишган. Бошларидаги қулоқчинни ҳам келиштириб боғлаб олишмаган, икки ёни қуённинг қулоқларига ўхшаб икки томонга қийшайиб, очилиб ётарди. Баландликдан қараган киши узоқда, қурувчилар шаҳарчасидаги мўрилардан чиқаётган оппоқ буғ ҳавога сингишмай, қотиб қолгандай осилиб турганини кўради. Пастда, гараж ҳовлисида эски резинка ғилдирак ёқишар, унинг қорамтир дуди ҳам осмонда қимирламай муаллақ турарди. Ҳавонинг қаттиқ совуқлигига қарамай, тўғон устида ҳам, пастдаги ГЭС қурилишида, цемент-бетон заводида — ҳамма ерда қизгин иш кетарди. Баъзи участкалар суткасига доимий, уч смена ишларди. Машинада ишлайдиганлар айниқса оёқларини иссиқ тутишади, тепада — тўғон устида ишлаётганлар физгизонга бардош бермоқ учун иссиқ қулоқчин кийиб, жун шарф билан бўйинларини ўраб олишарди. Ишнинг оғирлиги, қорасовуқ кишиларни асло чўчитмайди. Улар иссиқ уйда чўт қоқиб ўтириш ёки эрта билан бемалол соқол қириб, илиқ хвой ваннага тушиб, сўнг энгил машинада ишга келиб, озода кабинетда одамлар билан баҳс қилиш, гапдан қўли бўшагач, суратли журналларни варақлаб ўтиришни кўзлашган эмас. Бу ер-

да тупроққа беланиб, моторлар гуриллаши ичида, баъзан лойга ботиб, баъзан совқотиб, устма-уст сигарета чекиб, терлаб ишлашни олдиндан билиб келишган. Техника ҳар қанча ўсса ҳам, ҳатто катта заводларда, қуюв цехларида ҳамма иш автоматлар билан бажарилганда ҳам барибир ишчи ёки қурувчи терлаши, юз-қўллари мой бўлиши аниқ. «Буни ҳаёт кўрсатяпти, — дерди баъзида оёгига кирза этик кийиб олиб, тўғон тепасида юрган академиянинг мухбир аъзоси, инженер Файзулла Аҳмедович Музаффаров. — Тўғри, электростанция фойдаланишга топширилгач, бошқариш пультадаги ўртоқ галстук тақиб, оқ кўйлақда озода бўлиб ўтириши мумкин. Агар киши танига чангчунг, лой ва қорамой тегмаса, мазут ёки бензин дудини ютмаса, кўз ўта ёруғликни ҳам, қоронгиликни ҳам кўрмаса, қорни доимо сариёғу ширинликдан бўшамаса, лойни қўлқоп билан ушласа, бундай одамлар ё фариштага айланади, ёки рак бўлади! Бундай одамлардан фақат қўланса ҳид келади.

Ишлайдиган одамдан ўзи бажарадиган ишининг ҳиди келгани маъқул. Бўёқчидан бўёқ, новвойдан ун, тракторчидан қорамой, деҳқондан тупроқ ҳиди келади». Унинг ўзи қавима иссиқ фуфайка, бошига барра қалпоғини кийиб, ёши кетиб қолганига қарамай, тўғон тепасига пиёда чиқарди. Врачлар унга иложи бўлса доимо пиёда юринг, деб маслаҳат беришганди. Доимо қурилишларда юрган, иши ҳаракат талаб қилган Файзулла Аҳмедовичнинг ўз таъбирича, «пенсия қатламида» ётмай, инженер Мингбоевнинг доно таклифи билан Чорвоққа келиши унинг ҳаётини қайтариб бергандек бўлибди. Кипригига дала қуруми қўниб ёки мойга беланиб ишлаш, кейин яхшилаб душ олиш, ундан кейин чарчаб, иштаҳа билан овқат ейиш... булар кекса инженерга жуда ёқарди. Унинг мижози шуни талаб қилгани учун ҳам у Бошқармада, иссиқ кабинетда кўп ўтиравермай, иш қизиган жойга кетарди. Садовников ҳам, бошқалар ҳам кадрлар бўлими мудири вазифасида ишлаётган кекса инженерни Бошқармада қадалиб ўтиришга мажбур қилишмасди. Иван Иванович Шишкинни ҳам кўп вақт кабинетдан топишолмасди. Қорасовуқда тўғон тепасида юриб, тупроқ зичлиги — шиббаланишнинг лаборатория анализини кўздан кечираётган Музаффаров кўзи массанинг зичлигида эди-ю, ёнида чўққайиб ўтирган Қоражон билан Никаноренкога ўзининг икки юзи қи-

зараётгани, кеча ойнага қараб, анча ранги кириб қолганини пайқаганини гапирарди. Анчадан кейин суҳба мавзуи бевосита ишга ўтди.

Баъзи кунлари эрта билан туман тушарди; пастдан майда шағал-қум, ундан наридан — харсанг тош карьерларидан юк ортилган оғир машиналар тоғ йўлидан илон изи кўтарилиб, ундан тўғоннинг бел қисмига ўтарди. Бир юз олтмиш метрча кўтарилган тўғон белидаги машина йўли ҳам уч буралиб, кейин тепага чиқарди. Бу йўлларнинг бурилишидаги ваҳимали қияликдан қатнайвериб ўрганиб қолган шофёрларга билинмас, янги келганларнинг юраги дирилларди. Йўл яхмалак бўлиб қолган, бунинг устига эрталабки туман ишга ҳалақит берарди. Йўлларга қум сепилган, ҳар юз метрга ёқиб қўйилган чироқлар юлдузга ўхшаб милтираб турарди. Лекин, ҳар қалай, бу йўлдан баланд тўғон тепасига кўтарилиш тажрибали кишилар учун ҳам анча ваҳимали эди. Бундан бошқа йўл йўқ, илож ҳам йўқ. Нариги томонда буюк Чотқол косасида зилол сув лимиллаб турарди. Бу косанинг бир томонини инсон ўз қўли билан кўтарарди. Бу улкан тўғонни қурувчилар жуда оддийгина, «СУ-2» деб қўя қолишарди.

Тўққизинчи январь куни майда харсанг тош ортиб, тўғон устига кўтарилаётган «БелАЗ» машинасининг тормози ушламадими, қия, тор йўлда тойиб, юз қирқ метрча баландликдан коптокдек думалаб кетди. «БелАЗ» пастдаги диспетчерлар ва ГЭС ишчилари, араматурачилар кўзи олдида пастга тушгунга қадар мажақланиб, гилдираклари сочилиб, парча-парча бўлиб кетди. Лабораторияда деразадан қараб турган Галина қўллари билан кўзини бекитди. Унинг ранги ўчиб, юраги ёмон бўлиб, ўтириб қолди. Юмалаб кетаётган машинани ҳеч ким тўхтатиб қололмасди. Диспетчерлик олдида лойиҳани кўриб турган Қоражон Мингбоев билан Никаноренко ҳам турган жойларида қотиб қолишди. Кутилмаган фожиа баданни жимирлаштириб юборди; яқинда ишга келган шофёрлардан иккитасига «БелАЗ» берилган эди. Бу қулаган шуларнинг бири. Қоражон билан Никаноренко ўша томонга югуришди. Ёшгина шофёр йигит кабинада қонига бўялиб ётарди... Йигитчанинг фамилияси Раҳимжонов бўлиб, исмини ҳали яхши билишмасди.

Бундан илгари карьердаги портлатишда ҳам бир киши фожиали ўлган эди. Кузда туннель қазилган-

лар ичида ҳам шундай фалокат юз берди, эҳтиётсизлик натижасида газ чиқиб кетиб, икки киши туннель ичида димиқиб ўлиб қолган эди... Юқорида ишлаётган «ЭГК — 3696» экскаватори машинистлари Карнаухов, Колбасин, бульдозерчи Половцев, Сладков, Мансуровлар ҳам машинани қўйиб, пастга югуришди. Бундай воқеалар кейинги пайтда деярли йўқ бўлиб кетган эди-ку! Нима бўлди? Садовников ҳам, Шишкин ҳам югурганча Бошқармадан чиқиб, тўғри келган машинага ўтириб, тўғонга келишди. Тез ёрдам машинасининг ҳам кераги бўлмади. Фожиани эшитиб, бу ерда пайдо бўлган Ҳазратов негадир участка бошлиғи билан саломлашмай, катталар атрофида ўралашарди. Ачиниб, СУ-2 да шундай фожиали ҳодисалар кўп бўлаётганидан ранжигандек бўлиб, бурнини жийирарди. Чорвоқда иш охирлашиб қолгани, навбатдаги Хўжакент ГЭС қурилиши бошланишидан аввал қурувчиларнинг катта бир гуруҳи орден ва медаллар билан мукофотланармиш деган гап Ҳазратовга тинчлик бермасди. У «ош дамланганда» ҳозир бўлишни яхши кўрарди. Наманганда облводстрой системасида ишлаб юрган кезларида кимнингдир қўллаб-қувватлаши орқасида Чортоқ сув омбори қурилишига бошлиқ бўлиб борди. Бўйи паст бўлса ҳам эни узун тўғонни «ҳа бўл, ҳа бўл» билан тез муддатда тугаллашга муваффақ бўлди. Республика сув хўжалиги ходимларини мукофотлашда яна кимнингдир қўллаб-қувватлаши орқасида у орден олди. Оғзи чучиб, мазахўракка ўрганган Қиёмхўжа Миёнхўжаевич Ҳазратов бу ерда Қоражон Мингбоев бажараётган вазифага зимдан кўз олайтира бошлади. Чунки СУ-2, яъни тўғон катта қурилиш комплексининг асосий учаткаларидан бири эди. Бу участка бошлиғи мукофот рўйхатларидан четда қолмаслиги «аксиома» эканини биларди. У машинада тўғонга кетаётганида, тўғон эмас, унинг кўзларига Меҳнат Қизил Байроқ ордени ярқираб кўриниб турарди. Нега энди шу орденни бир қишлоқи олиб кетсин! Агар бу мукофотни ҳам ўзи қоқиб олса, кўксига битта эмас, иккита орден ярқирайди. Шу сабабли у кейинги пайтларда Ишларбекка ўхшаган ўз гумашталарига, коньякка зўр бер, ичкиликка ружу қиладиган бошлиқлардан арақни аямай, қуявер, деб тайинлади.

Инженер Ҳазратов фожиа содир бўлган жойда, шофёр йиғит жасади тепасида бошини сарак-сарак қиларди. Садовниковнинг қулоғига яқин бориб: «Участка

бошлиғи одамларни аямаяпти, бу ҳолда бизга юқори партия ташкилотларидан гап тегиб қолади...» — деди.

Раҳимжонов хумсонлик йигит экан, хабар топган ота-она, оға-инилари оҳ-воҳ қилишиб, жасадни қишлоққа олиб кетишди. Эртасига эрта билан марҳумни ҳамқишлоқлари елкада кўтариб, Угом дарёси бўйидаги Севар ота қабристонига қўйишди. Жанозада қурилишдан келган Қоражон Мингбоев, Никаноренко, Шишкин, Абдуманноплар ҳам қатнашишди.

Эртасига эрта билан Чорвоққа яна қуюқ туман тушди. Совуқ унча қаттиқ бўлмагани билан ер тайгончоқ эди. Тўғонга кўтариладиган йўлларга яна қум сепишди, яна электр чироқлар туман ичида йилтиради. Кечаги фожиа «БелАЗ» ҳайдовчиларини чўчитиб қўйди. Айланма йўлда биронта ҳам машина кўринмасди. Баъзилар куннинг ўрталаригача ишни тўхта-тиб туришни маслаҳат беришди. Ҳазратов ҳам шуни таклиф этди. Бу қиш ойларида об-ҳаво шароитига қараб бир сменада ишлаш деган сўз эди. Бу аҳволда тўғон қурилишида иш графиги бузилади. Белгиланган план бажарилмай қолади. Парторг ва прораб билан маслаҳатлашган Қоражон бунга асло йўл қўйиб бўлмаслигини, фожиа фақат уқувсизлик, эҳтиётсизлик орқасида юз берганини эрталаб тўғон устида тўпланган қурувчиларга гапирди. Тўхтаб ётган «МАЗ» ва бульдозерлар ёнида чўнқайиб ўтирганлар ва машинасини пастга — карьерда қолдирган шофёрлар сигарета чекишарди. Уларнинг кўпчилиги Ҳазратов айтгандек, куннинг иккинчи ярмида ишлашга мойил эди. Негадир баъзи кишилар баландга айланма йўл орқали кўтарилишдан қўрқиб қолишганди.

— Биз ишни вақтинчалик бўлса ҳам тўхтатолмай-миз! — деди участка бошлиғи Мингбоев, — бу ерда ҳеч қандай қўрқинчли нарса йўқ!

Ўтирганлардан кимдир кулди-да, шеригига имо қилиб: «Анавининг гапига қаранглар... биз бола-чақали одаммиз...» — деб пичирлаб қўйди.

Мингбоев йигитлардан бирини имлаб, у билан пастга тушиб кетди. Ўтирган одамлар уларга қараб қолишди. Смирнов деган бу йигит Мингбоев билан бошқаларга қараганда қадрдонроқ эди: унинг партия номзодлигига ўтишига Қоражон кафолат берган эди. Улар пастга тушгач, Смирнов ҳайдайдиган «БелАЗ»га экскаватор майда харсанг тўлдирди, кабинага Қоражон

чиқди. У атай Смирновни шу ерда қолдирди. Тепала ўтирганлар ўрниларидан туриб, тўғон ёқасига келишди. Пастда «БелАЗ» мотори гуриллаб, олдинги икки чироғи ёниб, йўлга тушди. Улар машина тор йўлда келаётганини ғира-шира кўриб туришарди. Ҳамма, Мингбоев Смирновни мажбур қилиб ишга солди, деган хаёлда эди. «БелАЗ» вағиллаб кучанганича шиддат билан кўтарилиб, фожиа юз берган жойдан ҳам эсон-омон ўтиб, юқорига чиқиб келди. Уша «ажал нуқтаси»дан ўтаётганда баъзиларнинг юраги шигиллади. Лекин машина илгаригидай салобат билан ўтиб, тўғон устига чиқди, бульдозерлар ёнига келиб, устидаги қум, майда харсанглари тўкди. «Молодец Смирнов!» — деб машина ёнига борганлар кабинада, рулда участка бошлиғи инженер Мингбоев ўтиганини кўришиб, индамай қолишди. Қоражон Мингбоев Никаноренкодан бир дона сигарета сўраб олди-да, уни тутатиб, индамай яна пастга тушиб кетди. У иккинчи бор ҳам жуда бошиқлик билан машинани тўғон тепасига олиб чиқиб харсангни тўкди. «БелАЗ» учинчи бор вағиллаб чиқиб келгач, энди бу сафар Смирновнинг ўзи ўтирибди, дейишган эди, бу сафар ҳам рулда Мингбоев экан. Шунда «БелАЗ» ҳайдайдиганлардан бири лабидаги сигаретасини ташлаб, Мингбоевга гап қотди: «Бўлди, бас! Уртоқ Мингбоев, тушунарли!» — деди-да, пастга тушиб кетди. Орадан ўн беш минутча ўтгач, у ҳам машинасини вағиллатиб олиб тепага чиқди. Лекин у жуда эҳтиёткорлик билан секин-аста моторга куч бериб келаётгани сезилиб турарди. Ундан кейин Смирнов ҳам Мингбоевдан рулни олиб, машинасини ҳайдай бошлади. Бошқалар ҳам пастга тушиб, ўз машиналарига ўтиришди. Уларнинг машиналари ҳам илон изи йўлда ўрмалай бошлади. Уша «ажал нуқтаси»га келганда ҳамманинг юраги дук-дук урарди. «Юришни билмаган киши учун ҳамма ер хавфли, ҳам эҳтиёт, ҳам дадил бўлиш керак», — деди Қоражон. «Шерда қирқ йигит қуввати бўлармиш, йўлбарсда қирқ йигит юраги бўлармиш», — деди Файзулла Аҳмедович шу куни Иван Шишкин билан тўғонга кўтариладиган айланма йўлдан пиёда юриб. Улар юқорига кўтарилишгач, ўша фалокат юз берган жойни обдан кўздан кечиришди. Бошқа ерларни ҳам кўриб, фожиага сабаб топиша олмади. «Фалокат баъзан оёқ оснида бўлади», — дейишди улар бош қимирлатиб, ачиhib.

ТАБИАТ ТАСВИРИ

Куз.

Чимёндан то Нанайгача икки дарё ва етти довон ошасиз. Бу йўлларда юрмабсиз, дунёга келмабсиз! Майса-гиёҳлар, ясси қирлардаги пичанзорлар ҳиди димоғингизга урилади, қора чигирткалар хониши жонга ором бағишлайди. Адир гиёҳлари қуёшдан тушаётган нур қуюнида барқ уриб сизга юз тутади. Бир томонда баҳайбат тоғ чўққилари; филсимон қора ва қўнғир харсанг тошлар табиат қиличи-ла кесилган қатламлар аро асрий уйқуда — шу улкан тошлар орасидан шилдираб булоқ сувлари оқиб ётибди. Улар пастликда тошларни тошларга уриб, айқириб оқаётган асов дарё — Чотқолга томон югуришади. Шу кичик, аммо шўх мингларча ирмоқларнинг феълу ғайрати сабабмикан, узоқ Бештар томонлардан дам у қояга, дам бу қояга ўзини уриб, тоғларни қулатиб, тошларни юмалатиб келаётган Чотқол то бунга етиб келгунча тоза ҳунар кўрсатади. Пишиб, тобланиб, маъдан-тузлардан таъм олиб етилган бу сувдан бир пиёла ичиш магиз-мағизингизга ҳузур бағишлайди. Бир пиёла қимизу бир пиёла Чотқол сувини тутинг, қани, қайси бирини ичасиз? Шу қимизнинг ҳам, шу гиёҳу меваларнинг ҳам онаси Чотқол сувидир... Бир муддатдан сўнг сиз баландликка кўтариласиз — чап томонда, каттакон бир чинни косада зилол кўл кўзга ташланади. Бу ойнадек тиниқ, шаффоф кўлни кафтингизда тутиб, симиргингиз келади. Унг томон яна ҳам баланд тоғлар — тошкентликлар узоқдан Бешиктоғ деб атаса бу ерликлар Обиқашқа деб атайдиган, баланд елкасида фақат кийиклару қоплонларгина юра оладиган бу тоғ чўққилари осмон гумбазига бигиздек кириб кетган. Юқориликка кўтарилишингиз билан ер куррасининг энг баланд нуқтасида тургандай бўласиз, пастда тоғу тош, дарёю денгиз, ям-яшил қирлар, ер юзининг ҳамма ёғи кўрингандай бўлади. Пастда, водий ичида учиб юрган қушларга кўзингиз тушади. Ернинг айланаётганини ҳам, бу буюк курра қачонлардир қуёшдан узилиб тушганини, фалак жисмлари ичида энг гўзали ер эканини ҳам кўргандек бўласиз. Сиз бу баландликда тунда бўлинг; шундоқ кўл узатиб юлдузларни узиб олгандек бўласиз. Ун беш кунлик ойга бир сакраб чи-

қиб олиш бу ердан ҳеч гап эмас. Коинот — буюк бўшлиқ ичида гавҳартошлар сочилиб ётибди. Шундоқ бир ажойибот, коинот гўзаллигини томоша қилиш учун кўзлар яратилганидан хурсанд бўласиз, агар инсон бўлмаганида, жониворлар бўлмаганида уларни ким кўрарди. Бебаҳо кўз қорачиғини мана шундоқ гўзалликни кўрмоқ учун яратилганлигига шак келтирмайсиз. Бутун бир коинот шу кўз қорачиғига жо бўлади. Бу ерларнинг бир соати бир кунга, бир куни бир йилга тенг — бир ҳафта ҳузур қилиб юрган кимса етти ёш яшаради...

Бу бобнинг романга ҳеч дахли йўқ, дейди албатта бир адабий танқидчи, мутлақо қисқартириб ташлаш керак! Йўқ! Сизга қолса тошдан тошга урилиб, буралиб оқайтган сойларнинг ҳам четини суваб, «қоидангиз»га тўғрилайсиз. Серқирра чўққиларни, тепаликларни рандалайсиз. Боғистон, Хумсонун Сижжак каби қишлоқларни қисқартириб ташлайсиз. Биргина Наволисой тасвирига умр бағишласа арзийди. Хўжакентдаги минг ёшли чинорларни олинг, сиз чинору сойлар, табиатимиз гўзаллигини сеза олмасангиз, бундай завқу муҳаббатдан маҳрум бўлсангиз, мен нима қилай! Бу манзаралар одамлар учун жуда керак!

Куз бунда баҳордан аъло. Тўғри, бошқа жойлардан кўра бу ерда эртaroқ совуқ тушади. Мевалар бешўн кун кейинроқ етилади. Еттинчи ноябрга қолмай узум, нок шундоқ шира тортадики, асал билан ҳусайнини бир-биридан ажрата олмайсиз. Эрта билан мактабга кетаётган болалар папкасига дўппайтириб бир дона чойдиш ноку бир бурда нон солиб олади ва «озуқли от ҳоримас» бўлади-қўяди. Ёз бўйи кўм-кўк бўлиб турган ўрик барглари куз кириши билан ҳаммадан аввал қизариб, ўрикзорлар камалакдай товланади. Куз — қушларнинг тўдаланиш, гала-гала бўлиб учиб пайти, ҳамма қушлар бу йил очган жўжалари билан галага қўшиладилар... Гуриллаб учиб, донлаш, водий узра чарх уриш, булар куз базмидир. Чотқол тизма тоғларида ҳали унча ўрганилмаган, дунёнинг бошқа ҳеч ерида учрамайдиган суғур¹ деган жонивор

¹ Суғур (сурок мензбира) — ноёб жонивор. Бизнинг ердан бошқа ҳеч ерда йўқ. У Ғарбий Тянь-Шань, Олатовнинг Талас томони, Чотқол, Қурама, Писком, Уғом ва Бойсун тоғларида учрайди.

ҳам яшайди, бунӣ айтишдан мурод, Чотқол тоғлари бағрида оҳудан йўлбарсгача, читтакдан бургутгача — бари бор...

Келаси ҳафта шанба кунӣ телефонда ваъдалашганларига кўра Қоражон ўз машинасида шаҳарга тушиб, тўғри институтга борди. Гулгуннинг ўқишдан чиқшини пойлаб, кўча четида, машинасида газета ўқиб ўтирди.

Бундан бир ҳафта илгари уларнинг тўйлари бўлиб ўтди. Тўй икки ерда — аввал Сижжакда, кейин Ёнқўрғонда бўлди. Милтиқбой ака эрта билан элга ош берди, кечқурун базм бўлди. Эртасига Қоражонлар ҳовлисида тўй давом этди. Бир ҳафтагача ўқишдан рухсат олган Гулгун, тўйлар ўтиб кетгач, яна Тошкентга келиб, ўқиш билан банд бўлиб кетди. Қоражон ҳам, Тошкентга кўпроқ қатнасам қатнарман, ишқилиб, институтни тугатиб олсин, дерди...

Бирон соатлардан кейин институт боғи студентларга тўлиб кетганини, аудиториялардан чиққан йигит-қизлар дарвоза томон оқиб келаётганини кўрди. Бир тўда замонавий кийинган, гўзал қизлар тўпи ичида Гулгун ҳам келарди. Унга кўзи тушиши билан Қоражоннинг юраги беихтиёр орзиқиб, гурс-гурс ура бошлади. Гулгун тамоман ўзгарган, сочини қоши устигача тушириб қирқиб, орқага битта қилиб ташлаб олган. Бу Таманнонинг таъсири, деди у. Кўзида офтобдан сақланиш учун доира шаклидаги сурма ранг кўзойнак, устида енгсиз, қўнғир кофта ва тиззаси кўзига етадиган юбка... у бинойидек «модница» бўлиб олибди. Атрофидаги дугоналари ҳам ундан қолишмас, ёш, гўзал қизлар чуғурлашиб келиб мороженое олишди. Уларнинг атрофида сояда ўсган пиёздек новча, овозлари дўриллаган йигитчалар ҳам ўралашиб, қовушмаган саволлар бериб гап ташлашар, ёқимсиз хушомад кўрсатишарди. Қоражон машинада уларни кузатиб ўтирди. Елкасига сумкасини осиб олган Гулгун қўлидаги мороженоени ялар эди-ю, кўзи олмакесақ терарди. У шу атрофда «инженер» машинада кутиб турганини билар, лекин уни тополмай атрофга олазарак бўларди. Чуғурлашиб мороженое ялаётган студент қизлар бир муддат институт боғида тарқалишмай туришди. Гулгун улардан ажралмади. Аллақандай бир «муҳим» гапни муҳокама қилишарди. Орачора Гулгун орқасига қайрилиб қараб қўярди.

Ниҳоятда чиройли бўлиб, очилиб кетган шу гўзал қиз ўзининг хотини эканлигидан Қоражон завқланарди. Қизлар тўдасига суқилиб кирмоқчи бўлаётган студент йигитлардан қизганарди ҳам. Студент ёшда қайси қиз хунук? Студентлик — олтин давр, бу ёшда қизларнинг бари гўзал ва доно, жамиятнинг «илғор» ва «идрокли» кишиларидир. Студентларни янги маънодаги валиаҳд деса ҳам жоиз, чунки мамлакатнинг келгуси алломалари, келгуси президенти ҳам эҳтимол шулар ичидадир...

Гулгун қизлар тўпи ичида атрофга олазарак бўлавергач, Қоражон машинасини дарвозага яқинроқ, қизлар тўпи рўпарасига олиб келди. «ТТ»га кўзи тушган Гулгун дарҳол дугоналарига қўли билан «хайр!» ишорасини қилиб, машина томон югурди. Қизлар беихтиёр унинг орқасидан тикилиб қараб қолишди. Машинага чиқиб олган Гулгун яна ўз дугоналарига узоқдан қўл қимирлатиб, «хайр!» ишорасини қилди. У қизларнинг ҳаваси келганини яхши пайқаб турарди. Аммо бу машинада уни кутиб ўтирган одам ўзини қизларга кўрсатишни мутлақо истамасди. Гулгуннинг илиқ саломи машинада қамалиб ўтирган Қоражон дарду дунёсини гулистон қилиб юборди.

— Бизлар бир-биримизни кутиб қолмадикми? — Гулгун эркаланиб сўради эридан.

— Йўқ, ҳаммаси жойида. Мен сал илгарироқ келиб нарида турган эдим.

— Мен сизни куттириб қўйганга ўхшайман?

— Йўқ. Мен сизнинг соат нечада ўқишдан чиқингизни яхши биламан. Мўлжаллаб келдим. Қизлар тўпи ичида гаплашиб турганингизни томоша қилдим. Менинг Гулгуним ҳаммадан гўзал, ҳаммадан доно, ҳаммадан сўзамол, ҳаммадан...

— Ҳаммадан маҳмадона, деяверинг! Эҳ, бизларнинг нима ҳақда гаплашганимизни билсангиз қотиб-қотиб кулардингиз. Мутлақо медицинага алоқаси йўқ гаплар. Билмадим бизлардан врач чиқармикан! Кампирнинг дарди гўзада — бизларнинг ҳаммамизнинг хаёлимиз мода, латта-путтада...

Қоражон илжайди.

— Бир дугонамнинг яқинда тўйи бўлиши керак эди. Йигитнинг қулоғи жуда катта, шапкасидан чиқиб турар экан, деб қиз айнабди.

— Ха-ха-ха-ха, — Қоражон беихтиёр кулди. Кейин жим бўлиб қолди.

Машина Пушкин кўчаси томон бурилиб, чорраҳадан ўтгач, Гулгун Қоражонга қаради.

— Тўғри кетдикми?

— Ҳа. Ёки ишингиз борми?

— Ишим йўқ. Марҳаматхон опамга ҳам, Таманнога ҳам, дарсим тугагач, ўшанақаси қишлоққа кетаман, душанбада учрашамиз, деганман. Сиз жанобнинг бу ёққа келишингизни ҳам билишади.

— Билишади... Ошимиз ҳалол, демочқимиз?

— Ҳа! Албатта! Мен ҳеч қачон ёлғон гапирмайман! Ҳеч ким шубҳа қилмаганда ҳам барибир ёлғон гапириш гуноҳ!

Қоражон гизиллаб кетаётган машинани секинлашиб, йўл четида, баланд тераклар соясида тўхтатди. Бунга Гулгун ҳайрон бўлиб, гапим ёқмадим, деган хаёлда сукут сақлади.

— Шу доно гапларингиз учун бир ўпай.

— Қўйинг! Уят бўлади! Шунинг учун машинани тўхтатдингизми?

— Ҳа.

— Қизиқ экансиз-ку!

— Ошинг ҳалол бўлса...— Қоражон кабинада ўтирган жойида ёнидаги Гулгуннинг белидан қўлини ўтказиб, қучоқлаб, лабларидан ўпди. Улар бу дунё ташвишларини бир лаҳза тамоман унутиб, муҳаббатнинг қайноқ оғушида бир жону бир танга айланиб кетишган эди. Бир лаҳзадан сўнг Қоражон Гулгунни ўз бағридан бўшатди. Улар ҳислар туғёнида титрашарди. Гулгун уялиб ерга қаради. Гулгуннинг эҳтирослари ниҳоятда ўткир, ниҳоятда таъсирчан эканини Қоражон пайқаб, завқланарди. Шоир ёзгандай: «Оҳи оламни ёндиражак, кулгиси жон олгувчи...» мана шу эканини билиб олганди. Кимдир узоқдан уларни кузатаётганини кўрган Гулгун, тезда отни қамчиланг, кетайлик, ипорасини қилди. Машина вағиллаганча яна асфальт йўлда югуриб кетди.

— Ёнқўрғонга тушиб ўтамиз-да, Гулгуноё?— деди Қоражон.

— Тўғри Сижжакка бормаймизми?

— Бирпас тушиб ўтайлик.

— Опам хавотир олмасмикан? Бугун келишимни билади.

— Хавотир олмайди. Ойимга мен бу ёққа келишимда айтиб келганман.

— Анави шоир нима деган эди? — Гулгун кулди яна.

— Амир Равнақми? Файзулла Аҳмедовичнинг ошнасими?

— Ҳа.

— Қичийдиган жойимни олдиндан қашлаб қўяман... Ха-ха-ха-ха-а!

— Ҳи-ҳи-ҳи-ҳи, — Гулгун ўзини тутолмай кулиб, оғзини қўли билан беркитди. Ешланиб кетган кўзларини артиб, Қоражонга қаради, елкасига чиройли бошини қўйиб, гап қотди: — Сиз ҳам...

— Ҳа, бўлмасам-чи, — деди рулда кетаётган Қоражон йўлдан кўзини узмай. У елкасига бош қўйиб келаётган севиклисини тепадаги ойнадан бемалол кўриб турарди.

— Нечта амакинги бор? — сўради Гулгун гапни бошқа томонга буриб. Илгари ҳам шундай бир нозик гап қочганида Гулгун Қоражонга эркаланиб, кейин гапни бошқа томонга буриб юборган эди. — Мен бунақа кийинган бўлсам ҳам сизни қариндошларингиз ёнида уялтирмайман.

— Сизнинг ҳамма ишларингиз менга ёқади. Агар хоҳласангиз, мен уларга, «синглим билан келдим, хотиним қишлоқда қолди», дейман. Агарда уларга сездирмаслик керак бўлса, айтганингизни қиламан.

— Йўқ! — деди қатъий эътироз билдириб Гулгун ва шу заҳоти Қоражон елкасидан бошини кўтарди, — мен уларнинг келини эканлигимни билишлари керак! Ҳеч ёлғон гапирманг, акажон!

— Хўп! — деди Қоражон. Кейин Гулгуннинг сочларидан секин ўпиб қўйди. — Ойим ҳам кеча Чорвоқдан қишлоққа келган.

Ёнқўрғонликларга шаддод Гулгун ёқиб қолди. У отасининг кечмиш-кечирмишлари, фронтдаги жанглари тўғрисида гапириб берди. Очиқ, шаддод, ҳозиржавоб Гулгун ҳамманинг диққатини ўзига тортди; бу ердаги қизлар билан иноқлашиб кетди. Зиёфат авж олди. У баъзилардек тортиниб, ўзини четга олмас, эркаклар суҳбатига ҳам аралашиб кетаверарди. Шу кунни ётиб қолиб эрталабки нонуштада ҳам амакилар ёнида ўтирди. Гаплари ҳам, қилиқлари ҳам ўзига ярашиб турарди. Қоражон уруғлари ичидаги қизлар тезда унга таассуб қилиша бошлаганини, Гулгуннинг гапига ўхшатиб гапиришга уринишаётганини сизди. Шу атрофдаги бир фолбин хотин ҳақида гап кетди.

— Полвуннинг оёқлари чўлоқ, бир кўзи кўр, лаблари тиртиқ, юзлари йиртиқ...— деди бир шўх қиз Гулгунга.

— Ха-ха-ха-ха-а. Сенинг отинг нима?— сўради Гулгун.

— Зухра.

— Бечора полвунни худо қўш қўллаб урган экан. Шунча «хусн» билан қандай эр олди экан?— кулиб турган Гулгун негадир бир зумда тўхтаб қолди. Кулгилар йўқолди. Унинг хаёлидан бир нима ўтди...

— Эри мачитда сўфи.

— Ҳа, шундоқ дегин.

— Полвун хотинни «Мисқол пари» дейишади.

— Уҳ-ҳў-ў-ў!— деди Гулгун,— сен жуда кўп нарсани билар экансан! Ойингларга айтгин, кўзмунчоқ тақиб қўйсинлар!

— Кўзмунчоқ тақиб эскилик!

Ўртага жимлик тушди. Гулгун ўйланиб қолди. Сўзамол битта у эмаслигини пайқади.

— Сен Тошкентга олиб кетишга арзийдиган қиз экансан!

— Сиз бизнинг Ёнқўрғонга муносибсиз, кеннай!

— Шунинг учун ҳам мен ёнқўрғонликларга келин бўлдим.

Қоражон билан Гулгун қишлоқда бир кун қолиб, эртасига жўнашди. Қоражон ёнқўрғонлик баъзи йигитларни ишга даъват этиб, Чорвоқ қурилишига таклиф қилди. Кўп ҳақ тўланишини ҳам қўшиб қўйди. Баъзиларнинг ўз қишлоғидан чиққиси келмади. Тоғни урса толқон қиладиган ҳамқишлоқларига қаради Қоражон:

— Бўлмаса шу ерда ўтираверинглар! Ёнқўрғонликларнинг ўрнидан туриб бир жойга бориши қийин. Мана, кўриб турибман... Чотқолдан ўтганингиздан кейин Чорвоқ кранлари шундоқ кўриниб турибди.

Аввал индамай қараб турган оғанилар юмшаб илжайишди. Гулгун қулай фурсатдан фойдаланиб гапирди:

— Мен аёл бошимга қарамай, Тошкенту Чирчиқни кезиб юрибман. Ҳей, йигитлар! Энди сизлар бувимнинг этакларини қўйиб юборинглар. Катта бўлдингиз. Ўз қишлоғингиздан четроққа ҳам чиқиш керак. Бошқалар келиб сизга электр станция қуриб берадимми?

— Ҳи-ҳи-ҳи-ҳи-ҳи,— соқоли мош-гуруч бобо ўзини тутолмай кулди.

Бошқалар ҳам кулиб юборди. Қандил буви ҳам ёнида ўтирган Гулгуннинг елкасига қоқди. Унинг шартакилиги ёққанди.

— Омон бўл, қизим! Бу амакиларинг бир иш қилишдан аввал ойиларидан сўраб қиладилар.

— Ҳукумат катта иш бошлаган. Сизлар қишлоқда уймаллашиб юрсаларинг тўғри бўлармикан?!

Гулгуннинг астойдил гапираётганини пайқаган оғанилар бу гапнинг жиддийлигини, куёв-келин фақат саёҳат, қариндошларини кўриб келиш эмас, Чорвоққа ўз ҳамқишлоқларини тўплаш ниятида эканини ҳам сезиб олишди.

— Юрган дарё, ўтирган бўйра,— деди Қандил буви гарчи ўғилларининг кетишларини унча истамаса ҳам Қоражонни беихтиёр қувватлаб,— сенинг фикрингча, иш қанча муддатга бораркан?

— Сал кам ўн йилга.

— Тошкентдек шаҳри азимни бир кўриб қўймоқлик ҳам жуда фарз,— деди Қандил буви,— қадимгилар, ўзбек бойиса том солади, қозоқ бойиса хотин олади, деган. Ўзбеклар ҳозир жуда бойиган.

— Биз ўзбеклар асаларимисол тинмай уй соламыз, нектар йиғамиз...

— Бизлар боришга борамиз,— деди йигитлардан бири,— аммо лекин муддати жуда узоқ экан..

— Ёқмаса, қочиб кетаверасан,— деди Қоражон.

— Ойижон, юринг, сизни ҳам олиб кетайлик,— деди Гулгун,— Сижжакни, Тошкентни бир кўриб келасиз.

— О-о-о, айланиб кетай, қизим. Раҳматлик бувангиз умрида бир маротаба Хўжакентдан ўтиб, Шўртепа бозорига борган, холос. Ҳозирги ёшларга Тошкенту Маскоп икки қадам. Икки дунё бир қадамдир авлиёнинг олдида, деган машойихлар. Ҳозирги ёш муллалар авлиёлардан ҳам ўтиб тушган.

— «Авлиё» эмас, икки дунё бир қадамдир авионинг олдида,— деди Қоражон.

— Мен ўзим ҳам аптамабелда Чорвоққа бориб тураман. Кўрмаган нарсаларимни кўрдим. Шўро ҳукумати омон бўлсин, жуда ҳунарвон. Қадимги замонда Чирчиқ устида битта Эшаккўприк бор эди. Уни ҳам не-не машаққатлар билан қуришган. Ҳозир кўприк қуриш чўт бўлмай қолди...

Эртасига эрта билан Қоражон билан Гулгун Сижжакка келишди. Йўлда эру хотин ҳазил-мутойиба гап-

лар билан бирга ўз тоғу далалари, бундаги беқийс табиат ҳақида ҳам гаплашиб келишди. Бу тоғ оралиқларидан юз бор ўтсангиз, юз бор бетакрор гўзалликни кўрасиз, ясанган табиат кишиларга интизор. У ўз севгилисини қучган келинлардек сизни огушига олади.

Тоғлар фақат кўкламда эмас, ҳамма вақт гўзал. Бу ерда йилнинг тўрт фаслида ҳам жозибали манзаралар ва бўёқларни кўриш, нодир жониворлар билан юзмаюз келиш, сайроқи қушларни кўриш мумкин. Бу ер ҳали кашф этилмаган доривор ўсимликлар, нодир жониворлар, ҳашаротлар ва бир қатор маъдан ва тузларга эга бўлган харсанг тошлар ўлкасидир. Асрлар бўйи ётган бу улкан харсанглар не-не замонлар гувоҳи бўлмаган. Улар неча минг йиллар давомида қиш қаҳратони, ёз жазирамасига бардош беришган. Тоғликлар бу тошларнинг ҳар бирига ном қўйишган, улар тўғрисида турли афсоналарни мароқ билан ҳикоя қилишади. Шамол ва ўзгарувчан ҳарорат туфайли харсанглар муъжизавий шаклларга ҳам кириб қолади. Бир вақтлар яхлит бўлган тошлар ҳароратнинг кескин ўзгариши натижасида парчаланиб кетади. Баъзан шамол, баъзан сайроқи қушлар тошдаги ёриқларга турли ўсимлик уруғларини олиб келади, улар аста-секин илдиз отиб, харсанглар устида гиёҳлар ўсади.

Чирчиқнинг чап соҳилида жойлашган Хўжакент қишлоғидаги қоятошлар йўловчиларнинг эътиборини қадимдан ўзига жалб этиб келган. Агар сиз қояларнинг устига кўтарилиб, атрофга назар ташласангиз, Чорвоқ тўғонига ва унинг қурувчилари истиқомат қилаётган кўркаш шаҳардан тортиб, югуриб келиб Чирчиққа ўз сувини «ҳадя» этаётган Угом дарёсигача кўзингиз тушади. Қаршингиздаги ям-яшил чинорлар бағрида шинам чойхона ҳам бор. Бу ерга файз киришиб, чинорлар тагидан жилдираб оқувчи зилол булоқ сувлари куз ва қиш ойларида ҳам қуримайди. Бу ердаги қояларда йигирмадан ортиқ турли катталиқдаги ғорлар бор, уларнинг баъзиларини табиат «қўли» билан қурилган «дераза»лар ёритиб туради. Уларда қачонлардир аждодларимиз истиқомат қилганлигини археолог-олимлар топишган тош қурооллар кўрсатиб турибди... Бу сўлим оромгоҳ билан танишув дастлаб тош даврида яшаган қадимги кишилар қояга ўйиб чизган расмларидан бошланади. Унда тоғ эчкилари ва қўйлари, ўқ-ёй отаётган овчилар каби лавҳалар тас-

вирланган. Бу суратлар бундан бир неча минг йиллар аввал чизилган. Минг йиллар оша бизгача етиб келган қоятошдаги расмларга қизиқиб тикилар экансиз, аллақачонлар йўқолиб кетган ҳаёт намуналарини ундан «ўқиб» оласиз. Қояларга ўйиб ишланган расмлар фақат қадимги тарих ва санъат намуналаригина бўлиб қолмасдан, балки уларни тўғри ажрата билиш туфайли қадимги аجدодларимизнинг турмуши ва маданиятини, шу районда қирилиб битган ҳайвонларни аниқлаш мумкин. Хўжакент қояларида тасвирланган расмлар йигирмага яқин бўлиб, уларнинг баъзиларини яхши ажратиб бўлмайди. Учта тоғ эчкисининг расми чала чизилган, уларнинг олд оёқларини чизиб тугатиши учун ибтидоий рассомга нимадир халақит берган кўринади...¹

Гулгун билан Қоражон Сижжакда, ўз «визитлари» билан ота-онани хурсанд қилиб, кўнгилларига хотиржамлик солишгач, эртасига Чорвоққа келишди. Бундаги ҳувиллаган квартирани ҳам бир муддат обод этишиб, эртасига яна Тошкентга тушиб кетишди. Қоражон Гулгунни Музаффаровларникига эсон-омон элтиб қўйгач, ўзи яна Чорвоққа қайтиб келиб, мамнуну масрур ишга тушиб кетди.

XXVI боб

ЧОРВОҚ ИЛҲОМИ

Қиш.

Бешинчи, олтинчи декабрь кунлари Тошкентда қорасовуқ бўлди; ерлар тошдек қотган, қатқалоқ, қор йўқ, лекин мўрилар, кўп қаватли уйлар тепаси, ариқлар, кўприклар панжарасини оипоқ қиров қоплаган. Тунда совуқ ўн-ўн икки даражага тушган, кундузи минус икки, уч ва тўпдан кейин 0 даражада бўларди. Ишлар яхши, пахта плани бажарилган — ҳамма кишилар, ҳатто пахтага бевосита алоқаси бўлмаганлар ҳам хуррам. Ўзбекистонда пахтага алоқаси йўқ одамнинг ўзи йўқлиги учун юқоридаги ибора жоиз эмас. Ҳатто оғилхонадаги сигиргача бу ишга дахлдор... Саноату қурилишда ҳам ишлар жуда яхши. Қиш қанча кучайма-

¹ Н. Раҳматов, И. Отажоновларнинг газетада босилган хабаридан.

син, изгирин тишламасин, барибир юраклар барқ урарди, галаба қувончи аёз захрини йўқотганди. Катта зафарда барчанинг ҳиссаси бор; шоирларнинг айниқса...

Шу кунлари Амир Равнақ машинасига ўтириб, тўсатдан Чорвоққа жўнади. Бир томондан, кўп мутолаа қилиб чарчагани, иккинчи томондан, қадрони Файзулла Аҳмедовични бирон ойдан буён кўрмагани, учинчидан, юрагида гаплари кўпайиб, дўстини соғингани уйда ивирсиб ўтиришига йўл қўймади. Эрта билан йўлга чиққан шоир соат ўн иккиларга қолмай Музаффаров ҳузурига кириб борди.

— Э, келсинлар, келсинлар! Хуш келибдилар! Қадамларига ҳасанот! Юз ёшга кирар эканлар, ҳозир Марҳаматой билан азизимни эслаб ўтирган эдик,— деди қучоқ очиб новча Файзулла Аҳмедович елкасидаги тўни тушиб кетмаслиги учун бир қўли билан ушлаб, дўстини қучиб. У деразаданоқ шоир машинаси келиб тўхтаганини кўриб, югуриб айвонга чиққан эди. Кетма-кет Марҳаматхон ҳам шоир истиқболига чиқди.

— Хуш келибсиз, муллака! Уртоғингиз кечадан бери сизни йўқлаб турган эдилар...

— Саломатмисизлар! Соғиндим, нима қилай, бир ҳафтадан ортиққа чидолмайман. Мана, келдим!— деди чеҳраси очилиб Амир Равнақ. У бир кун бир мансабдор қабулига бориб, совуқ муносабатда бўлган у киши билан кабинетда бир лаҳза туриб, сўз айтмай орқасига қайтиб чиқиб кетган эди. Уша мансабдор кимса орадан бирон йил ўтгач, ўз вазифасидан бекор бўлганида, баланд зина устида хомуш туриб, одамлардан, Навоий кўчасига қандай чиқаман, деб сўраганини, доимо машинада юриб, Тошкент кўчаларини билмаслигини «Муштум»да ҳажв қилган ҳам мана шу Амир Равнақ эди.

— Бугун Ҳосил байрами, Тошкентда тантана... Бундоқ кунларда Ҳазрат шеър ўқирдилар, «оқ олтин» ижодкорларини табриклардилар?— Файзулла Аҳмедович дўстини ичкарига олиб киргач, одатдагидек жўмрақда қўлини совунлаб юваётганида гап қотди.

— Телевизорда чиқиб, шеър ўқиб табриклардим. Газетада ҳам шеърим чиқди. Саратонда бормаган областим қолган эмас. Так что, бир шоир қилиши керак бўлган ҳамма ишни қилдим. Газетага қаҳрамонларимиз ҳақида лавҳа ёздим... Мана, тўла ҳисобот бериб бўлдимми? Лекин баъзилар биронта газета ёки жур-

налга очерк тугул икки энли лавҳа ҳам ёзмадилар. Мен бир нарсадан хафаман!

— Яна хафалик?— жилмайди Файзулла Аҳмедович,— хафа бўлманг. Биз хафа бўлсак майли, аммо сиз хафа бўлмайг, унда бу хафаликни шеърларингиз орқали бутун элга ёясиз. Ҳамма хафа бўлади... Азизим, Сиз асло хафа бўлманг!

— Нега Ҳосил байрамига қатнашмадингиз, деб сўрамадингиз! Ҳозир шу байрам давом этяпти. Мен ўша ерда, пахтакорлар орасида бўлишим керак эди. Э-э-э, азизим, бундай пайтларда қайси бир майда мансабдорнинг айби билан бизлар четда қолдик. Бир куни кўз кўзга тушганда раҳбаримиз: «Ўртоқ шоир, қаёқларда юрибсиз, кўринмайсиз?» деб сўрайдилар. Уроқда йўқ, машоқда йўқ, хирмонда ҳозир... кимсалар Ҳосил байрами минбарига чиқиб олишган. Ана шунга жаҳлим чиқади, азизим! Иккиламчи, нега Ҳосил байрамини шаҳар четида — Отчопарда ўтказиш керак? Нега Тошкент шаҳри марказида бундай тантаналар ўтказилмайди? Отчопарни кўрмоқчи бўлганлар бориб кўраверишлари мумкин-ку! У ҳам керак. Ҳамма областлардан от свора, мол овора қилиб, ўша «оқ олтин» яратганлар келса-да, уларни бир чеккага олиб чиқиб қўйсак! Уйимиз тўрини кимга асраймиз? Театрларда учрашувлар қилиш керак.

— Тўғри!

— Аллақаёқлардан келган туристлар шаҳар марказида юради. Майли, юрсин, қарши эмасман. Ҳосил байрамини ҳам бунда қилиш керак. Ана шунга куяман-да, азизим. Агар шу гапни айтсам ёки бирон калтафаҳм мансабдори ҳажв қилсам, балога қоламан. Мени «турмушдан орқада қолган»ликда айблайдилар.

— Тажанг бўлманг, шоир!— деди дўстига чой узатиб Файзулла Аҳмедович,— Ҳосил байрамини шаҳарнинг марказида ўтказиш керак! Бу тўғри! Азаматларнинг кўксига Олтин Юлдузлар ярқираб турганини кўрганмиканлар улар?

— Оҳ, оҳ, азизим, дилимдагини айтдингиз. Мен бу гапни шеър қиламан!

— Йўқ, шеър қилмайсиз!— деди кескин бир вазиятда Файзулла Аҳмедович,— керак эмас! Буни партия мажлисида айтамыз, бу — ички ишимиз. Шеър абадий! Эртага тузалиб кетадиган бир нуқсочимизни ҳамма ёққа жар солиш ва уни авлоддан авлодга қолдириб кетиш нега керак? Бундай гапларни бир хашаки шоир

ёзса бўлади, эртага эсдан чиқиб кетади. Сизга ярашмайди. Сиз айтган сўз мрамарга ўйиб ёзилгандай тез орада ўчмайди. Чуқур ўйлаб қараш керак. Юракни кенг тутинг. Бу иш душман тегирмонига сув қуядиган бўлмасин!

-- Фикрингизга қўшиламан!

— Янги шеърларингиздан ўқинг! Янги шеърларингизни эшитгимиз келяпти. Номи унча таниш бўлмаган бир муаллиф «Навбаҳор» деган шеър ёзибди. Ўқидим. Сизнинг анча йиллар аввал шу мавзудаги бир шеърингизни эслатади. Ҳайрон бўлдим.

— Сезибсиз. Биз бир нима десак, улар ҳам шу ишни қилишади, аммо кейинчалик бизни тан олишмагандек, тумшуқлари кўтарилиб, биз шунақа ишлар қиляпмиз, дейишади ҳам... Ҳей, укажонлар, яратилган бошқа асардан андоза олиш ижод эмас! Иккиламчи, катталарни ҳурмат қилишни ҳам билишларингиз керак! Йўқ, бу сўзларни кимга айтасиз! Вақти келиб, улар ўпкасини босиб олар, деб юрибмиз. Уч-тўрттаси бир бўлиб олиб бир-бирини мақташга ўтишяпти. Ё тавба. Ё алҳазар!

— Азизим, чарчабсиз,— деди Файзулла Аҳмедович,— бу ерга ишга келгунимча мен ҳам мана, Марҳаматойнинг хабарлари бор, жуда тажанг эдим. «Тошпўлат тажанг нима дейди», дегани мен эдим-да! Ҳозир бу ҳасрату тажангликлар деярли йўқолди. Иш билан қаттиқ бандмиз. Азизим, сиз ҳам менинг кунимга тушибсиз.

— Чорвоққа келиб ишланг, демоқчимисиз?

— Ҳа.

— Мана шу биз турган ердан сал нарироқда Хумсон қишлоғи бор. Шоир Машриқ Юнус ўғли Элбек шу ердан чиққан. Ўз ерида бундай катта қурилишларни кўрганида бағоят хурсанд бўларди. Шеър бағишларди. Эслаганимиз яхши бўлди. Мен Чорвоққа келиб ишлашга тайёрман.

— Лекин сиз цемент қормайсиз. Менинг ёнимда бўласиз. «Огни Чарвака» газетасининг штатсиз ходими бўласиз. Қурувчиларга шеърларингиздан ўқиб берайсиз. Бугун Марҳаматой Тошкентга кетадилар, икки чол бунда қолиб, отамлашамиз: «Ош есалар ўртада сарсон илик...» қилишамиз. Бу ернинг ҳавосини қаранг! Тошкентда папирос чеккан, чекмаганнинг фарқи йўқ, ҳаво тўла рутубат. Бунда маза қилиб юрамиз. Ўтган-кетган қизиқ гаплардан гаплашамиз, пешанамиз-

дан чак-чак тер оққан вақтларни эслаймиз... Саломатликлари керак! Нима қиласиз Тошкентда? Пенсиясиз, «дафтаридин йўқ бўлак оғирлиги...» бўлсангизу э, шоир, нима қиласиз у ёқда сасиб-бижиб! Эҳтимол, мана шу қурилишда юриб, илҳом келиб қолса бир жиддийроқ нарсa ёзарсиз.

— Маъқул! Жуда маъқул! Сизнинг ёнингизда бўлсам илҳом келаверади! Файзли одамсиз, азизим.

— Асабни қўлга олинг, шоир! Иккинчи маротаба дунёга келмайсиз, сал ўзингизга қаранг!

— «Кирланиб битдим узем, дунёни поклий олмадим», деган Абдулла Тўқай. Мана шунақа! Бир ошнам менга «қош силанади, соч қирқилади», деб «чуқур фалсафий» фикр айтгандай бўлдилар. Мен унга агар сиз шунақа тутуриқсиз «мақоллар» айтиб юрсангиз, ҳажв қиламан, дедим!

— Яна асабингизни бузаяпсиз!

— Бўлди, бас, энди гапирмайман! Лекин омонлик бўлса, келгусида бирон йирикроқ асар ёзсам, ўша хумпарнинг «образи»ни кўрсатаман!

Тушки овқатдан сўнг Марҳаматхонни машинага ўтқазиб Тошкентга жўнатишди, икки ошна қурилиш бошқармасига чиқишди. Файзулла Аҳмедович ўз кабинетидан кимгадир телефон қоқди. Тошкентдан таниқли шоир келганини, агарда хоҳлашса смена тугаш вақтида ГЭС корпусига боришажагини, шоир бунда янги шеърларидан ўқиб беришини айтди. У томондан, марҳамат, марҳамат, деган овоз, ГЭС агрегатларини монтаж қилаётганлар шоир билан учрашишдан жуда хурсанд бўлишларини маълум қилди. Вақтни аниқ гаплашиб олгач, Файзулла Аҳмедович телефон трубкасини қўйди. Амир Равнақнинг ҳам чеҳраси очилиб кетди. Одамлар уни исташаётгани, ҳурмат билан таклиф этишаётгани кўнглини кўтариб юборди. «Сизни ишчилар чақиряпти, шеърларингизни эшитиб, жамолингизни кўрмоқчилар. Бу жуда муҳим гап»,— деди Файзулла Аҳмедович. Амир Равнақ сукут ичида сезилар-сезилмас кўзига ёш олди. Файзулла Аҳмедович Шишкинга, Қоражон Мингбоевга ва бошқаларга ҳам телефон қоқиб, соат тўртда ГЭС биносидан шоир билан учрашув бўлишини, вақтлари бўлса келишларини илтимос қилди.

Смена тугагач, соат тўртда ГЭС корпуси ичида шоир билан учрашув жуда кўнгилли ўтди. У она ти-

лида, сўнгра рус тилида ўз шеърларидан ўқиб берди. Ҳозирги ўзбек адабиётининг катта арбоблари яратган асарлар ҳақида гапирди. Шоирга кўпгина саволлар ҳам тушди.

Амир Равнақ ғоятда мамнун бўлиб дўсти Музаффаров билан бирга уйга қайтиб келди. Эртасига эрта билан у янги шеър ёзди:

Улкан ГЭС, ойнавон шифтлар кўкўпар,
Гумбурлар моторлар — қудратли нидо...
Бунда мардлар ишлар, поездлар чопар,
Юрт ишига ўзни қилишган фидо.
Мен ўқийман шеър, юзларча кўзлар
Ўзбек шоирига қадалди бир зум.
Янгради цех ичра ўзбекча сўзлар —
Эъозлари — қарсак, севинч, табассум...
Барча қарсак чалар, бутун цех бирдек,
Манзур қилолдимми шеъримни пича —
Гўё Маяковский бу ерда бордек,
Кўшкни эди бўлсам юздан бирича...
Мен она тилимда ўқидим шеърим,
Шеърим бағишланган буюк дўстликка.
Тилим билмадилар, билдилар дилим,
Қадоқ қўл ишчилар турарди тикка...
Биров комбинзонда, қўлида қўлқоп,
Биров энг шимарган, бармоқ қорамой.
Биров ҳайратланиб келганди шу тоб —
Улкан агрегатга бир зум қарамай.
Биров кўзойнакда, мўйловлари шоп —
Оқсоқол ишчилар — ветеран балки,
Биров ҳали дўмбоқ, балки у кашшоф
Кечагина келган, лабларда кулки.
Мен ўқийман шеър, қуёшли ўлкам —
Боғларим ҳуснини келтирдим бунга.
Гўё оташ цехда кашф этди кўклам,
Ўзбеклар қалбини бахш этдим сенга.
Сенга олиб келдим, эй гўзал Чорвоқ,
Бир варақ бўлса ҳам шеърим тотини.
Узум де, анор де, балки шафтоли...
Не десанг ҳам бўлар унинг отини.
Мен она тилимда ўқийман шеърим,
Шеърим бағишланган буюк дўстликка.
Баъзилар тил билмай, билдилар дилим...
Қурувчилар тинглар туришиб тикка.

ХАЙРУШКА

Эрта билан уйқудан кўз очган Гулгун ўз каравоти ёнидаги чиройли тумба устида «Zju Zju» деган француз атири турганини кўрди. Бундай атирни у тўйга борганида, ўша олимнинг қизлари хонасида кўрган эди. Бундан бошқа «fidji» деган атирни ҳам ҳидлаб кўрган. Жуда ҳам хушбўй, жуда ҳам зўр эди. Ярим яланғоч Гулгун кўрпани оёғига итариб, қўл узатиб, қутичани олди-да, нариги каравотда пишиллаб ухлаб ётган Таманнога ҳам қарамай, биллур идишдаги қаҳрабо ранг атирга тикилиб, ҳидлади. Шу пайтда бирон деразадан уни яширинча кузатган бирон кимса унинг бўртиб чиққан оппоқ кўкси, кабутарсимон чиройли бўйнию елкаларини, кўрпадан чиқиб қолган сонларини бемалол кўриши мумкин эди. Муаттар бир ҳид диюғини чоғ этди, у негадир дугонасидан қизганиб, қайта-қайта ҳидлади. Тумбочкаси устида бундай қимматбаҳо атир пайдо бўлиб қолганига таажжубланмади. Нега таажжубланмаганига ўзи ҳам тушунмасди. Ноёблик олдида иттифоқо пайдо бўлган ноёблик бир-биридан ҳадиксирамай қўшилиб кетаверар экан-да! Бу қандайдир ғайри одатий бир ҳол эдики, шунча ҳушёрлиги билан Гулгун буни ўйлаб ҳам ўтирмади. Уйқудан эркаланиб кўз очган Таманно ҳар кунги одатича Гулгунга тикилиб, уни ҳазил-мазах қилмоқчи бўлиб турган эди, унинг қўлидаги атирга кўзи тушиб, «нима?» дегандек бош ирғади. Гулгун атирга ўз ҳирсини қўйиб, кўз-кўз қилди.

— Бу «Зю-зю!»

— Кўриб турибман,— деди Таманно оғзини катта очиб, ҳомуза тортиб.

— Тумбочкам устида пайдо бўлиб қолибди.

— Бу акамнинг қилиғи... У қачонлардир кенна-йимга «Шенъюар» атирини ҳам олиб келган эди...

Чақадиган бир нимани ушлаб олгандай, Гулгун шу лаҳза қўлидаги атирни тумба устига қўйди.

— Бу сенгами?

— Сенга,— деди Таманно ёстиқдан бош кўтариб. У ҳам Гулгундек ярим яланғоч, чиройли кўкси кўриниб турарди,— сенга, олавер! У атай сенга олиб келган.

— Нега менга? Қизиқ!

— Берганнинг юзига қарама! Олавер! Улар мага-

зинчи, савдогарлар. Акам жинни-ку!.. Сенга олиб келибдим, олавер!

— Йўқ, бекор қилибдилар!

— Биргалашиб ишлатармиз. Хоҳласанг, мен ҳам суртиб турарман.

Уртага бир неча дақиқалик сукут тушди. Гулгун каравот оёғи томонга ташлаб қўйгани — кўк селон халатини тортиб олиб, елкасига ташлади. Негадир гўзал танини бекитди.

— Акамлар шунақалар...— деди яна Таманно кулиб, — э-э, улар жуда ёмон! Акамни опамлар, адамлар яхши кўришади. Эрка ўғил. Индамайман. Бўлмаса, буларнинг қилиб юрган ишлари учун ошналари билан бирга барчасини тўппонча билан отиб ташласа арзийди.

Гулгун миқ этмади. У тумбочка устидаги «Зю-зю» га яна бир қараб қўйди. «Зю-зю» секин-аста катта бир одамга ўхшаб, Гулгунга тикилди. У бу хонадоннинг эркаси ва ҳокими Хайрушкага ҳам ўхшаб кетарди. «Мен сизга аталганман, сизникиман...» дегандай бўларди. «Мени асло маҳмадона Таманнога бера кўрманг, мен фақат сизга аталганман, бундай «Зю-зю»лар фақат сизга муносиб...» дегандай гаплар эшитилди. Гулгун кўксини қўллари билан бекитди. У атир шишасидан уялгандай бўлди.

Хайрушка ўттиз беш ёшларга борган, қадди-қомати келишган, сўзга уста йигит. Хотин-қизлар диққатини дарҳол ўзига тортади. У ўзига нигоҳлар қадалганини сезгач, камгап ва сипо бўлиб олади. Ичида гап кўп — дунёнинг тагига етган кишилардек ақлли гаплар ҳам айтиб қўяди. Аммо, унинг баъзида рўпарасида диққат билан тикилиб турган кўҳлик жувонга парво қилмай, эътибор бермагандек, ўзини арши аълодан келтириб яна бир неча баландпарвоз гаплар айтиш одати ҳам бор. Бу гаплар аслида пўрсилдоқнамо гаплар эканини янги суҳбатдошлари сезмай қолади, уни яхши биладиган одамлар эса мийиғида кулиб қўяди. У илгари юқоридан келиб, машҳур кишилар номини кўпроқ тилга оларди. Уни ёшлигида маҳалладагилар «Хайрушка» деб аташарди, яхшигина дутор чалиб ашула ҳам айтарди. Буни қарангки, отаси бутун бошқа олам, боласи бутун бошқа олам бўлиб чиққан.

Хайрушканинг ўз фалсафаси бор; дунёда қўлга тушмайдиган ҳеч бир хотин йўқ. Қаловини топсанг қор ёнади. Бунинг учун фақат йўл топа билиш керак.

Уларни гап билан алдаш, шароитга мослашиш, осмондан келиб мақтаниш... унинг найрангларидан фақат бири эди. У бир йили ўз онаси Марҳаматхонни ҳам жуда ноқулай аҳволда қолдирган эди; қамалиб қолган бир база мудирининг ўғирлиги фош бўлганида терговчи Хайрушка Музаффаровни ҳам сўроқ қилиб, отанани юрак ўйноғи қилган...

Она қўлидаги брильянт кўзли узугининг серқирра кўзига тикилиб туриб юраги орқасига тортиб кетган эди. Мошдек ярқироқ тош бир ботмонлик тегирмон тошидек оғир бўлиб туюлди. У бошига тушиб, мажақламоқчи ҳам бўлган. Қулоғидаги икки зирак ҳам брильянт эмас, қулоғига осилиб турган икки сариқ чаёнга ўхшаган. У ҳатто қўл тегизгани ҳам қўрққан. Ҳар қалай, Хайрушка бу ишдан қутулиб қолди.

Шу йиллари Хайрушка «фан кандидати» деган илмий даража олишни жуда ҳам орзу қилиб юрарди. Шаҳримиздаги магазинлардан бирида эркаклар костюми сектори мудирини бўлиб ишлаб туриб, айна вақтда «диссертация устида иш олиб борди». Кўп одамлар «фан кандидати» бўлиб олган, «кандидат» бўлиш ҳозир бир қурум зиёлинамо кимсалар орасида қадим чарлистон шим кийиш мода бўлганидек модага айланди. «Нима, Шоқосимдан менинг нима кам, ўшанинг ақлича ақлим йўқми», — деди ўзига-ўзи Хайрушка. Ўғлининг нимага лаёқати борлигини яхши биладиган Файзулла Аҳмедович аввал кулди, кейин: «Э, қўйсанг-чи, ўғлим, биров эшитиб қолса уят бўлади, — деди. — Ҳамма ҳам кандидат бўла бериши шартми?» — деб шахтинини қайтарди. Ўғлининг ёшлиқдан ишга тоқати йўқ, зеҳни сал пастлигини биларди.

Хайрушка отасидан бу гапни эшитиб хафа бўлди. Ўз ўғлини «камситган» отани у бир жеркиб ташламоқчи ҳам бўлди. Бу ишга журъати етмади-ю, аммо бир неча кун қовоғини солиб, гаплашмай юрди. «Бўлса бўлаверсин, сизга нима», — деди Марҳаматхон кунлардан бир куни чучвара еб ўтиришганида Файзулла Аҳмедовичга.

* * *

... Гулгун билан Таманно ўрниларидан туриб кийинишди. Катта тошойна олдида сочларини текислаётган Гулгун хаёлидан бу хонадоннинг ўз сўзли «ҳокимини» Хайрулла Файзуллаевичнинг уддабуронлигидан таш...

қари, анчадан бери ўзига бошқачароқ қараётганини сезиб, юраги шигиллаб кетди. Нима қилиш керак? Бир баҳона топиб, бу уйдан чиқиб кетиш керакми? Унда, ўз отасининг қадрдон дўсти Файзулла Аҳмедович нима дейди? Бу ҳурматли киши юзига оёқ тираган бўлмай-дими? Хайрушкани ҳам айблагандек бўлиб чиқмай-дими? Гулгун ўз фикридан қайтиб, тишини тишига қўйди. Хайрушканинг хотин қўйгани, кимгадир уйланмоқчи бўлиб юрганини ҳам эшитган эди. Бундан ташқари, қайси эркак хотинларга хушомад қилмабди? Бир аёл: «Вой эркакнинг ҳам ёмони бўладими...» — деб юрганда боши очиқ Рустамдек давангир, келишган бир йигит қизларга қараса нима бўлибди! Хушомад қилиш ёки бирон нимани туҳфа этиш гуноҳми? Эркак бўлса-ю, симёғочдек гўдайган, қуруқ бўлса, гаплашишни ҳам, хушомадни ҳам билмайдиган совуқ бўлса, аёлларни кўрса тўрсайса, бундан ёмони борми!

Шундай қилиб, Гулгун ўзига-ўзи тасалли берди. У ўрнидан туриб, ювиниб, институтга жўнашга ҳозирлик кўрди. Охшонага кириб, чой қўйди. Ҳамма учун дастурхон ҳозирлаб, нон кесиб, ширинликлар тайёрлади. Стулларни тўғрилаб, пиёлаларни ювди. У, Таманнога ўхшаб, тарақ туруқ қилмай, чойнакнинг тумшугини учирмай, бу ишларни тез ва чаққон бажарарди. Бир лаҳзада олдига фартук тутиб, энгларини шимариб, ҳамма ишни муҳайё қилиб қўйди. У ошхонада чаққон ишлар экан, баъзан унинг қоматига, ақлли гапларию қилиқларига тикилиб маҳлиё бўлиб қолган Хайрушка унинг ўша «хунук», «бадбашара» кимсага текканидан хафа бўларди. Шундоқ гўзал нарса ўша одамга хотин-а! Бу гул-ку! Гулни гулга қўшмай алафу чақиртиканга қўшадими! Дунёнинг иши доимо мана шунақа бир кам икки-я! Хайрушка фақат тупугини ютарди-ю, бундан бошқа ботиниб бирон нима деёлмасди. У Гулгунга нисбатан жуда ҳам эҳтиёткорлик билан иш тутарди; меъеридан ошириб қилиқ қилганини, сурбетликларини ёқтирмаслиги, жеркиб ташлашини ҳам яхши биларди.

Бошқалар ҳали ухлаб ётишганида Гулгун билан Таманно чой ичиб, портфелларини кўтариб, институтга жўнашди. Хонадан чиқишда икки қиз катта ойна олдида бир лаҳза тўхтаб, ўзларига қарашди. Таманно «Зю-зю» қутичесини очиб, биллур идишни қўлга олдида, унинг сурғичини узиб, француз атирини Гулгун ёқасига, ундан сўнг ўз ёқасига, кўксига суртди.

— Вой, бу жуда зўр-ку!— деди Гулгун атир ҳиди димоғини чоғ этгач,— французлар атирни болайди. Аллақайси президент махсус самолёт юбориб ўз хотинига Париждан атир олиб келтирган экан.

— Бу гапни мен ҳам эшитганман,— деди Таманно дугонасига жилмайиб,— акамлар ҳам бу уйнинг «президенти». Нима, сенга туҳфа қилса арзимайдими? Бу сенга!

— Бу уйнинг «президенти» атирни нотўғри адресга юборяптилар!

— Об-бо, берганнинг бетига қарама,— Таманно ноёб атирдан яна Гулгунга суркади-да, шишани унинг тумбочкаси устига қўйди. Шундан сўнг икки қиз кўчага чиқиб кетди.

Орадан бир кун ўтгач, ўқишдан қайтиб келишган Гулгун билан Таманно хонасига кирган Хайрушка уларнинг тезда тайёрланиб, машинага чиқишларини буюрди. Нега, нима гап, деб сўрашга ҳам улгуришмай, у чиқиб кетди. Дарҳол кийиниб, қўлига сумкасини олган Таманно ҳеч нима демади-ю, акасининг сўзини икки қилиб бўлмаслигини, унинг кейинги вақтда барча хатти-ҳаракатлари фақат яхшиликка эканини, магазинда ишлари йирик, кайфиятлари чоғлигини пайқарди. Ҳамонки шундай бўлгандан кейин, у нима деса дарҳол итоат этиш зарурлигини имо-ишора билан дугонасига сездирди. Аслини олганда, акасининг яқиндан бери Гулгун кетида жинни бўлиб юргани, шу баҳона «шолининг орқасидан курмак ҳам сув ичиб қолаётгани» унга жуда қўл келарди. Акаси бундай «жинни» бўлмаганида ундан бир тийин олиш ўлимдан қийин! Бу нодон тилини осилтириб, санғиб юрганда уни лақиллатиб, ўзига яхши импорт кийимлар олиб қолишни мўлжалларди.

— Нима гап? Қаёққа борамиз?

— Билмайман,— деди Таманно,— юр, чиқайликчи, қаёққа олиб борса, бораверамиз. Уйда диққинафас бўлиб ётаверамизми!

— Дарсим бор.

— Дарсни кечаси тайёрлаймиз.

Орадан кўп вақт ўтмай икки қиз бошқатдан кийинишиб, ўзларини яна ойнага солиб, ташқарига чиқашди. Дарвоза олдида ўз машиналари шай турарди. Кабинда ўтирган Хайрушка дарҳол ташқарига чиқиб, Гулгунга эшик очди. Орқага ёнма-ён ўтирган қизлар бир-бирига қараб кулишди.

— Ака, бизни қаёққа олиб кетяпсиз?

— Борганда биласан!— деди машинани гуриллатиб юборган Хайрушка жиддий туриб.

У тўппа-тўғри машинани ўзи ишлайдиган магазин ёнига олиб келди-да, қизларни туширди. Кеча Гулгуннинг сира оқ туфли киймагани ва баланд пошнали оқ туфлини яхши кўришини эшитган эди. Хайрушка икки жуфт ўттиз еттинчи размерли, баланд пошнали Чехословак туфлисини топиб, шерикларига тайинлаб қўйган эди. У икки қизни магазинга бошлаб кириб, аёллар пойабзали бўлимига олиб келди. Сотувчи йигитга, баянги туфлиларни ол, дегандек имо қилди. Синглиси билан Гулгунни стулга ўтқазиб, қўлларига қороз қутидаги туфлини тутқазди-да:

— Кийиб кўринглар,— деди Хайрушка.

— Вуй, мунча яхши!— Таманно ҳайратланиб, тезда сарғиш туфлисини ечиб ташлаб, оқни кийди,— худди ўзимнинг размерим.— Гулгун ҳам оёғидаги қора туфлини ечиб, оқни кийди.

— Менга ҳам жуда тўғри келди.

— Тўғри келдими? Ёқдими?— Хайрушка сўради.

— Ҳа, жуда зўр!— деди Таманно.

Хайрушка Гулгунга ҳам қаради.

— Размери тўғри келдими? Ёқадими?

— Яхши. Нархи неча пул?

— Бўпти, нархини суриштирманг.

— Ўн еттинчида стипендиям тегади.

— Стипендия?— кулимсиради Хайрушка,— қани, юринглар, кетдик!

Хайрушка қизларни магазиндан олиб чиқиб кета туриб, мўйловли сотувчи йигитга кўз қисди. У ҳам, «кетаверинг, пули кейин бир гап бўлар», дегандек қўлини кўрсатди. Ўзларига туҳфа этилган оқ туфлиларни қучоқлаб икки қиз яна машинага ўтиришди. Хайрушка Гулгуннинг музейларга киришни ҳам жуда ёқтиришини эшитган эди. У машинасини тўғри яқинда битиб, ишга тушган «Зангори гумбазлар» — Шарқ услубидаги ресторанга олиб борди. Бунда кабобу ош, лағмону сомсалар тайёрланарди. Шинам ва ниҳоятда гўзал бу «Зангори гумбазлар»нинг ичкарасига кириб, холи бир столини эгаллашди. Таманнонинг илтимосига кўра кабоб чақиринди. «Унча қорни очмаганини» айтиб, уялинкараб турган Гулгун кўпроқ Таманнога қарарди. Бу ерда ҳам Хайрушканинг ошнаси борга ўхшайди; кимгадир имо қилган эди, тезда жизиллаб пишган ўн

сик кабобни оппоқ тарелкада олиб келишди. Пиёзу сирка, янги тандирдан чиққан нонгача бир зумда тайёр бўлди.

— Оҳ-ҳо, шашликни жуда боплашибди,— деди шўх Таманно акасидан ҳам, Гулгундан ҳам уялмай, тортинмай,— қани, совутмай олаверинглар!

Гулгун ҳам, Хайрушка ҳам бир сихдан кабоб олишди.

Чой ҳам келди.

— Шампанскоеми, сухой виноми олиб берардиму, барибир ичмайсизлар. Дарс тайёрлашингиз керак,— деди Хайрушка камтарлик ва меҳрибонлик қилиб. У ўзининг ниҳоятда олижаноб эканини, умуман, ҳаммага меҳрибонлигини, шаҳарда уни танимайдиган одам йўқлигини билдиришга ҳаракат қиларди.

— Ичамиз, шампань вносидан олаверинг!— деди Таманно эркаланиб.

— Йўқ, дарс тайёрлайсизлар! Кўп ҳаддингиздан сшманг! Бу атрофда менинг таниш-билишларим кўп. Ана, министр муовини ҳам, ҳув нарида Главканинг бошлиғи ҳам ўтиришибди. Катталар аксар шу «Зангори гумбазлар»га келишади. Менинг бу танишларим олдида ичишим мумкин эмас! Эртага шаҳарда дув-дув гап бўлади. Бунинг устига ҳозир иш вақти. Сени машинада ўйнатиб юрганимга ҳам шукур қилавер. Шу бугун настроением яхши бўлгани сабабли сизларни ўнатгим келди. Қаттиқ дарс тайёрлайсизлар, чарчайсизлар... Бир оз ҳордиқ чиқариш ҳам керак,— деди Хайрушка. Унинг бу гаплари Таманнодан кўра ҳам Гулгунга қаратилган эди.

— Шу ишларингизга ҳам раҳмат!— деди Таманно ўзига келиб. У акасининг кимлигини жуда яхши биларди.

— Ҳозир мороженое олиб келади.

— Пломбир олиб келсин!

— Шундай бўлади,— деди виқор билан Хайрушка.

Гулгун бўлса баъзан атрофига олазarak қараб, гапирмай ўтирарди. Хайрушкадан ташқари атрофидаги «министрлар», «Главка бошлиқлари»нинг салобати босарди. Ҳаш-паш дегунча кабобни еб бўлишди. Официант йигитга имо қилган эди, мороженое ҳам олиб келди. Уни ҳам туширишди.

— Бўкиб қолмасам яхши эди,— Таманно қиқирлаб кулди.

Бу маданиятсиз бир гап эканлигидан уялиб, Хай-

рушка ерга қаради. У Гулгундан сунъий бўлса ҳам уялгандай бўлиб ўтирарди. Аслида жуда ҳам бети қяттиқ кимса. Зимдан Гулгунни кузатарди. Узини катта тутиб, деярли ёлгон гапларни айтиб, мақтанарди. Бу гапларнинг барчаси пўрсилдоқ, ёлгон гаплар эканини Таманно сезиб ўтирса ҳам, унинг тиззасидаги оқ туфли бу ёлгончига нисбатан «бениҳоя ҳурмат» билан қарашга мажбур этарди. Акасининг барча «обрўси» фақат шу йўл билан топиларди. Отаси унинг бундай сохта ишларини кўриб, бир марта тарсаки тортган. Кейин «микро инфаркт» бўлиб, касалхонада ётиб чиққан.

«Зангори гумбазлар»дан мамнуну масрур чиқишган қизларни Хайрушка Санъат музейига олиб борди.

— Бугун энди дарс тайёрламайдиганга ўжшаймиз,— деди Таманно Гулгунни тортқилаб,— ке ўладиган дунёда бир ўйнасак ўйнаб қолайлик. Бир кунгина дарс тайёрламасак илмимиз камайиб қолармиди! Эртага икки кунлигини бир қилиб ярим кечагача тайёрлармиз. Казосини тўғрилаймиз. Бунақа қулай ишлар ҳар кун бўлавермайди. Акамларнинг акслиги тугаса, ўйнаш у ёқда турсин, гаплашиш ҳам қийин бўлади.

Таманно сўзларига қулоқ солиб турган Гулгун хахолаб кулиб юборди. Таманнонинг бир сўзи унинг кулгисини қўзғатиб юборди. Нимага у қаттиқ кулаётганини Таманно фаҳмлай олмади.

— Бугун дарс тайёрламасангизлар, эртага икки кунлигини бирдан тайёрлаб қўя қоласизлар,— деди Хайрушка,— биз шунча ўқиб нима бўлдики! Магазин мудирини! Магазин мудирини бўлиш учун тригонометрияни билиш шарт эмас! Тавба! Агар бунақалигини билганимда вообще ўқимасдим. Калла бўлса бор, фақат адамлардан чўт қоқишни ўрганиб олсам кифоя эди...

Бу гапларни эшитиб турган Гулгун дам хижолат бўлар, дам бу уддабурон йигитга ачинарди. Таманно бўлса акасининг бу гапларидан ранжиб, энсаси қотди. «Унда нега «кандидат» бўламан деб юрган эди! Нега ўзини ерга уриб гапиради, мақтанса бўлмайдимиз»,— дерди гижиниб ичида. Таманнонинг айтишича, акаси Москвага ўқишга борганида хотини бунда бир киши билан юрибди... Бу гапни эшитган акаси қўйди-чиқди бўлган экан. Гулгун бу гап ёлгонлигини, Хайрушкани Москвага бориб ўқимаганлигини биларди. У, умуман,

бирон олий ўқув юртида ёлчитиб ўқиган эмас. Бу хонадонга яқин кишилардан бири «Хайрушка хотин устига хотин олгани, лекин иккала хотин ҳам уни ташлаб кетгани»ни бир куни лақиллаб айтиб қўйган эди. Хуллас, Хайрушка Гулгун назарида бир жумбоқ одамга ўхшарди. Эҳтимол, унинг боши деворга тақ этиб тегиб, ҳозир кўзи очилгандир. Умуман, бир одамни тамоман ёмон ва тамоман яхши дейиш тўғри эмас, дерди Гулгун. Инсон янглишиши мумкин. Инсон фавқулодда қаҳрамонликлар, мардликлар кўрсатиши мумкин. Чунки у фаришта эмас, инсон! Бир одамни ҳадеб ёмонлайвериш ҳам тўғри эмас. Ахир, ҳар бир ёмон деган кишининг ҳам яхши томони бўлади-ку! Одамларни «фаришталар» ва «девлар»га ажратиш мутлақо тўғри эмаслигини Гулгун ўз отасидан кўп марта эшитган эди.

Улар Санъат музейини томоша қилишди. Агар қўйиб берса, Гулгун аллавақтгача юришга тайёр эди. Ҳар бир санъат асари ёнида узоқ-узоқ қолиб кетарди. Миллоддан илгариги давр санъати ёдгорликлари, Афросиёб шаҳри топилдиқлари Гулгунни ўйлатиб қўйди. Самарқанд атрофи, Зарафшон водийсидан топилган, бундан беш минг йил илгари фил суягидан ясалган найга узоқ тикилди. Катта залдаги «Чўмилаётган гўзал» суратига тикилиб турган Хайрушка ёнига қизлар яқинлашиши билан ўзини бошқа томонга олди. Таманнонинг «бўкиб қолдим» деганга ўхшаган яна бир ёқимсиз гапни айтиб юборишидан чўчиди. Синглиси аввал шу сурат тарихини кимдандир эшитганини, инқилобдан сўнг князь одамлари сарой (ҳозирги Пионерлар саройи) деворидаги катта бир дераза ўрнига қўйиб, суваб юборганликларини Гулгунга гапириб берди. Бу ноёб сурат йигирманчи йиллар охирида топилганини ҳам қўшиб қўйди. Гулгун бу сурат тарихини тинглаб, кейин томоша қилди. Унинг назарида худди шундай аёлни институтда кўргандек — кимёдан дарс берадиган Раҳима Тешабоевна шу аёлга ўхшаб кетармиди?! Қошларининг қоралигию лабларининг тиниқлиги, кафтлари худди Раҳима опанинг ўзгинаси-я! Бошқа суратни кўраётган Хайрушка «Чўмилаётган гўзал»га тикилиб турган Гулгунни кузатарди. Икки гўзал бир-бирига қараб турганидан завкланарди.

Қош қорайишига яқин Хайрушка билан икки қиз машинада уйга қайтиб келишди. Улар ғоятда мамнун. Хонага киришлари биланоқ қўлларидаги короб-

кадан оқ туфлиларини олиб, бошқатдан кийиб кўришди.

Бугунги кун ниҳоятда гўзал ва мазмунли бўлганини икковлари ҳам самимий қайд этишди.

Орадан икки кун ўтгач, кечқурун Хайрушка, чой қўйиб беринглар, баҳонаси билан қизлар хонасига кирди. Китоб ўқиб ўтирган Гулгун Таманнодан олдин лип этиб ўрнидан турди.

— Мен, мен чой тайёрлайман!— деди Таманнонинг қўзғалмаслигини сўраб. Чунки шунча яхшилик қилаётган Хайрушкага чой эмас, ботинкаларини артиб қўйиш, кирларини ювиб, шимларини дазмоллаб беришга ҳам тайёр эди.

Гулгун ошхонага кириб кетгач, Хайрушка қоғозга ўроғлиқ бир нимани синглиси каравотига тап, этиб ташлади.

— Бу нима?— Таманно ётган жойида акасидан сўради.

— Атлас.

— Кимга?

— Сенга ва унга.

— Ака, сиз нима қиляпсиз?

— Ишинг бўлмасин! Унга кўрсат, танлаб олсин. Лекин бу тўғрида ойимларга чурқ этма! Бўйнингни узиб ташлайман!

— Гулгуннинг эри бор. У бировнинг келини. Сиз шуни биласизми?! Бир инженер йигитнинг хотини-я! Чорвоқда ишлайди. Сиз бирон қилиқ қилиб, адамларни хафа қилманг! Адам ўша инженер йигит билан бирга ишлайди. Бизга ишонганидан хотинини бунда яшаб туришига рози бўлган. Азбаройи адамларни ҳурмат қилиб, ишонганидан. Эсингизни йигиб олинг! Иккинчидан, сиз жуда кўп подарка олиб келяпсиз, ойимларга айтиб бераман.

— Ҳа, бўпти! Атласимни қайтариб оламан,— у каравотга яқин бориб, газетга ўроғлиқ атласни қайтадан олаётган эди, Таманно мушукдек човут қилиб, атласни ушлаб қолди. Дарҳол очди. Таманнонинг кўз олдида икки кийимлик хонатлас намоён бўлди.

— Э-э, олиб келдингизми, энди бермайман!

— Ойимга чақмоқчи бўляпсан-ку!

— Чақмайман. Лекин барибир биладилар.

— Ундоқ бўлса бер, бошқа одамга олиб бориб бераман!

— Йўқ!

— Гулгунга бир кийимлигини берасанми?

— Ҳа.

— Менга у ёқиб қолди.

— Бу фикрингиздан қайтинг! Агар сиз яна унга тикилаверсангиз, бу уйдан кетиб қолади! У сиз ўйлаган кизлардан эмас! Улар эр-хотин бир-бирларини жуда яхши кўришади. Тегажаклик қилсангиз, кетиб қолади, биз шарманда бўламиз!

— Қаёққа борарди? Сижжакдан қатнаб ўқибмайди-ку?

Шу пайт хонага Гулгун кириб қолди. Ака-сингилнинг гапи кесилиб, Хайрушка ташқарига чиқа бошлади.

— Ошхонада чой дамлаб қўйдим,— деди Гулгун Хайрушкага.

— Раҳмат!

Гулгун ялт этиб Таманно тиззасига ёйиб ўтирган хонатласга қаради.

— Аканглар олиб келдиларми? Буй, мунча чиройли.

— Ҳа, Хайрушка олиб келди. Жуда яхши атлас экан. Бир кийимлиги менга, бир кийимлиги сенга...

— Йўқ, нега менга бўлади? Мен ўзи ҳозир ҳам анча қарздор бўлиб қолдим.

— Мен акамнинг сўзини айтяпман. У мен билан сенга атай олиб келибди. У жинни. Сенинг бирон ишинг унга ёқиб қолган. Ҳа, у бирон кимса яхшилик қилса, шунақа яхшилик қилаверади... Гапнинг тўғриси айтишим керак, сен унга жуда ёқиб қолган эмишсан...

— Бу нима деганинг?! Мен жуда хижолат бўл-
епман. Қоражон акам эшитиб қолсалар, нима бў-
лади! Туфлини ҳам у кишига айтаман. Пулини бе-
рамиз.

— Ўзинг биласан. Бу атлас сен билан менга. Вассалом! Мен оламан.

— Мен олмайман!

Шундан сўнг улар ўз жойларида конспект ўқишга киришиб кетишди. Гулгун билан Таманнонинг кўзлари конспектда эди-ю, хаёллари каравот этагида ёзилиб, кулиб турган атласда эди.

Орадан бир ҳафта ўтгач, иккала хонатлас икки қиз устида ял-ял ёнди...

Чоршанба кун Марҳаматхон кечга яқин икки қизини олиб, янги массивда ҳовли-жой қилган бир уруғиникига меҳмонга борди. Уларни Хайрушка ўз машина-

сида ташлаб келди. Гулгун, ўқишдан чиққач, кутубхонага кираман, бир оз кечикиброқ келаман, деган эди. Марҳаматхон унга косага ош солиб, қозонга қўйганини Хайрушкага айтди. Хайрушка онасига, телефон қоқсангиз, бориб олиб келарман, деди. Хайрушка онаси, сингилларини ташлаб келгач, ҳовлида бир муддат айланиб юрди-да, кейин ўз хонасига кириб чўзилиб ётди. Соат еттиларда Гулгун келди. У бугун ўқишга янги хонатлас кўйлагини кийиб борган эди. Истиқболига чиқиб эшик очган Хайрушка унга қозонда ош борлигини, чой ҳам дамлаб қўйганини айтди. Шундан сўнг Хайрушка яна ўз хонасига кириб кетди.

- Аямлар қанилар?
- Меҳмонга кетишди.
- Таманно ҳам кетдимми?
- Ҳа.

У юз-қўлини ювиб, ошхонага кириб овқатланди. Чойнак билан пиёлани ўз хонасига олиб кириб, каравотига чўзилди. Бир-икки пиёла чой ичиб, кутубхонадан олиб келган «Гистология» китобини ўқишга тутинди. Орадан бирон соат вақт ўтгач, чарчаб келган Гулгунни уйқу элитди. Китоби кўрпа устига тушган ҳолда ёстиққа бош қўйиб ухлаб қолди.

Қизлар хонаси эшигида пайдо бўлган Хайрушка стол устидаги электр чироқ ёқиқ қолганини, Гулгуннинг қўлидан китоби тушиб ухлаб ётганини кўрди. Унинг ошпоқ кўкси ҳам очилиб қолибди. Хайрушка хона ичига кириб, Гулгун тепасига келди. У эгилиб, қизнинг сони устига тушиб ётган китобни эҳтиёткорлик билан олиб, тумбочка устига қўйди. Хайрушканинг юраги гуп-гуп урарди. У атлас кўйлақда пишиллаб ухлаб ётган Гулгунга бошдан-оёқ тикилди. Дунёдан гўзал нарса йўқ эди. Унинг ҳирси қўзғаб, ҳозироқ қучмоқчи бўлди. Яна бу ишдан ўзини тийди. Бир муддатдан сўнг кўрпани секин очиб, чарчаб келган Гулгун ёнига ётди. Уни маҳкам қучди. Бирдан уйғониб кетган Гулгун ўз ёнида Хайрушкани кўриб, сапчиб ўрнидан турди. У ёпишаётган эди, жон-жаҳди билан башарасига шапалоқ тортиб юборди. Каравотдан пастга ағдарилиб тушди. Саросимада ўрнидан тураётган Хайрушканинг юзига қулоч кериб, яна бир-икки тарсаки тортди: «Аблаҳ экансан! Йўқол!» «Сени яхши кўраман...» Бу қовушмаган, совуқ гапни айтган Хайрушка мулзам бўлиб уйдан чиқиб кетди...

XXVIII боб

СУВГА ЧУККАН ҚИШЛОҚ ЕКИ ШОИР АМИР РАВНАҚ ХАТОСИ

Жабри устози беҳ, зи меҳри падар.¹
Саъдий

Еши кетган баъзи кишиларнинг аксар эзма бўлиши ва бунинг устига, тилаб олгандай ҳар куни бир нима дилини хуфтон қилиши маълум. Тез-тез диққатбозлик баъзи зиёлилар ҳаёти учун одатий ҳол. Лекин киши ўзини ўзи хафагарчилик гирдобига отмаслиги ҳам мумкин-ку! Бу унинг ўз қўлида. Бу кўп вақт ақл-идрокнинг етуклигига ҳам боғлиқдир, дерди елкасига беқасам тўнини ташлаб хаёл суриб ўтирган кезларида шоир Амир Равнақ. Бундай пайтларда у Саъдийни ўқиб, мутолаа қиларди:

«Ёдимда, бир кеча севикли дилбарим эшикдан кириб келди. Мен шундай жадаллик билан ўрнимдан ирғиб турдимки, беихтиёр енгим билан шамни ўчирдим:

Кўринмоқ бўлдимۇ менга қаро тунни қувар чеҳра,
Шошиб қолдим, нечук келди менга бу бахт, саодат ҳам...

Ёрим ўтиргач, итоб қилиб деди: мени кўришинг билан чироқ ўчирганингни маъноси нима? Мен дедим: бунда икки маъно бор: биринчидан, сени кўрдиму, қуёш чиқди, деб ўйладим, иккинчидан, шундай бир шеър хаёлимга келди:

Гар бегона шаминг узра келганда,
Соя қилса, ундай одамни ўлдир!
Ширин лаб ёр келса, қилганда ханда
Шамни ўчир енг-ла, ушбу маъқулдир».

Амир Равнақ иккинчи ҳикоятни ҳам ўқиди:

«Мен ҳеч маҳал давр жабр-жафосию фалакнинг кажрафторлигидан шикоят қилмаган эдим, лекин бир марта нолидим. Ушанда оёқ яланг қолган эдим ва кавуш сотиб олишга қодир эмасдим. Қаттиқ ўксиниб, Куфа шаҳридаги жоме масжидига кирганимда, оёқсиз бир одамга кўзим тушди. Шунда шукур қилиб, кавушсизлигимга сабр этдим.

¹ Отанг меҳридан устознинг жабри афзал.

Қовурилган қуш қадрни тўқлар олдида
Дастурхонда пиёз, кашнич, ўтдан кам.
Оч олдида ўтар товуқ ўрнига
Қуруқ сувда қайнаб пишган бир шолгом».¹

Киши баъзан жуда ҳам зарур ва доно гапларни ай-тиб юборади. Шайх Саъдий умри «баъзида» эмас, до-имо илҳом билан ардоқланганини, бу мутафаккир шоир шеърий жавоҳирлар терганини кўнглидан ўтказ-ди. Киши баъзан иккинчи бир одамдаги нуқсонни ҳам сезиб, уни йўқотиш йўллари кўрсатиб, маслаҳат беради. Лекин киши ўзининг «танқидбо» томонларини кўп вақт кўролмайдди. Бирон кимсанинг муттасил кам-чилигини айтавериш сурбетликдан бошқа нарса эмас. Кишининг нуқсони бир маротаба кўрсатилгани маъ-қул... Амир Равнақ «эрмана бор ерда эл ўлмас, дарма-на бор ерда дард бўлмас»ни айтиб юрадиган мўйловдор инвалид Милтиқбой ака Қўйбоқаровни кўз олдига кел-тирди. «Кетмоннинг юзини босма, калтак ейсан! Меҳ-нат кишиси ўзини оёқ ости қилдириб қўймайди!» — деб юрарди Милтиқбой ака аксар. «Жоним ўзганинг чаман боғида эмас, ўзимнинг чалдиворимда ором олади. Унинг лоҳас қиладиган иссиғи ҳам, совуқ лойгарчилик-ларига ҳам чидайман. Мен уни ташлаб ҳеч қаёққа ке-толмайман. Саратонда денгиз бўйларига, аёзда иссиқ мамлакатларга учолмайман! Мен ўз еридан узилса қу-рийдиган бир гиёҳман», — деб юрадиган Файзулла Аҳмедович Музаффаровни эслади. Бошқаларни гап билан савалаш лозим бўлиб қолганида кўзини юмиб гапирадиган сижжаклик Чоршанба отани: «Ҳа, шоир ака, ёстиқни қучоқлаб ётибмиз», — дейдиган инженер Қоражон Мингбоевни ҳам кўз олдидан ўтказди. Бу йигит бир куни тўсатдан: «Сиз энгилишни ёки муваф-фақиятсизликни қандай ўтказасиз?» — деб савол бер-ган эди. Шу саволи билан шоирнинг ёдида қолди. Бун-дай ҳолат Амир Равнақ ҳаётида кам учрагани сабабли, у инженерга ҳайратомиз боққан. Нега бундай савол ту-ғилди, деб анча ўйлаган ҳам.

Якшанба куни шоир ўз машинасида яна, Чорвоқ қайдасан, деб йўлга чиқди. У ҳаммадан кўпроқ фикр-лар талошида ўзи билан беллаша оладиган Файзулла Аҳмедовични соғинган эди. Ўзининг янги шеърларини

¹ Фафур Фулом ва Шоислом Шомуҳамедовлар таржимаси.

биринчи бўлиб эшитадиган ҳамда ўз баҳосини берадиган дўсти бу гал ҳам уни очиқ чеҳра билан кутиб олиб, одатдагидек, гапни «Эшитамизми, йўқми?»дан бошлади. Шеър ўқишдан аввал бир муддат фалсафий, дунёвий гаплар айтиш, агар жуда ҳам чуқур бир нарса айтилмаганда Англиядаги Несс кўлидаги улкан махлуқни кўришгани ёки бизнинг Галактикадаги ўта улкан юлдуз, шу Галактика туманининг бир четидаги нуқта — Қуёш системамиз эканини гапирарди. Коинот беҳудуд экани, на ибтидоию ва на интиҳоси борлиги, бутун бир Қуёш системамизни доира қилганда ҳам ундан катта юлдузлар борлигини айтарди. Коинотнинг бепоён эканини «икки материалист» ўйлаб-ўйлаб поёнига етолмасдилар. На Берунию Улуғбек, на Эйнштейн, на Галилей, на Гершель ва на Амбарцумян тугал фикр айта олганлар! Дунёнинг чегараси фақат олло таолонинг ўзига маълум, деган Мирзо Улуғбек. Бу идеалистик гапда ҳам бир фалсафа бор...

— Мозийда фиръавнлар қилич ва қон билан баланд эҳромлар қурдириб, ўзларининг буюкликлари ва одамларнинг ўрмалаб юрган чумолилардек ожиз эканини кўрсатмоқчи бўлганлар. Амир Темур ҳам жаҳонга: «Менинг қудратимни билмоқчи бўлганлар осмон-ўпар қасрларим пештоқига, мадрасаю миноралар гумбазига, кошинлар жилвасига қарасинлар», деган экан. Мовароуннаҳру Хуросон меъморлари Самарқандда қазога етардилар...Самарқанднинг ҳар қарич тупроғида бир тарих ётибди, бу ерда лоқайд қадам ташлашга ҳақимиз йўқ! Ердан, деворлардан, гиштлар орасидан аждодларнинг овози келиб турибди...

— Фикрингизга қўшиламан, — деди Файзулла Аҳмедович, — энди, азим, марҳамат қилиб шеърларингизни ўқиб берсангиз.

Амир Равнақ костюмининг ён чўнтагидан букланган қоғозни олиб, чиройли қилиб кўчирилган бир шеърини қайтариб чўнтагига солди-да, бошқа бир шеърни ўқий кетди:

Агар минг йил умр ваъда этсалар,
Десаларки, дунё тургунча борсан...
Дердим, нечун минг йил бўлишлик сарсон?
Менга бир инсоний умр кифоя!
Инсоний бўлмаган ҳамма нарса ёт,
Ишлаб яшамоқлик — умрлик гоё.
Одамий бўлган-чун мазмунли ҳаёт —

Баҳорда барг ёзиб, ёз билан пишиб,
Кузда баргларини тўкишлик не соз!
Ўзлингинг яралган моддий олам-ла
Қўшилиш, баъзида қордай сарафроз
Далаларга қўниш, ёмғирда ёғиш..
Яна кўклам келиб, биз барг ёзамиз —
Фарзандлар кўзи-ла кўрамиз юртни.
Яна эл кезамиз, дунёни сезамиз,
Демак, бу тупроқда ётмадик, турдик.
Фасллар! Келдию кетдиси бўлган
Инсоний, сермазмун яшамоқ — гоё.
Совуқ минг йилларни кечирсин зоғлар,
Бизга бир инсоний умр кифоя!

— Қалай?

— Қалай эмас, олтин! — деди Музаффаров, — яна ўқинг! Чўнтакка қайтариб солиб қўйгани ҳам ўқинг!

— Ўзи битта эди.

— Ўқинг! Кейинги пайтда мени қийнаяпсиз. Битта шеър билан шундан-шунга келармидингиз! Ўқе-енг!

— «Ўзбек гўзали» шеъримни ўқийман.

— Ҳа, ана шуни ўқинг.

Музаффаров шеърни диққат билан эшитди. Кейин сўради:

— Кимга бағишланган?

— Бир одамга...

— Биламан! — деди истеҳзо билан кулиб Музаффаров, — бу шеърнинг ўз тарихи бор. Уни кейин айтаман. Энди, бояги, чўнтакка солиб, мендан яширган шеърни ҳам ўқинг!

— Бошқа шеърим йўқ, азизим, — деди илжайиб Амир Равнақ. У зўрлаб шеър ўқитгани жуда ёқтирарди. Шу сабабли ҳам Музаффаров иши тиқилинч вақтда ҳам, шеър эшитишга иштиёқи бўлмаган фурсатда ҳам дўстини атай зўрлар, янги шеърини ўқиб беришини истарди. Амир Равнақ лабининг таноби қочиб ошнасига майин бир овоз билан, жуда берилиб шеър ўқиб берарди. У яна эътироз билдирди: — Йўқ, азизим, минг қийнасангиз ҳам учинчи шеърни ўқийёлмайман!

— Нечун?

— Махфий. Эгаси бор. Биров учун ёзиб берганман.

— Э, бундоқ денг.

Амир Равнақ чўнтагидаги шеърни инженер Қоражон Мингбоевга топшириши керак, унинг жуда ўтиниб сўрагани учун ёзиб келган эди: «Укам Қоражон!

Шеърни ёздим, аммо дилингиздаги гавҳарни ифодалай олдимми, йўқми, билмайман. Тушунарли бўлсин учун халқимиз йўлида битдим».

Аввал анча таранг қилиб шеър ўқишни ёқтирадиган шоир бир муддатдан кейин тепасига Нозима хонимдан:

«Ҳама илму ақойид рус забонида муҳайёдур,
Агар уқсанг, ани чашм олдида олам сурайёдур».

мисралари эпиграф қилиб қўйилган «Улуғ рус халқи-га» шеърини ўқиб берди.

— Э, бор экансиз-ку, азизим!— деди Файзулла Аҳмедович бу салобатли шеърдан жуда мамнун бўлганини изҳор этиб.

Яқинда қайси бир газетада янги шеърлари эълон этилиб, шоир ҳақида ширингина бир лавҳа ҳам босилган эди. Музаффаров шу лавҳани эслади.

«... Амир Равнақ деганда бизнинг кўз олдимизда най оҳангидек сўлим, жон олғувчи, баҳорнинг илк кулгиси — лолаю чучмомалардек нафису беғубор лирик бир шоир гавдаланади. Аммо, иккинчи томондан, ҳамал ойн момақалдиरोқларидек тоғу тошларни ларзага солувчи кучли тўқнашув ва гумбурлашлар тимсоли — тугал дostonлар муаллифи ҳам намоён бўлади. У эрта билан шошмай тараниб, ўзи юриб ўрганган кўчадан ишхонага бориб келадиган, қўли бўшаганида шеър ёзиб қўядиган, текис бир зиёли киши эмас. Муҳаббати ҳам сертўлқин, илҳоми ҳам дарё, қаҳри ҳам етиб ортадиган, баъзан ўта мулойим, баъзан ҳаяжону ёниш, совур ойн чақмоқларидек пайдар-пай қарсиллашлар, баъзан ўз она-ерим, ўз халқим, деб фидойи бўлиш, ўта соддалик, қаҳқаҳаю ҳозиржавоблик, баъзан ролга кириб кетиб, Ҳамлет бўлишлик, баъзан кичик бир укаси ҳақ гапни айтиб, шаҳ берганида гувраниб, тан олишлик, шеърни ниҳоятда ўзига хос, табиий ўқишлик, дуторни яхши чалишлиги билан шоир ҳеч бир қолипга сигмайдиган, тоғлардек серқирра санъаткордир. Унинг суҳбатида бўлган, у билан бирга юрган кимса ҳамма вақт ўзини тетигу бардам, серзавқ ва кучли ҳис этади. Эрталабдан-кечгача учиб чарчамайдиган қалдирғочлардек, у фикрлашда асло чарчамайди, шахматда ногаҳоний қалтис ҳужумлари билан рақибини шошириб қўяди. Талант эгаларини, баҳодирларни булбулу қарчиғайга ўхшатиш илгаридан бир одат тусига кирган. Биз бошқачароқ муқояса қилмоқчимиз: «Амир Рав-

нақда фил чидами, йўлбарс ҳужумкорлиги мавжуд-дир...»

— Азизим, ҳозир жуда яхши замон. Ҳозир ҳеч ўлмаслик керак!— деди шоир,— илҳом ҳеч тинчлик бермайди, ишлашим керак.

— Кўп ишлаётганингиз яхши. Бирон роман ҳам ёзмадингиз-да, — деди Файзулла Аҳмедович, — ҳаётни ҳар томонлама кўрсатардингиз. Кейинги пайтларда разведкачилар, жиноят қидирув ишлари ва Ғарбий Европа олди-қочди фильмлари шунақа кўп кўрсатилмоқдаки, киши атрофидаги ҳамма нарсага шубҳа билан қарайдиган бўлиб қолди. Ҳатто бирон музейда бўлиб, суратларни томоша қилаётганингизда ҳам шу атрофда қандайдир шубҳали одамлар таъқиб этиб юрганга ўхшайди. Бу чарчашмикан? Йўқ, бу — юқорида қайд этганимиздек фильмларнинг ниҳоятда кўп кўрсатил-ётгани. Одамларга ишонч, меҳнат жасоратига ўргатадиган, севги ҳақидаги, мардлик ҳақидаги фильмлар кам. Азизим, мен сизни бир ойсиз бу ердан жўнатмайман! Илгаригидек, «Чорвоқ чироқлари» редакциясига киринг, ёрдам беринг. Улар сизнинг илгариги ишингиздан мамнун. Қурилиш ҳақидаги шеърларингизни бо-сиб чиқаришади.

Шундай қилиб, якшанба куни эрта билан Чорвоққа келган Амир Равнақ тушгача дўстининг хонаи хосида шакаргуфторлик қилиб ўтирди, кейин бирлари сабзи тўғраб, бирлари қозонга ўт ёқиб, «камбағал одамга бир сиқим бўлса ҳам ош яхши» деб, ўз қўллари билан ош дамлашди. Бу бир хонали уйда жиз-биз бўлаётгани, қўй ёгининг «муаттар ҳиди» бошқа қаватдаги қўшнил-лар димоғига ҳам урилди. Улар «Тошкентдан чиққан кекса инженер»нинг ҳафтада икки марта ўз қўли билан ош қилиб туришини ҳам билишарди. Ёлғиз турадиган, камгап, новча бу одам катта мутахассис эканини эшитишган. Музаффаровга уч қаватли кунгай уйнинг биринчи қаватидан бир хонали квартира берилган. Бу квартиранинг ҳовли томонида бир парча ер, балкони, ошхонаси, керакли ҳамма нарсаси бор. Бир қушга ҳам дон керак, ҳам сув. У шаҳардан қозон-товоқ, капгир, лаган, пиёла, чойнак ва бошқа зарур нарсалар олиб чиққан. Ош дамлангач, Файзулла Аҳмедович Қоражон Мингбоевга телефон қоқди. Амир Равнақ ҳам буни жу-да истаган эди. Улар иккови ҳам «Чотқол йўлбарси»га илинган эдилар. Чунки бу беҳусн йигитнинг ҳусни қал-бида, унинг суҳбати ҳам чиройли эканини билишарди.

Шу куни уйда диванда газета ўқиб, думаланиб ётган Қоражон югуриб чиқди. «Почча»нинг келгани хабари уни дарҳол ўрнидан қўзгатди. Уч ошна бир шеърхонлик қилишиб, бир дунёвий гаплардан обдан гаплашиб, дамланган ошни сузиб, ош олдидан қиттак-қиттак этишди. «Ош есалар ўртада сарсон илик, Амир чироқ ёғи, Файзулла пилик...» бўлиб, ўзларича кексалик гаштини суришарди. Шоир учун ўчоқда олов, устида палов, ташқарида ёғиб турган ёмғир қандай яхши! Афсуски, бу гал палов бору ёмғир йўқ... Амир Равнақ гўё Файзулла Аҳмедовичга сездирмагандай бўлиб ёнидаги янги шеърини Қоражонга берди. Бу шеър Гулгунга аталгани, бу шеърни Қоражон номидан ёзганлиги ўзидан маълум эди. Аммо бу хуфия имо-ишорани биллиб турган Файзулла Аҳмедович ўзини билмаганликка солди.

Ошдан сўнг шоирнинг уйда қамалиб ўтиргиси келмади. У «ҳаётни кўриши кераклиги, кўрган афзал»лигини айтиб, дўстларини ўринларидан қўзгатди. У Чорвоқ кўли атрофини ва тўғонни бир айлантириб томоша қилиб келишни илтимос қилди. Тиним куни бўлса ҳам тўғонга бориб келишни кўнглидан ўтказиб турган Қоражон учун бу гап жуда қўл келди. У югуриб бориб эшик ёнида турган машинасини ҳайдаб келди. Файзулла Аҳмедович газни, чироқларни ўчириб, елкасига плашини ташлаб, машинага чиқди. Аввал тўппа-тўғри тўғон бошига бориб, ложувард сувга, тоғларга, гуриллаб ишлаётган техникага, иккинчи сменада ишлаётганларга қарашди. Шоир тоғу кўл манзараларига ҳайратланиб тикилар, ўзидан-ўзи шивирлаб нимадир дерди. Бу, албатта, шеър тўқиш бўлса керак, деди ичида Қоражон. Аммо бу беқиёс манзараларга у ўрганиб қолган, бу ерларда нима гўзал эканлигини ажрата олмасди. Унинг кўз олдига «БелАЗ», харсанг тошлар, тупроғу шиббалайдиган оғир машиналар. Шоир кўролмаётган, унинг оёқлари остидаги буюк тўғон бағрида, қатламлар орасида қанчалаб нозик ва сезгир аппаратлар борлигини, устида гумбурлаб юрган машиналарнинг ҳар бир юришини сезиб, тебраниш даражаларини рақамлар билан кўрсатиб турган асбобларни ҳис қилиб турарди. Қоражон йўл-йўлакай бунда ишлаётган шофёрлар, ер шиббаловчилар, прораб билан гаплашиб олгач, яна «гўзал манзаралар» шайдоси Амир Равнақ билан Файзулла Аҳмедовични машинага олиб, Сижжак томонга жўнашди. Яна бир қадрдонлари — «бурама»

мўйловли Милтиқбой Қўйбоқаров гўё уларни кутиб тургандай эди. Ошна-оғайнилар суҳбатига зор бу инвалид киши ҳар гал Файзулла Аҳмедовични кўрганида қучоқ очиб отамлашарди. Икки фронтчи ошна учун қанча йилдан сўнг соғ-саломат, ўйнаб-кулиб юриш бахтидан афзал бахт борми? У шунча зўрлаганига қарамай, уйга киришмади. Мақсад — кўл атрофларини томоша қилиш. Милтиқбой ака куёви билан илиқ омонлашгач, машинага ўтирди. Қоражон югуриб ҳовлига кириб Санобархон билан ҳам ҳол-аҳвол сўраб, кўришиб чиқди. Милтиқбой ака «икки тойчаси»ни машина тагига ётқизиб, дўстининг ёнига ўтирди. «Тоғ такаси» қиялик, баландликларга кўтарилиб, зинғиллаганча Наволисой томон жўнади. Рўпарада Асқартоғ, пастда кўл, олмазорлар... Наволисойга етмасдан, шу орада пастликда Чоршанба ота ҳовлиси борлигини эслаб, Амир Равнақ Қоражондан машинани пастликка буришни сўради. Чоршанба ота ўглининг тўйини ҳам эслашди. Катта йўлдан сўқмоққа бурилаётган пайтда Милтиқбой ака эътироз билдирди:

— У ҳовлилар қолган эмас, у ёқ кўл-ку!

— Лаббай? — Амир Равнақ ҳайратомиз Милтиқбой акага қаради, — нима бўлган?

— Кўлнинг тагида қолиб кетган. Ахир, сув сал кам юз метр кўтарилди. Сижжакнинг паст томонлари сув остида қолиб кетган.

— Ростданми?

— Ҳа, ана, сув кўриниб турибди-ку! У ёққа боришнинг ҳожати йўқ. Чоршанба отанинг ҳовлиси қолибдими!

— Азизим, майли, борайлик! Мен бир кўрай! — деди Амир Равнақ. Кейин у Қоражонга мурожаат этди, — шундоқми, иним?

— Ҳа. Жуда кўп қишлоқлар сув остида қолган, — деди Қоражон Мингбоев машинани сўқмоқ йўлда эҳтиёткорлик билан ҳайдаб, — Юсупхона, Бурчмулла томонларда, бу томони Жартепа, Камар, Шўнғиқ, Бақачўл, Боғистон, Сижжакнинг қуйи томони сув остида қолиб кетди. Олмазорлар ҳам қолиб кетди.

— Ия! Ё тавба! Қишлоқлар фарқ бўлди, денг?!

— Ҳа.

— Одамлар-чи?

— Уй-жой берилган...

— Сув босганда қочиб улгуришдими?

— Ҳа, — деди кулимсираб Қоражон.

Милтиқбой ака билан Файзулла Аҳмедович гапга аралашмай шоирни кузатиб туришарди.

Сижжак қишлоғининг Писком дарёси бўйида улар машинадан чиқишди. Илгари бу қиялик пастидаги кенг олмазорлар ичида Чоршанба ота ва яна бир неча кишиларнинг ҳовлилари бор эди. Пастдан оқиб ўтадиган дарё ҳатто кўзга ҳам кўринмасди. Баланд тепаликкача лимиллаб ложувард сув чиқибди. Олмазору ҳовлилар сув остида қолган. Баъзи жойларда баланд қайрағоч, ёнғоқ ва теракларнинг учлари сувдан чиқиб турарди.

Сув ниҳоятда тиниқ, мисоли шиша. Қуёш нурлари кўл узра синиб, ярқирарди. Бу ерда табиат ниҳоятда гўзал, оби ҳаво ниҳоятда поку бегубор. Қани энди инсон ҳамиша мана шундай тоза ҳаводан нафас олса! Нафас олиш ҳам овқатланиш каби инсон тириклигининг муҳим омили. Мана шу ерда тўйиб нафас олган киши маза қилади! «Бу ердагилар жонининг ҳузури-ни билар экан-а!» — деб қўйди шоир.

Амир Равнақ тепаликдан сувга, улкан ложувард шишага тикилди — шиша остида худди шу тепалик пастидаги Чоршанба отанинг ҳовлиси, хонанинг гиштин пойдеворлари, нураган тандиру ўчоқ қолдиқлари, айвон устунлари остидаги харсанглар, тош ётқизилган йўлкалар шундоқ кўриниб турарди. Амир Равнақ бошқа ҳовлиларга, деворларга, иморатларнинг қолдиқларига ҳам тикилди. Гўё айвон устунларини маҳкам қучоқлаб сув остида ётган Чоршанба отани ҳам кўргандек бўлди. Ўз ерини жондан ортиқ севувчи бу қария ҳовлисини ташлаб бошқа жойга кетишини ақлига сиғдиролмаган Амир Равнаққа сув остида чангак бўлиб ётгандек туюлди.

— Ҳа, мунча тикилиб қолдингиз, шоир? Кўл остида жавоҳир топдингизми? — сўради Файзулла Аҳмедович.

— Ҳа, азизим. Жавоҳир, бу — халқим. Мен сув остида халқимни, киндик қонимиз тўкилган еримизни кўряпман.

— Муболаға қилманг. Халқингиз ажойиб квартираларга кўчирилган...

— Билмадим, билмадим...

— Ҳа, шундай, — деди Қоражон Мингбоев.

— Ота ҳаётмилар, ёки?..

— Ота янги уйга кўчиб ўтгандан кейин кўп ўтмай қазо қилдилар, — деди Милтиқбой ака.

Амир Равнақ ва бошқалар таомил бўйича юзларига фотиҳа тортидилар.

— Давлат олти ой бурун госстрах орқали қишлоқ аҳолисига ер учун, иморат учун пул тўлади. Хоҳлаган кишиларга Хўжакент, қолаверса, Ғазалкентга тушган кўп қаватли бинолардан жонига қараб квартира кўрсатди. Қишлоқнинг кўпчилик аҳолиси тарқалиб кетишни хоҳламади. Қариндош-уруғлар бир-бирларидан узоқлашиб кетмасликлари учун Сижжак атрофидан планли ерлар берилди,— деди яна Милтиқбой ака.

— Чорвоқ тўғони қурилиши билан Бош лойиҳага мувофиқ Писком, Кўксув, Чотқол дарёларининг қўшилиш жойида сув юз метргача кўтарилиб, дарё ёқасидаги бир неча қишлоқлар сув остида қолиши кўзда тутилади. Сижжак ва Нанайга ўхшаш қишлоқларнинг ярмини сув босиши керак. Чорвоқ ҳавзасида улкан кўл пайдо бўлиб, бу ерда катта сув запаси тўпланади, ҳам ажойиб оромгоҳ вужудга келади. Ҳозирги пайтга келиб худди шундай бўлди,— деди инженер Қоражон Мингбоев.

— Ота-боболарнинг қабри ҳам сув остида қолдими?

— Ҳа. Баъзи жойларда.

— Сизлар, ўзбеклар, қандай қилиб бу ишга рози бўлдингизлар? Мана, божам академияга мухбир аъзо, Ватанимизни фашизмдан сақлаб қолганларнинг бири. Қандай қилиб аجدодлар қабрини сув остида қолдириб, таҳқир этишга рози бўлдингизлар?! Бу нима, бунда ҳам бир ярамаснинг қўли борми?

— Азизим, қизишманг! Бу рўйи заминда инсон хоки бўлмаган бирон ер бормикан?— деди Файзулла Аҳмедович,— ҳали яна минг йиллар ўтиши муқаррар ва муҳаққақ! Сиз азизимнинг хоки билан менинг хоким қаерда қолишини биз қаёқдан биламиз. Ҳар қалай, шу курраи замин устида бўлади. Тўғри гапни айтсам, бу курранинг ўзи улкан бир қабристон. Айни вақтда, авлодлар силсиласини берадиган гулистон ҳам... Бунга тушуниш керак. Ҳиссиётга берилманг.

Амир Равнақ баланд тепалик устида чўққайиб ўтириб, тиниқ сув остидаги ҳовли девори, уйлар пойдевори, тандиру ўчоқларга тикиларди. Ҳув анави ерда, Чоршанба ота сўрисида тунаб, осмонга қараб ётиб шеърлар ёзган эди. Ҳозир бу ер кўлнинг жаҳаннамий туби. Хумсону Сижжакни, «ҳеч одам ўлмаган қишлоқ», бунда қадимий ўзбек уруғлари яшайди, дердилар. Амир Равнақ бир соатлар чамаси тиниқ сув тубига

тикилиб ўтирди. Бошқаларнинг ҳам шаҳардан чиққан «муўтабар шоир» раъйини қайтаришга ҳаддилари сигмади.

— Сидқий Хондайлиқий ҳаёт бўлганларида бу ишларни кўриб кўп изтироб чекардилар. У зот муаззам шоир эдилар...

Бу гапга ҳам ҳеч ким жавоб қилмади.

Бир муддатдан сўнг улар яна машинага ўтириб, Милтиқбой ака ҳовлисига қайтиб келишди. Кечгача бу ерда дастурхон устида шакаргуфторлик бўлди. Аммо Амир Равнақ кўз олдидан сув остида қолган ҳовлилар асло кетмас эди. Қош қорайганда Қоражон Милтиқбой ака билан хайрлашиб, икки меҳмонни Чорвоққа олиб келди. Амир Равнақ Файзулла Аҳмедовичникида тунаб қолиб, эртасига — душанба куни эрта билан Тошкентга тушиб кетди.

У шаҳарга етиб келиб, андак ҳордиқ олди-да, кейин кабинетига кириб, қўлига ручка олди. «Дил ойнасин хиралатмиш жаҳл рубори...» деган ҳажвий шеър ёзди. Бу шеърда баъзи лаганбардорларнинг қилиқлари танқид этиларди. Бунга ҳам қовул қилмай, «Ғарқ бўлган қишлоқ» шеърини ёзди. Шеър мана бундай бошланарди:

«Сувга чўкди гўзал қишлоқ, ҳей, она-Ер!
Эзгу замин кўз олдимда бўлдимиз ғарқ?
Қайга кетди тўзиб ўзбек — қадрдон эл,
Мозийда не жафоларни кўрган бу халқ.

Бешик оқди, қулаб айвон, босмишдир том,
Сув остида қолмиш тандир, ёнган ўчоқ...
Азиз маскан, хайр энди, келмас илҳом,
Қалбан куйлаб, очган эдим, сенга қучоқ.

Тарихинг зўр, ерларинг бой, тенгсиз гўзал,
Жоним каби сени севдим, эй ўзбегим.
Темур, Бобир қудрати бор сенда азал,
Навийни пирим девдим, эй, ўзбегим...»

Орадан бир ҳафта ўтгач, дўстини соғиниб Чорвоққа келган Амир Равнақ ушбу янги шеърини ўқиб берди. Сукут сақлаб турган Файзулла Аҳмедовичга «шеър қалай?» дегандек имо қилди. Икки чаккасидаги томирлари бўртиб, ерга қараб турган Файзулла Аҳме-

дович индамади. Бир муддатдан кейин унинг овози чиқди:

— Унча эмас.

— Нечун?

— Нечун бўларди, менга ёқмади!

— Бадий жиҳатдан саёзми ёки гоёвий жиҳатданми?

— У ҳам, бу ҳам...

— Таажжуб! Сизга шеър ёқтириш ҳам қийин.

— Сизнинг кўп шеърларингиз менга ёқади. Лекин сиздек бир шоир шундоқ катта бир қурилишга, меҳнат қайнаган жойга, одамлар матонат кўрсатаётган ерга келиб, топганингиз шу бўлди? Офарин!

— Азизим, сизга ёқмабди, майли, — деди ёрилган пуфакдек шалпайиб Амир Равнақ.

Шундан сўнг улар бошқа мавзуга ўтишди. Қурилиш бошқармасидаги ошхонага киришди. Кечга яқин шоир шаҳарга қайтиб тушиб кетди. Унинг негадир Қоражон билан учрашишга ҳам ҳафсаласи бўлмади. Яна бирон ҳафталар ўтгач, бу шеър Амир Равнақнинг бошқа шеърлари орасида газетада босилиб чиқди. Унга Қоражон Мингбоевнинг ҳам, Файзулла Аҳмедовичнинг ҳам кўзи тушди. Чунки Амир Равнақ имзоси билан чиқарилган шеър мақолаларни кузатиб юриб, дарҳол ўқишарди. Файзулла Аҳмедович дўстининг ўжарлигини эслаб, тилини тишлаб қолди.

Бирон ўн кунлар ўтгач, бошқа бир газетада «Амир Равнақ ҳаётга игнанинг тешигидан қарамоқда» деган мақола босилди. Сал ўтмай «Бургага аччиқ қилиб...» деган мақола ҳам чиқди. Иккала мақоланинг муаллифи ҳам шоирнинг юрт олдидаги катта хизматларини қайд этиб, чалғиб юрганига ачиниб ёзишган эди. Шу кунидеҳ Амир Равнақ бу мақолаларни, «ижодни камситиш, менсимаслик ва дўқ», деб айюҳаннос солиб, партия Марказий Комитетига борди. Уни илтимосига кўра ҳурмат билан қабул қилиниб, Маданият бўлимида жуда босиқлик, донолик билан арзини тинглаб, суҳбатлашишди. Бу учрашув иш кунининг охири бўлганлиги сабабли, бўлим мудирини ўз машинасига шоирни ҳам олиб, йўл-йўлакай Тошкентнинг беқиёс гўзал марказини атай томоша қилдирди. Қадим Ҳажимал, Тўқли Жаллобдан то Эскижўвага келгунча ботқоқ, тор кўчаларни, Дегрезликдан то Пиёнбозоргача бўлган йўлни, пастқам иморатларни, каталак уйларни эслашди. Мақалларда қўртлаб ётадиган ҳовузларни ҳам тилга

олишди. Лекин ўжар шоир масъул ходимнинг босиқлик билан айтаётган сўзларини сезса ҳам, ўз фикридан асло қайтгиси келмасди.

— Биз сизни жуда ҳурмат қиламиз,— деди масъул ходим шоирни эшигига олиб келиб, хайрлашаётганда,— хизматларингиз катта. Лекин бу шеърингиз ғоявий мажруҳ, умум Ватанимиз халқларининг мустақкам дўстлигига рахна солади. Мен, шахсан Сиздан, ҳеч қачон бундоқ шеър ёзишингизни кутмаган эдим. Етти ухлаб тушимга кирмаган. Мен Сизнинг шеъру дostonларингизни жуда яхши кўраман. Сиз бекорга лауреат бўлмагансиз. Кейинги бутун бир авлод сизнинг ва бошқа атоқли адибларимизнинг ажойиб асарларини ўқиб, ўрганиб катта бўлишяпти, десам хато қилмасман. «Ғарқ бўлган қишлоқ» шеърингиз ҳақида, менимча, танқидчилар жуда ҳам холис ва тўғри ёзган...

— Мен қўшилмайман!— деди Амир Равнақ,— нокамтар сўзим учун узр!

— Идеологияда биз ҳеч қачон келишувчиликка боролмаймиз! Янглиш тушунибсиз. Океан ортидаги чет эл буржуа радиолари бизга бўҳтон ёғдираётган бир пайтда Сиздек атоқли шоир ҳақиқатни кўрмай, чалғиб юрганингизга таассуф билдирмай иложим йўқ. Хайр!

— Хайр,— деди Амир Равнақ ўз эшиги олдида машина кетидан ағрайганча қараб қолиб.

* * *

Ошналарнинг ёнига бормай, яккалангандай, ишга ҳам қўли бормай, хомуш юрган шоирга кунлардан бир кун хотини мурожаат этди:

— Адаси, сезишимча, бир нимадан хафaroқ кўри-насиз? Хомуш юрасиз. Иштаҳангиз ҳам унча эмас. Илгари ҳар куни соқолингизни қириб, тоза, кўркам юрардингиз. Мана, соқол ҳам ўсган, ўзингизга қарамайсиз. Сабаби нима?

— Э, хотин, мени танқид қилишди. Хато шеър ёзибман...

— Э, тавба. Тўғри ёзиш керак. Ўзингиз ҳаммага тўғри бўлишликни даъват этасиз-ку!

— Пўстагимни қоқишди. Бир кичик шеърга шунча шов-шув қилиш керакмиди! Мен сал чалғиганга ўхшайман! «Ўзбегим» деган фикр негадир қўй тикандек юрагимга ёпишиб олган. Файзулла Аҳмедовичга, қадр-

донимга бу шеър ғалат сезилибди, демак, янглишганга ўхшайман. Янглишибман. Одамлардан, китобхонларимдан хижолат бўляпман.

Эру хотин анча вақтгача хомуш суҳбатлашиб ўтиришди...

XXIX боб

ЕВУЗ ИЩОРА

Бир ҳафтадан буён Чорвоқда жим бўлиб кетган Ҳазратов бугун кечқурун Тошкентдаги ўз ҳовлисига бўшашиб, таъби тирриқ кириб келди. Даҳлизда кутиб олган Гулбадан эрининг руҳи пастлигини сезиб, дарҳол сўради:

— Хафамисиз?

— Йўқ. Чарчаганман.— У ҳар галгидек, эшакнинг ўлими итлар учун тўй, деган «мақол»ни айтмоқчи эди, бу сафар негадир тилига чиқармади.

— Ҳайрият,— Гулбадан ўзининг ширин сўзлари, ҳазилу дилбар қарашлари билан «кўз очиб кўрган» эрининг кўнглини овлаб, хафақонлик рутубатини тарқатиб юбормоқчи бўлди. Ҳазратов хотинининг бундай бебаҳолиги, «бошқаларга» нисбатан чиройлилигини, кўнгли тозаллигини яхши биларди-ю, «эркаклар бошқани кўрса ияди» қабилда иш тутарди. Бугунги хафа бўлиб келишининг боисини Гулбадан мутлақо билмас, у эрини «ишдан чарчаб» келди хаёл қилиб, унга навозиш кўрсатарди. Эрини «юради», деган гапларга ҳам асло ишонмасди. Аслида бугунги «хафалик»нинг боиси бошқа нарса: Қиёмхўжа билан учрашишга тоқати йўқ бўлиб қолган Обакихон эди... Бу чиройли жувон қиличдек, кифти келган «инженер»га хотин бўламан, деб орқасидан Тошкентга келди. У Гулбаданнинг борлигини яхши биларди. Ушанда Ҳазратов уни хўжалик ташкилотларидан бирига ҳисобчи вазифасига жойлаб қўйиб, кун ора учрашиб туришди. Кейинчалик ўйнашини Чорвоққа олиб келиб, ОРСга ишга жойлаб қўйди. Лекин Ҳазратовнинг «ўз кишиси» — Ишларбек Сапчабошев Обакихон билан «мустаҳкам алоқа» боғлаганини сезиб, таъби тирриқ юрарди. Обакихоннинг Ҳазратов билан тамоман иши бўлмай, Ишларбек билан ишрат сураётганини, гўё бунинг олдига похол тўкиб алдаб кетганини кўрганида ёлгон гапириб юрганини сезган

Ҳазратов бориб Сапчабошевни уриб, дабдала қилмоқчи бўлди. «Исбот йўқлиги» сабабли ўзини тутди.

Дарҳақиқат, Обакихон ўзига оро бериб, Ишларбек билан шивирлашиб юрганини, бу сирли ишни Ҳазратов ақдан сезиб қолгани уни оёққа тургазди. Обакихоннинг маккорлиги, сотқинлигидан ранжиган Ҳазратов мана бугун ҳовлисига кирибоқ уйдаги каравотга ўзини ташлади, «бу дунёнинг ишлари шунақа чаппа...» эканидан ранжиб, қаттиқ уҳ тортди. Аммо «у билан қанча вақтдан буён ширин дақиқалар ўтказгани... Унинг энг яхши вақтлари Ҳазратов билан бўлгани... қаймоқнинг мазасини кўп тоганини» хаёлидан ўтказиб, ўзига тасалли бермоқчи бўлди. Лекин бу «сотқинлик...» — Сапчабошев билан алоқаси — ғазабини қўзғар, бетоқат қиларди.

«Беш кунлик дунёда обдан ўйнаб-кулиб қолиш керак. Қирқдан ошиб, ажин тушгач, менга ким қарарди», — дерди Обакихон ўзига-ўзи. У, дарҳақиқат, чиройли, серқичиқ жувон. Қадди-қомати келишган йигитларга тикилар, қилиқлари билан улар диққатини тезда жалб этарди. Кўйлаги кўп, «гарнинг кийими жомашовда чирийди», дегани шу Обакихонга тааллуқлидай, ҳар куни янги кўйлак кияди. Кирчи хотинлар хонатласларини маъзавада гижимлай берарди.

Эрининг каравотда юз тубан йиқилиб, жонсиздек ётганини кўрган Гулбадан у яхши кўрадиган чойнакда аччиқ чой дамлаб олиб келиб, ёруққа солинса яланғоч аёл сурати кўринадиган япон пиёласида қайтариб-қайтариб, эрига сунди.

— Бегим, ичинг! Чарчоғингиз кетади.

Тўнқарилиб ётган Қиёмхўжа ўнглиниб, хотинига қаради. Унинг рўпарасида ҳақиқатан ҳам Гулбадан табасум қилиб турарди. Хотинига узоқ тикилди. Қўлидаги пиёлани олиб ҳўплади. Шундоқ «хафақон» вақтларда Гулбадан нозик қўллари билан эрининг икки чаккасини, елкаларини уқалаб қўярди. Токи асаб бир оз бўшашсин, дегандай, Қиёмхўжа гўзал хотинига қараб кулди. Ўзининг нақадар жирканч одам эканлигини ўйлаганда покиза ва маъсума бир гул олдида шўрхож ўт — сассиқ алаф ётгандай бўлди. «Ит ҳам, бит ҳам сўриб ташлаган» Обакихондан ўз хотини минг чандон гўзал эканини пайқади. Илгари унинг «ишқида» маст бўлиб юрганида ўз хотинининг гўзаллигини сезмаган, кўрс гаплари, силташлари билан уни ҳақоратлаган эди. Унинг хаёли, дарду фикри ўйнашида бўларди. Ин-

сон табиатида шундай одат бормикан? Худо ҳамма эр-какларни ҳам шундай қилиб яратганмикан? Қиёмхўжа Ҳазратов ҳеч қачон ўзига-ўзи паст назар билан қарамаганди. Ҳозир эса Гулбадан — болаларининг онаси, садоқатли хотини олдида ўзини бир махлуққа, ғимирлаган қуртдан ҳам паст бир нарсага ўхшатди.

— Бегим, ваннахонада сув иситиб қўйибман, юз-қўлингизни ювиб чиқинг. Тиниқасиз. Чарчоғингиз ёзилади.

— Хўп, — деди сапчиб ўрнидан турган Ҳазратов, — юзимни ювиб келишим керак! Шу юз билан сенга қарашлик аблахлик, Гулбаданхон.

— Бу нима деганингиз?

— Юзим чанг, бугун қурилишда бўлганман. Кийимларим ҳам қурум...

Гулбадан миқ этмади. Эрининг баъзида пойинтар-сойинтар шундай гаплари бўларди. У ўзига тасалли берарди-ю, ичдан ўйланиб қоларди. Бир вақтлар эрининг қандайдир бир жувонга элакишганини сезиб, уйларида анча жанжал бўлган эди. Лекин эрининг Обакихон билан алоқасини, шундай хотин дунёда борлигини асло билмасди.

Ҳазратов ваннали хонага кириб, илиқ сувни шариллатиб қуйиб ювинди — яна унинг кўз олдига Обакихон келди. Ванна ва душ кўз олдига ўйнашини келтирарди. «Сапчабошев... ярамас! Бу одам менинг яхшиликларимни билмади! Савдогар!» — деди у ўзига-ўзи. Бировнинг тўшагида ётиб, жамоат мулкига чанг солишдан чўчимайдиган, қалтис ишларни қилавериб хирп бўлиб кетган Ҳазратов нечун ҳозир инсоний фикрлар огушига кириб қолганини ўзи ҳам пайқамасди. (Ҳар қандай ёмон одамни ҳам мутлоқ ёмон қилиб кўрсатиш тўғри эмас. Аммо шу «қора» деб тушунилган кимсанинг ҳам феълү ишидаги йилтираган томонларини айтиш ибратлидир.)

Ҳазратов ваннада туриб, қачонлардир ўқигани, нариги кўчада яшайдиган Амир Равнақнинг бир шеъри хаёлидан ўтди:

«Ўзга ёр — ўзга диёр, бўлмағай қаловати,
У ойдек ярқирау, йўқ нури қарорати.
Юлдуздек жилва қилар, лекин у ғоят узоқ —
Ўзга ёрни ўйлама, қовжиратмоқ одати...»

«Хўб айтган-да», — деди ичида, гарчи шу шоирни тили аччиқлиги учун хуш кўрмаса ҳам. Шундан сўнг у артиниб, тараниб, уй кийимларини кийиб, ваннахонадан чиқди. Енгил тортди. Катта хона ўртасида йилтирайдиган, ғичирлайдиган паркет пол устидаги қип-қизил гилам устида туриб, деразаси тўғрисидаги мирзатеракларга тикилиб, хаёлга отилди. Умуман, ишлари яхши, омади келиб турибди, бошлиқларга ёқади, ўзининг ишчанлиги ҳақида Георгий Садовниковга телефон қилдирди, Наманган, Чортоқ сув омбори қурилишида орден олганини ва бошқа «фазилатлари»ни айттирди. Шуларни дилидан ўтказди. Энди бу ёғи яхши бўлиб кетади, деди ўзига-ўзи. Обакихон бўлмаса, яна бошқа Сбакихон-да... Аммо гашига тегиб юрган Мингбоев билан ҳам ҳисоб-китоб қилиб олиш пайти етгандир, деди у кенг ва кўркам, ўз жиҳозлари, қимматбаҳо ашёлари билан музейни эслатиб турувчи катта меҳмонхонаси ўртасида қаққайиб туриб. Ўз обрў-эътибори билан бу «бадбашара»ни эзиб ташламоқчи бўлди. Уни оёғи остига олиб, буйдалаб ташлашга уринди. Ҳазратовни Трестдаги катталар суяшади, инженер Мингбоевнинг югургани сомонхонагача! Ҳазратов «фикр қиларди», у сал чап томонга қайрилиб, ўзининг файласуфона фикрлаётганини катта тошойнада кўрарди. «Ярамас Мингбоевни тамоман эзиб ташлаш, одамлар олдида беобрў қилиш, бу гапни Садовников орқали ми-нистрнинг қулоғига ҳам етказиш, тўғонда сув сирқиш авариясини партия мажлисида кўришни тезлатиш» лозимлигини ўйлади. Қоражон Мингбоевнинг ўша куни: «Сиз инженер эмас, савдогар бўлиб қолгансиз, сиз ўн йилдан буён бирон ишни инсоф билан қилганингизни билмаймиз, бировларнинг зиёфатини еб мақтайсиз. Қўлингизни совуқ сувга урмайсиз! Айшу ишрат, ўзингизни лаган-товоққа солишдан бошқа нарса қилмайсиз!» — деган гапи то қиёмат эсидан чиқмайди. Бу гап эмас, ҳақорат, деди у ўзига-ўзи. Кишиларни ҳақорат қилишни қонун қоралайди, шу бўйича жиноий иш қўзғалади. Мен сенга кўрсатиб қўяман, деди муштумини қисиб катта хона ўртасидаги гиламда қадди-қоматини тошойнага солиб турган Ҳазратов. «Сен менинг кўйлагим ичига кириб қолган бургадек безовта қиляпсан, холос. Сени тирноқларим билан қирс этиб эзиб ташлайман! Чучварани хом санаб юрибсан, нодон!» — деди гўё рўпарасида турган, юзлари куйиб кетган, чандиқ Қоражон Мингбоевга ўқрайиб.

Ҳазратов Мингбоев билан олишувни «кенг миқёсда» кучайтириб юборди. Бир партада ўтириб ўқиган икки ўртоқ бир-бирига душман бўлиб қолишди. Ҳазратов инженер бўлиб обрў қозонган қишлоқи йигитни тамоман эзиб ташлаб, иккинчи бош кўтариб юролмайдиган қилиб қўймоқчи эди. Аммо Қоражон Мингбоевнинг фронтда қон кечиб келгани, собиқ фронтчилар уни доимо қўллаб-қувватлашаётгани бошига гурзи уриб, мажақлаб ташлашига йўл қўймасди. Шундай шахслардан бири — ён қўшниси Файзулла Музаффаров, иккинчиси — Иван Иванович Шишкин. СУ-2 да юз берган хато муҳокамасида участка бошлиғи Мингбоевга жазо беришга биринчи бўлиб Музаффаров қарши чиқди. У партия мажлисида қаттиқ туриб, Мингбоевни ҳимоя қилди. Мана шу тошкентлик, пенсионерлигига ҳам қарамай отилиб чиққан эски инженерни ўртадан кўтариб ташлаш, кам деганда қурилишдан ўз уйига жўнатиб юбориш Ҳазратов учун жуда зарур бўлиб қолди.

Шу ишда Ҳазратов билан қурилиш таъминот бўлимининг мудири Сапчабошевлар яна тил топишдилар. Ўртадаги Обакихон воқеасини эсламай, бу «кичик гап», деб қарашди. Ҳазратов ўз «думи» — Сапчабошев билан маслаҳатлашиб, яна шу Обакихонни ишга солишмоқчи бўлишди. Еқут кўзли тилла узук кўтариб келган Ҳазратов кунлардан бир кун Обакихон бағрида ўз мақсадини айтиб йиғлади. Обакихон орзу қилган брильянт кўзли узук ва пул ваъда қилиб ўйнашининг оёқларини ўпди. Хайрушканинг Гулгунга ошиқлигини, бу йигит Мингбоев хотини билан гап бўлганини оламга ёйиш керак, деди. Музаффаровнинг хотини — Марҳаматхоннинг ҳам юрагига гўлгула — алам солиши керак. Ичдан портлатамиз, дейишди улар. Марҳаматхоннинг ҳам, Гулгуннинг ҳам моховини чиқариш — тишни ковлаш билан баробар! «Ғам еманг, боплайман!» — деган ишорани қилди Обакихон. Дарҳақиқат, Файзулла Аҳмедовичга суяниб қолган, уни жуда ҳурмат қиладиган Марҳаматхоннинг феълү атвори қўни-қўшниларига маълум эди. Ҳазратов билан Сапчабошев ўзларининг машиналарида Обакихонни шаҳарга олиб тушиб, эски квартирасига қўйишди. Уйин-кулги, тараллабедодликни яхши кўрадиган Обакихон жума кунини Марҳаматхонни қўярда-қўймай зиёфатга олиб борди. Бу «хушфеъл», «ёқимтой» жувон билан илгаридан таниш эди. Эрининг

Чорвоқдалиги ва айниқса, озгина «гап бўлган» Кимсанхон билан зиёфатга боришга аввал истиҳола қилиб турган Марҳаматхон кейин негадир рози бўлди. Обакихон уни авради. Файзулла Аҳмедович анча йиллар илгари ўз хотинини Қудратиллаев деган бир врач кимсадан қизганарди. Келиб-келиб зиёфат шу одам уйида бўлиб чиқди. Гарчи, улар ўртасида ҳеч гап йўқ ва умуман, бу кишини Файзулла Аҳмедович унча ёқтирмаса ҳам унинг хотинбозлиги, шилқимлиги туфайли Марҳаматхонни ундан қизганарди. Ёшлигида таниш бўлганлиги, баъзи гаплар бичиб-тўқилганлиги сабабли кўнглига бир қоралик ўрнашиб қолганди. Марҳаматхон Кимсанхон билан бирга зиёфатга борганини эридан яширди. Яшираётганини Музаффаров сезиб, Кимсанхон ҳовлидан чиқиб кетгач, хотинини сиқиқча ола бошлади. «Нега бу хотин атрофингда ўралашиб қолди? Қаёққа бординг?» Марҳаматхон эрига тўғрисиани айтди. «Сен кичкина хотин бўлмасанг, кексайганинда бу нима қилиқ?» Эрининг бу гапи Марҳаматхонга тегиб кетди. У эридан ўн беш ёш кичик, қирқ тўққизларда эди. Марҳаматхон ёшини яширарди. Эрининг «кекса» сўзи ёқмасди. Ўша куни зиёфатда Кимсанхоннинг зўрлаши билан озгина шампань виноси ичгани, Қудратиллаев билан чақчақлашиб гаплашгани, бир бола уларни фотосуратга олганини эслади. Кимсанхон бу ишни атай уюштирганини пайқади. Обакихон кейинчалик Музаффаровнинг бошидан икки шох ўсиб чиққани, хотини «шунақа...»лигини гап қилиб, маҳаллага ёйди. Эрини яхши кўрадиган Марҳаматхон Обакихоннинг маккоро-на ўйини билан унга зарба бераётганини, бу пухта ўйланган ўйин эканини пайқамай, эри юрагига ханжар урарди. Обакихон учун фақат мана шу керак. Чўзилиб ётишга вақти йўқ, Чорвоқда ишлаб, тинмай елиб-югуриб юрган «машҳур гидростроитель», академик Музаффаровни ўз хотинининг «хиёнати» орқали кексайганида вайрон қилиб, сафдан чиқариб юбормоқчи эди. Шу йўл билан Ҳазратов яна бир катта гурзини Музаффаров бошига туширди: «Мана сенга ишлаш! Мана сенга эътиборли бўлиш! Мана сенга пенсияда кўмилиб ётмаслик! Мана сенга бир қишлоқини ҳимоя қилиш!!!» — демоғчи эди. Музаффаров оиласидаги қиёмат-қойим Гулгундан сир тутилди, у бу ишдан хабарсиз эди. Унинг ўзи ҳақида ҳам маҳаллага гап тарқалганди. Бу гап — Файзулла Аҳмедович Хайрушкани дўппослаб урганидан кейин бошланди. Ҳамма нарсага ишонувчан,

Ҳақгуй эрининг юрагига зарба бергани учун Марҳаматхон қаттиқ азоб чекди. Эрининг инфаркт бўлишига озгина қолди. Музаффаров анча вақтгача без бўлиб юрди. Рақиблар муваффақият қозонди. Чунки Обакихон Марҳаматхоннинг хом, ишонувчан, алдаса бўладиган, содда хотин эканини ыгаридан биларди ва шунга таянган эди. У ўз ниятини етди. Бу бўлган бир воқеани эслатарди. Ёши ўтиб қолган профессорнинг хотини жуда қизганиб, гаъқиб остига олиб қийнар, азоб берарди. Уни ёш қизлардан ҳам қизганарди. Аслида у ниҳоятда покиза, деярли сўфи одам эди. Юраги ишдан чиққан у кекса сейфни очаман деб, шу лаҳзада ўлган. Асабини босолмай, бақириб ўтирган Музаффаровнинг қоши тагида бир нима электр токидек чирс этиб, кўзи ярқираб кетди. Шундан сўнг бошининг ярми зирқираб оғриб, кўзи тиниб, боши айланиб, гавдаси ўз мувозанатини йўқотиб, каравотга ётди. Ҳеч нарсадан беҳабар, ҳурпайган Марҳаматхон эри ёнига кирган эди, у бақирди:

— Йўқол бу ердан! Тўнка! Сен ярамас ҳар бир душман учун қуролсан! Сенинг ақлингнинг пастлиги, бир нарсага тушунмаслигинг, онгсизларча ишонувчанлигинг бошимга бало бўлди. Худо сенга жиндаккина аёл берганида нима қиларди! Ҳар бир маккор менинг хонадонимни осонгина тор-мор этиб ташлайверадими?! Одамларнинг уста бўлиб кетганидан хабаринг йўқ! Жинни! Энди мен сенга қандай қилиб тушунтираман!

Файзулла Аҳмедовичга қақшатқич зарба беришнинг ёлғиз биргина йўли — унинг соддадил, ишонувчан (баъзилар Марҳаматхонни «бурунгининг одами», дейишарди) хотини орқали бўлиши кераклигини Ҳазратов ўйлаб топди. Ҳазратов назарида Қоражон Мингбоев ва Музаффаровни қулатиш ҳаёт-мамот масаласи. Ҳамкасблари ўртасида ва умуман, давлат олдида Музаффаровнинг эътибори кучаяётгани, Мингбоев билан бирлашгани Ҳазратовни очиқдан-очиқ талвасага солиб қўйди. Ҳазратовнинг уруш йилларида Наманган томонларда юргани... қисман Файзулла Аҳмедовичга маълум эди.

Кунлардан бир кун, Кимсанхон Марҳаматхонларникига кириб, хушлашмаса ҳам бир фотосуратни бериб чиқиб кетди. Бу фотосуратда Файзулла Аҳмедович «С.» деган аёл билан тоғ манзараси фонида елкалари елкаларига тегиб, кулиб туришган эди. Обакихон суратни бериб: «Мени айтманг, опажон, мен онлангиз бузилмасин, вақтида домлани қўлга олинг, деган мақсад»

да келдим. Номим ёмонга чиққанини ҳам биламан. Лекин бу хотин сизнинг эрингиздан бошқанинг ҳам турмушини бузган. Гулгун билан Хайрулла ўғлингизни гап қилган ҳам шу», — деди. Марҳаматхон донг қотиб, ерга ўтириб қолди. Юрагига шубҳа тушган Марҳаматхон Обакихоннинг атай қилган фитнасида, «бир иш борга ўхшайди», хаёл қилиб, эри билан яна айтишиб олди. Бу иш ҳам Обакихон учун жуда керак эди. Ҳазратовлар домла Музаффаровнинг юраги яхши эмаслигини билишарди. Бу имони бақувват одамни фақат ўз ичидан ўт чиқмаса, бошқа йўл билан қулатиш мумкин эмаслигини пайқаган Ҳазратову Сапчабошевлар фитна ханжарини соддадил Марҳаматхон орқали қадамоқчи бўлишди. Бундай маккор ишларни билмайдиган Марҳаматхон ширин гап, сохта илтифот туфайли талтайиб, оиласига, эрига ва ўзига тўғриланаётган ханжарни мутлақо кўрмасди. Ўз иши билан ўзи овора бўлиб қолган Музаффаровнинг куйиниб хотинига қилган насихатлари шамолга учди. У буни тушунмас, ўжар бўлиб, эримнинг бир айби бор, у шунинг учун ҳам кўп гапириб, буни хаспўшляпти, деб ўйларди. Фотосурат бу шубҳаларни тасдиқловчи ҳужжат бўлди. Хотинининг бундай нозик ва маккор жангларга қобил эмаслигини Файзулла Аҳмедович биларди-ю, аммо бундай «жанг» кенг тус олмаслигини, бошланиб қолгудай бўлса, дарҳол олдини олишини, рақибининг гирибонидан тутишини кўнглидан ўтказиб, кўпчилик ичига тушган рақибларни тумтарақай қочиришни ўйларди. Аслида-чи, аслида ундай эмас. Фитначилар жуда ҳам қатъий жангга тушмоқчи. Бу фитна орқасида катта фожиа яширинган эди.

Музаффаров хотинининг кўп нарсага тушунмаслиги, эридан шубҳаланишдан кўра, Гулгуннинг улар оиласига келиб, ўғли билан гап бўлиб қолганидан қийналар эди. Мана, фожианинг бошланиши. Душман бешафқат. Ҳазратов Музаффаровнинг тобути елкаларда лопиллаб Чигатой қабристонига боришини ва ўзи шу тсбут тепасида хомуш кўрингани билан ичдан яшнаб нутқ сўзлашини орзу қиларди.

Йўқ! Йўқ! Йўқ!

Бундай бўлиши асло мумкин эмас! Файзулла Аҳмедовичнинг хаёллари тгрқаб, ҳуши ўзига келди. Ёмон туш кўрган одамдай чарчаб ўрнидан турди. Унинг кўз олдида маккор, ажувза-алвасти Обакихон билан бирга Ҳазратов турарди. У дам илжаяр, дам ғазабланиб, ба роқ мушукдек пихиллаб, тирноқларини қайраб, ҳози-

роқ сапчиб, юзларингни шилиб ташлайман, томоғингга ёпишиб, тишлаб, бўйин томирларингни узиб ташлайман, дегандек бўларди. Музаффаров билан Миингбоевнинг қўлида катта сўйил — бужгон ёғоч, шу билан ёввойи бароқ мушукни — ажинани уриб, ерга қапиштириб қўйишга чоғланишарди, улар бир-бирларига тапчланиш учун пайт пойлашарди, ким кимни...

Орадан бир ҳафта ўтгач, Обакихон Марҳаматхонларникида турган Гулгуннинг бу хонадондан чиқиб кетганини эшитди... У кечга яқин кийиниб, безаниб, атай Марҳаматхон ёнига ҳол сўрагани кирди. «Бу воқеа...» маҳаллада дув-дув гап бўлганини, одамлар оёғи билан эмас, тили билан юришини айтиб, ачингандек бўлди. Боши қотиб, довдираб қолган Марҳаматхон гапиришини ҳам, гапирмаслигини ҳам билмасди. Агар судга берса, ўғлингизни қамайди, деди онанинг юрагига гулгула солиб Обакихон. «Сен, кап-катта хотин ҳар доим шу ишни қилиб келяпсан, сени эмас, менинг ўғлимни бир шўхлиги учун қамайдиларми», деди ичида Марҳаматхон.

Лекин, энг ёмони шу бўлдики, Обакихон Гулгун билан Хайрушканинг «дон олишиб юргани...» тўғрисида ёзиб, бу юмалоқ хатни Чорвоққа, инженер Мингбоевга йўллаган эди...

Қирқиб олинган новдани бир томонга эгиб қўйиб юборсангиз, у иккинчи томонга ҳам эгилиб, кейин аслига қайтади. Бизнинг аёлларимиз тўғри йўлдан бориб, бахт топишди. Жамиятимизнинг тенг ҳуқуқли эгалари бўлди. Лекин аёллар ичида баъзилар бор, улар новдадек иккинчи томонга ҳам эгилиб, кейин аслига қайтади, тушунмай ё ортиқча шуҳрат кетидан кетиб, Обакихонга ўхшаб қолишади. Уларни суюқоёқ деб ҳам «закончи», «шаллақи», деб ҳам айблаб бўлмайди. Обакилар кишилар бошига ташвиш солмоқда. Бу жароҳат узоққа бормай, тез тузалиб кетса керак. Ҳар қалай, унинг пайдо бўлишида баъзи имони бўш, ишратбоз кишилар сабабчидир, деди Музаффаров ичида.

Инженер Қиёмхўжа Миёнхўжаевич Ҳазратов нодон эмас, у ўзига етгунча серфикр, айёр одам — у Мингбоев билан Музаффаровларни қулатиб сафдан чиқариш учун бир неча зарбалар берди. У Наманганда юрганида бундай ишларнинг устаси бўлиб олганди. Одамларни ишонтириб, муваффақият қозонган. Лекин ўзининг жарлик қаърида эканини, тубанликка тушганини сезмасди. Уйнашига ишониб, ёвузликни зўру зар би-

дан ёпиб, бу ўйинда ютиб чиқишни мўлжаллаб юрарди.

Бу ишлардан Гулбаданнинг асло хабари йўқ, Ҳазратов хонадонининг бекаси бўлиб ўтириш билан масрур эди.

XXX боб

ЕНГИЛИШ

Ун учинчи апрель куни СУ-2 участка бошлиғи, инженер Мингбоев қурилиш бошлиғининг буйруғи билан вазифасидан четлатилди. Тўғон қурилишидан ҳеч ёққа кетмайман, деган гапи ҳисобга олиниб, гараж ихтиёрига юборилди. Қурилиш бошлиғи Садовниковнинг бу буйруққа имзо чекмаслигининг иложи бўлмади. У «Чотқол қишлоқларидан чиққан биринчи гидростроитель-инженер» ҳақида ҳеч қачон ёмон фикрга бормаган эди. Уни софдил, серғайрат бир ёш мутахассис деб биларди. Начора, иш бўлган ерда камчиликлар ҳам бўлади, қурбонлар ҳам бўлади... Лекин Мингбоев хусусида пайдо бўлган гап-сўзлар тез ривожланиб кетди. Ҳатто унинг қадрдон дўсти, қурилиш партия ташкилотининг секретари Иван Иванович Шишкин ҳам ҳайрон бўлиб қолди. Хунук гаплар қаёқдан чиқаётганини ҳеч билишмасди.

— Сен кетмон юзини босяпсан! Даюс! — деди Ҳазратовга қамти келиб қолган Қоражон Мингбоев, — пешананга қарсиллаб тегишини хаёлингга келтирмаяпсан! Сен, савдогар ўғли, қаёқдан ватанпарвар бўлиб қолдинг! Сен меҳнат қилиб, қўли қаварган, офтобда елкаси куйган кишилардан эмассан! Сенинг кимлигинг-ни яхши биламан! Мени бир қишлоқи деб, ботинкангнинг пошнаси билан қуртдек эзиб ташламоқчимисан?! Хато қиласан!

Ҳазратов донг қотиб қолди. Ҳозироқ юзига мушт тушиб ерпарчин бўлишини кутиб, атрофга олазарак қараб, ёрдам сўрамоқчи бўлиб турганида, Қоражон, «Сен ҳали шощмай тур!» деб ерга тупурди-да, йўлида давом этди.

Жаҳлу газаб уни ишдан совутиб, ўз қишлоғига итарди; у кутилмаганда Ёнқўрғонга жўнади. Гаражга ҳам бормади. Қишлоқда ишдан бекор бўлганини одамларга билдирмай, ўзи туғилиб-ўсган кўримсизгина бир хона ичида ёстиқ қучоқлаб ётди. «Ўтники ўтга, сувни-

ки сувга, қолди қатиқнинг пули...» бўлиб, Қандил буви дамлаб келган чойни ичиб, хаёл дарёсида сузиб ётаверди. У Ҳазратовни, бурга, деб «камситган» экан, у «бурга» эмас, чаён, ундан ҳам каттароқ заҳарли илон бўлиб чиқди. У ўз атрофига бу ердаги баъзиларни тўплаб, коньяк ва кабоб кучи билан одамларни қўлга оларди. Унинг баъзи ишлари тўғон бағрига силқиган сувдек юрагини зирқиратарди. Лекин бу лўттибоз Садовниковдек одамни қандай қилиб қўлга олиб, Шишкинга тазйиқ кўрсатганига сира ақли етмасди. Ўз ўрнига Ҳазратов тайинланиб, прораб Никаноренко ҳам Мингбоевни қувватламагани маълум бўлди. Қоражонга ё экскаваторда, ёки «БелАЗ»да ишлаш таклиф этилди. Агар у хоҳласа Помир тоғидаги Сарез кўлига юборилишини, бу ерда ҳам тўғон қурилиши бошланажagini айтишди. 1911 йилги zilзила натижасида тоғ қулаб, катта кўл пайдо бўлгани, бу келгусида бениҳоя кўп энергия манбаи эканини биларди. Сарез кўли денгиз сатҳидан уч минг метр баландликда бўлиб, йигирма миллиард кубометр сув тўпланган. Қоражон Мингбоев у томонга боришни истамади, ҳозирча шофёр бўлиб ишлашга ҳам кўнгли бўлмай, Чотқол бағридаги ўз қишлоғида ётарди. Бу иш тўсатдан бўлгани сабабли, ундан Гулгун ҳам хабарсиз. Кейинги кунларда Қоражон яна ёлғиз. Ногаҳоний буйруқ чиқишига асосан тўғон қурилишида меҳнат суръатининг пасайгани, олтинчи стбордан сув сирқигани, иш графигининг бузилгани сабаб бўлди. Бундан бир ой муқаддам пьезометрлар берган сигнал тўртинчи стборда сув сирқиганини кўрсатган эди. Бу ҳам Бошқарма диққатини тортган эди. Юқоридан тойиб қулаган «БелАЗ», кўл остидаги бир шофёр йигитнинг маст бўлиб босқинчилик қилгани: иши прокуратурага оширилгани... ҳам участка бошлиғининг тарбиявий ишларга қарамай қўйганини кўрсатарди. Бу фактлар — Ҳазратов қўлидаги «козир» ҳисобланарди. Иван Шишкин бир куни Садовниковга: «Мингбоевни туяни устида ит қопти қилмайлик», деди. Аммо бу гапга Садовников эътибор бермади. «Амир Равнақ деган миллий маҳдудликка тушган бир шоирни қурилишга олиб келгани, унинг туҳматомуз шеъри маҳаллий матбуотда қоралангани...» ва бошқа гаплар ҳам парторг Иван Шишкин қулоғига етган эди. Албатта бу гаплар унга ёқмаган. Буларни Ҳазратов гуруҳи тинмай парторг қулоғига қуярди... Квартираси эшигини қулфлаб, эски машинасини Бошқарма ҳовлисида қолдириб,

бир кунда Енқурғонга жўнаган Қоражонни Файзулла Аҳмедович ҳам билмай қолибди. Бу ишларга тушунмай, таажжубланди.

Қоражон ўз қишлоғига қайтиб келиб, бир неча кун хонанишин бўлиб ётди. Диққатбозликка Қандил буви ортиқ чидай олмай, калаванинг учини йўқотган кимсадек безовта эди. Баъзан кимга ниш уришини билмай ўзидан-ўзи қақшарди: «Ҳукуматни деб фронтга бординг, ҳукуматни деб ёндинг, ҳукуматни деб тоғ кесдинг, ҳукуматни деб тўғон кўтардинг, дарё тўсдинг... Энди керагинг бўлмай қолибдими? Ҳайдаб юборишдими? Эшак деб ўйлашган экан-да! Эшакнинг ўлими — итлар учун тўй қилишаётган бўлса керак! Ўз ерингда сени ҳайдашдими?! Ўз ерингда-я! Энди ўшалар оёғини уза-тиб ўтиришгандир?! Икки хонали уйни ҳам тортиб олишса керак! Уйи бошида қолсин! Хўжакентлик Анбар отининг оталари етти мартаба Маккага борган, сажаралик хўжалардан дейишарди. Савдогар — қаллоб бўлиб чиқди. Ўғиллари кейинчалик ҳовлисини сотиб, шаҳарга қочиб кетишди-ку! Сени ҳайдайдиган ўша казас-казолар ҳам қаллоб! Албатта бир куни иллоти очилиб, миси чиқади!» — «Йўқ, ойижон, бундоқ эмас, — дерди Қоражон, — сизнинг фиғон бўлишингизга арзимайди». У бу гапни айтарди-ю, кўз олдида ишратбоз Ҳазратов пайдо бўларди. Унинг ёдига Амир Равнақ билан Музаффаров суҳбати келди.

«Сиз, азизим, ўз фарзандларингизнинг ким бўлишини истардингиз?»

«Аввало, инсон. Кейин, агар юрагида қўри бўлса, ишлаб ўзини кўрсатса, дейман. Агар талант эгаси бўлса, унда қўлга киритган ютуғи билан қаноатланиб қолмасдан, доимо юксакликка интиладиган, заҳматкаш кимса бўлишини истардим. Шу юрт учун катта ишлар қилаверишини истардим...»

«Қиличи синиб, қалқони тешилган», баъзиларнинг назарида «қулаган» Қоражон Мингбоев шу кунлари туш кўрди: тушида Гулгуни билан Чирчиқда чўмилишаётган эмиш. Гулгунни сув гирдоби ўраб, оқизиб кетибди. Қоражон тезоқар дарёнинг у ёғидан сузиб, бу ёғига ўтиб, севиклисини қидирармиш, лекин тополмасмиш. Нафаси қайтиб, бўғилиб уйғониб кетди. Кўз очиб, хомуш ўтирди. Гулгунни соғиниб, эртага Тошкентга тушиб чиқишни ўйлади.

Раҳбарлар ишдан кетганида, баъзан қўл остидаги одамлар ачинишади, уни эслашади, гарчи «тақдирга

тан беришса» ҳам барибир у билан бирга ишлаган вақтни қўмсашади. Қўл остидаги одамларда меҳри қолган раҳбар — яхши раҳбар.

Смирнов, Можаев, Абдуманноплар уни эслаб, қишлоққа ҳам келиб кетишди.

Яқинда шаҳардан чиққан мухбир Бошқармада инженер-консультант Файзулла Аҳмедович билан суҳбатлашиб, газетага мақола ёзибди. Унинг бир жавоби Қоражонга жуда таъсир қилди.

«... Тарихга қиёс қилиб кўрсак, инсон умри ялт этиб ўчган учқун билан баробар. Ер юзи гўё қаттиқ ва беҳаракат кўрингандай бўлгани билан, аслида, доимо ҳаракатда, ўзгаришда. Чексиз текисликларда ер қавати бир йил ичида уч ва беш миллиметр ё кўтарилади, ё пасаяди. Зилзила бўлиб турадиган ерларда ер қатлами бир йил мобайнида ўн икки, ўн беш миллиметргача ҳаракат қилади. Бу фанга маълум... Демак, Чорвоқ тўғони ҳам ҳаракатда, у зичланади ҳам, бўшашади ҳам. Инсон ўз қўли билан яратган нарсани ўзи идора қила олади. Ишонч керак. Қўрқув ярамайди!» — деган.

Шу кунларда иттифоқо Ёнқўрғонда пайдо бўлган Обакихон Қоражон Мингбоевга рўпара келиб, саломаликдан сўнг жўрттага савол берди:

— Қоражон ака, сиз курашда енгилдингиз. Бу сиз учун жуда оғир, албатта. Куяётган бўлсангиз керак? Ёнгилишни сиз қандай ўтказасиз?

Қоражон ўйланиб қолди. Бу гапга жавоб қилгиси келмади. Кейин, у Ҳазратовнинг ишонган одамларидан бири эканлигини билиб, қўпол жавоб қилди:

— Эрта саҳардаги «смена» нгизни қандай ўтказсангиз, биз ҳам шундай ўтказамиз...

Обакихон аввал ҳайрон бўлиб, тушунмади. Кейин бу гапни пайқагач, бурнини қийшайтириб, жўнаб қолди.

«Дунёда энг зўр қурол бор: у қиличдан ўткир, милтиқдан даҳшатли, у бўй эгмас ботирларнинг бошини эгади, қул қилади, шаҳарлар олади. У нима, деб сўрасиз, у — бузуқ аёлнинг макри», — деган эди бир куни Файзулла Аҳмедович.

Икки ҳафтадан кейин Қоражон Мингбоев яна Чорвоққа келиб, эрта билан тўғон бошига чиқди. Кўп йиллик қадрдони, прораб Никаноренко ҳам янги участка бошлиғи Қиёмхўжа Ҳазратов билан тил топишиб кетганини сизди. «Мен бу ерга ишлаш учун келганман, гуруҳбозлик, фитналарга аралашмайман. Бошлиқлар нима деса шуни қиламан», — дебди у одамларга. Бу гап

Қоражон Мингбоев юрагига ништардек санчилди. «Вой, нодон-е, мен гуруҳбозлик қилдимми?! Мени ёмон ишлади, деб ўзлари ишдан бўшатдилар-ку! Уша «сув сирқини» да ёки бошқа нуқсонларда мен билан баробар сенинг ҳам айбинг бор-ку! Нега мен кетдим у сен қолдинг?» У асосий рақиби қолиб хаёлан прорабга ёпишиб кетди. Тўғон тепасида бу «бывший» совуқдан-совуқ сигарета чекиб юрди. Одамлар кўнгли учун саломлашарди-ю, лекин биронтаси: «Шу иш тўғри бўлмади! Биз инженер Мингбоев билан бирга ишлаймиз!» — демади... Урнига тайинланган Қиёмхўжа Ҳазратов одамлар олдида ўзини Қоражон Мингбоевнинг эски ўртоғи эканлигини таъкидлаб: «Қандоқ қиламиз... тайинлашган экан, бўйин товлаб бўлмайди, солдатмиз...» — дегандек қовоқ солиб, у билан совуққина омонлашди-ю, кейин ўзини четга олди. Нарироқда прорабга нималарнидир тушунтириб, Бошқарма томон равона бўлди. Прорабга катта «хуқуқ» бериб, сен ишга боғлиқ одамсан, ишлай-вер, дерди. Қоражон кўчага ҳайдалган итдек, эшиги олдида мукка тушиб ётмай, ўзи тарбиялаган Геннадий Смирнов деган ёш шофёр йигитчанинг ёнига — «БелАЗ» кабинасига кириб, карьерга кетди. Тушгача унинг машинасида ўтирди. Унга қарашди. «Мени бу ердан бошқа борадиган жойим йўқ, мен ҳам энди «БелАЗ» оламан, бирга ишлашамиз», — деди Қоражон. Йигитча нима дейишини билмади, инженер, участка бошлиғи бирдан оддий шофёрликка тушиб қолса ёмон бўлар экан. «Менимча, шу тўғри бўлади. Нима дейсан, Смирнов?» — деди Қоражон суҳбатдошига тикилиб. «Қоражон Мингбоевич, бу нарсани ўзингиз ҳал қилинг. Агарда СУ-2 да ишлашингизни хоҳлашмаса, СУ-3 га қўйишингиз. Сиз инженерсиз, у ишни ҳам яхши олиб кетаверасиз». Қоражон кулди: «Азизим, мен ишни яхши олиб кетмаганим учун бўшатишди...»

Қоражон Мингбоев туш пайтида Смирнов билан бориб ошхонада овқатланди, сўнг кечгача тўғон устида айланиб юрди. Қаёққа ҳам борарди! Эрта-индин, квартирани ҳам бўшат, деб қолишлари мумкин. Агар шу Ҳазратов бўладиган бўлса, албатта квартирани ҳам топшириб, қишлоққа тамоман жўнашга тўғри келади. Ишонмагин дўстингга, сомон тижар пўстингга! Ҳазратов тез фурсатда каттанинг — Садовниковнинг ишончини қандай қозонганига асло тушунмасди. Садовников майли, унинг бошида мингта ташвиш, лекин Иван Шишкиннинг «бир юз саксон градус» ўзгариб кетгани-

га, Ҳазратовни қувватлаганига ҳайрон бўларди. Шиш-кин покиза одам. Буни Қоражон жуда яхши билади. Наинки Қоражон, бу ерда ишлаётганларнинг кўпчилиги уни жуда ҳурмат қилади. Одам танийдиган Файзулла Аҳмедович ҳам шу оқ қошли, сап-сариқ Иван Шиш-кин билан бир-икки мулоқотда бўлгач, «э, бу бутун одам экан», деган эди. Наҳотки, у Қоражонни ҳимоя қилмади! Демак, айб ўзимда, деди Қоражон ўз-ўзини қоралаб.

Барвақт квартирасига бориб, ёлғиз ўтиргиси келмади. Ёлғизлик ёмон! Негадир у яна тоғни қўмсади; тоғ қоплони майсазордан кўра ҳам қизиган харсанглар, қоялар остини ёқтиради. Такаларни пойлаш, какликларни учуриш Чотқол йўлбарсларининг азаллий одати. Сменадан кейин Қоражон яна ўша Қўнғирбуқа чўққиси томон кўтарила бошлади. Сменани топшириб, тўғондан пастга тушиб кетаётганлар «феъли ғалати инженер»нинг чўққига тирмашиб чиқиб кетаётганини кўришди.

— Ана, «Чотқол йўлбарси» тоққа чиқиб кетяпти,— деди тўғон устида, ўз машинаси ёнида туриб юқорига тикилган Смирнов.

— У, йўлбарс эмас, Чотқол сичқони!— деди Ҳазратов кулиб.

Никаноренкога бу гап ёқмади, у ўзини зўрлаб йўталди.

— Инженер Мингбоевни камситманг, яхши эмас!— деди Смирнов,— бирга ўқиган экансизлар... У ҳали ўзининг йўлбарслигини кўрсатса керак!— Смирнов лабидаги сигаретани ерга туфлаб ташлаб, этиги учи билан эзди. Шундан сўнг машинасига ўтириб, жўнаб қолди.

— Кўрдингизми, ўртоқ Никаноренко?!— деди бирдан ғазабидан ранги оқариб кетган Ҳазратов,— бунинг фамилияси нима эди?

— Смирнов.

— Мана шунақаларни йўқотиш керак! СУ-4 га, цемент заводига борсин! Иккинчи унинг башарасини бунда кўрмай! Бошлиққа шундай муомала қиладими! У, анави, тоғ йиртқичининг одами!

Прораб яна индамади. Шу одам участка бошлиги бўлиб тайинлангандан буён тўғон устида кулги, ҳазил, қийқириқлар йўқолиб, кишилар қовоқ солиб ишларди. Бир-биридан бад олишарди, майда шикоят ва баъзан диққатбозлик, асаб бузиб бақирришлар тез-тез бўлиб ту-

рарди. Прораб Никаноренко ҳам негадир ундан ҳайи-қар, тўғрироғи, у билан расмий гаплашарди. Георгий Исаевич Садовниковнинг ўзи ҳам кейинчалик шу одамни СУ-2 га бошлиқ қилиб тайинлаганига ҳайрон эди.

Қоражон Қўнғирбуқа чўққисига чиқиб, ясси харсанг тошга ўтирди. Ловва-ловва ёнаётган шарқ осмонига — шафаққа тикилди. Унинг бағри ҳам худди шундай аланга олиб ёняпти! Ёняпти? Нега? Ишдан олинганими? Йўқ! Уни партия сафидан ўчиришдими? Йўқ! Қамашмоқчими? Йўқ! Мансабни боғлаб берибдими?! Нега бунча жириллаш! Оҳ-воҳ уриш! Участка бошлиғи бўлмасам кун кўролмаманми?! Лекин, лекин... (Қоражон яна ўйланиб қолди. Миясида фикрлар талоши. У бир ўтни юлиб олиб, беихтиёр чайнайди.) Гулгунга нима дейман? Милтиқбой акаю, у ҳақда шеър ёзган Амир Равнақлар олдида нима деган одам бўламан...

Баланд қоядан ўзини пастга ташлаб, бир йўла бу ташвишлардан қутулсамикан? Бу бир лаҳзалик иш. «Йўқ! — деди у ўзига-ўзи хитоб қилиб, — бу номардлик! Мен уларга кўрсатаман!»

Човут қилмоқчи бўлган йўлбарсдек беихтиёр ўрнидан туриб кетган Қоражон яна ўйланиб қолди. У яна шафаққа тикилди, ғарби-жануб томондаги шафақ остида, Тошкентда Гулгун бор... Наҳотки, у суюқоёқ. Наҳотки, у ўша Хайрушка билан дон олишган бўлса?! Бу томонда ҳам унинг аҳволи чатоқ... У йўлбарсдек ўкириб, ўша Хайрушкага ташланмоқчи бўлди. Қўлида далилу исботи йўқ, нима деб унинг, гирибонидан ушлайди. Яраланган йўлбарсдек кўзлари ёниб, тўғри келган кишига човут қилмоқчи бўларди. У ўйлар, ўйлаб-ўйлаб, Садовниковга ҳам ҳужум қилмоқчи бўларди.

Йўлбарсни, гарчи бир ойлигидан бошлаб сут билан боқиб катта қилинганида ҳам муайян бир пайтда тасодифан тушган ташқи зарба ёки қўполлик бир лаҳзадаёқ уни ўз аслига — йиртқичлигига қайтаради. Жуда ўрганиб кетган йўлбарс бу лаҳзада ўз тарбиячисига ҳам ҳужум қилиши мумкин. Лекин сал ўтмай, у яна эски ҳолига тушиб ўкинига келади. Катта йиртқичлар ҳақидаги бу гап кўпчиликка маълум.

Қоражон чалкаш хаёллар гирдобиди доводирарди.

У қайтадан ясси харсанг тошга ўтирди, бошини баланд тутиб, сўниб бораётган шафаққа тикилди. Бу пайт Чорвоқ шаҳарчасида анор донасидай беҳисоб чи-роқлар йилтирарди. Бутун водийга, тоғ оралиқларига

чироқлар сочилган. Пастда ГЭСнинг гумбурлаши, тўғоннинг икки ёнидаги туннелдан тушаётган сув шариллаши шундоқ эшитилиб турарди. У қўли билан беихтиёр пешонасини, куйиб чандиқ бўлиб қолган юзларини силади. Чандиқ излари унинг хаёлига яна қонли урушни эслатди...

Яхши дўст қоронғида чироқ.

Ёнаётган танк ичида куйиб кетаётган сержант Мингбоев люкни очиб, икки шериги билан ўзларини ташқарига отишга улгуришган эди. Ёнаётган танкнинг гумбурлаб портлаганини эшитган. Шундан сўнг икки йиртқич фашист билан ҳаёт-мамот жанги кетган... Бир фашистнинг бўғзини тишлаб узиб ташлагани ёдида... Кейин кучдан толиб, ҳушсиз бўлиб қолган Қоражонни учинчи куни кимдир жанг майдонидан судраб олиб чиққанини, юз-кўзларини бинт билан ўраётганини аранг-аранг сезган эди. У ҳеч нарсани кўрмас, юз-кўзи куйиб, қўллари қорамой аралаш куйиб, пуфак бўлиб кетган эди. Санбатга Ирина деган ҳамшира ўқ дўли ичидан олиб чиққанини ҳам биларди. Шу ҳамшира унинг жароҳатини бинт билан ўраган. Бу исм унинг кўрмайдиган кўзи олдида қуёшдек порларди. Унинг жамолини кўрмаган бўлса ҳам товушидан энг гўзал қиз, суратда кўргани Алёнушканинг шинель кийиб олгани дерди. Шу Ирина снарядлар портлаб, автоматлар очередь бериб турганида танкчи Мингбоевни жанг майдонидан олиб чиқди. Ҳар бир дақиқада ҳамширанинг ҳам ҳаёти хавф остида турарди. Мингбоевнинг ҳаёти бу қиз учун шунчалик азизмиди! У смоленсклик рус қизи экан. Қоражон ундан кейин узоқ муддат Пензадаги госпиталда ётди. Унга неча бор қон қуйишди, юзини операция қилишди. Энди мен абадул-абад кўр бўлиб қоламан, деган Мингбоевнинг кўзини очишди. Россиянинг ҳар куни бомбардимон қилиб турилган қадимий шаҳарларидан бирида у яна ёруғ дунёни кўрди. Петров деган жарроҳ унинг кўзини операция қилган эди. Бу хушфелъ жарроҳ академик Филатовнинг шогирди экан. Петров қиёфасида рус кишисига хос самимийлик, бошқа миллат фарзандларига нисбатан байналминал олижаноблик туйғуларини сезиб турарди. Суҳбатдаги гапига қараганда, отаси Путилов заводнинг ишчиси, революция қатнашчиларидан экан. Ўзбек йигитининг ҳаётини сақлаб қолишда, кўр бўлиб қолган кўзини очишда Петровга ўхшаган олижаноб кишилар Пенза госпиталида қанча эди! Уруш тугагандан сўнг Қора-

жон Мингбоев оз муддат Чирчиқ химкомбинатида ишлади. Бу ерда у партия сафига кирди. Цех бошлиғи Михаил Иванович Соколов, Андрей Петрович Матушкинлар унга кафолат беришди. Яна бир кафолатни район комсомол ташкилоти берди. Улар яна бир ўзбек йигитига ишониб, унга камол тилашди. Қоражон Мингбоев ундан кейин Политехника институтига кирди. Рус олимлари унга илм ўргатишди... Мана, орадан қанча йиллар ўтди, у — инженер, катта бир қурилишда ишламоқда. Ишламоқда? Ҳа, уни участка бошлиғи вазифасидан пасайтиришди-ку! Буйруққа Садовников имзо қўйди-ку! Бошқа ким ҳам имзо қўярди? Садовников душманми? У «маҳаллий халқни ёмон кўради»ми? Ўртоқни айбашдан аввал мен ўзимга ҳам бир қараб қўйишим керак, деди ўзига-ўзи яна Қоражон. Тўғри, ҳозир баъзи вайсақи, тиррақи бузоқлар ўртага миллат ажратиш захрини тўкадилар, бу шахсларнинг фитна-сига дучор бўлиб, кўрнамак бўлгандан кўра ўлган яхши!

Қоражон Мингбоев хаёлини Георгий Исаевич Садовников қуршади. У бир ўтиришда, суҳбатда, икки оғиз сўз билан ўзининг ёшликдан иши Ўзбекистонга боғлиқ эканини айтган эди. Москва политехника институтини тамомлаган Садовников ўттизинчи йилларда Ўзбекистонга йўлланма олиб, Мирзачўлда ирригация қурилишида қатнашди. Уруш йиларида Фарҳод ГЭС қурилишида бош инженер муовини бўлиб ишлади. Бош инженер Иван Петрович Бабун қурилишда фожиали ҳалок бўлгач, унинг вазифасини бажариб турди. Ўзбекистон ҳукуматининг раҳбарлари, қисман Акмал Икромов ва Файзулла Хўжаев, кейинчалик Усмон Юсупов ва Шароф Рашидовлар Георгий Садовников номини эшитишган. Унинг халқ олдидаги хизматлари тақдирланган. Бутун умрини Ўзбекистон ва унинг халқлари ишига бағишлаган бу одамни кўплар қадрларди. Қандил буви бир куни: «Ҳай, Қоражон, мана бу Садовниковинг ўрис бўлса ҳам ўзваданам яхши. Ёки ота-боболари ўзва бўлганмикан...» — деган эди. Онасининг бу гапини эслаб беихтиёр мийиғида кулди.

Қандил буви уч кам саксонда. Ёш қургур ўтиб бородир, энди бундан бу ёғига ноку анор бўлармидим, қарилик — оҳу надомат, дерди баъзан уруғлари ичида ўтириб. Ўтган қари-қартагларнинг удумини қилиб, доимо ўзига ўлимлик йиғарди; саккиз метр малла, ўттиз метрлик дока, атирсовун, элликта рўмолча, қозиқ-

лунги ва ҳоказо... Аммо, бурноғи йили қишлоққа янги кўчиб келган Нўғай отин деган мусофир бир хотин вафот этганида, савоб бўлади, деб ўз ўлимликларини бериб юборди. Шундан кейин Қандил буви яна ўлимлик йиғишга тушди. Магазиндан дока сотиб олди. Тошкентга тушаётганларга тайинлаб, маллача, пахтаю атирсовунгача олдириб қўйди. Бу сафарги ўлимлик ҳам Чорвоқда, аллақасқдан кўчиб келган бир кампирга буюрган экан, яна Қандил буви савобга қолди. Кўнгли бўш, очиқдиллиги сабаб бўлиб, зир югуриб юрган йиғитларга: «Менда бор», деб юборарди. Шундан сўнг, даранг-дурунг қилиб очиладиган эски сандиқ устидан кўрпа-тўшаклар олиниб, бошқа кийимлардаги нафалин ҳиди урган ўлимлик «кўзга тўтиё» бўлиб, бўғчани йиғитлар зингиллаганча олиб кетишарди. Шундай бир пайтда ким магазиндан докаю малла қидириб юрарди. Баъзан дока топилса, малла топилмас, малла топилса, докаю рўмолча топилмай қоларди. Кампиршоларга барча удумни бажо келтирмаса юракка армон — шунча фарзанд боқиб, битта ироқи совуну тобутни кўтариб қабристонга борганларга табаррук деб рўмолча улашилмаса, бу яхши эмас! Бир ўлимлик ва яна эски пулга икки минг сўм пул уруш вақтида жамоага бериб юборилган эди. Хуллас, кўнгил бўшлик сабаби бўлибми, ёки бувининг ўз тили билан айтганда, «худонинг хојиши шундоқ бўлдими», ҳар қалай, ўлимлик ўлгур жоҳида турмас эди. «Битта мамлакатга арзирлик ўғлингиз бор, ўлимлик йиғиб нима қиласиз», — деганлар ҳам бўлган. Лекин Қандил буви бу гапга эътироз билдирарди: «Шундоқ, айланиб кетай, шундоқ! Аммо, қазойим орқамда қоладиганларни қийнамасин. Ўлимлик деган нарса нима гап, ҳозирги янги пулга икки юз сўм харажат қилинса, ҳамма нарса олиб қўйилади. Қармлик қургур мўрт...» — дерди. Кампир ўз фикри, ўз фалсафасида ҳақ эканлигини сезишгач, индашмасди. Баъзан бутун бир мамлакатга арзидиган ўгиллар машинасида тўрт томонга югуриб, малла топишолмай қийналишган вақтлари ҳам бўлган... Янгидан тўпланган ўлимлигини бўжча қилиб, сандиққа ташлаб, маҳкам бекитилгандан сўнг, орадан бир ҳафта ўтар-ўтмас яна эски сандиқ ўлгур даранг-дурунг қилиб очиладиган бўлиб қолди... Майда-чуйда болалик ўз инисининг хотини тўсатдан қазо қилиб қолди. Куйиниб, бўрсиллаб кетган Қандил буви ўлимликни ўз қўли билан олиб чиқиб берди...

Қўнғирбуқа чўққисида турли хаёлларга чўмиб ўтирган «Чотқол йўлбарси» бир муддатдан кейин яна пастликка тушди. Бу тепаликнинг бир яхши хусусияти бор — унда ўтирган одамнинг дили равшан тортади, бир томонда водий чироқлари, бир томонда буюк кўзгу — Чорвоқ кўлининг ярқираши киши дилини ёритади. Қандайдир бир самарқандий сарин шабада юзларни елшиб, ўпиб, юракдаги ғуборларни учуриб кетади.

Қоражон тоғдан тўғон устига, ундан айланма йўллар орқали пастга тушиб, шаҳарчага равона бўлди.

XXXI боб

ТИМСОҲЛИ КЎЛ

Туш пайтида СУ-2 объектдан ўз машинасида Бошқарма томон қайтиб келаётган Георгий Садовников ёнма-ён ўтирган инженер Ҳазратовнинг илтимоси билан унинг квартираси олдида машинани тўхтатди, тушликни бирга қилишликни сўради. «Қамбағал одамга бир сиқим бўлса ҳам ош яхши...» деган гапни эслашиб, кулишди. Ҳазратовнинг таомга кўп эътибор бериши, ҳатто Москвага борганида ҳам чамадоннинг бир чеккасига капгиру бир пакет қоғозга зира, гулқант, яна бир пакетда девзира гуруч олиб кетишини биларди. Садовников шу билан учинчи бор унинг уйида бўлиши. Хушмуомала, чаққон, меҳмоннавоз Гулбаданхон дамлаган ош бошқача бўларди: «Гуручлар лаганда юриб кетар эмиш». Бир куни кайф устида Гулбаданга ўткир тикилиб қараган Садовников уни, ҳақиқий ўзбек қизи, деди. Бу гапни эшитган Гулбадан меҳмонлар кетгандан кейин эридан, бу яхши деганими ёки ёмон деганими, деб сўради.

— Биринчиси,— деди Ҳазратов рашк қилиб,— бошлиққа ёқиб қолибсан, лекин ҳушёр бўл, бошинг ҳандалакдай узилиб кетмасин!

— Жинни бўлдингизми! Об-бо-о! Мунча кўнглингиз қора! — деди Гулбадан эрининг қизгангидан хурсанд бўлиб,— ўзлари?..

— Бу ўйдим-чуқурлар, цементу қувурлар ичида чангга ботиб юришимнинг боиси сенлар! Мақсадим сени бой қилиш. (У гапириб турар экан, кўз олдидан сержозиба Обакихон ҳам ўтди.) Бўлмаса тинчгина миnistрликда ёки Трестда ўтираверсам, биров бир нима

дермиди! Мойнаси ҳам ёмон эмас эди. Садовниковни хотинбоз дейишади...

— Кекса одам-а?

— Ҳа! Кексалар ёмон бўлади! Емга ўрганган от...

— Қўйинг-е! Одамларнинг соғи қолмапти-да! Мен уни париштаси бор одам дердим.

— Паришталик одамларни у дунёда кўрасан,— деган эди ўшанда кайфи ошган Ҳазратов,— Садовниковлар ҳам ўзимиз қатори...

— Унда ҳамманглар қўшмозор бўлинглар!

Гулбадан шу ерлик халқ билан яхши гаплашади-ган, «шоҳу гадога баробар» эрининг тили билан айтганда, «одамшаванда» Георгий Садовниковни бу гап ҳам илиқ навозиш билан кутиб олди. Эрининг, «хўшёр бўлгин», деган гаплари ёдига тушиб, чиройли ёноқлари қизариб турган эди, Ҳазратов буни сезиб: «Илдам-илдам ишингни қилавер, ҳазиллашган эдим. Қайна-тиб қўйган бўлсанг тезда гуручни солиб, ошни дамла! Бир соатдан ортиқ ўтирмаймиз!»— деди. Гулбадан шоша-пиша дастурхон устига нозу неъматларни қўйиб, ошга гуруч солди. Ҳазратов жавондан арман коньягини олиб биллур қадаҳларга қўйди. Икки ошна майдалаша бошлашди. Япроқланган қазию «Тошкент суви» коньякнинг жонини киритди. Бир муддатдан сўнг улар «ман сизга айтсам...» бўлиб қолишди. Георгий Садовников ўзбекларнинг меҳмоннавозлигини таърифлаб, бундай сахийлик дунёнинг ҳеч ерида йўқлигини эътироф этарди-ю, баъзан бу ҳолни танқид ҳам қиларди: «Бор-йўғини сарфлаб тўй қилиб едириб юборишларига қўшилолмайман! Бизлар мезбон сифатида мингларча чет эллик меҳмонларни кутиб оламиз. Уларга Самарқанду Тошкент; Бухорою Хивани кўрсатамиз, атласу тўнғача кийгизамиз... Лекин шу нозу неъматини сочган одамлар ҳам ўша Брюсселу ньюйорклик жанобнинг дастурхони устида ҳурмат қилиниб, қўр тўкиб ўтирадимми?! Унинг ҳам гапларига қулоқ солиб ўтирадиларми? Гап шунда! Агар шундай қилинганда, кўп яхши бўларди. Лекин минг афсус».

Қиёмхўжа Ҳазратовни бундай умуминсоний гаплардан кўра ҳам ўзининг шахсий манфаати қизиқтирарди. Бундай «жавойи» гапларни баъзан эшитиб туриб эснарди. У қандай бўлса ҳам яхшилаб ўмаришни, бир нималик бўлиб қолишни ўйларди. Ўмаришда у жуда хирп бўлиб кетган: «Мингта сиз-биздан битта жиз-биз яхши»,— дерди у. Бу унинг «фалсафаси» ва кўп ишла-

тиб юрадиган мақолларидан бири. Сочилиб турадиган девзира оши киргунча икки ошна коньяк ичиб бир-бирларига гап бермай суҳбатлашиб ўтиришди. Кеча Ҳазратов базадан Садовниковнинг ёш хотини Мария Сергеевнага ҳозирги чирсиллаб турган модадаги пальто ва баланд пошналик чехословак туфлисини топиб келгани, хонадонидан нимагаки зарурат туғилиб қолса, Сапчабошев орқали тўғрилаб беражаги Георгий Исаевичнинг кайфини чоғ қилган эди. Бола-чақанинг бир лаҳзалик қувончи, хотиннинг кайфи чоғлиги ҳамма оталарга завқ берганидек, Георгий Исаевич ҳам темирдан ясалган робот эмас, ҳамма инсонларга хос кайфу айш суриш унга ҳам бегона эмас. Унинг ҳам нафси, гурури бор...

Садовниковнинг кайфи чоғлиги, тариқдек бўлса ҳам молу ишратга мойиллигини сезган Ҳазратов меҳмони-ни бир неча бор ўпиб, қучиб, ўз кўнглидаги гапларини бидирлаб гапирарди. Агар бирон ҳушёр одам сиртдан кузатиб турса, у гапиришдан кўра ҳам авраётганга ўхшарди. Огзи мойланган Садовников унинг гапларини тоқат билан эшитишга мажбур. Ҳазратов аввал кўпчилик бошлиқларга ёқадиган «қўй улашиш» латифасини айтиб берди: «Бир киши одамларни миннатдор қилман деб, ҳаммага биттадан қўй улашибди. Шундан кейин ўзи югуриб бориб йўл устидаги сой кўприги тагига тушиб, бекиниб турибди. Кўприкдан молни уриб-сўкиб олиб ўтиб кетаётган ҳалиги одамлар қўй улашган кишини сўкиша бошлашибди: «Қўй берган одам яна бир қаричгина арқон бермайдими! Шу ҳам хотамтойлик бўлдими-ю, падарингга лаънат! Бу қўйни қандай қилиб уйга олиб кетамиз?!» — дейишибди». Бу латифани эшитган Садовников қаҳ-қаҳ уриб кулиб юборди.

— Бизнинг қурилишда ҳам шунақа одамлар бор...

— Одамлар ҳеч миннатдор бўлмайдилар, Георгий Исаевич, — деди Қийёмхўжа қадаҳларга яна коньяк қувиб.

Садовников индамади.

— Баъзи кишиларнинг мансабга чиқиш усулини эшитганмисиз? Бу ҳам латифа.

— Йўқ?

— Муовини ўз бошлиғини мақтайвериб-мақтайвериб, яна ҳам баландроқ мансабга чиқариб юборар экан. Бошлиқ кетаётган ўрнига ўша муовинини қолдираркан. Янги бошлиқ бўлган муовиннинг ҳам кейинчалик муо-

вини мақтайверар экан. У ҳам вақти соати етгач, ўрнига муовинини ташлаб каттароқ жойга кетар экан...

— Бир-бирини ялаб, денг?

— Ҳа. Бу усулга нима дейсиз?

— Ўзингиз нима дейсиз?

— Яхши.

— Бўлмаса, анави Шишкинга айтиб қўйинг, шу йўлни қўлласин! Ха-ха-ха-ха-ха...

— Қўрқманг, Георгий Исаевич, Шишкинни тилини қисик қилиб қўямиз. Бу, жўн гап. Анави Мингбоевга ўхшаганларга эҳтиёт бўлинг.

Садовников ўйланиб қолди.

— Қадрли Георгий Исаевич, ҳали бизнинг базага жуда кўп мол келади,— деди Ҳазратов ўйланиб қолган Садовников ёнига стулини андак суриб,— керак бўлса Тошкентдан ҳам топиб келаман. Ошналарим кўп. Базани ноёб молларга тўлдириб юбораман. Ноёб молларни шундоқ муҳим қурилишларга юбормаса, қаерга юборади! Сизнинг номингиздан хат тайёрлаймиз. Боплаймиз!

— Сиз билан мен инженермиз, вазифамизни унутиб қўймайлик.

— Йўқ, ҳеч унутмаймиз! Политехника институтини битиргунча жигаримиз эзилиб кетди. Энди, қадрли Георгий Исаевич, яшашни ҳам билишимиз керак-да! Оғзимиздаги ошимизни олдириб қўядиган сўтак бўлмаслигимиз керак! Сизнинг ҳам бу мансабга етишингиз хамирдан қил суғургандек бўлган эмас!

Садовников яна сукут сақлади.

— Биз ўзимизни ўйлашимиз керак!— деди яна бидиллаб Ҳазратов,— ҳеч ким миннатдор бўлмайди. Бувим раҳматлик: «Итга берсанг ошингни, итлар ғажир бошингни...» дер эдилар. Шу ёшга кирганимда энди ақлим қиряпти. Ҳеч ким миннатдор бўлмайди. Ўзингизни ўйлай беринг.

— Йўқ, сизнинг миянгиз электрон вичислителидек тез ишлайди. Лекин бошқачароқ ишлайди...

— Ха-ха-ха-ха. Қанақа бошқачароқ?

— Бошқачароқ-да. Шўхроқсиз...

— Дутор чалиб берайми?

— Марҳамат.

— Ош киргунча сизга ўзбекнинг бир мақомини чалиб бераман. Тушунмасангиз ҳам эшитасиз-да, Георгий Исаевич!

— Нега тушунмас эканман! Менга ўзбек куйлари

жуда ёқади. Жуда ҳам дилрабо, жуда ҳам ҳароратли куйлар. Яхши куй ҳаммага ҳам ёқаверади. Мен рус кишисиман, лекин менинг бутун умрим, муҳаббатим Ўзбекистон ва ўзбек халқи билан боғлиқ. Фарғонада ишлаганимда Уста Ғиёс, Умрзоқ ота, Қўшчи бобо деган кекса пахтакорлар билан қадрдон эдик. «Сиз бизни юракдан эъозлайсиз, кам бўлманг», деган эди. Мен ўзбекларнинг тарихан ниҳоятда бой халқ эканини яхши биламан.

— Офарин, Георгий Исаевич, офарин!

Қиёмхўжа дуторни сошлаб, Навони жуда ҳам эзиб, келиштириб чалди. Георгий Исаевичнинг завқ билан тинглаб ўтиргани унинг ўйчан кўзларидан сезилиб турарди. Унинг кўз олдида беқиёс бир гўзал водий — тоғу шаршаралар, майсазору боғлар пайдо бўлди. Бу манзара кишига кайфичоғлик бағишларди. Унинг кўз олдида ажойиб бир кўл, беназир табиат манзаралари пайдо бўлди. Лекин қайси бир киножурналда кўринганидек, бу гўзал кўл четида гўё танини яшириб, қимир этмай ётган, агар бирон жонивор яқинлашиб қолса, сапчиб, тишлаб олиб кетадиган тимсоҳлар ётарди. Мол-дунё йўлида ҳеч кимни аямайдиган Ҳазратов гўзал кўл ичида бурнини чиқариб, яшириниб ётган тимсоҳга ўхшарди. Георгий Исаевич гўзал бўлиб кўринган бу «кўл» атрофида эҳтиёт бўлиб юришни кўнглидан ўтказди. Чунки бунда на касбни ҳурмат қиладиган, на тарихини биладиган ва на халқига садоқат сақлай оладиган кимса — тимсоҳнамо йиртқич хавфи борлигини сезгандай бўлди. Ҳа, мулоқот баъзан киши дилини билиб олишда энг қулай восита.

Наво тугаши билан Гулбадан чинни лаганда девзиранинг ошики олиб кирди. Икки ошнанинг бири қўл билан, бири кумуш қошиқ билан тушира кетишди. Ора-чора чой ҳўпләб турган Георгий Исаевич дераза тахтасида турган кечаги газеталардан бирини олиб, «Ўзга цивилизацияни қидириш йўлида» деган кичкина хабарни ўқиб берди. Унда ёзилишича, олимлар коинотдаги бошқа тараққий топган, ҳаёт бор планетани кучли радиотелескоплар орқали қидириш лойиҳасини тугаётганликлари маълум қилинган эди. Аэроавтика ва космик бўшлиқни ўрганиш маркази мураккаб антенналар ёрдамида бошқа дунёдаги ақлли жондорлар сигналли тугишни мўлжаллаяпти. Коинотга кучли сигналлар юборилган...

— Ҳар қалай, сиз билан бизга ўхшаб, бошқа пла

нетада ҳам тўғон қураётганлар бўлса керак,— деди Георгий Исаевич яна чой ҳўплаб,— бўлмаслиги мумкин эмас. Инсон тафаккури жуда ўсиб кетди.

— Ҳа,— деди Ҳазратов кафтига эчки боласининг калласидек паловни қўндириб ошаркан, — дунёда гап кўп...

— Сиз билан биз унчалик узоққа қаролмаганимизда ҳам, сал нарироқни кўра билишимиз керак,— деди Георгий Исаевич,— шунда янглишмаймиз. Дунёнинг ярмини қўлга киритган подшоҳ Темурланг ўлар чоғида: «Ўнг қўлимни тобутдан чиқариб қўйинглар», деб васият қилган экан.

— Сизга қойилман, Георгий Исаевич. Офарин!

Бир соатга деб кирган Садовников Ҳазратов уйида кечгача қолиб кетди. Унинг ичиб, эзма бўлиб келганидан хотини ҳам, болалари ҳам хурсанд бўлишмади.

Тошга ёмғир кор қилурму... деганларидек, Георгий Исаевичнинг гап билан урган шапалоғи эртасигаёқ Ҳазратовнинг эсидан чиқиб, яна ўзини базага урди.

XXXII боб

УЯСИ БУЗИЛГАН ҚУШ КАБИ...

Қоражон калаванинг учини йўқотиб, боши гангиб, қурилишда изғиб юрарди. У қадрдон дўст, ошналари ёнига борар, қарашар ва тинмай чекарди. Ўзига нисбатан жиндак юрагида илиқлик бор ҳамма одамлар ёнида бўларди. Шундай қилиб кунлар ўтаверди. У кимдандир маънавий мадор тиларди. Унинг кўз олдида Иван Иванович Шишкин билан Файзулла Аҳмедович Музаффаров турарди. «Руҳи сўник кишидан, футур кетар ишидан». Унинг жиддий бир иш қилишга қўли бормас, анчагина совиган эди.

Жароҳатланиб ҳолсизланган кийик тоғда ўз шериклари шохини ялаб, даво топиб, кучга кириб кетар экан.

Ўзига қарши махфий найзалар тўғриланганидан мутлақо хабари йўқ инженер Қоражон Мингбоев соддалик қилиб ўша кунлари елиб-югуриб ишлаб юрган экан. Инсон бемор ётаркан, қазодан аввал қадрдонларини таажжубга солиб бир қадар тетикланиб, кўзини очгандай бўлади. Қоражон Мингбоев ҳам ишдан четлатилиши олдидан одамларга ниҳоятда меҳрибон,

дилкаш, чеҳраси очиқ бўлган эди. У илгаригидан ҳам серғайрат эди. Бу субҳи козибга¹ ҳам ўхшарди. Унинг назарида ҳамма ишлар яхши: қурилишда меҳнат қайнамоқда, атроф тоғу бўстон, майсазорларда қўю қўзилар гашт қилиб ўтлаб юрибди... У ҳам ўз болалигини эслаб, шу майсазорларда чопқиллаб юргандай бўларди. Шу майсалар орасида чақиртикану учли чўкиртаклар борлигини билмас, товонига порт кириб, войвойлаб қолишини мутлақо ўйламасди. Ҳа, дарвоқе, оёғи остида яширинган миналардан, ўқ ёмғирларидан, замбаракларнинг гумбурлаши, тупроқ, дуду оташ кўтарган бомбалардан қўрқмаган абжир солдат йигит оёғи остидаги чақиртикандан қўрқармиди! У кирза этиги билан бундай тикану чўкиртакларни босиб-янчиб келган. Аммо шу абжир йигит тўғри сўзлиги, меҳнатсеварлиги, ҳалоллиги билан баъзиларнинг ғашини келтириб юрар экан, нима, бу ёмонми! Тўртта-бешта кимсанинг ола қараши — давлатнинг ола қараши эмас-ку! Ҳазратов уни «берилган» дерди. Ҳалоллик, ўз вазифасини инсоф билан бажариш — юртга садоқат демак! Ўз партияси олиб бсраётган ишга садоқат демак! «Берилган» деганлари сўкиш эмас, аксинча, фахрли, эътиборли гап бўлиши керак эди. Шу муаззам мамлакатим деб қон кечиб, жонини аямаган, танк ичида ёниб кетган одам юртдан меҳнатини аяйдими! Қоражон Мингбоевнинг тарбияси Ҳазратовдан бошқачароқ бўлган. Лекин Мингбоевнинг жуда катта нуқсонни ҳам бор, у ҳаммани ҳам ўзига ўхшатиб юради. Ҳамма унинг наздида бир қолипдан чиққандек кўринадди. Биров кўпроқ, биров озроқ, аммо ҳамма ҳам ўз куч-қудратига қараб ишлайверади, деб ўйларди. Ишда қобилиятсиз, нўноқ баъзи кимсалар қурилишда ўз обрўсини ошириш мақсадида Қоражон Мингбоевга ўхшаган «берилган»ларни беобрў қилиши ёки ўртадан кўтариб ташлаши зарур эди. Мана шундоқ, очиқ курашга чоғи келмайдиганлар майдонга тушмай макрга ўтадилар.

Қиёмхўжа Ҳазратов ҳамтовоқларига ўзини мақтатишдан иш бошлади. У радиодан келган баъзи мухбирлар олдида сохта камтарлик кўрсатиб, зиёфатдан ҳам асло пул аямасди. Ўзининг фотосуратини ҳам область газетасида чиқарди. Қурилишдаги баъзи ёш ходимларнинг пешанасини силаган бўлди. «Одам ўзининг

¹ Субҳи козиб — ёлгон тонг.

ҳалол меҳнати билан обрў олиши керак. «Ўзини ўзи мақтатиш — аҳмоқлик!» — деди бир куни Қоражон Мингбоев Ҳазратов олдида. Бу гап ошнасининг у ёқ-бу ёғидан ўтиб кетган бўлса ҳам, маккорлик билан қилаётган ишининг қоқ илдизига болта урилаётган бўлса ҳам индамади. Аммо Ҳазратов жон-жаҳди билан киришган, шуҳратни худодан тилаб олаётгандай, бор вужуди билан киришар эди. Қоражон шаддодлик қилиб, меъёридан ошиқроқ аччиқ сўзлар айтиб юборса ҳам у чидарди. Улуғ Ватан уруши йилларида мамлакат ичкарисиди тошу тарози тортилган, машаққатли йилларда бозор ичида баъзан сурбет кимсалар юрарди. Тирикчилик учун новвойлик қилиб юрган хотин-халаж саватидаги нонга чанг солиб, тепкилаб урганингизга қарамай оғзига тиқиб еяверарди. Ерга ётқизиб муштласангиз ҳам нонни чангаллаб еб оларди. Урганингизга қарамасди. Ҳазратов ҳам, Файзулла Аҳмедовичнинг айтишича, шунақа сурбет одам. У гоятда шуҳратталаб: шуҳрат йўлида урасизми, сўкаси — бефойда!

Шундай изтироб чекиб юрган оғир кунларнинг бирида Қоражон Гулгунни кўргани Тошкентга тушди.

Таажжуб! Мана, бугун учинчи апрель, Тошкентда қор ёғпти... Апрельда қор ёққанини кўрганмисиз? Ҳа, жуда таажжуб! Континентал иқлим дегани шу бўлса керак — тез ўзгариб туради, гоҳ совуқ, гоҳ иссиқ... Гоҳ булутлар тўполони, гоҳ жазирама. Кейинги йилларда шаҳарда кўп тарқалган қора қуш — майна дарахтдан дарахтга ўтиб сайраб, йиғлаб юргандай... Баҳордаги қор қандай совуқ! Ҳовлилардаги очиб қўйилган тоқлар ҳам яна шоша-пиша тўғри келган нарса билан ёпилди. Андак иситмаси бор Қоражон Тошкент кўчаларида юрарди.

Бу гал у шаҳардан таъби тирриқ қайтди. У йўл-йўлакай Чорвоққа тушиб, кимсасиз ётган ўз кватирига кириб, устини чанг қоплаган диванга ўзини ташлади. Тошкентда, Файзулла Аҳмедович уйида Гулгун йўқ эди. Қўшниларининг айтишича, қаёққадир кетган эмиш. Дарвоза олдида Қоражон машинаси пайдо бўлиши билан қайси бир ковакдан югуриб чиққан Обакхон гап ичида Хайрулла отини атай тилга олиб, «машинасида Гулгунни олиб юрарди...»ни айтиб, кулди. Ёш хотинининг гўё «қинғир юргани»га шама қилинди. Сиртидан сездирмаган бўлса ҳам ичдан куйиб кетган Қоражон қандай қилиб Чорвоққа етиб келга-

нини билмади. Одатдагидек юз-қўлини ҳам юлмади. Чой қўйишга ҳам эринди. Хайрушка билан Гулгуннинг бир-бирига кўз қисишганини эшитиб дарғазаб бўлди. Умуман, бу текис йигитнинг Гулгун атрофида айланиб юришидан шубҳаланди. Унинг юраги ёнар, қандайдир мавҳум шубҳалар пашшадек боши атрофида гингиллаб учарди. Бир муддат диванда чўзилиб ётгач, беихтиёр сапчиб ўрнидан турди-да, ёқасини тўғрилаб, костюмини елкага ташлаб қўшниси, дўсти, парторг Иван Иванович Шишкинларникига чиқди. Галина Сергеевна Қоражоннинг костюми елкада, ўзлариникига келаётганини деразадан шундоқ кўриб, кузатиб турарди. Оппоқ, лўмбиллаган Галина анчадан буён Қоражон Мингбоев изтироб чекиб юрганини билар, деярли ҳамма гапдан хабардор эди. Эрининг қадрдон дўсти, инженернинг ишдан олингани, хотини Тошкентда ўқиётгани, куйиб юрганидан ҳам, Отеллодек рашкчи эканини ҳам биларди. Негадир бу текисланмаган харсанг тош — дўлвор йигит Галинага ёқарди. Унинг кенг елкалари, сўлоқмон муштларига суқ билан тикиларди. Лекин ўзининг қадрдону олижаноб, тўғри сўз эрига боқиб, бу хаёлларидан уялар, дарҳол ўзини қўлга оларди. Чотқол тоғи қатламларидаги бесўнақай харсанг тошларга ўхшаган Қоражон Мингбоев гўё унинг момиқ кўкси устига қулаб тушиб, эзиб юбораётгандай, ўзини баъзан четга оларди. Узоқ вақт кўришмаган қадрдонлардек, Иван Иванович ва Галина Сергеевна билан бир-бирларига тўйишмай суҳбатлашишди. Қувноқ, гўзал Галина «ишдан четлатилган» Қоражоннинг дардига шерик бўлиб, илгаригидек унга катта ҳурмат билан қарашини билдириб, унга навозиш этарди. Галина Қоражон билан ҳазиллашарди. У билан қурилиш, иш ҳақидаги гаплардан кўра ҳам ўз ҳаёти, Гулгун ҳақида гаплашишни истарди. Эри қуюшқондан чиқиб кетишни ёқтирмаслигини билса ҳам Галина бу забардаст, фронтчи йигит билан ҳазил-мазах қилиб гаплашиб ўтираверарди. Бир куни Иван Ивановичнинг олдида Қоражонга хушомат қилиб, «моя любовь», деган гапни айтди. Эри сал ўзини ноқулай сезгани билан хотинига унча эътироз билдирмади. Шунчаки ҳазил, деб билди. Шу ёшгача уйланмай, яқинда уйланган Қоражон Мингбоевни Галина гапга солиб, бунинг боисини билишга қизиқарди.

— Менга ҳеч ким тегмаган... Мендан қизлар йирт-

қичдан қочгандек қочишарди. Мен шўрлик қандоқ қилай... — Бирдан нолиб қолди Қоражон, — урушдан қайтиб келганимдан кейин қишлоғимиздаги кўз остимга олган Холида менга тегмади. Шундан кейин юрагим совиб кетди...

— Инсон тоқ ўтмаслиги керак эди, Мингбоев, — дерди унга тикилиб ўйламосираб турган Галина, — дунё жуда мураккаб. Лекин...

— Сиз менга тегармидингиз? — кутилмаганда гап ташлади Қоражон Иван Иванович балконга чиққанида. Галина қизариб кетди. У аввал нима дейишини билмай саросимада қолди. Бу одобсизларча, менсимай берилган саволга жавоб қилгиси келмади. Бир лаҳзадан кейин Галина мийиғида кулди:

— Ҳа, тегардим. Лекин сиз кечиккансиз, яхши кўрган эрим бор...

— Сиз менга ўхшаш бедавога тегишингиз мумкинмиди, деб сўрамоқчи эдим. Ҳозир менга тегинг, демоқчи эмасман!

— Сизга нима бўпти! — Галина қаҳ-қаҳ уриб кулди. — Сиз танкда ёнгансиз. Бу — чандиқ жасур йигит учун ҳусн! Ёшингиз анча ўтиб кетди. Шунга ачинаман, холос...

Йигирма йил деганда биринчи марта Қоражон Май байрамини ўзининг Ёнқўрғон қишлоғида ўтказди. Болаларнинг байроқча кўтариб, сурнай чалгани, майдонда сафда тизилгани, барабанларнинг дириллатиб урилганини ҳисобга олмаганда, байрам бунда бир қадар сокин ўтарди. Шу улуғ айём кунлари Қоражон хотинини етаклаб Ёнқўрғон, Сижжак, Хумсон ва охири Чорвоқда юрмоқчи бўлди. Бунинг иложи бўлмади. Қизил Юлдуз ордени ҳам костюмига қадалганча гардеробда қолди.

* * *

Худди шу куни эрта билан Файзулла Аҳмедович Чорвоқдан Тошкентга тушиб келди. Лекин Пушкин кўчасининг ярмига етганида унинг машинасини тўхтатишди; намойишчилар ўтадиган йўллардан ташқари барча майда кўчалар беркитилган эди. Файзулла Аҳмедович шофёр йигитга уйига кетаверишга рухсат берди. Ўзи машинадан чиқиб, кўча йўлкаларида турган одамлар тўпига борди. Шунча илтимос қилса ҳам бир мўйловдор ёш милиционер уни қўйиб юбормади.

— Уйимга ўтиб кетай, кекса одамман!

— Рухсат йўқ! Мумкин эмас!

Файзулла Аҳмедович бу ердан кетиб, бошқа томонларни ҳам айланиб келди. Ҳамма ёқда одам, ҳамма кўчалар беркитилган. У ўз уйига ўтиб кетиш учун қулай бояги чорраҳага келиб, ёш милиционерга яна мурожаат этди:

— Мени қўйиб юборинг, иним, уйга бориб укол олишим керак!

— Мумкин эмас, тушунинг! Буйруқ шундай, биз у томонга ҳеч кимни ўтказмаймиз!

— Мен буйруқ борлигини биламан, лекин сиз тушуниб, менинг гапимга ҳам қулоқ солишингиз керак!

— Йўқ, мен сизнинг гапингизга эмас, командиримнинг буйруғига қулоқ соламан!

— Бу тўғри, аммо..

— Гражданин, менга халақит берманг!

— Мен, мен... академик Музаффаровман, мана гувоҳномам!— деди Файзулла Аҳмедович атрофига олазарак бўлиб. Бунда турган ёш-яланг олдида енгилтаклик қилаётгани сезилиб қолишидан хижолатда эди. Атрофдагиларнинг бу гуфтигўга эътибор бермаётганларини сезгач, ёш милиционерга яна мурожаат этди:— Обкомнинг аъзосиман! Наҳотки сиз менга ишонмасангиз? Мен ҳозир бориб укол олишим керак, кексалик... Қўйиб юборинг! Мен академик Музаффаровман...

— Бизда академиклар кўп, ҳамма академикларни қўйиб юбораверсак, тартиб бузилади. Гражданин, орқага ўтинг!

Файзулла Аҳмедович «э, нодон!» деди ичида. «Академик» сўзини тилга олганига минг пушаймон бўлди. Ётмишга яқинлашганида шунақа, ярашмаган қилиқлар қилганига ўзидан-ўзи хижолат бўларди.

У ўша жойда гўдайиб турганча тураверди. Лекин орадан яна ярим соатча вақт ўтгач, бу ердан ўтиб кетаётган йўгон бир милиция офицери Музаффаровни кўриб, атай яқин келди, улар бир-бирларини байрам билан қутладилар.

— Бунда нима қилиб ўтирибсиз, домла?

— Уколим бор,— деди тажанг бўлиб турган Файзулла Аҳмедович кулимсираб, рўпарада — ўн қадамча нарида бояги чақмоқ мўйловли ёш милиционер ўқрайиб турарди. У ҳамма гапни тушунтирди.

— Утиб кетаверинг,— деди офицер Файзулла Аҳмедовичга йўл кўрсатиб. У анча жойга боргач, офицер ёш милиционерга бир нималар деб, Музаффаровни кўрсатарди. Офицер тахминан: «Сиз Музаффаровни танимайсизми, у ҳурматли киши, академик. Уколим бор, деяптилар... Буйруққа итоат қилиш, уни бажариш керак, лекин кўриб турибмизки, шу ҳурматли одам анави кўчага — уйига ўтиб кетади. Йўл бериш керак эди. Юраги ёмон бўлиб, ўзини ташлаб юбориши мумкин. Ҳукуматимиз учун биздан ҳам кўпроқ жавоб берадиган одам...» Ёш милиционер холадай қотиб турарди.

Файзулла Аҳмедович омон-эсон ҳовлисига етиб келиб, дарҳол укол олди. Марҳаматхон атрофида гирдикапалак бўлди. Фарзандлару неваралар барчаси 1-Май намойишига чиқиб кетишган эди. Унинг шу байрам куни ҳам қурилишда қолганидан жаҳли чиқиб ўтирган Марҳаматхон эрини кўриб чехраси очилиб кетди. Лекин бу тажанг одамнинг бугун Чорвоқдан азонлаб йўлга чиққани сабабини билмасди: кеча бу ерда пайдо бўлиб қолган Обакихон Ҳазратовни қидирган бўлиб, Файзулла Аҳмедович хонасига кирди. У ниҳоятда ясанган, безанган эди. Икки кўксини очиб, Файзулла Аҳмедович столига яқин келиб, унга хушомад қила бошлади. Музаффаровнинг бир огиз очилиб гапиришига илҳақ эди. Лекин Файзулла Аҳмедович қовоғини солиб ўтирганча ўтираверди.

Аслида Обакихоннинг бирон қариган академикка тегиб олиб, давлатига эга бўлиш нияти ҳам йўқ эмас эди. Инсулт бўлиб, оғзи қийшайиб қолган кекса бир академик атрофида айланиб, одам қўйиб, нечоғлик ҳаракат қилди, аммо сўққабош чол ўлгур пишиқлик қилиб, давлату ҳовли жойини қизига мерос қилиб қолдирди. Расмий эри Қоризода бўлишига қарамай, у Музаффаровга ҳам кўз сузиб кўрмоқчи эди. Ҳазратов Наманганда эканида Кимсанхонни, «Мен инженер — академикман», деб алдаган эди. Аслида ўз «ишида» у дарҳақиқат «академик»лиги кейинчалик маълум бўлди. Шу кунларда уни яна бир чўтир йигит судраб юрибди. У ўзини заготзернонинг бошлиғиман, деб таништирган. Бу, заготзерно бошлиғи ҳам Обакихон кўзига «академик» бўлиб кўринди. Қари академикларни «овлаш» ҳозирги кунда баъзи эрсиз жувонлар ўртасида мода бўлиб қолган — бу «ишни»

дарҳол илғаб олган Обакихон юз-кўзиши бўяб, Ҳазратов қолиб «ов»га шайланди. Унинг Чорвоқдаги хатти-ҳаракатидан чўчиган Файзулла Аҳмедович байрам куни ҳамма нарсани ташлаб, хотини ёнига шаталоқ отиб қочган эди.

Файзулла Аҳмедович ёш, мўйловли милиционернинг хит қилгани сабаб, яна илгаригидай тажанглиги бошланди. Бундай пайтларда Марҳаматхон уни қувватлаб таскин беришга уринар, нобоп баъзи кимсалар гашига тегаётганини айтиб, «тезаксиз майдон бўлмас» мақолини эслатиб қўярди:

— Баъзи одамлар ёмон бўлиб кетган. Қирқ йил заводда ишлаб пенсияга чиққан Мирёқуб ака қазо қилди. Шу маҳаллалик Ҳазратов машинасини нариги кўчадан буриб кетди-ку! Беш минутга кириб кўнгил сўраб чиқишга ярамади! Агар анови мансабдорнинг мушуги ўлса, кўнгил сўраш у ёқда турсин, эрталабдан кечгача дарвозаси олдида турарди...— деди Марҳаматхон.

— Баъзан кўзим оёқ остида ўрмалаб кетаётган чумолига тушади,— деди Файзулла Аҳмедович,— уни босиб ўлдирмаслик учун ё нарироққа, ёки тўрт энлик берироққа оёқ қўяман. Юриб кетаётган йўлимда тирик жон ўлмасин, дейман. Ҳалиги йўлимни тўсган йнгит хафа қилди... Лекин тилимни тийдим. Бефойда!

— Тўғри қилибсиз, адаси.

— Чорвоқда Ишларбек Сапчабошев деган бир қурт пайдо бўлди,— деди Файзулла Аҳмедович хотинига,— у ҳамма ишни қилади. Ҳеч нарсдан ҳазар қилмайди. Жуда ҳаром одам. Мен унга: «Ҳаром ишни кўп қиласиз, бу ерда ишлаётган бошқа халқлар вакиллари одам уялади. Наҳотки, ўзбеклар шунчалик пасткаш бўлса, деган гап тиллари учиде турибди...» дедим. У бўлса: «Зиёлисиз-да, Файзулла Аҳмедович, ҳамма гапни бадий қилиб айтасиз», дейди. Бу гапга нима дейсан! «Шоирлар ўзининг шиғирида бир нарсани иккинчи нарсага ўхшатиб гапирди, дейдилар, шу ростми?»— сўради мендан Сапчабошев. Рост, дедим. Улар гиёҳларни гапиртирди. Қуёш билан гаплашади. Одам сиймосида тўнғизни, тўнғиз сиймосида одамни ҳам кўрсатишлари мумкин, дедим. Бу гапга фаҳми етмади.

Урушдан қайтиб келгандан кейин, участка солдим — гишт қуйдириб, бозордан миҳу ромгача сотиб

олиб уй солдим. Бу участка ҳам ер қимирлашда дабдала бўлди. Ҳозир баъзилар икки қаватли зинали, меҳмонхонали уйларда турадилар. Ҳукуматга фойда берардан кўра ундан олари кўпроқ. Бу ҳукуматни тузгунимизча қанчалар қурбон бердик. Энди паркетли хоналарда туриб, кумуш жўмрақлардан сув ичиб, чинни ванналарда чўмилиб, норози бўлишлик! Ҳей, пўконидан ел ўтмаганлар! Бошларига тарсаки тортиб юборгим келади!

Бу асаб бузилишининг ҳамда нохуш воқеаларнинг эсланиши боиси битта эди; мўйловли ёш милиционерга ўзининг академиклигини айтиб тили куйгани бўлди. Музаффаров умрида бундай мақтанчоқлик қилмаган. Енгилтак одамларни савалаб келган кимсанинг ўзи шундай қилиқ қилиб қўйгани ниҳоятда виждонини гижимлади. «Хом сут эмган инсонмизда, — деди ўзига-ўзи. — Укол ўлгурга шошиб бундай мақтанчоқлик қилдим. Ишқилиб, ўша ёш йигитчанинг ёдида қолмасин-да бу иш! Ишқилиб, у бирон танишимга: «Бир Музаффаров деган академик бор экан», деб айтмасин-да!» Бу ҳам ҳолва. Дўсти Амир Равнақ шу кунларда Навоийнинг тасаввуфга, «ваҳдатул мавжуд»¹га алоқаси ҳақида тадқиқот ёзаётгани энсасини қотирди. Шунча ишлар турганда тасаввуфни ковлаштириш зарурмикан?! Шоирнинг беретка кийиб, қўлига узук тақиб юрганига ҳам чидаган эди. Ёки шоир халқи шунақароқ бўлармикан? Вақти-вақти билан айниб турадимиз? Ўтмиш адабиётидаги бу фалсафий оқим «худо ломакон...» лигигача ёзибди. Э, тавба, дерди Файзулла Аҳмедович қадрдонидан ранжиб.

— Мана шунақалар менинг асабимни қақшатяпти, Марҳаматой! Бўлмаса, мен ҳеч нарсадан хафа бўлмайман, юзга кирадиган одамман.

— Йўқ, адаси, сиз қўшнимизнинг эшаги думсиз бола туғса ҳам, лойга ботиб қолса қаеридан ушлаб тортаман, деб тажанг бўлиб, ухламай чиқадиган кишисиз!

— Ха-ха-ха-ха-а-а-а! Бопладинг! Менинг жазоимни фақат сен берасан! Омон бўл! Яна! Марҳаматой энди ҳаддингиздан ошманг. Кўзойнагим қани? Топиб бер!

¹ Ваҳдатул мавжуд — пантеизм. Фалсафий оқим.

Қоражоннинг кўринмас одамга ўхшаб қурилишда юрганини сезишарди. Уни баъзан тўғон устида, баъзан пастдаги ГЭС қурилишида, автобазада ва баъзан қурувчилар шаҳарчасида кўрган одамлар бор. Ёнқўрғонга кетиб қолди, деб юрган Ҳазратов хато қилди. У Чорвоқда «БелАЗ» ҳайдаб чарчагач, тўғоннинг ўнг томонидаги Қўнғирбуқа чўққисига чиқиб соатларча ўтирар; бу ўша, «йўлбарс важоҳатли» кимса эканини рақиб кейинги кунларда узоқдан бемалол кўрарди. Ҳамма ишни ўз ҳолига ташлаб қўйиб, қизишмай иш олиб борадиган, тиниб-тинчимас одамларни ёмон кўрадиган Қиёмхўжа Ҳазратов Мингбоевни бунда ўралашиб юрганидан жуда нотинч эди. У бир-икки бор Шишкинга мурожаат этиб: «Мингбоев ариза-париза бердими?» — деб сўради. Шишкин йўқ ишорасини қилди. «У ариза кўтариб юрадиган одам эмас, у бутун одам. Лозим бўлса шартта гапиради ёки райкомга бориб айтади. Айб ўзида эканлиги учун индамай юрибди...» — деди. «Қурилишда изғиб юрган эмиш?» — деди анча сиполик билан Ҳазратов. «Нима қилсин, бу ерни яхши кўради. Дўстлари кўп... Ишлагиси келади. Шу сабабли айланиб юрган бўлса керак...» — деди у. Ҳазратов миқ этмади. «Бу ерга уни йўлатиш керак эмас!» — деган гапни айтолмади. Лекин кунлардан бир кун Қоражон қурилиш Бошқармасига кириб, Файзулла Аҳмедовичга йўлиқди, у ўрндан туриб, гангиб, ўз ерида «хор бўлиб юрган» одамга ҳурмат кўрсатди. Уни диванга таклиф этиб, ўзи ҳам унинг ёнига бориб ўтирди. Фақат Амир Равнақ келгандагина ошнасига шундай илтифот кўрсатарди. Стол устидаги чойнақдан пиёлага чой қўйиб, Қоражонга узатди. Бу илтифот илгари уйда ётган кекса инженерни турғазиб, ҳаёт қайнаётган жойга олиб келиб, савоб иш қилгани учун миннатдорчилик изҳори эмас, балки Файзулла Аҳмедович ўзи мажруҳ, хунук юз бу одамнинг юрагида олижаноблик туйғулари тўлиб-тошиб ётган ва умуман, бу одам бутун одам эканлиги учун ҳам беихтиёр ҳурмат қиларди. Унинг ишдан четлатилишини бир англашилмовчилик деб биларди, холос. Дил дилга ойна, Қоражон Мингбоев бу туйғуни ҳис этгани учун ҳам ҳеч кимга мурожаат этмай, бир ойлاردан сўнг Музаффаров ёнига кирди. Бир муддат-

лик ҳол-аҳвол сўрашдан ва умумий гаплардан сўнг Қоражон мақсадга ўтди:

— Нима қилиш керак? Қандай маслаҳат бера-сиз?

— Бўш юрмай, ишлаш керак. Бу вақтинчалик танбеҳга ўхшайди.

— Қаерда?

— Сизга қаер айтилган эди?

— Уй-жой қурилиш бошқармасида,— деди Қоражон. Бир нафаслик сукутдан сўнг, яна қўшиб қўйди:— Мен, парторг билан гаплашдим. Тўғондан кетмайман. Менга «БелАЗ»да ишлашга рухсат берилсин, деб сўрадим. Оддий шофёр бўлиб... Шишкин рози бўлди. Ишлайвер, мен гараж бошлиғига Садовников номидан айтиб қўяман, деди. Нима дейсиз?

— Ишнинг катта-кичиги бўлмайди, ука. Ишлаб туриш керак!

— Ҳазратовнинг мени кўргани кўзи йўқ. У мени бу ерда юришимни ҳеч истамаётибди.

— Бу ер Ҳазратовнинг катта холасининг уйи эмас. Бу ер халқ қурилиши!

— Мени бир зараркунанда одамга ўхшатиб, тўғонда ишлаётганларни менга нисбатан ҳушёр туришни тайинлабди. Наҳотки, мен душман бўлсам?

— Сиз душман эмассиз. Асабингиз чарчаган. Шу сабабли ҳар бир гапдан нотўғри хулоса чиқаряпсиз. Унинг димоғдорликларига, лўттибозликларига тупуриш керак!

Қоражон Мингбоев қўлидаги пиёлани Файзулла Аҳмедовичга узатди. Қисқагина суҳбатдан кейин у хайр-хўшлашиб, ташқарига чиқиб кетди.

ТҮРТИНЧИ ҚИСМ

XXIII боб

ПОЛ ОСТИДАН ТОПИЛГАН ОДАМ СКЕЛЕТИ ЕКИ ОЗГИНА ОЛДИ-ҚОЧДИ САРГУЗАШТ ГАП..

Ўша куни Хайрушканинг башарасига тарсаки тортиб юборган Гулгун дарғазаб, устидаги атлас қўйлагини ечиб полга отди. Сочлари тўзиб, йиғидан қовоқлари шишиб кетди. Ўзининг кийимларини кийиб, эшикдан чиқиб кетаётганида меҳмондан қайтиб келиб қолган Марҳаматхон унинг йўлини тўсиб, маҳкам қучоқлади.

— Тўхтанг, қизим! Сиздан ўтиниб сўрайман, тўхтанг!— у ялиниб-ёлвориб Гулгуннинг қўлидан ушлади. Машинадан югуриб тушган Таманно билан Тасанно ҳам Гулгуннинг йўлини тўсишди. Фақат Хайрушка рулда шумшайиб ўтирарди.— Ичкарига кирайлик, илтимос қиламан! Ичкарига кирайлик!

— Йўқ, кирмайман!

— Жон қизим, ўтиниб сўрайман. Вой, мен ўлай, мени қора босмаса, меҳмонга кетаманми!— Марҳаматхон ўзининг юзларини тимдалаб, оҳ ура бошлади. У Гулгуннинг тўзиб кетган сочлари, дарғазаб важоҳатидан ҳозироқ бир кори ҳол бўлишини сезиб, ранги ўчиб кетди. Хайрушканинг, «сал тегишувдим...» дегани юрагини шиғиллатди.— Вой, мен ўли-и-й! Агар ичкарига кирмасангиз, ҳозир юрагим приступ бўлиб, ўзимни ерга ташлайман! Ёмон бўлиб кетяпман. Вой, вой... Хайрулла тегишмай ўлсин! Сен жувонмарглардан биронтанг уйда қолсаларинг бўлмасмиди?!

Марҳаматхон икки қизи билан Гулгунни қўярдақўймай, ялиниб-ёлвориб қайтадан уйга олиб кирди. Марҳаматхон хонасида хун бўлиб йиғлаётган Гулгун шу ўтирганча тонг орттирди. Тонг отгунча Марҳаматхон унга насиҳат қилиб чиқди. Бир шўришни бошламагин, жон қизим, деб ялиниб йиғлади. Шундан сўнг ўғлини ҳам хотинсиз бебош бўлиб юргани, тоза куйдираётганини эслаб, йиғи аралаш қарғади. Музаффаровлар хонадони мотамсароликка айланиб

кетди. Бундоқ шилқимлик ёмон оқибатларга олиб келишини она ҳам, сингиллар ҳам, Хайрушканинг ўзи ҳам фаҳмлаб, миқ этмай тонг оттиришди. Босқинчилик — оғир жиноят, у суд қилинади! Марҳаматхоннинг вижир-вижир гапини эшитавериб, Гулгуннинг кўзи тиниб кетди. Онанинг шу аҳволга тушиб, талвасада ҳар хил гаплар гапириб ташлаётгани, дам валокардин гемизиб ичиб, дам валидол шимаётганини кўриб, боши қотди.

Тонг отиши билан Гулгун ҳамма дафтар-китобларини, ўзига тааллуқли нарсаларни йиғиштириб, чамадонини кўтариб, бу хонадондан чиқиб кетди. У ялиниб-ёлвориб оёғига ёпишган Марҳаматхонга ҳам, қизларга ҳам қарамади. Улар дарвоза олдида ҳайрон бўлиб қолишди. Бир муддатдан сўнг ичкарига қайтиб кирган Марҳаматхон ҳовли ўртасида гангиб турган ўғли Хайрушкага жирканч бир назар билан қаради. Хайрушка тўнғиллади:

— Тегишган эдим, менга тегсин, девдим...

— Э, башаранг қурсин сени! Сен одам бўлмадинг, ҳайвон бўлдинг!

Хайрушка бошини эгиб, индамай турарди.

— Орқасидан машинада югуриб бораими?

— Қаёққа борасан! Агар борсанг, сени милицияга ушлаб беради. Сен бебош бола мени адо қилдинг, — у пиқиллаб йиғлади, — ўзини трамвай тагига ташласа нима қиламиз? Бориб, Бўрижарга ташлаб юборса-я! Ёки прокурорга бориб арз қилсачи?

Хайрушка ҳам, қизлар ҳам миқ этишмади. Онага шайтон васваса соларди. Унинг кўзлари ола-кула бўлиб, ерга йиқилди: «Вой, мен қора боскур, энди Санобархонга нима деб жавоб қиламан?.. Унинг дадаси олдида юзимиз қора бўлди, даданг билан унинг дадаси ўртасига низо солиб қўйдинг... Энди нима қиламиз...»

Ерга йиқилган онани Хайрушка билан икки қиз елкаларидан суяб кўтариб, уйга олиб киришди.

Шу куни Гулгун Ўрдагача трамвайда келиб, тўппа-тўғри Қашқар маҳалласи томон бурилди. Тор кўчалардан бирига кириб, кўримсизгина эшикни тақиллатди. Бу хонада унинг ҳамқишлоқ дугонаси Назми (эркалаб уни «Пучуқ» дейишарди) квартирада турарди. Югуриб чиқиб эшик очган пучуқ қиз рўпарасида оқариб, сочлари тўзиган Гулгунни кўриб, донг қотиб қолди.

— Сенга нима бўлди? Ичкарига кир,— улар торгина ҳовлини кесиб ўтиб, бир хонага киришди. Бунда Пучуқ қизнинг ўзи ёлғиз турарди. Гулгун қўлидан тўр халтадаги китобу буюмларини олган Пучуқ дарҳол дугонасини табуреткага ўтқазди,— нима бўлди, нима гап?

— Уғли...— деди гапиролмай ўпкаси тўлиб Гулгун.

— Эй, ярамас, номард!— деди Пучуқ Хайрушкани лаънатлаб,— бир-икки келганимда мени кўриб, менга ҳам шилқимлик қилган эди. Номардлик йўлига ўтибди-да!

Бир муддатдан кейин Гулгун бошини деворга тиради. Қоражоннинг кўнглига бир гап келади, деб юраги шигиллаб кетди. Агар эри шубҳаланса ўзини ўзи бир нима қилишини айтди... Бу шармандаликка ҳеч чидаб туrolмайман, деди.

— Нодон бўлма!— деди Пучуқ дугонасига. Ҳозироқ ваннага кириб, чўмилиб, ўзини тартибга солиб олишни сўради. Узи шоша-пиша плитага чой қўйди. Ҳамқишлоқ дугонасига чой ичирди. Кейин сув иситиб, уни қўярда-қўймай обдан совунлаб, яхшилаб чўмилтирди... Тун бўйи ухламай чиққанидан қовоқлари шишиб кетган Гулгунни ётқизиб ухлатди. Шу бугун дугонаси бахтига унинг ишга бормайдиган куни бўлганлиги сабабли, тепасидан қўзғалмай ўтирди. Пучуқ ҳам институтга киргани Тошкентга келиб, киролмаган эди. Йиқилди, унинг биронта суянчиги бўлмади. Чорвоқлик бетончи ишчининг қизи, «ўтолмадим», деб қишлоққа қайтиб боришга юзи чидамай, Текстилькомбинатда ишчи бўлиб ишларди. Ҳозир, комибнатдан квартира олгунига қадар бир қариндошлариникида яшаб турарди.

Аразлаб, Музаффаровларникидан чиқиб кетган Гулгуннинг бир кундаёқ ранги сўлди. У холи қолган чоғларида узоқ хаёлга чўмар, одамлар олдида бу сўлгинликни билдирмай, у ёқ-бу ёққа қарагандай, гапларга ҳам аралашиб, бирон нима дегандай бўларди. Унинг қовоқлари синиқиб, ранги кетди. Юзи ҳам бир бурда бўлиб қолди.

Шу куни кечга яқин уddaбурон Назми дугонасини кийинтириб, почтамтга олиб борди. Узининг турар жойи ўзгарганини хат орқали ота-онасига маълум қилмоқчи бўлган Гулгуннинг фикрига қарши чиқди.

— Хат икки кунда боради. Бу мумкин эмас,—

деди Пучуқ,— сени қидир-қидир бошланиб кетади. Инвалид дадангнинг шунча чеккан азоблари етмай-дими!.. Телефон қиламиз!

«Шунча чеккан азоблари етмайдим!»— деган гап Гулгуннинг боши атрофида аридек ғувиллаб учиб юрган даҳшатли хаёлларни бир оз орқага сурди. Улар икков почтамтга бориб, қишлоқ Советига телефон заказ қилишди. Қишлоқ Советининг раиси Пучуқнинг тоғаси. Орадан бирон ўн минутларча вақт ўтмай Пучуқ билан Гулгун кабинага киришди. Пучуқ тоғаси билан салом-алиқдан кейин, ҳозироқ Милтиқбой ака Қўйбоқаровларникига кириб, қизлари Гулгун ўзининг ёнига келганини, Музаффаровлар билан «сал айтишиб қолиб», аразлаганини тушунтирди. Тоғасига ўз адресини яхшилаб ёздирди. «Нима бўлди? Нима деб айтай? Бир ерга боргандан кейин камтар бўлиб туриш керак-да»,— деди тоғаси тўнғиллаб. «Музаффаровнинг мешчанка қизлари билан чиқишмай қолибди. Мингбоевга ҳам айтиб қўйишсин. Шундоқ деб айтинг, тоғажон!»— деди бижиллаб Пучуқ.

Лекин барибир эртасига, куннинг ўрталарига бориб, янги адресга инвалид Милтиқбой ака билан Санобархон ўпкасини қўлтиқлаб кириб келишди. Пучуқ эрта билан комбинатга кетган эди. Калаванинг учини йўқотган, кайфи бузуқ Гулгуннинг хаёлига ўқиш ҳам келмай, дугонасини ишонтириб, алдаб ишга жўнатган бўлса ҳам бари-бир ёлғиз ўзи хаёлот дарёсида ғарқ ўтирарди. Тўсатдан ота-онанинг кириб келгани уни ўзига келтирди. Ота-она ранги сўлган қизларига тикилишди. Уларга Гулгун Музаффаровнинг «мешчанка қизлари билан чиқишмай қолгани»дан бўлак ҳеч гап айтмади. Бир муддат бу уйда туриб, кейин ётоқхонага ўтиб, ўқишини давом эттиришини таъкидлади. Лекин шу куниёқ Милтиқбой ака қизини машинага солиб, Сижжакка олиб кетди.

* * *

Тошкентдаги зилзиладан кейин, айтилган эски Қашқар маҳалласидаги ичкари кўчаларда қулаб тушган пастқам иморатлар анча-мунча топиларди. Бу ерда яшайдиганларнинг деярли ҳаммаси янги биноларга кўчиб ўтишгач, Бош план бўйича ер текисланиб, кўп қаватли бинолар учун майдон ҳозирланар-

ди. Бир неча бульдозерлар кечаю кундуз тинмай гуриллаб, янги тушажак биноларга майдон очиб, котлован қазийётган пайтда қандайдир бир уй остидан, тупроқ уюмлари орасидан одам суяклари чиқиб қолди. Бульдозерчи дарҳол моторни ўчириб, милицияга хабар қилди. Бундан бир ҳафтача бурун ҳам шу атрофдан сопол идишда кумуш ва мис тангачалар топилган эди. Ҳовлиқиб келган жингалак сочли, паст бўйли, ёшгина йигитча хумчани олиб кетиб акт тузган эди. Музей қабул қилиб олган бу топилдиқларнинг тарихий жиҳатдан аҳамияти борлиги учун доимо ҳуркович отдек қулоғини динг тутиб, чақчайиб турадиган милиция ходимига ҳам, бульдозерчига ҳам ташаккур айтилди. Шу ҳафта ичи қандайдир бир ҳовлининг тсқилари устидан эски китоб чиқди. Бу китобнинг ҳам аҳамияти бордек кўриниб, Шарқ қўл ёзмалари институтига топширилди. Ернинг юзагина қисмидан, тахта-пол тагидан инсон скелети, бош суяги, қовурғалар... чиқиб қолиши доимо иши юришиб, ташаккур олаётган йигитчани шошириб қўйди. У бўлак-бўлак бўлиб сочилиб ётган инсон суяги — бош чаноғи, қовурға ва қўл суякларини турган жойида дарҳол фотосуратга олди. Бу иш бир неча соат давом этди. Текшурилаётган жойга чет кишилар киритилмади. Шундан сўнг, кечга яқин қўлқоп таққан формасиз ва милиция формаси кийган кишилар суякларни йиғиштириб олиб кетишди. Инсон суяги топилган ҳовли атрофига ҳеч кимса қўйилмаганига қарамай, барибир одамлар бунни кўришди. Зилзила сабабли уйи бузилиб, бу ердан кўчиб кетган одамнинг поли тагидан инсон скелети чиқибди, деган гап оғиздан оғизга кўча бошлади. Дарҳақиқат, юзагина тупроқ уюмлари орасидан инсон боши чаноқлари, қовурғалар, оёқ суяклари чиқиши милиция бўлимидаги ёш ходимни «чуқур ўйлатиб» қўйди.

Шу кундан бошлаб бу ҳовлининг эгаси, ҳамда инсон суяги топилган хонада турувчи кишилар изланди. Шу собиқ маҳалланинг комитет раиси орқали эгаси — кексагина бир хотин сўроқ қилингандан сўнг жингалак сочли йигитча Музаффаровлар ҳовлиси томон югуриб кетди.

Дув-дув гапнинг ҳақиқатдан узоқ эканлигини кишилар пайқаса ҳам, лекин барибир Қашқар маҳалладаги хона поли остидан инсон суяги топилиши кишиларни ўйлатиб қўйган эди.

Текширув ишлари жуда тез кетди. Милиция тили билан айтганда, бу жиноятнинг изи ўчмаслиги ҳамда бу ҳақда гап оғиздан оғизга ўтиб кетганлиги туфайли жиноятчи қочиб кетмаслигини кўзда тутиб, қидирув ишлари яшин тезлигида бошланди. Бу ишда арқонни узун ташлаб қўйиш методи қўл келмаслигини маъқул кўришди. Иккиламчи, жиноятчи мурдани ўрага ташладим, хаёл қилган, уйлар йиқилиб, бульдозерлар текислаганида анча чуқурликда ётган мурда яна ҳам кўмилиб, устига янги бинолар ёки асфальт йўллар тушса абадул-абад изи очилмаслиги мумкин эди ва буни жиноятчи билиб, бамайлихотир юрган бўлиши эҳтимолдан холи эмас... Мана шу томонларни ҳисобга олиб, жингалак сочли йигитча тез «ҳаракатга киришди».

Инсон суяги топилганининг учинчи куни Сижжак қишлоғида, онаси бағрида уч-тўрт кун турмоқчи бўлиб, бамайлихотир эркаланиб ўтирган гўзал Гулгун Қўйбоқаровани милиция ходимлари машинага солиб, шаҳарга олиб боришмоқчи бўлишди. Унинг қишлоққа келганини ҳали Қоражон билмасди. Эси чиқиб, капалаги учиб кетган қизнинг ранги девор бўлиб ўчди. Уйда ухлаб ётган Милтиқбой ака қўлтиқтаёгини тўқиллатиб ташқарига чиқди, қизини олиб кетаётган милиция ходимларини қайтарди.

— Нима гап? Нега?

— Сўрайдиган гап бор,— деди жингалак сочли ёш милиция ходими,— ўша ерда гаплашамиз.

— Бир нима қилибмидинг?— Милтиқбой ака қизига мурожаат этди.

— Йўқ.

— Уйлаб кўр.

— Ҳеч нарса қилганим йўқ,— деди титраб Гулгун.

— Менинг қизимни қамай олмайсизлар!— деди Милтиқбой ака ғазабланиб,— унинг гуноҳи йўқ! Мен қон кечиб келиб, бу болаларни катта қилганман. Менинг хонадонимдан жиноятчи чиқмайди! Мен уни сизларга бермайман!— дея дарҳол қозиқдаги қўш оғизлик ов милтигини қўлга олди.

— Енгилтаклик қилманг!— деди милиция ходими,— биз қизингизни қамамоқчи эмасмиз. Бир гапни сўраб, аниқлаб олмоқчимиз, тушундингизми! Юринг, сиз ҳам хоҳласангиз бирга боринг.

— Бораман! Албатта, бораман!

— Сизнинг фронтчи эканингизни биламиз. Жуда хурматли одамсиз. Қаҳрамонликларингизни ҳам биламиз. Лекин қўлингизга милтиқ олиш ярамайди! Биз ҳам бир ишни текшириш учун келдик. Сиз қонунни яхши биласиз.

— Узингизнинг фарзандингизни мен машинага босиб олиб кетмоқчи бўлсам, нима қилардингиз? Енингиздаги тўппончага қўл югуртирасизми, йўқми?! Сиз бировни жазолаётганингизда ўзингизга ҳам бир қаранг, йигитча! Ҳовлиқманг! Халққа жабр етказиш ҳар қандай жиноятдан ҳам ёмон! Ҳа-а!

Милтиқбой ака машинада Гулгун билан ёнма-ён ўтириб, милиция ходимлари билан бирга шаҳарга тушиб кетди. Гулгун ҳам, Милтиқбой ака ҳам, Сиж-жак участкаси милиция ходими ҳам жуда ҳайрон эдилар. Шаҳардан машинада чиққан милиция ходими — жингалак сочли сариқ йигит бу ишдан хабардор бўлса ҳам бир оғиз сўз айтмади. У ҳар замон-ҳар замонда Гулгунга қараб қўяр, наҳотки, шу нозик, чиройли қиз одам ўлдирса? Наҳотки, у мурдани яшириб, хона поли тагига ташласа! У ўзига-ўзи, баъзан оғир жиноят қилган шахслар қўй оғзидан чўп олмаган, хокисор бўлиб кўринади, кейин сир очилиб, фош бўлгач, йиртқичга айланиб кетадилар, деди.

Машина то Тошкентга етиб боргунича жингалак сочли йигитча миқ этмай, йўлда бир кори ҳол бўлмасин, деб сергак, қулоғи динг келди. Милтиқбой ака бўлса, бу қандай кўргилик бўлди, деб, агарда қизини олиб қоладиган бўлсалар, ўша ерда йиқилиб қолишини, бу аламга бардош беролмаслигини ўйларди.

* * *

Қуёш ҳамма ерга бир хил нур сочгани билан бир ерда гул, бир ерда шўрхоку сассиқ алаф битади. Ҳар ернинг ўз чамани, гулзорю ташландиқ култпаси бор. Мағзава тўкиладиган ерлардан гул унмайди. Гулгун ҳовлидан чиқиб кетган кундан бошлаб Обаки-хон илгари тарқатган гаплари тасдиқланганлиги, Музаффаровнинг ўғли ёмон иш қилгани ҳақида маҳаллага жар солган эди. Шу кунийёқ бу воқеани бутун маҳалла билди. Баъзи қўни-қўшнилар ҳовлиқиб «нима гап?» дегандай Файзулла Аҳмедович ҳовлиси-га киришди. Аввал нима дейишини билмай, саросимада кўча эшик билан уйга зир югуриб, қўрқиб кетгани-

дан дамо-дам ёғлоғи билан сув ичиб юрган Марҳаматхон бир зумдан сўнг кўзи қоронгилашиб, уйга кириб йиқилди. Таманно билан Хайрушка нима қилишини билмай, онаси тепасида туришарди. Бир қўшни кампир хотинларга:

— Бу нимаси! Боринглар, уйларингга кириглар. Бировнинг ярасини тимдалаш яхши эмас!— деб дўқ урган эди.

— Ҳой, кампир!— деган ўшанда кўзларини олакула қилиб Обакихон,— сен уйингга кириб ўтиравер! «Шўро ҳукумати учун қон кечганлар» ҳам қамаларкан-ку! Бизни ҳам бошимизга қора кун тушганда, мана шу йигитча устимиадан кулган!

— Худодан қўрқмайсизми, Кимсанхон?— кампир яна гапирди.

— Йўқ, қўрқмайман! Буларнинг ҳам уйига ўт тушаркан-ку!— у Музаффаровлар эшиги томон томоқ қириб тупурди.

Обакихон атрофидаги уч-тўрт хотин аввалига, нима гап, деб тушунмай томошаталаб бўлиб туришган эди. Обакихоннинг очиқдан-очиқ хусумати борлиги, қўшнисини ҳақорат қилиб, туҳмат ёғдираётганини пайқашгач, секин-аста уйларига кириб кетишди. Кўчада унинг ёлғиз ўзи қолди. Эшикдан бошини чиқариб турган кампир ҳам эшигини ёпиб, уйига кириб кетди.

Кўчада бўлаётган бу гапларнинг барини уйда чўзилиб ётган Марҳаматхон эшитиб турарди. «Кутилмаган балс, оёқ остида ётган фалокат,— дерди ўзига-ўзи Марҳаматхон,— ўгил ўстирмай мен ўлай!»

* * *

Шу куни тушга яқин улар шаҳарга етиб келдилар. Район милицияси идорасига киришиб, Гулгун Қўйбоқаровадан, дарҳақиқат, Қашқар маҳалласида ижарага квартирада турганмидингиз, деб сўради.

— Ҳа,— деди Гулгун ҳайратомуз.

— Қаерда ўқийсиз?

— Тошкент медицина институтида.

— Мана бу суяклар — инсон суяги. Булар сиз яшаган хона поли остидаги ўрадан топилди...

— Урага тушиб кетибдимиз? Ура йўқ эди-ку?— деди Гулгун қўл суягини олиб, у ёқ-бу ёғини қараб,— яна бир чаноқ ҳам бор эди.

— Бор гапни аниқ, тўғри айтиб беринг! Булар инсон суягимми?

— Ҳа.

— Воқеа қандай бўлган?

— Мен бу суякларни институтдан олиб келиб, анатомия бўйича дарс тайёрлардим. Улар токчада турарди. Шу орада бир ҳафтача квартирада бўлмадим. Дугонамикида турдим,— Гулгун кабинетда ўтирган отасига қайрилиб қараб, Музаффаровларникида турганини маълум қилди,— йигирма олтинчидаги зилзила ва умуман шундан кейин мен бу ҳовлига келмай қўйдим. Квартира ҳақини олдиндан тўлаб қўйганлигим сабабли, шундай келиб бир уй эгаси билан хайрлашдим бу вайронага бошқа келмадим. Бош чаноқ ва қўлларни институтга олиб бориб топширишим керак эди. Бу ишни ҳам қилолмадим.

Милиция терговчиси телефон трубкасини кўтариб шу масала юзасидан ким биландир гаплашди. У ҳайрон бўлиб қолди: «Ҳа, бериб юбориш керак. Экспертизадагилар ҳам кулишди. Пастки жағ билан юқори жағни бирлаштирган мис симни ҳам кўрмабсиз. Бу воқеа — анекдот! Эҳтимол, жаноблари бу симни мурданинг тилла тиши деб ўйлагандирлар. Ха-ха-ха... Хафа бўлманг, Пармоноп, сиз кўп жиноятларни фош этгансиз, аммо мана бу иккинчи муваффақиятсизлигингиз. Баъзан шунақаси ҳам бўлади. Қиз бола қўрққани йўқми?»

— Йўқ, дадалари ҳам шу ерда,— деди жингалак сочли йигитча.

— Бош чаноқ ва бошқа ҳамма суякларни ўша студент қизга бериб юборинг, институтга топшириб қўйсин,— деди яна у одам.

— Хўп бўлади,— деди йигит трубкани қўйиб бўшашиб. Кейин Гулгунга қаради,— буни қаранг-а, сизларни безовта қилдим. Кечирим сўрайман. Инсоннинг суяги бўлгандан кейин мен қидирув бошладим. Мана буларни олиб бориб институтга топширар экансиз. Мен янглишдим. Яна бир карра кечирим сўрайман.— У суякларни қоғозга ўраб Гулгунга тутқазди.

— Шунақа экан, акаси, бизларни шунча ердан ҳовлиқтириб олиб келиш яхшими!— тутақди Милтиқбой ака,— ҳозир бунинг онаси иккита туғиб ўтирибди!

— Кичерегиз, дедим-ку! Кичерегиз.

— Сен, йигитча, милицияга шу йил хизматга келганмисан?

— Ҳа. Одамнинг скелети чиққандан кейин суриштирабиз-да!

Кекса бир милиция капитани йигитчанинг ёшлик, шошмашошарлик қилганини айтиб, Милтиқбой ака ва Гулгундан уэр сўради.

— Суриштирмай кет-е! Мен бир фронтовой кишиман. Милицияга ҳурматим ниҳоятда катта бўлмаса сени ҳозир роса дўшпослардим. Қизиқ бола экансан-ку!— деди Милтиқбой ака қизини етаклаб ташқарига чиқиб. Кетидан чиққан бояги жингалак соч йигитча машина олиб бориб қўйишини айтган эди, Милтиқбой ака унамади. Чунки у машина яна қишлоққа кириб борса, оғзига кучи етмаганлар учун гап топилади, деб шу лаҳза кўчага чиқиб бир ошнасига телефон қоқди. Орадан йигирма минутча вақт ўтгач, Гулгун билан Милтиқбой ака турган гастроном ёнига машина етиб келди. Улар яна шитоб билан Чорвоқ томон жўнашди. Уйга етиб келган Милтиқбой ака тиззасига уриб куларди.

* * *

Ҳурматли китобхон! Бу бобда айтилган гаплар бўлган воқеа. Бу англашилмовчиликни ёзишдан мақсад — чуқур ўйламай, ҳовлиқиш одамларни қийнаб қўяди, норозилик туғдириши мумкин, деган гапни айтмоқчиман. Баъзан расмият тўсиқларини бузиб, камтару меҳрибонлик билан одамлар кўнглига йўл топиш жаҳолат ва туҳмат илонларининг бош кўтаришига йўл қўймайди. Улуғ ўзгариш жараёнида яхшилик ва илғор фикрлар мустаҳкамлиги синовдан ўтади, ғайри инсоний одатлар, туҳматчилар ўлаётган илондек, минг буралиб, тўғри келган кишини чақади. Баъзан эса у то боши мажақлангунича қиладиган ишини қилиб қўяди.

Энди икки огиз сўзни Музаффаровлар хонадонидан өшитинг.

XXXIV боб

ИНФАРКТ

Хайрушканинг растрата қилиб қамалиб қолгани фақат Марҳаматхону Файзулла Аҳмедовични эмас, бутун оилани ларзага солиб, юзини ерга қаратди. Ма-

газинда бўлган ревизия Хайрулла Музаффаровнинг жуда кўп пулни ўзлаштириб юборганини, ҳисоб-китоб ишлари издан чиқиб кетганини очиб ташлади. Лекин дастлабки кунлари «Оёқ остида ётган бу фалокат», «Кўргилик ўтиб кетар, ким шундоқ бўлсин депти...» деган гапни тарқатишди. Жуда ҳам бошини кўтаролмай қолган Файзулла Аҳмедович одамлар юзига қарай олмай, бу «кутилмаган фалокат»ни тезда тўғриланшини ўйларди. Музаффаровлар хонадони алам дудига ўралди. Улар ич-ичдан куйишарди; қирқ йиллик партия аъзоси, номдор бир одамнинг оиласидан шундоқ ярамас кимса чиқиши уни гангитиб қўйди. Баъзилар: «Аталага ҳам тиш синадими, ахир, ўзлаштирилган пулни тўланса, қамамай қўйиб юбориш керак эди-да! Танбеҳ бериб, штраф солиб уялтириш керак эди-да!» — деса, баъзилар Хайрушкани ёқалашиб милицияга тушди деди. «Қадим биз ёқалашиб, кўйлақларимиз йиртилиб, қонга беланиб келардик, бунинг учун суд қилиб, қамоққа ҳукм этмас эдилар-ку?! Тавба! Агар бир шапалоқ учун ҳам қамайдиган бўлсалар, энди кўчада юриб бўлмас экан-да!» Музаффаров Марҳаматхон билан маслаҳатлашиб, ўғлини қутқариш ҳақида ошналарига мурожаат этажаги, шаҳар судининг раиси ўзининг талабаси бўлгани, министр ҳам таниш, бир оғиз илтимос билан ўғлини чиқариб юборишларини айтиб, хотинига тасалли берди. Файзулла Аҳмедович, сабр қилиш керак, дегани билан ўзининг ичи ёнарди. Бу шармандаликка ҳеч чидамасди. Гап шаҳарга тарқалиб кетган. Шунча гапиргани билан аслида у ҳеч кимга мурожаат этмади. Ўғлининг магазинда анча-мунча пул ўзлаштиргани исботланиб, буни ўзи ҳам бўйнига олиб, актга қўл қўйган. Терговда ҳам бўйнига олган. Демак, ҳамма масъул кишилар, мансабдорлар жиноят қилган ўз болаларини қутқариб олаверсалар, унда жамоат нима дейди? Қамоқ мансабсиз кишиларнинг болалари учунми? Қонун ҳамма учун баробар эмасми?! Ўғлининг қамалиб қолганини эшитиб, ўзингизга у ёқ-бу ёққа қатнаш ноқулай бўлса, мен бу ишни қиламан, деган фирибгар бир танишини ҳам уйга киритмади — менинг ички ишимга аралашманг, деди у чумчуқдек ликиллаб турган шахсга. Жамоат ичида ўзини тута олмай, пул ўзлаштирган экан, бундай нобакор ўғил жазосини тортсин, деди. Лекин рўпарасида турган у лўттибоз кимса: «Сиз бундай содиқ бўламан дейсиз, ўғлингиз турмада ёмон одамлар

ичида баттар бузилиб кетади... У ерда одам ўлдирганлар ҳам бор...» — деди. «Барибир сиз аралашмай-сиз!» — деди Музаффаров беихтиёр жеркиб, бақириб, асабий бир ҳолда. Таниш кимса чиқиб кетгач, Марҳаматхонга қараб: «Ўғлимиз жиноят қилиб қамоқда ўтирган бўлса ҳам барибир у мана шу ярамасдан юз чандон пок!» — деди аъзойи бадани титраб. «Адаси, баъзан шунақалардан ҳам фойдаланиш керак, — дегандек қилди Марҳаматхон эрининг фикрига қўшилмай, — биров сизга ёрдам бераман деб келса-ю, сиз уни сўкиб ҳайдасангиз! Сизнинг обрўйингизга қарармидилар! Шунча йиллик хизматларингизга ҳам қарашмади-ку! Танбеҳ бериб чиқариб юборади, деган эдингиз, чиқаришмади-ку? Прокурор ўз шогирдим, яхши йигит, текшириб, чиқариб юборади, деган эдингиз-ку? Қани, уч-тўрт кун ётсин, қамоқ деган нарсани ҳам кўрсин, бу пўконидан ел ўтмаганларнинг ақли киради, деган эдингиз! Улар ўғлимизни чинакамига қамаб юборишди! Аввал яхши гапириб, ўғлимнинг ҳамма гапларини ёзиб олиб, тафтиш ҳужжатларига қўл қўйдириб олишибди! Агар яқин кишингиз бўлганида, сизни кекса коммунист деб ҳурмат қилишганида шунақа бўлармиди?!» «Тилингни ти-и-й!» — деб бақириб юборди Файзулла Аҳмедович. Бир зумдан сўнг у индамай ўтириб қолди. Бўйни, чакка томирлари бўртиб, бир лаҳзадан сўнг ранги оқариб кетди. Эҳтимол, бу иш унинг рақиблари томонидан пухта ўйланиб қилинган фитнадир. Ўғлининг ҳеч қачон кўчада бировни калтаклаб келганини, пул ўзлаштирганини эшитган эмас эди. Хайрушкани баъзи уруғлари: «Ҳақиқатан ҳам қиздек йигит», — дейишарди. Умрида бировни ҳақорат қилмаган, ёқалашиб, бурнини қонатмаган бу бола қилиқ чиқариб, қамалиб ўтириши жуда таажжуб! Маҳалладаги баъзи «газанданамо» кимсалар бу «ҳалим» — Хайрушкани қамалганига кулишди.

Музаффаров уч кунгача хотини билан гаплашмади. «Ёғ ютганда ёт яхши, қон ютганда қариндош...» керак бўлар экан. Озиб, бир ҳолатда бўлиб қолган Марҳаматхон атрофидаги «эр омад, шер омад»лари ғойиб бўлиб, сўққайиб ёлғиз ўзи қолди. Таманно, Тасаннолар оначалик куйишмас, фақат унга тасалли беришарди, холос. Бир камбағал одамга тегиб кетган опаси келиб, шу оғир кунларида ёнида ўтирди. Бу хотинни унча ҳурмат қилишмас, тўй-ҳашамларда у бечора ошхонадан чиқмас эди. Шу опаси Марҳаматхоннинг ку-

нига яради. Камситилиб келган бу хотин, адвокатлар бюросига бориб, бир адвокатни ҳам ёллаб келди. Бунақа ерларга Файзулла Аҳмедович ҳам, катта ўғли ҳам боришни эп кўришмаган эди.

Ўғлининг қамалиши Музаффаров кўксига ханжар бўлиб урилди. Қаттиқ танбеҳ ва пўписа билан ўғлимни бўшатиб юборишади, деб юрган Музаффаров янглишди. Унинг ўғлини суд қилиб, уч йилга кесиб юборишди. Хайрушканинг жингалак сочлари олиниб, узоқ бир лагерга юборилди. Файзулла Аҳмедович ёдига бундан бир неча ой илгари Марҳаматхон билан бирга бориб кўришгани «Флория Тоска» операси тушди. Унда император офицери қамоқдаги инқилобчи йигитнинг синглисига: «Мени хурсанд этсанг, акангни ўлим жазосидан олиб қоламан», — деб ваъда этади. Мақсадига етгач, қизга ҳам қарамайди, акасини ҳам отиб юборишади... Бу опера мазмуни Музаффаровни жуда ўйлантириб қўйган эди. Эҳтимол, ҳаёт доим шундайдир, унинг баъзи одамларга суяниб иш тутиши, ҳаммадан фақат яхшилик кутиши рўёдек чалкаш нарсадир!

Ҳар қандай қоронғи кунлар ортидан ёруғ кунлар албатта келади. Ўғли бошига тушган иш ташвиши билан Музаффаров жуда эйилиб кетди. Марҳаматхон милиция, прокуратура, суд органларига югурди — бормасликнинг ҳеч иложи бўлмади. Унинг аламига шерик бўлишар, бу қайғу «кутилмаган тасодиф» эканини айтиб, жилла бўлмаганда кўнглини овлаб, тасалли беришарди. Суд ва тергов органларида софдил, чидамли одамлар ишлаётганини, безорилик қон-қонига сингиб кетган шахслар билан гаплашиш ниҳоятда тоқату чидам талаб қилишини ҳам ўз кўзи билан кўрди. Баъзи безорилар жиноятлар кодексини яхши билишини, сурбетлигини кўриб, оғзи очилиб қолди. Бундай безорилар қашқатаёқ бўлиб кетгани, панд-насихат билан уларни одам қилиб бўлмаслигини ҳам тушунди. Яхши ҳам ҳукуматнинг бундай жазо органлари бор, бўлмаса бу безориларни ҳеч эплаб бўлмаслигини сезди.

Дунё ўзи шундайдир — Файзулла Аҳмедовичнинг елиб-югуришлари, ҳақиқат учун курашлари, одамларга меҳрибонлик қиламан деб, бунинг орқасидан азоб чекишлари, бир кичик ноҳақлик учун мансабдор кимсалар билан гоҳ телефонда, гоҳ мажлисларда қаттиқ гаплашганлари ва умуман унинг қилиб юрган барча ишлари ўзини ўйлатиб қўйди. У баъзида савоб иш

қилаётирман деб, хато қилаётгандек бўларди. Марҳаматхонни жеркиб ташлаганига ачинди, у — она, унинг бағри ёнарди. Унинг сўзларида ҳақиқат борга ўхшаб кўринди. Ўғли воқеаси унинг ўзига қаратилган бир қонли ханжарга ҳам ўхшаб кўринди. Шу йўл билан рақиблари уни майдондан итқитиб ташламоқчи бўлаётгандирлар! Рақиблар учун шу «тасодиф» етарли, улар энди «хизмат кўрсатган», «эътиборли», «софдил» Музаффаровга қарши кампания бошлаб юборишлари учун қулай шароит вужудга келди. Марҳаматхоннинг гапида жон бор: соддадиллик, илону чаёнга ҳам беозор махлуқ, деб озор бермаслик ўз бошига етди. Унинг кўз олдига Қоражон Мингбоев келди; бу довюррак йигит уни ташвиш чангалидан қутқариб олиши мумкин, деб ўйларди. Лекин унга билдирмади. Бу абжир йигитнинг ниҳоятда юраги тоза ва дўсара, яхшилик қилгач кимсага жонини берадиган одам эканлигини биларди. У гарчи дунё ишлари, сиёсат соҳасида Музаффаров каби кўпни кўрган, чиниққан бўлмаса ҳам, мард йигит эди. У бир куни Садовниковлар ёнида, агар яна Матросов, Эрайгитовлар керак бўлиб қолса, мана шу Қоражон Мингбоевдан чиқади, деган эди. Белига граната боғлаб, ўзини душман танки тагига ташлайдиганлар мана шу йигитга ўхшаганлар эканига жуда ишонган эди. У икки бор турмага хўрак ва иссиқ кийим олиб борди. Марҳаматхоннинг аламини енгиллатиш учун лозим бўлса ўғли ўрнига ўзи бориб ётишга рози эди. Хотинининг нолаю фиғони юрак-бағрини эзиб ташлади. Онанинг оҳига ҳеч нарса чидаб туролмайди. Хайрушка онага шунча азоб берди, у эмас, она юраги қамоқда ўтирарди. Хат ёзишганида унга сабртоқат, сабот билан жазони ўташ, интизомни бузмаслик кераклигини уқтиришар, йигит киши оғирчиликка чидаши лозимлигини таъкидлашиб, Чкаловдек қаҳрамон ҳам ташвиш чеккани ҳақида ёзишарди. Она нима ишлар қилмайди, дейсиз! Хайрушка албатта илжайган бўлиши керак, у оначалик изтироб чекмасди. Қамоқхонадаги кунлари тез ўтиб, эркинликка чиқажагини кутарди. Файзулла Аҳмедович ҳар ҳафта ўғли ҳолидан хабар олиб турарди.

Кейинги йилларда Музаффаровнинг ниҳоятда асаблари қақшаши натижасида ҳар нарсадан бад олиш дардига мубтало бўлиб қолган. Орқасида қандайдир бир соя юргандай. Айниқса, кечки пайтларда унинг кўзига жин ва арвоқлар дам шохли одам, дам соқол-

ли, дам эчки қиёфасида кўриниб кетарди. Ёшлигидан ҳеч қандай ақидаларга ишонмовчи Музаффаров ҳозир баъзида хаёл суриб қоларди; дунё моддий, аммо қандайдир киши кўзи билан кўролмайдиган бошқа дунё, бошқа куч борга ўхшарди. Яна бир муддат ўтгач, бу чалкаш хаёллар чарчашлик, асабларнинг қақшаши натижасида пайдо бўляпти, деб далда берарди ўзига-ўзи. Ўғлининг қамалиб қолгани бу «таъқиб дарди»ни яна ҳам авж олдириди. У дераза олдида узоқ вақт кўчага қараб турарди. Унинг ҳашаматли дарвозаси ёнидан ўтиб кетаётган кишилар: «Мана шу Файзулла Музаффаровнинг ҳовлиси! Бу одам эски партия аъзоси бўлса ҳам ўғлини тарбиялай олмади... Унинг ўғли турмада. Отанинг аҳволи ундай-ку, боланинг аҳволи бундай! Совет ҳукуматининг ишонган одамларининг болалари шунақа! Угли одам ўлдирибди. Отаси шунча ҳаракат қилгани билан чиқариб ололмабди...» — дегандай бўларди. У бўлса, «Елғон!» — деб бақариб юборишга оғиз чоғларди. Чунки унинг ўғли одам ўлдирмаган, фақат камомат бўлган... У миқ этмай яна дераза орқасида туради. Яна бир қур ўткинчилар Музаффаров дарвозасига қараб, бир-бирига пичирлашиб, қўли билан эшикни кўрсатаётгандай бўлишарди: «Мана шу ҳовли илгари министр бўлган Музаффаровники. Раҳбар бўлган одамнинг ўғли қамоқда ўтирибди... Шуларнингки ўғли шундоқ бўлгандан кейин, бизларга ўхшаганлар худога нима деймиз! Баъзи мансабдорларимиз ичидан чириган, хотинбозлик қилишади, давлат пулини ўмаривади, болалари ҳам...» «Елғон!!!» Турган жойида яна бақариб юборгудай бўлди Музаффаров. У титраб кетар, юраги санчиб, боядан бери чўнтагида эзгилаб тургани валидол идишини олиб, бир дона дорини тили тагига ташларди. Шу лаҳза дарвозаси ёнидан ўтиб кетаётган Кимсанхонлар шу томонга қараб тупуриб кетаётгандек бўларди. Музаффаров миқ этмай қолди. Яна унинг юрагига игна санчилгандек зирқираб кетди. Эрта билан кўчага чиқиб кетаётган қизлари шу маҳаллалик бир кичик бола дарвозага бўр билан ёмон сўз чизиб кетаётганига кўзи тушиб, дарҳол латта билан ўчиришибди. Қизининг латта билан дарвозани артаётганига қизиқсинган Музаффаров кўчага чиқиб, бу ҳолни аниқ кўрди. Ёмон сўзнинг ўрни шундоқ билиниб турарди. Тентак болалар нечук бундай қилишди экан, деди ўзига-ўзи Музаффаров, биз энг ёмон кимса бўлиб қолдикми?.. Бу

ҳолни билган Марҳаматхон эрини юпатиб, болалар нима ишлар қилмайди, эътибор бериш керак эмас, деди. Чизиб қочган бола шу маҳаллалик ишчи, Социалистик Меҳнат Қаҳрамони Эргашали аканинг невараси. Музаффаров яна хаёлотга шўнғиди. Демак, бу муътабар оилада ҳам биз ҳақимизда ёмон гаплар юрарканда... У жойига ўтириб қолди, у энди лол, юрагини кимга очиб, кимдан нажот сўрашни билмасди. Яқингинада у бир мажлисда сўзлаб, европалик баъзи жанобларнинг Совет Урта Осиёсига тез-тез меҳмон бўлиб келиши, маданият ва фан арбобларининг юксалгани, катта ихтиролар қилинаётгани билан танишиш эмас, бу томонга келиб экзотика қидирадилар, туя ва минораларни кўрадилар, бозорларга кириб, бешик, сумак сотиб оладилар, фотоаппаратлари билан пахса деворлару мўриларнинг суратини оладилар. Бизнинг китобларимиз, ёзувчи ва олимларимиз ҳақида гап кетса, уларнинг ранги ўчади. Бундоқ мавзуда гаплашишни истамайдилар! Жаноблар бизни эмас, елкасининг пахтаси ўйнаб чиққан гушпи чопонли қадимги ўзбекларни кўргиси келади. Улар жуда анойи, деган эди. Ўзининг ўша катта мажлисда қизиққонлик қилиб гапирганидан ҳозир хижолат бўлиб кетди. Демак, «гушпи чопонли ўша ўзбек» ўсиб, кимсан Музаффаров бўлибди. Оқибатда ўша Музаффаров айнаб, оиласи чириб, фарзанди қамоқда... болалар унинг эшигига ёмон сўзлар ҳам чизиб кетадиган бўлибди! Катта гапирмаслик керак эди, деди ўзига хитоб қилиб Музаффаров. Лекин у кўпроқ ўз ўғлидан қаттиқ хафа бўларди; сен, нодон, ахир кимнинг оиласидан чиққанингни билмасанг! Сен, ахир, тайини йўқ, ҳаром ишлар қилиб юрган кимсанинг боласи эмас эдинг-ку! Сен, ахир, ҳаром топилган пулга ичиб, лўттибозлик қилиб юрган кимсанинг боласи эмас эдинг-ку! Эргашалилар каби пешана тери билан пул топиб, ҳалол яшаб келаётган Музаффаровнинг фарзанди эдинг-ку! Сенинг отанг маст бўлиб, умрида биров билан ёқалашган, бировни ҳақорат қилган одам эмас эди-ку! Нечун сен бундай бебахт тасодифга йўлиқдинг?! Ахир сенга, кўзингни оч, қадамингни билиб бос, демабмидик?! Қайси гуноҳларим учун бу кўргилик менга юборилди? Баъзи муттаҳамлар тараллабедод қилиб юрибди-ку!

Ўғлининг маиший томондан бузуқлигини ҳам шитган эди. Қадим Беҳбудий «Падаркуш» драмасини бекорга ёзмаганини, гарчи бошқа замон, бошқа давр

бўлгани билан бундай бузуқликлар қизамиқ дардидек такрорланиб тураверишини эслади. Бир куни у Сапчабошевга, башарангизга қараб туриб жаҳолат кўраман, сиз одам одамга бўри дейсиз, сизнинг худоингиз пул, сиз бундан олтмиш-етмиш йиллар илгари яшаган зиқна бойваччаларга ўхшайсиз, деган эди. Шу «бойваччанамо шахслар» энди унинг юзига: «Ҳа, қўлга тушдингми?!» — деб тик қарамоқдалар. «Мен жаҳолатга ўхшаб кўринганим билан менинг ўғлим қамоқда ўтиргани йўқ! Совет ҳукумати кимни қамашни билади! Агар мен «бойвачча» бўлиб, ҳукуматга зид иш қилганимда, мени аяб ўтирмас эдилар!»

Қаттиқ изтироб чекиб юрган кунларининг бирида кечга яқин эшикдан Ишларбек Сапчабошев маст кириб келди. Унинг қўлида тугун, тугунда ўн килограммча гўшт. Дастурхон ёзишди. У арақ қуйиб беришларини илтимос қилди. Чекилмайдиган хонада сигарета чекиб, хонани тутунга тўлдирди. Музаффаровнинг чекмаслигини, маст кимса билан гаплашмаслигини билиб, атай пойинтар-сойинтар сўзларни айтиб, алжий бошлади. «Ўлгандан кейин каттами-кичик, шоҳу гадо бир ерга боради...» — деган эски гапини қайта-қайта такрорлайверди. Бу билан у илгари катта мансабдор бўлган Музаффаровнинг жиғига тега бошлади. Марҳаматхоннинг бир неча бор эрига такрор-такрор имо-ишора билан бу ярамаснинг гапларига эътибор берманг, сассиқ оғиздан ширин гап чиқмайди, деганига ҳам қарамай, Музаффаровнинг тоқати тоқ бўлиб, ранги ўча бошлади. Сапчабошев атай ўглидан гап очиб: «Биттагина укам қамалиб қолди, сиз ҳаракат қилмасангиз, мен ўзим ҳаракат қиламан! Пулни аччиқ чайнаймиз... Укамни қамоқда ўтқазиб, мен қандай еб-ичиб юраман, — деб йиғлади. Ундан сўнг Музаффаровга дўқ қила бошлади: — Орденларни қўша-қўша тақинг! Аммо менинг укам турмада ўтирсин! Орден берган ҳукумат нега ўғлингизни қамайди?! Бир томондан орден бериб, бир томондан қамайди-ми?! — У яна ҳўнграб йиғлади: — Йўқ! Мен ҳамма пулимни ўшаларга бериб, укамни қутқариб оламан!» Меҳмонга ҳеч озор бермайдиган Файзулла Аҳмедовичнинг сабр-тоқати тугади. У тутақди: «Ҳей, оғзингизга қараб гапиринг!» — деди. Лекин Сапчабошев яна ошди: «Бас, тўғрилиқ ҳам етар! Сизнинг ҳеснийлигингизни бир тийинга олмайман! Ҳа, сизни бир тийинга олмайман! Ўғлингиз турмада ўтирармишу, сиз қан-

дай қилиб юрибсиз! Уни қутқариб олиш ксрак!» «Йўқол бу ердан! — деди ранги оқариб кетган Музаффаров. — Йўқол! Агар чиқиб кетмасанг, ҳозир сени отиб ташлайман! Майли, ўзимни ҳам ўғлимнинг ёнига олиб борсинлар!» У титраб, ичкари хонага кириб кетди. Шу лаҳза Марҳаматхон ва қизлари ота орқасидан кириб, стол ғаладонини очишга йўл қўйишмади. Музаффаров ҳозироқ чиқиб, тўппончаси билан бу муттаҳамни отиб ташлаши аниқ эканини сезишди. Ишнинг бирдан жиддий тус олганини сезган Сапчабошев сачраб туриб, бош яланг жуфтакни ростлади. Орқасидан чиққан Марҳаматхонга имлади: «Нима қиляптилар?» Ҳазибдан ранги оқариб кетган Марҳаматхон Сапчабошевнинг қўлига тугунини ушлатди: «Йўқол, тезроқ! Сен ифлосни отиб, яна балога қолади. Ҳе, башаранг қурсин!» — деди. Ишларбекнинг кайфи учиб, телба-тескари қадам ташлаб, жўнаб қолди. Ичкари хонада асабий титраб ўтирган Музаффаров кўз олдида Ишларбек Сапчабошевнинг калтакесақдек совуқ башараси пайдо бўлди. «Ёмон ўғил ўзининг хатти-ҳаракати билан отанинг бўйнидан боғлаб душманлари қўлига тутқазар экан», — деди ўзига-ўзи. Музаффаровнинг барча «ошналари» шаҳарда гап тарқатишди. Уни атай «кўргани келиб», жиноят ва суд, прокуратура, турма... деган сўзларни айтишарди. Очиқдан-очиқ кўксига ханжар уришарди. Хайрушка шу масъул оилада ўсаётганини ҳис этмай, бошқа нобоп кишиларга ўхшади, ота-онасининг поклигини билмай, қаллоблик, пул билан ҳамма ишни битираман, дейдиган кимсаларга яқинлашди. Ушалар таъсирига тушиб кетганини Музаффаровлар иш билан овора бўлиб, асло сезишмаган.

Якшанба куни эшиқдан кириб келган Амир Равнақ айвонда хомуш ўтирган Файзулла Аҳмедович билан ҳол-аҳвол сўрашди. Андуҳ денгизига ғарқ бўлиб ўтирган дўстига далда бермоқчи бўлди. Амир Равнақнинг юпатувчан, кўнгил кўтарувчи гапларидан сўнг Файзулла Аҳмедовичнинг ҳам, Марҳаматхоннинг ҳам чиройи очилиб, шоирга меҳр-муҳаббат билан қарашди. Музаффаровнинг география, умумжаҳоний гаплар, астрономияга жуда қизиқишини билиб, бугунги «Правда» газетасида босилган кичик бир мақолани ўқиб берди: «...Инсон шу кунгача назарий жиҳатдан чексиз фалакиётга қўл узатган бўлса, энди техникавий қўлини узатди. Инсон кўпдан бери ўзга олам билан алоқа қилишни орзу қиларди. Мана, бир неча йил

дирки, Совет Иттифоқи астрономлари радиотелескоп ёрдами билан космосга тикилиб, узоқ оламлар садосини тингламоқда...»

«Правда»нинг хабар беришича, шу йил... «олтинчи ноябрда Қрим ва Пуэрто Рико яқинидаги Аресибо оролларидаги обсерваториялардан юборилган ғоятда кучли радиосигнал олимлар фараз қилиб айтган бошқа планетада яшовчилар томон йўлланди. Бу сигнал уч минутча давом этиб, бунда ИНСОН ва унинг МИЯСИ, ЕР борлиги ҳақида, Ердаги ҲАЁТНИНГ КИМЭВИЙ ТАРКИБИ ҳақида маълумот берилган. Радиосигнал «Сомон йўли» четидаги юлдузлар тўдаси томон юборилган. Сигнал нур тезлигида учиб, 24 минг йилдан сўнг мўлжалланган жойга борар экан... Олимларнинг айтишича, уч юз миллион юлдуз ичида кам деганда бир юлдузда тараққий топган ҳаёт бўлиши мумкин, деган фараз бор. Бу, ГИПОТЕЗА».

— Эҳ-ҳа,— деди Музаффаров,— бу сигнал йигирма тўрт минг йилдан кейин етиб борса, унгача Ерда анча-мунча гаплар бўлиб кетса керак. Фиръавнлар замонида энди тўрт минг йил бўлган бўлса, бунақа замонлардан беш-олтитаси ўтар экан...

— У вақтгача Хайрулла қамоқдан чиқиб қолар-а?— деди Марҳаматхон, яқинда осмонга космонавт чиқади деб тушуниб.

— У вақтгача сен билан мен дунёга неча минг маротаба келиб кетамиз,— деди кулиб Файзулла Аҳмедович.

Шоир келган кунлари Музаффаровнинг андак чиройи очиларди, у қадрдони кекса бир одамнинг асабини бузмайдиган, аксинча, кўнглига ёқадиган гапларни топиб сўзлаётганини пайқаб турарди. Амир Равнақ дўсти Музаффаровга бағишланган янги шеърини ўқиди:

* * *

Ф. М. га

Бошига тушганида ноғихоний қаттиқ кун, 19
Яхшилаб билиб олди: ким дўстию ким душман...
Ачинганларни кўрди ўзи каби бўлиб хун,
Сояси юриб, деди: «Гўё бир чалкаш тушман..»

Садоқату обрўйи, эллик йиллик меҳнати
Булғанмасин, дедилар, дўстлари бўлди тирак.

Қадрдон бўлиб кетган халқига унинг оти —
Инженернинг дили пок, юртига ғоят керак!

Аммо топилиб қолди сассиқ оғизларга иш —
Висир-висир... чеккада тарқатдилар уйдирма:
«Ўғли муттаҳам экан, отасин керак қувиш!
Обру билан юриш-чун мутлақо йўл қўйдирманг!»

Бу ҳеббимлар кимлиги ҳаммага маълум эди:
Фирибгар, маишатбоз, манманликка гирифтор...
Сиз, ахир, куласизми отанинг ташвишидан!
Узингизга бир боқинг, патосу оғзингиз ғор!

Бурнини жийиришиб, ўшқиритиб, бегуноҳ
Киши пайига тушиб, қилмоқ бўлдилар бадном.
Мен ҳали тирикдирман душманлар, бўлинг огоҳ!
Ҳақиқат — қилич қўлда, ҳали бордир интиқом!

Янглишдинг, хато қилдинг. Гуноҳ қилдинг, Хайрулла.
Кўзингни оч, жиноят қашқирига бўлма ем! 19
Интизому ақл ҳам одобу ҳалол меҳнат
Қадринг кўтарар! Бу иш дардга қарши бўлар эм.

— Офарин! — деди Файзулла Аҳмедович, — жуда
яхши ёзибсиз. Ташаккур! Дилимдаги дардимни билиб-
сиз. Нобоп ўғил ҳаммамизни андуҳга солди, — унинг
кипригига икки томчи ёш илинди.

— Азизим, сизнинг андуҳингиз — менинг анду-
ҳим.

— Бу шеърни газетага боссангиз Хайрулла чиқиб
қолармикан? — Марҳаматхон жон-жаҳди билан шоир-
га тикилди.

Файзулла Аҳмедович билан Амир Равнақ бир лаҳ-
за жим бўлиб қолишди.

— Ойнинг ўн беши қоронғи бўлса, ўн беши ёруғ...
Марҳаматхон, синглим, хафа бўлманг, ўғлингиз чи-
қади. Албатта чиқади.

— Айтганингиз келсин, мулла ака, юрак-бағрим
узилиб кетди. Мен адо бўлдим... Нодон бола нима иш
қилиб қўйди!

«Фикрни сўздан бошқа воситалар билан ҳам ифо-
далаш мумкин, фикрдан маҳрум сўз — мағиздан аж-
ралган пўчоқдир», — дерди хотинига Музаффаров. У

бир гапни икки-уч бор такрорлаган кимсани хуш кўрмас, эзмалик олдида чидаб туrolмай, бомбадек ёрилиб кётарди.

Тиним куни Файзулла Аҳмедовичнинг уйида бўлишини биладиган Ишларбек Сапчабошев яна маст ҳолатда телефон қоқди. Телефон трубкасини кўтарган Марҳаматхондан бир оғиз сўзи борлиги, домлани чақириб беришларини сўради. Музаффаров истар-истамас трубкани қулоғига босди. У ёқдан маст одамнинг беандиша свози ёнида турган Марҳаматхонга ҳам шундоқ эшитилиб турарди: «Ҳей, домлажон, менинг домламсиз-а? Шуни айтинг, инженер Музаффаровми-сиз?» Музаффаров: «Ҳа»,— деди. У ёқдан яна заҳарли овоз эшитилди: «Мен тўртта болани тарбиялаб вояга етказдим... Ажойиб болаларим бор. Мен отаман. Мен сотқин эмасман... Мен...»

Музаффаров унинг гапини бўлди:

— Нима демоқчисан?!

— Ҳеч нима! Сиз катта одамсиз, биламиз! Сиз, кимсан, академик Музаффаровсиз! Сиз партия аъзоси-сиз... Сиз...

— Нима демоқчисан?!— Музаффаров бақирди.

— Бақирманг! Бақириб кетмайди! Бақирадиган вақтингиз ўтиб кетди! Мен сотқин эмасман!

— Сенинг сотқин, сотқин эмаслигингни билмайман!

— Гапим рост, домлажон, ха-ха-ха-ха-ха-а! Узимнинг домлам!

Музаффаров жаҳл билан трубкани қўйди. Бир муддатдан сўнг яна телефон жиринглади. Тутақиб турган Музаффаров, бошқа кимса бўлса керак, деб трубкани кўтарди. Яна ўша беибо, маст овоз:

— Ал-ло! Домлажон, мен сотқин эмасман...

Музаффаров трубкани қарсиллатиб урди. Нариги хонада турган Марҳаматхон чўчиб кетди. Шундан кейин Марҳаматхон бу ярамас кимсанинг яна сурбетлик қилишини пайқаб, телефон симини суғуриб ташлади.

— Бу аблаҳ ўз отасини шундай қилиб ўлдирганини эшитган эдим, энди менга тикилганга ўхшайди,— деди Музаффаров бир оз бўшашиб.

— Ўзи ўлсин!— деди Марҳаматхон шартта,— бу гаванда ўлса ҳамма тинчийди. Сизга ўлим истаса, худое ўзи ўлсин!

— Сиртлонга на йўлбарсу арслон рўпара келади: у кучли бўлганлиги учун эмас, жирканч ва ифлос, ўлим-

тикларни ейиши учун ундан ҳазар қилиб қочадилар. Йўлбарс сиртлон яқинига келмайди, ҳатто узоқдан кўрса ҳам лўкиллаб қочади. Билмай овқат ичига пашша тушиб, ичга кетса, албатта ўхчиб, уни қусиб ташламагунча киши тинчимайди. Сиртлон танига ҳеч қачон бирон йиртқичнинг тиши теккан эмас. Ёруғ дунёла шундай жирканч махлуқлар ҳам ўт-ўлану тупроқни босиб, сув ичиб юради... Кўппак йўқлигида ҳовлини бароқ мушуклар эгаллаб олганидек, қоплону йўлбарслар бўлмаганида даштда сиртлонлар ҳукмронлик қилади.

Сапчабошев ва сиртлон... Бу муқояса аҳтимол жонимасдир! Музаффаров ўйлаб, хаёл суриб қоларди. Ўғлининг қамалиб қолгани, Ишларбекнинг атайин қилаётган сурбетликлари, шу йўл билан ўч олаётгани Музаффаров юрагига ларза соларди. У кейинги кунларда ҳолуш юрар ва юраги санчаётганидан тез-тез валидолшимарди. Ора-чора хотинига билдирмай йигирма томи валокардин ичарди. Кунлардан бир куни кечқурун елевизор кўриб ўтирган Файзулла Аҳмедовичнинг ўсатдан юраги санчиб, бир лаҳзадан сўнг ўзини билгай полга йиқилиб тушди. Саросимага тушган Марҳатхон эрига дори ичирмоқчи бўлди. Лекин Музаффаровнинг ҳуши ўзида эмас эди. Ранглари оқариб, кўриб кетган қизлари «Тез ёрдам»га телефон қоқишди. Тез ёрдам» машинаси етиб келганидаям Музаффаровнинг ҳуши ўзига келмай, полда ётарди. Уни машинада асалхонага олиб бориш асло мумкин эмаслигини айтишиб, оҳиста кўтариб, каравотига ётқизишди.

Бу кўнгилсиз хабарни эшитган Қоражон шу кунийқелиб, Файзулла Аҳмедовични кўриб кетди. Улар гап-ашиша олмади. Кўзи очиқ, қимирламай шифтга қааб ётган Музаффаров «не кунларга қолдик...» деганай бўларди инженер Қоражон Мингбоевга.

XXXV боб

НАМАНГАНДА ТУҒОН БУЗИЛИБ, ЧОРТОҚНИ СУВ БОСИШ ФОЖИАСИ

Биринчи Май куни қош қорайишига яқин кутилмаанда район радиоузелидан: «Диққат! Диққат! Гражданилар! Қорабоғ томондан сув босиб келяпти, болалар-и, бетоб кишиларни олиб, тезликда Кушан қирларига

чиқинглар! Сайхонликдаги кишилар, Кораскон аҳолиси, дарактларга чиқинг!» Шу орада қўлига товуш кучайтирадиган аппаратлар ушлаган милиционерлар ҳам: «Гражданлар! Тезда болаларни олиб, баландликка чиқинглар, сел келяпти!» — деб ҳамма ёққа жар солишарди. Ногаҳоний бу совуқ товуш бир лаҳзадаёк Янгичўрғон райони аҳолисини ларзага солиб, оёққа қалқитди. Байрам куни, ҳамма шоду хуррам, масрур ўйнаб юрганида, меҳмондорчилигу базмлар бўлаётганида даҳшатли хабар! Қапалаги учиб кетган одамлар ўрниларидан тура солиб, кўчада ўйнаб юрган болаларини қидириб қолишди. Радиоузелдан яна: «Гражданлар! Тўғон бузилиб, сув босиб келяпти...» — деган совуқ товуш такрорланди. Чортоғу Кораскон кўчаларида чақалоғини кўтариб, ёш боласини етаклаб чошиб кетаётган аёлларнинг ҳисоби йўқ. Кимдир ранги оқариб кетган, биров боласини тополмай, у ёқдан бу ёққа бақариб югурарди. Милиция, маъмурий ташкилотлар ходимлари одамларга ёрдам бериб, йўл кўрсатар, кўп болали кишиларнинг болаларини тепаликка олиб чиқиб берарди. Бу ерда ҳаммага таниш милиция офицери Раҳимов икки бор бола кўтариб тепаликка чиқиб келди-да, икки оилани тинчитиб, далда берди. Саросима ичида қишлоқдан чиқиб кетаётган аҳолини молхоналардан кузатиб турган сигирлар, боғдоғлик эчкилар бу кутилмаган қиёмат-қойимни сезиб, узун-узун маърашарди. Лекин ҳеч ким бу жониворларни ёнига бориб, етаклаб қочишни ўйламасди. Ҳатто бечораларнинг арқонини ечиб юбориш ҳам ҳеч кимнинг ёдига келмасди. Чортоқ кўприги, Алихон ва Қорабоғ қишлоқларига борадиган катта асфальт йўлда район ва область раҳбар ходимларининг машиналари ҳам пайдо бўлди — оқшом қоронғилиги ичида машиналарнинг икки кўзи ёниб у ёқдан бу ёққа югуришарди. Колхоз раиси Юсуфжон аканинг оиласи узоқда қолган эди, у Кораскондаги Эшон маҳаллада адашиб юрган икки болани кўтариб тепаликка югурди. Ҳали замон келадиган қуюю ҳамма ёқни босиб кетиш хавфи кишиларни саросимага солган — одамларнинг бир-бири билан иши йўқ, радиоузел ва милиционерлар қўлидаги овозни баланд қилувчи карнайдан: «Гражданлар, сел келади, тезроқ Кушан қирларига чиқинглар, ёш болаларни кўтариб олинглар!» — деган овоз тинни зириллатарди. Қандайдир бир даҳшатли аждарнинг югуриб келаётгани одамларни ваҳимага солган эди. Улуғ Ватан урушининг

қатнашчиси, юз фашист газандани ўлдирган, юз ўлимдан қолган Қўчқор чўлоқ ҳам қўлтиқтаёқларини тўқиллатиб Кушан қирларига томон чопарди. У «оберштурмбанфюрер»ни ҳиқилдоғидан бўғиб тутиб олиб келганида эти андак бўлса ҳам жимирилмаган эди. Ўттиз йилдан ошди, лекин бостириб келаётган сел ҳамма нарсадан даҳшатлироқ эди. Эскигина гимнастёркасида уч Шухрат ордени шовдираб турган абжир Қўчқор кўчадаги бир болани қўлтиқлаб олиб тирақайлаганича чопиб борарди. «Худо берганга беравераркан, болаларнинг кўп бўлгани яхши, бири кофир бўлса, бири мусулмон...» — деб юрадиган Ойшабиби каттакон нон саватдаги пилла қуртини бошига кўтариб, лапанглаб тепаликка борар, корасконлик милиционер йўл-йўлаккай унга мурожаат этарди: «Кампир саватни ташланг, жонни сақлаб қолиш керак!» Кампир унга бир қараб қўйди-ю, индамай кетаверди. Сават ичидаги тут барглариди вижир-вижир ипак қурти эди.

Кечга яқин Чортоқсой атрофидаги қишлоқлар аҳолиси — мингларча ёшу қари — икки томон қирликлар сари чумолидек ўрмаларди. Орадан бир муддат ўтгач, ўн-ўн беш метр баландликдаги қорамтир бир нима вишиллаганча, даҳшатли шовқин солиб ўтиб кетди. Ундан сўнг яна ўша қора ваҳшат киши баданини жимирилатиб, совуқ бир вишиллаган овоз чиқариб келиб ҳамма ёқни босди. Тепаликда турган колхоз раиси наздида бу қорамтир сув фақат Корасконни эмас, барча далаларни, бутун дунёни босиб кетгандек бўлди... Ҳаёт тўхтади энди, деди у ўзига-ўзи. Ҳамма сув остида қолади, қайтадан Нуҳ алайҳиссалом чиқиб, дунёдаги жониворлардан бир жуфтдан қайиққа солиб олиб қолади-лар... Унинг хаёлида вишиллаб, ҳамма ёқни вайрон қилаётган қорамтир сув ер юзи косасига тўлаётгандай, қали замон қиру тоғлар ҳам сув остида қолиб кетадигандай бўларди.

Аслида, юқориликдаги Алихон қишлоғи остидаги Қорабоғ сув омборининг тўғони бузилиб, лиммо-лим турган улкан сув омбори ўз йўлидаги бетон кўприкларни бузиб, йигирма тонналик экскаватору бульдозерларни қутичадек оқизиб, дарахтларни тортқилаб йиқитиб, пахтазорларни босди. Чортоғу корасконликларнинг етти ухлаб тушига кирмаган бу даҳшатли воқеа каттадан-кичикни саросимага солди; улар сув балоси, ўт балосидан асра, деб бежиз айтилмаганини сезишди.

Шу куни Кораскон томонларда кучли ёмғир бўлган эди. Кундузи байрамни ўтказибоқ қурилиш штабига келган инженер-ирригатор Иномжонни Алихон томонида кучли жала қуюётгани ваҳимага солиб, машинасидан тушибоқ ўзини штабга урди. Кейинги ҳафта ичида сув омбори — улкан қўл лим-лим тўлганини ва бу меъёридан ортиқча эканини қурилиш бошлиғига айтган эди. У бўлса: «Сувни эҳтиёт қилишимиз керак, топшириқ шундай. Биласиз-ку, бултур пахтага сув етмади!» — деган эди. Иномжон миқ этолмади, чунки кўз олдига киши юзига қаттиқ гапирмаса ҳам кейин билиб ишини қиладиган «хушмуомала», маккор бир одам келди. У билан ўйнашиб бўлмас эди. «Ўйнашмагин арбоб билан арбоб урар ҳар боб билан...» деган гап мана шу одамга тааллуқли эканини биларди. Бир марта унинг чаққан заҳрини тортган, яна шундоқ бўлишини асло истамасди. Шу одамнинг бевосита буйруғи билан сув омборининг туннель дарвозалари маҳкам беркитилиб, сув чиқарилмаслиги, сувни тежаш қаттиқ тайинланганди, бултурги сув танқислиги уни қўрқитган эди. Реал ҳақиқатга қараб хулоса чиқариш, ўйлашни ёқтирмайдиган, бир қадар қотиб қолган одам эди у. Бу «раҳбар»нинг асосий фалсафаси: «Чопқир аргумоқ ҳозирча сенинг остингда экан, уни чоптир, гаштини сур. Сенинг аргумоқда жавлон уриб юришинг доимий эмас. Бир кун келиб бу аргумоқ ҳам ғойиб бўлади — яъни мансаб деган нарса ҳам абадий эмас... Ана ундан сўнг афсусланиб юрмаслигинг учун ҳозир гаштини суриб қол!» — дерди. У кўп ичганидан бурни учи қизариб, сочлари оқариб, сийраклашиб кетган эди. Илгариги инженер Ҳазратов у билан яхши тил топишарди. Ўз «кишилари»ни ва умуман ўзига алоқадор одамларни қўллаб-қувватлайдиган бу кимса Чортоқ сув омбори қурилишининг бошлиғи Ҳазратовнинг мукофотланишига ҳам сабаб бўлди. Шундан сўнг ошнаси Ҳазратов Республика Сув хўжалиги ва мелиорация министрлигидаги масъул ходимлар диққатига тушиб, Чортоқдаги «миниатюра» қурилишдан кейинчалик Чорвоқдаги «гигант»га кўтарилди. «Бола-чақани тинчитиб қўйиб, ишни дўндириб, соғ юриш ўзи бахт, — дерди у «раҳбар», — кексаликка иш қўймаслик керак. Кексалик — оҳу надомат! Давринг кепти — сур бегим! Одамзоднинг пули бўлганда ақли бўлмайди, ақли бўл-

ганда пули бўлмайди. Шу сабабли, давринг кепти, ўйнаб қол, бу дамнинг қаловатини ҳеч қачон тополмайсан!»

Кўлдаги сув лиммо-лим косадек чайқалиб турарди, бунчалик кўп сувни тупроғу шағалдан бостириб кўтаририлган тўғоннинг узоқ вақт ушлаб туришига шубҳа билан қарарди, Иномжон. Ишқилиб, шарманда бўлмайлик-да, деди юрагини қўрқув босиб. Қурилиш бошлиғи эрталабдан бошлаб маст бўлиб ётарди. Унинг қурилиш штабига келадиган ҳоли йўқ эди. Уч-тўрт кундан буён тинмай ёмғир ёғаётгани сабабли қурилишда иш тўхтанган, скрепер ва бульдозерлар тўғон пастада — ишлаб турган ерларида қолиб кетган. Фақатгина «МАЗ» машиналарини штаб ёнидаги сайҳонликка олиб келиб қўйилган эди. Узоқда, тўғоннинг чап томонидаги туннель ёнида жирафага ўхшаб кўтарма кран, ундан напироқда бир неча цистерналар юмалаб ётарди... Иномжон штабда папирос чекиб ўтиравермай, бекорчиликданми ёки юрагига бир ваҳима тушганиданми, ишқилиб нимадир унинг қўлини телефон трубкасини кўтаришга ундади. У ҳозирги участка бошлиғи Хегайга қўнғироқ қилди. Хотинининг айтишича, у ухлаб ётган экан. Шундан кейин у трубкани қўйиб ташқарига чиқди — ёмғир тиниб, осмонда булутлар чоки сўкилгандай... У тўғон устига кўтарилиб, орқа томонда жимирлаб турган ложувард сувга қаради. Юрганида брезент этигига ёпишиб, бир ботмон лой кўчарди. Қир тупроғининг ундек ёпишқоқлиги ҳаво исиганида чангиб, билқ-билқ тупроқ бўлиши Иномжонни кўп ўйлатарди. Шағал, қум, тупроқ шиббаланса метин бўлиб кетиши тўғон учун жуда муҳимлиги институтда домлалар лекциясида кўп такрорланганини ҳам эслади.

Савқи табиий¹ бўлдими, Иномжон тўғон устидан юриб туннель яқинига келди — минг метрдан ортиқ масофани хаёлу лойга ботишлар билан ўтказиб, бетон туннель ёнида сув жилдираб оқаётганига кўзи тушди. Шу пайт соат олтилар эди. Жаладан қолган сувмикач, деб у югурганича пастга тушди. Йўқ, бу тўғон тагидан сизиб чиқаётган омбор суви эди. Унинг кўзлари тиниб кетди. Бир муддатдан сўнг кўпайиб, бир ариқ сув отилиб чиқа бошлади. Тўғон таги бир юз йигирма метр; наҳот шунча масофадан сизиб чиқяпти? Унинг кўз олдида сув фонтан бўлиб отила бошлади. У югургани-

¹ Савқи табиий — интуиция.

ча штабга бориб, телсфон трубкасига ёпишди; райкомга, ундан сўнг милицияга, ундан сўнг... Унинг хаёлига бирон бульдозер ёки скрепер билан ўша сув чиқаётган ерни бўғиб қўйиш келди. У шофёр йигит билан яна туннель томонга чошиб кетди. Тўғоннинг ярмисига етмасданоқ туннель ёнидан бир анҳор сув икки устун баландлигича осмонга кўтарилиб, вишиллаб, ҳайқириб чиқаётганини кўрди. Унинг яқинига бориб бўлмас эди. Шу атрофда турган цистерналарни оқизиб кетди. Орадан ўн минут ўтар-ўтмас қаттиқ гумбурлаш пайдо бўлиб, тешиб оқаётган тўғоннинг тепаси босиб тушди. Қуюн мислсиз даҳшат солиб, ўкириб, Чортоқ томон югурди. Иномжон кўз олдида тепаликда турган жирифага ўхшаш кўтарма крани бир-икки бошини чайқаб, йиғлагандек бўлиб сувга шўнғиб кетди. Иномжон оғир темирнинг сув юзида қалқиб оққанини умрида биринчи кўриши эди. Бульдозерлару бетон бўлаклари даҳшатли аждарнинг дам кифтига чиқиб, дам ичига кириб кетарди. Шовқин-сурон Чортоқ водийсини қоплаган. Ҳозироқ оёғи остида турган тўғоннинг ҳаммаси бузилиб, оқиб кетиши хаёлидан ўтди. Лекин чўкаётган кеманинг капитани бирга чўкиб кетиши лозимдек, жасорат анъанасига содиқ Иномжон жойидан қимирламасди. Наманганни сув босса, Наманган адо бўлса, ўзининг тириклиги нега керак?! Ахир, унинг бола-чақалари сув остида қолиб кетса ю, у жонини асраб қолса!

Қиёмат қойим. Гумбурлаш, шамол... Табиат қаҳри. Ер сувга чўкарди. Бир-икки соат ичида Чортоқ томонларда ҳамма ёқни одам босди; партия ташкилоти, милиция, ҳарбий қисмлар келиб улгурди-ю, аммо тўғон томонга ҳеч ким ўтолмади. Йўллар бузилган, бетон кўприклар дабдала, айқириб оқаётган сув унинг ўзини ҳам чархпалак қилиб юборарди. Бу мислсиз ёвуз қудратга тенг куч йўқ. Шофёр йигит штаб олдидаги машинани олишга ҳам улгуролмади, машина ғойиб бўлган. У қирга қараб қочиб кетди. Тўғон устида турган Иномжоннинг ҳуши ўзига келиб, қир томон юра бошлади. Рўпарада, кўз олдида мутлақо сувга ўхшамай қолган қандайдир бир ёвуз, ваҳший жондорга — афсоналардаги аждаҳога ўхшаган бало Чортоқсой водийсига — дам қирларга, дам ўрларга сапчиб, буралиб, пишқириб, ҳамма нарсани вайрон этиб, Наманган томонга югурарди. Иномжон назарида, қора аждаҳо остида Кораскон, Айқирон, Чортоғу Уйчи... бари қолиб кетди. Боя, икки соатлар бурун Чортоқ томондан келган сире-

Ҳанинг баданни жимирлатувчи қичқириқ овози ҳам шовқинлар ичида эшитилмай қолган эди. Иномжоннинг назарида Эскиер, Чуст, Тўрақўрғон сув омборлари ҳам тўғонни уриб, тошиб кетгандай, Наманган тепасидаги оромгоҳ ерларда ҳам каналга сув лиммо-лим тўлиб, шаҳарга таҳдид солаётгандай... Унинг кўз олдида шох-сумбати келишган, «ҳа бўл, ҳа бўл!» га кўпроқ эътибор берган, республика юбилейига «совға» қилиб, тўғонни фойдаланишга топширган собиқ қурилиш бошлиғи Ҳазратов ҳам келди. Бу силлиқ йигит Наманганга келиб, товўқхонага тушиб қолган хўрозлигидан ташқари, иши ҳам ҳаромроқ бўлган экан, деди у ўзига... Урушдан илгари, ўттиз еттинчи йилгача Уйчи районида райком секретари бўлиб ишлаган Иристов Намангандан Уйчигача катта йўл қурдириб, магистрал йўлнинг икки томонига тераклар экишнинг ташаббускори бўлган. Одамларнинг айтишича, ўша пайтда унга, «йўлни кенг қурдинг, терак ўтқаздинг», деб айб қўйилган экан. Ҳозир ўша мингларча гўзал тераклар ўлиб кетган Иристовни авлоддан авлодга эслатиб турибди. Бу ердан ўтганлар гўзалликни кўриб, унинг яратувчиларини яхши гаплар билан хотирлайдилар. Аммо наридан-бери ишни «қотириб», мукофот олишни фожиасини унутишармикан? Тупроқ яхши шиббалавчи машиналарнинг ҳайдовчиларига шароит яратилиб, назорат қилинмади. Улар баъзан сояда домино ўйнаб ўтиришди. Бу пайтда Ҳазратов махфий бир хонада ишрат суларди.

Бундан икки-уч соат илгари жамоат ва маъмурий ташкилотлар — милиция ва ҳарбий қисм вакиллари билан халқни қирга кўчираётган колхоз раиси Усуфжон ака кенг пахтазорда, ердан энди бир қарич бўй чўзган гўзалар ичида турарди. Рўпарасида кимсасиз қолган Кораскон қишлоғини сув босаётгани, зарб билан келган тўлқинлар уйларни ағдариб, баъзи синчлик уй деворларини тешиб чиқаётганини тун ғира-ширасида кўриб турарди. Ҳамма чироқлар ўчган, зулмат. Булутлар аро баъзан ярқ этиб кўриниб қолган баркашдек ой сув босаётган қишлоқни ёритар, лекин у ёритса-ёритмаса ҳам одамларини сув етолмас тепага чиқариб қўйиб, пастда, пахтазорда ёлғиз ўзи, «шу ерларни босолмайсан, пахтазорларни сенга бермайман!» деб ҳужумга чоғлангандай, ёлғиз қолган хипчагина раис

ҳамма нарсани, ҳамма ерини кўриб турарди. Унинг кўз олдида гуппа-гуппа томлар боса бошлади. Аллақерда сигирнинг маъраши, қозиги ечилмай қолган эчкининг ноласи қулоғига етиб кела бошлади. Икки-уч соат аввал болаларни кўтариб Кушан қирларига югуришаётган пайтда, қўрқув ичида, молхоналардаги сигиру бузоқларнинг маъраши қулоққа кирган эмас. Шу лаҳза унинг кўз олдида яқинда тукқан сигирию кичкина бузоқча келди. Ҳозирги гумбурлаб босган шу том молхона эмасмикан? Сигир тинмай ялаётгани бузоқча билан том остида қолмадимикан? У оёғи тагида бузоқ бўйича келган сув бир муддатдан сўнг нариги карталарга ҳам ўтиб кетганини, тиззасидан лойқа сувга ботиб турганини пайқамай қолди. Унинг хаёли Чортоқсой ва бетон кўприк томонларда гумбурлаб, вишиллаётган сувда эди. Чортоқсой деган, ёз бўйи шағал-тошлари қизиби, кичик бир сув оқиб ётадиган ер қолган эмас. Икки томони баланд қирлар билан ўралган водий лим-лим сувга тўлиб кетган эди. Шу онда бирон вертолёт билан водий устида учган киши сув устида қалқиб оқаётган дарахтлару мингларча бочкалар, томлар, кўрпа-ёстиқлару бешикларгача кўриши мумкин эди. Оқиб кетаётган қўю қорамоллар, аравалар сув юзида қалқиб-қалқиб кетарди. Даҳшатли бир манзара водийни камраган.

Тунда, соат ўн иккиларга бориб сув жуда авжига минди. Қирда, тепаликларда жон ҳовучлаб, болаларини қучоқлаб ўтирган одамларнинг кўзи пастдаги водийда, Чортоқсой ўзанида. Ҳеч нарсани писанд қилмай, кўприкларни, темир йўлларни бураб оқаётган сув бу ерда ҳам ҳоким эди. Табиатни енгамиз, табиат инсон ҳукмига итоат этади, деган гапларнинг бу ерда акси бўлди. Битта хато — осойишта, ложувард, осмон каби тиниқ сувни жунбишга келтириб, аждаҳога айлантирди. У халқ бошига мислсиз мусибат солди. Соат 2—3 ларда ҳам сувнинг қаҳри пасаймади. Тонготар, соат 4—5 ларга бориб сув тошқини жазавадан тушиб, пасая бошлади. Чортоқ водийсида ўкираётган аждаҳо пасайиб, тинчиди. Ҳамма ёқ қуйқа сув, аммо бақириб, шовиллаб оқишлар тинчиган эди. Катта ер ўртасида тиззасидан сувга ботиб турган раис Кораскон томон юра бошлади. Унинг қўлида каттакон таёқ, балчиқ тўлган этиги билан азон маҳали шалоп-шалоп этиб юриб, қишлоқ ичига кирди. «Нима бўлди ўзи? Наҳстки, бир кечада шунча даҳшатли воқеа? Қишлоқлар чўкди, не-

ча минг гектар пахта майдонлари сув остида қолди. Янги ғўзалар чирқираганча ботқоқ остида қолиб кетди... Қўшини қирилиб, енгилган, қиличи синиб, қалқони тешилган саркардадек, раис сувда шалоп-шалоп қадам ташлаб, ёлғиз ўзи қишлоқ томон келарди. Шунча мусибатни худо юбордими? Бу худонинг қаҳрими? Худо ўз бандаларига мунча жафони раво кўрмаса? У Қораскондаги эшон сағанаси ёнидан ўтаркан, шундай овозлар қулогига эшитилгандек бўлди. Бу фожиада Ҳазратов қўли борлигини раис билмас эди. Агар у билганида ҳозироқ самолётда учиб, Тошкентга келар, ундан автобус билан Чорвоққа чиқиб, бу ерда савлат тўкиб юрган Ҳазратовни гирибонидан ушлар эди. У ўша номардни то Намангангача, ундан Чортоққача судраб олиб келарди. Ҳа, судраб олиб келарди! Бу ердаги бутун фожиани кўрсатарди, ундан кейин оёғининг остига олиб тепкиларди. Бир замонлар халқ бошига фожиа келтирган қўрбошини ҳам жамоа оёқ остига олиб, янчиб ташламоқчи бўлган эди. Халққа зиён етказганларни халқ қўлига бериш, халқнинг ўзи жазолаши тўғри бўларди, дерди раис.

Бу фожианинг сабаблари текширилмоқда. Дастлабки тафсилот ҳақида маъмурий орган область партия ташкилотига қуйидаги мазмунда докладнома ёзди:

«Мазкур йилнинг Биринчи Май куни маҳаллий вақт билан соат 20 да Чортоқ сув омбори тўғони ўпирила бошлади. Тўғон бузилишининг олдини олиш ва сув тошқинига йўл қўймаслик учун барча эҳтиёт чоралари кўрилди. Шунга қарамай тўғонни бузилишдан сақлаб қолиш мумкин бўлмади, сув тўғонни бузиб, Чортоқсой бўйлаб мислсиз суръат билан оқа бошлади.

Сув тошқини хавфи маълум бўлгач, Чортоқсой атрофида яшаётган аҳоли огоҳлантирилди, шунингдек, бу ҳақда қўшни Уйчи ва Наманган районлари ҳамда Наманган шаҳри аҳлига ҳам хабар берилди. Жамоатчиликнинг уюшқоқлик билан қилган ҳаракати натижасида зудлик билан 60 кишидан иборат оператив, техник воситалар билан таъминланган ОВД шахсий состави йиғилди. Ленин колхози, Ойқирон ҳамда Қораскон қишлоқ Советлари ва Чортоқ посёлка Совети биргаликда халқ кўнгилли дружиначилари аҳолини хавfli зонадан шошилиш олиб чиқишда фаол қатнашдилар. «Чортоқ» санаторийси биноларига бирма-бир кириб чиқишди. Бу ишда уларга қишлоқ Советларининг ГО-20

деб номланган 4 та овозни кучайтириш асбоби, 3 та радиостанцияси қўл келди.

Умумий тартиб органлари ўз вақтида ҳаракат қилганлари натижасида, байрам куни бўлишига қарамай, сув тошқини бўлиб ўтган жойларда бирорта ҳам тартиббузарлик ҳоллари рўй бермади. Барча ташкилий ишларда ОВДнинг шахсий состави ҳамда қишлоқ Советларидан жалб этилиб тузилган дружина аъзолари мардлик ва фидокорлик кўрсатдилар...»

XXXVI боб

«МУРДОР УЛУРМУ БАХР ЕТУРСА КИЛОБ ЛАБ!...»

Хотинининг Хайрушка билан гап бўлганини эшитган Қоражоннинг дарду дунёси қоронғи бўлиб кетди. У аввал ишонмади, лекин ўртада шайтон бор... У ўйлашиб қолди. Бориб ўша «суюқоёқ»нинг юзига тупуриб, Хайрушкани дабдала қилсамикан? «Йўқ, исбот керак, — деди ўзига-ўзи. — Қанақа исбот? Бу нарсани исботлаб бўладими? Шармандалик!» У Қўнғирбуқа чўққисига чиқиб, орқадаги тик жарликка ўзини ташлаб юбормоқчи бўлди. Дунёга келиб, гурбатдан бўлак нима кўрдим?! Бир ишонган кишим, севикли инсон шундай сотқин бўладиган бўлса, дунёнинг нима қизиғи бор?! Агар унинг ўйнаши ўша Хайрушка қамалмаган бўлганида нима қилишимни ўзим билардим! Мен бир ёнган одамман! Мен бир ўлиб кўрган одамман — менинг учун ўлимнинг қўрқинчли томони йўқ, бошқаларнинг оёғи қалтирайди. Наҳотки, эътиқодимиз бир, фронтчи Милтиқбой аканинг қизи шунақа бўлса?! Наҳотки, у ҳирсга берилиб кетди?! Унинг хоинлик қилиши асло мумкин эмас эди-ку! Ваъдаю вафо қани? Ёки мен, бир чандиқ одам... ёқмай қолдимми? У менинг қучоғимда ҳамма нарсани унутарди, дунёда ёлғиз сиз ўзингиз, дерди-ку?! Бу гаплар ёлғонмикан? Бир ой, ярим ойга чидолмайдиган жувонларданмикан? Бу қандай шармандалик! У ўзининг эркаликларини, ёқимли қилиқларини Файзулла Аҳмедович уйида ҳам қилган. Шилдир Хайрушка унинг изига тушиб, лақиллатган. Наҳотки,

¹ Ит тилини теккизгани билан денгиз ҳаром бўлиб қолармиди? (Огаҳий.)

аёллар шундай ожиз, алдаганга, хушомадга учади? Наҳотки, муҳаббат деган нарс вақтинчалик, уни дарроз ўзгартириш мумкин? Наҳотки!.. Наҳотки!.. «Турмуш — ўтмас арра билан қуриган тўнкани қирқиш — эр бир томон, хотин бир томон...» — деган эди-ку шоир. Амир Равнақ ҳам Қоражоннинг кўзига ёмон кўриниб кетди. Бу одам Гулгунни гўзал деб мақтаб, шеърлар ёзди. Сен шоир бўлсанг, унинг ҳуснини мақтамай, меҳнатини куйлаш керак эди, садоқат ҳақида шеър ёзиш керак эди! Оҳ, ўлдим, куйдим, деб ёзиб, ёшларни бузиб юбораётирсиз!

Имзосиз хат... Бу хат Қоражоннинг бағрига урилган ханжар бўлди. У, мана, бир неча кундан буён жонини қўярга жой тополмайди. Бу гапни ҳеч кимга айтмайди ҳам. Уша «базми жамшид...», Файзулла Аҳмедович қизлари ва бошқа жувонлар ўртасида айтилган эски қўшиқлар, «Ака, ёшман, ёмон йўлга бошламанг...» деган ашула, зиёфатнинг тафсилоти, Хайрушканинг ошнаси — киши билмас жуда бойиб кетган райпишчеторг мудирини ҳовлисидаги базм, бу ерга Обакихоннинг келгани — бари, бари маълум бўлди.

Қоражон беихтиёр тишларини гижирлатди. Бу чириш-ку! Бу, текин томоққа семирган «бойваччалар» уйига Гулгун қайси юз билан борди экан?! Наҳотки, баъзи шаҳарликлар шунақа бўлиб кетган? Мен нодон нега хотинимни шаҳарга юбордим? Мутлақо рози бўлмаслик керак эди! Афсус! Минг афсус!

Уша беибо қўшиқ, имзосиз хатда ёзилганидек, Қоражон қулоғига эшитилиб, ғазабланди. Амир Равнақнинг: «Токдан вақтида узумни олинмаса, елини тўлиб кетган сигирдек занглар азоб чекармиш...» — деган гапи ҳам Қоражон хаёлидан ўтиб, уни яна мавҳум, қоронғи ва шубҳали хаёллар қуршади. Беибо қўшиқ! Унинг боши қотиб қолган, бошини икки кафтига олиб, тинмай ўйларди. Ёки ҳаётнинг шундай пасту баланд, ҳақу ноҳақ томонлари билан келишиш керакми? Хотининг чиройли бўлса, унинг шундай куйдиришларига бардош бериш керакми? Ҳаёт ўзи шунақа, кўплар мана шундай «ҳаётнинг инжиқликлари»га кўниккан, бўлмаса яшаб бўлмайдими, дегандай бир овоз ҳам эшитилиб кетди...

Қоражон ҳозироқ Тошкентга югурмоқчи бўлди. Аммо бир бўлак муз юрагига ёпишиб, совитди. У Тошкентга эмас, яна ўз қишлоғига жўнади,

Ҷиш. Ерлар оппоқ қор. У даралар оша қишлоққа келарди. Узоқда Чирчиқ шовиллайди. Хўжакент тепасидаги қоялар қора девларсимон хўмрайиб туришарди. Довон оша сўқмоқ йўлда кетаётган Қоражон олдидан йўлни кесиб бир нима ўтгандай бўлди. У аввал этибор бермаган бўлса ҳам бир лаҳзадан сўнг эти жимирлашиб кетди. Бу нима? Тик қоятошлар ёнига яқинлашганида бояги шарпа — қорамтир «ит» яна лип этиб йўлни кесиб ўтди. У чиябўрига ўхшарди. У Қоражоннинг юзига бир қараб қўяру яна қор устидан чопиб, ғойиб бўларди. У итми, чиябўрими — билиб бўлмасди. Бу шарпа Қоражон юрагига қўрқув солди. Асаблар қақшаб, руҳий азоб чекиб юрган киши кўзига шарпалар кўринаверади, ҳар қандай иродали одам бўлса ҳам ожизлик жарлигига юмалай бошлайди. У қўрқмади, унинг энди қўрқадиган нарсаси қолмаган эди, на шарпа, на бўри ва на жонига қасд қилган йўлтўсарлар қўрқита оларди! У ёлғиз қоялар оралаб ўз қишлоғига борарди. Қишлоққа кираверишда, эшик тепасига шинамгина қилиб солинган болохонада чироқ ёниб, дуторнинг ҳазин овози эшитиларди. Бу Холмурад деган муаллим йигитнинг уйи. Бешта фарзанд кўрган бу йигитнинг вафодор хотини бултур рақ касалидан ўлди. Майда болалар ичида қолган Холмурад болаларини ухлатиб, тепасига кампирни қўярдиди-да, ўзи эшик тепасидаги болохонага чиқиб, бозиллаган сандалда эртанги дарсга тайёргарлик кўрар, ўқувчиларнинг иншосини текширарди. Ишларини битиргач, қозикдаги дуторини олиб, юракдаги дардини титроқ торлар тили билан айтарди, йиғлагандек бўлиб, фарзандлари бахтини кўриб қувнолмаган вафодор хотинини эсларди.

Қишлоқда кўп эшиклар занжирланмайди. Қоражон бир муддат кўчада туриб, дутор навосини тинглади. Дутор дам юраги тўлиб ҳўнгиллаганга, дам эзилиб йиғлаганга, дам қайнаб-қайнаб гаплашганга ўхшарди. Дам чертмакка ўтиб, ўша жонон зарда билан юриб чиқиб кетганга; дам елкасига осилиб, ўпич бераётганга; дам буралиб, ифбат билан кулиб турганга ўхшарди.

«Ҳар ким ўз дардини эслаб чаларкан-да, — деди қишлоқ кўчасида тунда ёлғиз қаққайиб турган Қоражон, — мана, азизим Холмурад, иккимиз ҳам бир хил, иккимиз ҳам ўз жуфтини йўқотган оҳулардек дилимиз бўзламоқда, дилимиз ўртанмоқда. Лекин иккимизнинг ғамимиз икки хил: биримиз вафодоримизни йўқотдик, биримиз бевафони...»

Қоражон эшик орқасидаги лопиллаб турган тахта зинадан кўтарилиб, ошнаси ёнига кирди.

— Ия, Қоражонмисиз?

— Ҳа. Ассалому алайкум!

— Салом!

— Дуторингиз овозини эшитиб, эшигингизни босиб ўтиб кетолмадим.

— Хуш келибсиз! Қани, қани, марҳамат!

— Икки кун дам олиш. Шу сабабли кампирни кўриб кетай, деб келаётганим.

— Машичангиз йўқ, пиёда?

— Ҳа, дўстим, пиёдаман. Участка бошлиғи вазифасидан бекор бўлганман. Ҳозир «БелАЗ»да ишлаяпман.

Холмурод индамай қолди. Бир лаҳзадан кейин у пастга тушиб, чой олиб чиқмоқчи эди, Қоражон тўхтатди.

— Безовта бўлманг. Менга «Чўли проқ»ними ёки ўзингизга ёққан бирон куйни чалиб беринг, илтимос қиламан. Мен дуторни жуда соғиниб қолганман, дўстим. Бир чалинг! Менга бошқа нарса керак эмас.

Холмурод дуторини қайта қўлга олди.

Тун. Жимжитлик. Узоқдан шаршара овози келарди. Аҳён-аҳёнда қари бир кўшпакнинг эринчоқлик билан вов-вов деб қўйган товуши эшитилади. Тоғ ораллигидаги шинам қишлоқдаги хоналардан бирида ўзбекининг жон олғувчи сози — бебаҳо дутор овози янгради. Бошини солиб, хаёл дарёсига ғарқ бўлган Қоражон кўз олдида Гулгун дам кулиб, ҳазил-мутойиба гаплар айтиб, орқадан келиб Қоражон кўзларини маҳкам бекитиб, қулоқларини секин тишлаб қўйгандек бўларди. Бир дамдан сўнг, у бир гуноҳкор одамдек йиғлар, юзларига қаролмасди. У илгариги Гулгунга ўхшамас, унинг лаблари бўялган, кўзлари ости, қовоқлари кўкариб кетган эди. Бир лаҳзадан кейин эса бенбо, бети қаттиқ қизлардек Қоражонга чақчайиб қарар, суюқоёқ жувонларга хос қаҳ-қаҳ уриб, сохта кулар ва ҳеч нима бўлмагандек, ёлгон гапирарди. Хаёл ичидаги Қоражон, ё тавба, деб ёқасини ушлагандек бўларди, одам ҳам шундай тез ўзгариб қоладими? Жувонлар бузилиб, нопок йўлга ўтиб олгач, ёлгон гапирарди, гапга уста бўлиб, ҳар қандай шароитда ҳам пинагини бузмай, шубҳаю ишончсизликни бир лаҳзада йўқотишга уринади. Бўянади, безанади, тез-тез янги кийимлар кияди, меҳнату ўқишдан кўра айшу ишрат, базму кўнгил очарларни истади. Гапга уста, келишган йигитларни ёқти-

ради... Гулгун унинг назарида мана шунақа бир уста жувон бўлиб қолгандай...

Холмурод билан Қоражон аллавақтгача бирга ўтиришди, ўртада гап кам бўлди. Кўпроқ ёлғиз дуторнинг ўзи гапирди. Ҳамқишлоқларнинг дардлари бир-бирига ўхшаш эканлигини сезишди. Муаллим йигит Қоражонга тикилиб туриб, дард чекаётган бир ўзи эмаслигини пайқади.

Икки соатлардан кейин Қоражон ўрнидан қўзғалиб, ўз ҳовлиси томон юрди. Унинг қулоғида дутор оҳанглари, кўз олдида эса бевафо Гулгун...

Шанба, якшанбани қишлоқда ўтказган Қоражон душанба кuni Чорвоққа тушди; гаражга келиб, ўз «БелАЗ»ини минаётганида бошлиқ унинг тезликда Бошқармага боришини, шаҳардан чиққан бир одам кутиб ўтирганини маълум қилди. Қоражон ҳайрон бўлди. Шу муддат ҳовлида эгасиз шўппайиб турган ўзининг «ТТ»сига минишга рухсат олиб (бу эски машинани Ҳазратовнинг кўнгли тортиб минмаган эди), унга чиқди-да, гуриллатиб Бошқармага жўнади. Бунда уни кутиб турган Амир Равнақни кўриб, ҳайрон бўлди. Улар ҳол-аҳвол сўрашгандан сўнг, божа (Файзулла Аҳмедович)нинг инфаркт бўлиб ётгани, аҳволи ёмон эканлигини, ҳамда уларнинг ҳовлисидан чиқиб кетган Гулгун бегуноҳ экани, уни ташлаб қўйиш яхши эмаслигини айтди. Файзулла Аҳмедовични ҳам, рафиқангизни ҳам кўришингиз керак, деди қатъий. Шоир жуда ҳам ҳаяжону таҳликада эди. Қоражон уни бундай ҳолда ҳеч кўрмаган эди. У яна бир бориб ўз қадрдони Файзулла Аҳмедович билан кўришиб, хайрлашиб қолмаса жуда армон бўлади, деди.

Қоражон аҳвол жиддийлигини, қадрдон кишиси қил устида турганлигини сезиб, шу ердан гараж бошлиғига телефон қилди-да, Амир Равнақни ўз машинасига солиб, физиллаганича шаҳарга тушиб кетди. Орқанда шоирнинг машинаси келарди. Хўжакент билан Товоқсой оралиғида тезликни юз-юз йигирмага чиқаришди. Ундан сўнг то Исканларгача юзда, ундан то Дўрмонгача саксонда келишди. Бир ярим соат деганда Музаффаровлар ҳовлисига етиб келишди. Улар Файзулла Аҳмедович билан бир-икки имо билан гаплашишгач, Таманно Қоражонни ҳовлига чақириб, эрта билан отаси тайинлаган гапни айтди: «Гулгуннинг ҳеч қандай гуноҳи йўқ, у жуда покиза жувон, ифвогарларнинг гапига қулоқ солмасдан, ҳозироқ бориб, уни дугонаси

уйдан олиш лозим». Бугун эрта билан Файзулла Аҳмедович: «Гап бериб қўйишимдан» олдин, мен бу англашилмовчилик йўқолганини эшитишим керак», — дебди. Ўғлининг қамалганидан кўра ҳам Қоражон оиласининг бузилиши унинг учун жуда оғир эди. «Қонуний туғилиб, обрў билан ўлиш бахт», деб юрадиган Файзулла Аҳмедович, шоирнинг ҳазиллашишича, қонуний туғилиб, обрў билан тупроққа боришни кутиб ётарди.

Музаффаров ёнида бир муддат турган Қоражон катта, кўркам, «музей» деб аталадиган хонадан ҳовлига чиқди, Марҳаматхон аяга далда бериб, Файзулла Аҳмедович тузалиб оёққа туриб кетадилар, деди. У Музаффаровлар ҳовлисига кириб, бир соатлик вақт ичида бир дақиқа ҳам қовоғини очмади. Турмада ўтирган ярамас ўғил ўз қилмиши билан отани инфаркт ва Гулгунни бадном қилди. Мунча касофат экансан, деб йиғларди Марҳаматхон ўғлининг қилмишларидан куйиб. Таманно аллақачон Қоражон машинасига чиқиб ўтирарди. У «виждон амри», софдиллигини изҳор этмоқ мақсадида Гулгун кўчиб борган Пучуқ қиз уйини кўрсатиб, Қоражон билан Гулгунни учраштириб қайтиб келмоқчи эди. Бу ишни Марҳаматхон унинг қулоғига роса қуйган. Амир Равнақнинг Чорвоққа боришини ҳам Марҳаматхоннинг ўзи ўтиниб илтимос қилган эди.

Йўлда Таманно ўртадаги сукутни бузди.

— Гулгун ҳақидаги гап — пуч гап! Мен бу билан хонадонимизни ҳимоя қилиб, сизни хотиннингиз билан ярашиб, тинч бўлинг, деяётганим йўқ, мен ҳақиқатни гапиряпман. Мен ҳамма вақт Гулгун билан бирга бўлганман. У жуда ҳам яхши қиз, покиза қиз. Агар мен эркак бўлганимда, сизнинг ўрнингизда бўлганимда, уни бунчалик ташлаб қўймас эдим... Қасам ичиб айтаманки, Гулгунда гуноҳ йўқ! Гулгун покиза!

Қоражон индамади. Навоий кўчасидан ўтишгач, Таманно «ўнга», «чапга», деб йўл кўрсатиб турди. Ичкарилиқдаги бир ҳовли эшиги ёнида машинани тўхтатишиб, дарҳол ичкарига киришди. Уларнинг ҳовлига киришганини кўрган Пучуқ қиз югуриб эшик очиб чиқди. У Таманнони танирди. Чандиқ Қоражонни ҳам бир кўришда таниди. Шу йигитни Гулгун бир ҳафта уйдан чиқмай, нигорон бўлиб кутган эди.

— Келинлар!

— Гулгун борми? Чақиринг!

— Яқинда чиқиб кетган эди,— деди Пучуқ қиз афсуслангандай,— сиз ўртоқлари бўласизми?

Қоражон бош ирғади.

— Боядан бери хат ёзиб ўтирган эди. Бечора сизни жуда кутди. Кечадан буён тинмай йиғлади. Шунча овутомсам ҳам бўлмади. Ўқишга ҳам бормади. Столи устида сизга хат ёзган, конвертда, менга кўрсатмади.

Қоражон югурганча хона ичига кириб, стол устидаги конвертни олди. Конверт устига «Қоражон акамга» деб ёзилган. Қоражон ёпиштирилган конвертни дарҳол йиртиб, хатга кўз ташлади:

«Бебаҳо баҳодирим Қоражон ака! (Гулгун аввал «эрим» сўзини ёзиб, уни ўқиб бўлмайдиган даражада ўчириб, ёнига «Қоражон ака»ни ёзган эди.) Мен Сизни анча кундан буён кутдим, энди маълум бўлишича, Сиз мендан юз ўгирдингиз, жирканяпсиз. Аслини олганда мен бегуноҳман ва Сизнинг илгариги Гулгунингизма. Мен ҳеч қачон Сиздек бир олижаноб одамни, юракдан севган кишимни бир фирибгарга алиштирган эмасман, мен ҳали бу даражада пасткашликка ўтмаганман. Мен хиёнат қилмаганман. Лекин мўътабар хонадоннинг талтайган, ахлоқи нопок боласи ўз хулқи билан мени бадном қилди. Сизнинг юрагингизда шубҳалар пайдо бўлди, ифвогар кимсалар учун гап топилиб қолди. Мен ўзим қийинчилик билан ўсган бир қишлоқ қизи эдим, ҳаётда омади келмаган, бир инвалид кимсанинг бахти очилмаган фарзанди эдим. Сизни севиб, сизга тегар эканман, бахтимни топдим, деган эдим. Бу бахт мени ўқишга, олий маълумот олишга ундаган эди. Начора, қисматим ёмон экан. Мен ҳаётни бир майсазорга ўхшатибман, аммо бу майса гуллар ичида чўкиртлақлар, заҳарли тиканлар борлигини билмабман. Майли, қисматим шу экан... Отамни, Сизни уялтиришдек азобга чидолмайман... Мен номи қора, ахлоқсиз қиз, деган маломатни эшитишни истамайман! Мен покизаман! Игвони фақат сўзим билан исботлаб, асосизлигини айтишдан бошқа чорам йўқ. Акажон, мени кечиринг. Мен Сизни севаман. Гуноҳим йўқ. Мени ёмон сўз билан эсламанг.

Адо бўлган Сизнинг *Гулгунингиз*».

Қоражон хатни ўқиб, охирига етмасданок ёнида ҳеч гапга тушунмай, ҳайратланиб турган Пучуқ қизга қаради:

— Қаёқча кетди?

— Билмайман, Анави...

— Хўш? «Анави» нима?! Нима дедингиз?!

— Хатни ёзди-да йиғлаб чиқиб кетди. Шунча овутомсам ҳам ҳеч бўлмади. «Мен энди ҳеч кимга керак эмасман. Иккинчи бор турмушим бузилиши... Мен ҳозир кутубхонага бораман, ундан сўнг қишлоққа чиқиб кетаман...» деди, холос. Лекин кейинги пайтларда Анҳор бўйига бориб дарс тайёрлаётган эди. Ўша жойни менга кўрсатган. Қишда ҳам сув бўйига борасанми, деб сўрасам, шу айқирган сув Чирчиқдан, бизнинг Сижжакдан ўтадиган Писком билан Чотқол дарёлари қўшилиб, Тошкентга келади, деган эди. Лекин Писком билан Чотқол суви қўшилса ҳам, одамлари қўшиломмаяпти, деб кулган эди. Бечора бунда етим қўзидек ичдан бўзлаб юрибди. Юрагида гапи кўп, кимга айтади. Мен ҳеч нарсага тушунмаётирман. Сиз ҳақингизда доимо энг яхши гапларни айтарди. Сизни жуда кутди. Уни ташлаб қўйиб яхши қилмадингиз. Тошкентга келиб ўқишнинг шунақа машаққатлари бор, чидаш керак, дедим мен унга.

— Ўша ерга борайлик! Тезроқ бўлинг!— Қоражон ёш болалардек ҳовлиқиб, ранги ўчиб, тезроқ эшикка чиқишга интиларди. Унинг гапларидан латта ҳиди келаётганини бояёқ пайқаган, ўзини қўярга жой тополмай, қақраб, лаблари ёпишиб, тез-тез Таманнога маъносиз қараб қўярди.

— Кутубхонага борамизми?— Пучуқ қиз сўради.

— Йўқ, сув бўйига!

Улар учов машинага ўтириб баланд кўприк остидан айқириб оқаётган Салор томон югуришди.

— Чиқиб кетганига қанча бўлди?— машинада сўради Қоражон.

— Бир соатдан мулроқ...

* * *

Музаффаровлар уйдан чиқиб кетгандан кейин Гулгун билан Қоражон фақат бир марта институтда учрашишди. Бу учрашув жуда ҳам совуқ бўлган эди. «Мен Тошкентда туролмайман, мен ўқишни ташлаб кета қолай...»— деганида Қоражон заҳарли сўз билан: «Сиз бу ерга ўқишга келгансиз, фақат ўқишга! Шунини биласизми!»— деган эди. Ясан-тусан, қувнаб юрган Гулгун бир зумда руҳи сўниб, Хайрушканинг шилқимлиги... Қоражон қулоғига етганини фаҳмлаган эди. Гулгун

миқ этмай, ерга қаради. Бу ерга қараш Қоражон юрач
гидаги шубҳалар бўронини кучайтирди. Бошқа бирон
гап айтиб, Гулгуннинг дилини оғритгиси келмади, чуқ-
ки бир нарсани обдан пишиқ билмай туриб, кишига айб
тақаш — фазилат эмас. Бу учрашувда Қоражон уни
сизлади, бу ҳам Гулгун қалбига наштар бўлган. «Пу-
лингиз борми?» — «Ҳа, бор. Етарли...» — деган эди
Гулгун, гарчи ёнида пули тугаган бўлса ҳам. Шундан
кейин улар совуққина хайрлашишди. Қоражоннинг бар-
ча илтифотлари сохта, унинг юраги тўла алам, шубҳаю
ишончсизликларга тўлганини Гулгун жуда яхши пай-
қаб турарди. Ўша, Хайрушка деган ярамаснинг Ҳаз-
ратовлар билан ҳам танишлиги, алоқаси борлигини ан-
лаган. «Хайрушканинг шилқимлиги, — деди ўзига-ўзи
Гулгун, — демак, Қоражон қулоғига бориб етибди-да...
Энди нима қилиш керак? Тўғриси айтиб, йиғлаш
керакми? Уқишни ташлаб, қишлоққа кетиш керакми?
Ёки Қоражонга димоғ қилиб, агар у шубҳаланиб, Хай-
рушкага ишора қилса, лўдилик қилиб, бақириб, ури-
шиб ташлаш керакми? Ёки ялиниб, узр сўраш керак-
ми? Нима қилмоқ керак?» Гулгуннинг боши қотиб қол-
ган эди. Аммо у Қоражонни яхши кўрар эди. Унинг эр-
калаларини, кучли прода, оқ кўнгиллигини ҳамма-
дан юқори кўярди. Наҳотки, шу шилқимлик сабаб бў-
либ, турмушлари бузилиб кетса?! Бундан бир неча ой
илгари ўқишдан чиқишини мўлжаллаб келган Қора-
жон билан кинога тушишганида, залда илгариги эри-
ни кўриб қолган эди. Бу кимсани Қоражон танимас,
лекин Гулгуннинг «бир ойча умр қилиб, муросалари
келишмаганидан» хабари бор эди. Рўпара келиб қол-
ган бу кимса олдида у қизариб кетди, лекин нима қи-
лишини билмай Қоражонга гап қотиб, унга эркаланган
эди. Фавқулодда бундай қайноқ ҳаракатни кўриб, Қо-
ражон кулиб қўйган эди. Гулгуннинг жуда ҳам очи-
либ, чиройли бўлиб кетганидан у албатта куйган. Аммо
юзлари чандиқ, ёши ҳам ўтинқираган одам билан юр-
ганига ҳайрон бўлиб: «Юрадиган бўлиб кетибди», деб
ўйлаган бўлса ҳам керак... Бу, ниҳоятда сирли ҳолатни
Қоражон сездимикан? Агар сезган бўлса, унинг бир
зумда қизариб кетиши эрида яхши таассурот қолдир-
маган... Қоражоннинг совуқ хайрлашиб, унинг ёнига
келмай қўйганига шу ҳам сабаб бўлдимикан?

Ун кундан бери Гулгун Қоражонни кутади. Қора-
жон унинг тушларига ҳам кирди. Ҳамма гапни очиб
айтмаса-да, оёқсини жуда соғинганини, уйдагилар уни

дан хафа бўлишдими, келишмаётганини дугонаси Пу
чуқ қизга айтган эди. Дугонаси фақат ойисини эмас,
эрини ҳам соғинганини биларди. Қишлоққа бориб кели
қолсанг бўлмайдими, деса, Гулгун дарслари кўплигини
баҳона қиларди. Бултур шу кўчалик бир жувон ўзини
ўтиб кетаётган троллейбус тагига ташлаганида, трол
лейбус ҳайдовчи йигит эпчиллик билан тормоз бериб,
югуриб тушиб, ёш жувонни қутқариб қолган эди... Нега
бундай қўрқинчли, фожиавий хаёллар қуршаётганини
ўзи ҳам билмасди. Танкда ёнган йигитни шубҳа муз
ликлари ичига отаётганидан ўзи қийналарди. Бир
одамга шунча жафоми? Унинг шунча кўргиликлари
ўзига етмасмиди? Уйланиб олиб, тинчгина яшайман,
деганда яна шубҳалар... Бекорга хафа бўлаётганики
унга тушунтириб бўладими! У бир шубҳали нарсани
обдан текшириб, ишонмагунча тинчимаydi. Уни қан
дай қилиб ишонтириш керак! Гулгун боши берк кўча
га кириб қолди. У нима қилишини билмасди. Ҳамма
дан ҳам севикли кишиси — эрининг юз ўғирганлиги
ўлимдан ҳам оғир бўлди. Мана, ўн кундирки ундай
дом-дарак йўқ. У энди келмайди...

Гулгун хат ёзди-да, пальтосини кийиб, момиқ рў
моли билан бошини ўради. Унинг хаёли жойида эмас
эди. Нима қилаётганини ўзи билмасди. Гўё кутубхона
га кетаётган бўлиб, қўлида папка, қор учқунлаб тур
ганда тўппа-тўғри айқириб оқаётган Салорнинг баланд
кўприги устига келди. Бунда сув икки катта туннелга
шиғиллаб кириб, юз метрча наридан айқириб, ваҳима
билан чиқиб кетарди. У кўприкнинг чўян панжарала
рига қўлини қўйиб, сувга тикилди: наҳотки, унинг қис
мати шу бўлса? Наҳотки, у бир неча минутдан сўнг
ғойиб бўлиб, ёруғ дунёдан ўтиб кетса... Бадномлик,
шармнинг совуқ қўли уни сувга итара бошлади, қан
дайдир бир овоз: «Ташла ўзингни, э, қўрқоқ, ташла!
Бир лаҳзадан сўнг сен бу машаққату, ҳақорату гап
сўзлардан тамоман қутуласан! Сен ҳомиладорга ўх
шаяпсан, бу ўша ярамас ўйнашидан бўлган, деб эринг
ҳам тан олмай сени ҳақорат қилади. Бола кимни ота
дейшни билмайди... Ташла, бу ҳақоратдан бир йўла
қутуласан» — дегандек бўларди. Аммо, ёруғ дунё, ҳаёт,
Сижжакда ўтирган онаси унинг елкаларидан ушла
гандек бўларди: «Тўхта, тўхта, жоним қизим! Сен шай
тон васвасасига учрабсан, сен яшашинг керак! Сен ҳам
мамиз учун ҳам яшашинг керак! Сен юрт учун ҳам
яшашинг керак! Сен комсомолсан, комсомол тарбияси

қани?! Йиртқич душманлар билан курашда матонат кўрсатган комсомоллар авлодидансан-ку! Наҳотки, сен шу даражада иродасиз бўлиб қолдинг! Сенинг отанг ким? Сенинг отанг юрт қаҳрамони! Орқангга қайт, болам! Иродали бўл!»— деган овоз қулоғига эшитиларди.

Қор ёғарди. Изғирин. Кўчалар кимсасиз. Ҳар замон-ҳар замонда кўприк устидан трамвай гумбурлаб ўтиб қолади. Ундан кейин троллейбус ҳам. Айқириб оқаётган Салор кўпригида ёлғиз турган қизга ҳеч ким эътибор бермасди.

У энди ортиқ хаёллар талошига бардош бериб ўтирмади. Васвасаю шубҳанинг совуқ қўли уни итара бошлади; у кўприкнинг чўян панжаралари устига чиқаётганида аллақандай бир машина узоқдан нурли кўзларини қадаб, югурганча кўча қоидасини бузиб йўлгага чиқди-да, кўприк панжарати олдида турган Гулгуннинг ёнгинасида тўхтади. Машинадан отилиб чиққан Қоражон Гулгун қўлидан ушлади. Улар жим, садосиз бир-бирларига қараб қолишди. Машинадан тушган Таманно билан Пучуқ қиз ҳам Гулгунга яқин келди. Улар ҳам нима дейишни билмай, сукут қилишди. Бир лаҳзалик саросима, сукутдан кейин Гулгун Қоражон қўлларидан билагини олди.

— Ҳа, нима қилиб юрибсизлар?— сўради Гулгун дугоналаридан. У ҳамма нарсага тушунган бўлса ҳам ўзини соддаликка солиб, пинагини бузмади.— Мен кутубхонага кетаётиб, бир лаҳза бунда тўхтаган эдим...

Лекин кутубхонанинг бошқа томонда эканини икки дугона яхши билишарди.

— Кетдик!— деди Қоражон қизларни машинага таклиф этиб.

Уч дугона машинага чиқа бошлади. Гулгун ҳам чиқиб, йўлда: «Мен кутубхона ёнида тушиб қолишим керак...»— деди бегона одамлардек Қоражонга лоқайдлик билан. Қоражон индамади. Йўл-йўлакай Таманнони, ундан сўнг Пучуқ қизни ҳам олиб бориб, эшиги ёнида машинадан туширди. Гулгун ҳам тушаётган эди, Қоражон унга мурожаат этди:

— Сиз жойингизда ўтиринг!

Гулгун нима қилишини билмай, жойида ўтириб қолди. Пучуқ қиз пастга тушиб, машинада турганларга хайр ишорасини қилди. Машина гуриллаганча жўнади.

Тоғ қоплони боласини тишлаб, қоялардан қояларга кўтарилиб, инига югурганидек, ўзининг эски «ТТ» ма-

шинасида йўлбарс сиёқ киши Гулгунни гўё елкасида кўтарганча тоғ томон жўнаб қолди. Енгил машина тасмадек йўлда гувиллаганча учиб борарди. «Бунда менинг нарсаларим бор, олишим керак...» Қўражон жавоб қилмади.

Улар иккови ҳам машина ичида миқ этмай ўтиришар, Гулгуннинг кўзи атрофда, ҳар замон-ҳар замон рулда ўтирган Қўражон чаккаларига ёмон назар билан қараб қўяр, ҳеч нарса демасди. Улар икки душман, икки ёт одамми ёки икки қадрдонми, билиб бўлмасди.

Машина шу югурганича икки соатлардан сўнг Чорвоққа кириб келди. Қўражон машинадан тушиб, ёнидан калитини олиб, квартираси эшигини очди.

— Марҳамат, кириш!

— Кирмайман!

— Кириш, илтимос қиламан!

Гулгун хонага кирди. Столлар тартибсиз, эски-туски кийимлар диван устида сочилиб ётибди. Ичкари хонадаги ўз каравотида янги модадаги пальто, қундуз қалпоқ, атлас ва тумба устида чиройли қутида атир. Кийимликлардан кўра ҳам тумба устида турган атир қовоғи солиқ, гаплашгиси келмаётган Гулгун диққатини тортди. Қўражон ташқарига чиқиб, машинани ўнг томонга олиб қўяётганида Гулгун тумба устидаги атирни қўлига олиб кўрди. У француз атири «Зю-Зю» эди. Гулгуннинг юраги шиғиллаб кетди. Бу нима? Бу жўрттага қўйиб қўйилганмикан? Ёки бу билан унга бир сирли нарсани эслатмоқчими? Гулгун атирни яна тумба устига, ўз жойига билинтирмай қўйди-да, хона ичида пальтосини ҳам ечмай тик тураверди. Эшикдан кирган Қўражон хона ўртасида сумкасини кўтарганча қаққайиб турган Гулгун ёнига келди. Унинг эътирозига қарамай, маҳкам бағрига босди. Гулгун шунча типирчилагани билан Қўражоннинг кучли билакларидан чиқиб кетолмади. Қўражон Гулгуннинг ёқут лабларидан ҳеч тўймай ўпарди. Қошларидан, кўзларидан, дудоқларидан ҳам ўпарди. Гулгун, кўзларида ёш, Қўражон бағрида йиғларди...

Бир зумдан кейин улар хона четидаги юмшоқ диванга ўтиришди. Шармдан юзлари қизариб кетган Гулгун кафтлари билан кўзларини бекитди. Қўражон хотинига суқланиб, соғиниб тикиларди. Унинг қўлларидан, кўзларидан ўпди:

— Менга қара, мени соғиндингми, йўқми?

Гулгун индамади.

— Бу атир сенга. Сенга олиб келдим. Буларни ҳам...— деди Қоражон ҳаяжонланиб.— Тошкентдан олганман. Олганимга ҳам анча бўлган. Бу француз атири. Ҳозир атир-упа магазинларидаги энг яхши атир шу экан.

Гулгун юрагидаги шубҳа йўқолди. Шу атир ўлгурдан бошланган фожиа яхшилик билан тугагани юрагини тинчитгандай бўлди. Демак, шу кунларда магазинларда «Зю-Зю» сотилган экан, деди ўзига-ўзи. Бир муддатдан сўнг у эркаланиб, эри бўйнидан қучди, юзидан ўпди. Хотинининг оппоқ билаклари сиқигида Қоражон мумдай эриб кетди. Гулгун бўлса хурсандчиликдан йиғларди...

XXXVII боб

НИҚОБ ЙИРТИЛДИ

Гулгун Қоражон бағрида йиғларди... «Агар сиз шундоқ ёруғ кунда менинг дилимни билолмасангиз, унда бу кўзнинг чиндан ҳам сўқирлигига ишондим...»— дегандек бўлиб, Қоражоннинг кўзларига тикилиб боқарди. «Мен осойишта турмуш кечирмоқчиман, минг-минг одамларнинг турмуши каби турмуш қуришни умид қиламан. Мен муҳаббатим, ҳаётим аллақандай романларга ўхшашини ҳеч истамайман! Менинг ёшим ҳам катта, лекин ҳаётда омади келмаган кишиман. Менинг қил устида юриб, рашку шубҳалар қилишга тоқатим йўқ! Бу ошиқ-маъшуқлик гирдобига мени ташлама! Мен бола-чақали, насиб бўлса келин-куёвли, неварали киши бўлишни, бошқа ўзбекларга ўхшаб ували-жували бўлиб яшашни истайман...»— дегандек бўларди Қоражон унинг кўзларига тикилиб.

Шу кундан бошлаб Гулгун Чорвоқда эри билан бирга яшай бошлади. У институтдан бир йилга академик отпускаи олди.

«БелАЗ»да ишлаётган Қоражон ўзининг кундалик нормасини икки юз фоиз бажарарди. Мутлақо гаплашгани истамаслигига қарамай, кейинги кунларда унинг атрофида Қиёмхўжа Ҳазратов хира пашшадек айланишар, у билан сўрашиш, илгаригидек ошначилик қилишга йўл қидирарди. У участка бошлиғи ва-

зифасидан олингач, бу қишлоқи аразлаб кетиб қолади, деб ўйлаган эди. У кетмади. Файзулла Аҳмедовичнинг: «Меҳнатнинг катта-кичиги бўлмайди, ишлаш керак! Тўғон қаддини гап билан эмас, иш билан кўтаряпмиз», — деганига амал қилди. Ҳамон шундай экан, мен қишлоғимдан ҳамма йигитларни бу ерга олиб келаман, деб ўнтага яқин ёнқўрғонликларни бошлаб келиб, қурилишга ишга киритди. Улар ҳар ерда иш-лашмоқда. Отпускаи олган Гулгун қурувчилар шаҳарчасидаги поликлиникада фельдшер бўлиб ишларди. Бунда ҳаммага таниш врач Сергей Сергеевич Парадков Гулгунни ишга олиб, ҳомийлик қилди. Орадан икки ҳафта ўтгач, тўғон устида Амир Равнақ пайдо бўлди. У шағал, харсанг тош ташиётган машиналар орасида ўраллашиб юрарди. Галстуғи қийшайган, бошида шляпа, бурнига кўзойнак қўндирган бу зиёлинингчанг-губор ичида юриши, баъзан тепаликдан пастга, дарё ва тоғ манзарасига тикилиб қолиши, қўлидаги дафтарчасига алланималарни ёзиши бунда ишлаётган шофёрларнинг, прорабнинг диққатини жалб этар; улар бу сергайрат зиёлига қараб кулиб қўйишарди. У кимнидир қидирарди ҳам. Улкан «БелАЗ»ига шағал ортиб, уни пастликдан вағиллатиб чиқиб келган Қоражон Мингбоевнинг кўзи шоирга тушди. У белгиланган жойга шағални тўккач, машинани четга олиб, кабинадан чиқди.

— Салом, шоир оғамизга, салом!

— Ассалому алайкум! Э, бормисиз, иним? Сизни қидиравериб оёғим қавариб кетди. Аҳволлар қалай? Ишлар, уй ичиларингиз? Кампир бақувватмилар?

— Ҳаммаси яхши.

— Сизга хушxabар олиб келдим, божа, яъни сиз билан менинг қадрдоним Файзулла Аҳмедович ўринларидан туриб ўтирибдилар. Врачлар рухсат берди. Бечора қирқ кун қимирламай ётди-я! Қари қиз овга чиқар, кетидан говға чиқар, деганларидек, бечора пенсияга ҳам қарамай, халқим, партиям учун, деб ишга тушган эди, касофат ўғлининг қилмиши уни йиқитди. Яхши фарзанд юрт бойлиги, ёмон фарзанд эл бошига тушган бало. Маҳмудхўжа Бехбудий «Падаркуш» асарини бекорга ёзмаганлар. Шунақа, иним! Анча пароканда бўлиб, тарқалишиб кетдик. Энди зора яна бирлашсак, Милтиқбой оғамиз саломатмилар? У кишига ҳам божам салом дедилар!

— Файзулла Аҳмедович тезроқ тузалиб, ўрнидан

туриб кетсин! Отдек бўлиб, юриб кетсин! Иккинчи йиқилмасин!

— Яшанг, айтганингиз келсин,— деди илжайиб, Қоражоннинг илгаригидай Файзулла Аҳмедовични ҳурмат қилганидан мамнун, терисига сигмай шоир.— Сизга салом айтдилар!

— Миннатдорман. Биздан ҳам салом айтиб кўйинг!

— Мен, азизим, яқинда Арманистонга, бир улуф шоир юбилейига бориб келдим. Утган куни келдим. Тоғ орасидаги Геғарт ва Ғарни маъбудаларини, ундан кейин Матенадорон¹га бориб, арман алифбосини яратган Месраб Маштоц² ҳайкалини, Мусо пайғамбар осмондан келиб тушган Эчмиадзин муқаддас монастирини ҳам бориб кўрдим. Худди мана бу ўзимизнинг Чорвоқ кўлига ўхшаш Севанни кўрдим. Кўп одамлар билан мулоқотда бўлиб, кўп нарса ўргандим. Тоғлари тоғларимизга ўхшаш экан. Аммо, арчазорлар билан қопланган ўзимизники чиройли. Ўзбек тилимиз ҳам жуда шеърбоп, сержаранг. Мен, азизим, шу ўзимизнинг беқиёс Чорвоқ водийси ҳамда қурилиши ҳақида дoston ёзаётirman. Бу ерга тез-тез келиб тураман. Бу ерда ишлаётган баҳодирлар ҳақида ёзиш иштиёқи тинчлик бермаяпти.

— Яхши иш қиласиз.

— Азизим, бу «БелАЗ» деган полвон қанча юк кўтаради?

— Қирқ тонна.

— О-о-о, отанга раҳмат! «Тасвири «БелАЗ» ёки «БелАЗ» — полвон» деган махсус боб ёзсам нима дейсиз?

— Зўр бўлади.

Амир Равнақ Қоражон «БелАЗ»ига яқинроқ бориб, уни бир айланиб чиқди. Кабинага ҳам кўз ташлади. Ундан сўнг бу филга ўхшаш улкан машинанинг кифтига чиқиб, ҳамма ёғига разм солди.

— Бу, маъво! Техниканинг қудратини қаранг-а! Агар шу бўлмаганда тўғонни қанча вақтда қурадик?

— Эллик йилда.

— Азамат «БелАЗ» полвон! Бир вақтда, биз болалигимизда, Чигатой томонда Аваз полвон бўларди.

¹ Матенадорон — Еревандаги машҳур кутубхона.

² Месраб Маштоц — асримизнинг 405 йилида яшаган, арман ва грузия алифбосини яратган маърифатпарвар олим.

Беш пуд юкни кўтарганда ҳайрон қолган эдик. «Тасвири «БелАЗ» полвон» бобини мана шу тўғондан бошлайман. Тўғон кўзимиз олдида қад кўтариб, фалакка буй чўзаяпти. Фалакда «Союз — 5» учиб юрибди, бу Ер курраси устидаги катта уй — илмий лаборатория. Мана, азизим, биз қандай яхши замонда яшаяпмиз. Кўзимизга қуёш нури тушиб турибди, биз яшаяпмиз, яратаяпмиз. Мен — материаллист, реалистман. Ҳеч қачон илоҳиётга ишонмаганман. «Шариатсиз киши учса ҳавога, кангул берма анингдек худнавога...» деган эдилар ҳазрат Кулҳожии Аҳмад Яссавий. Мен бу мистик фикрга қаршиман! Мана, сиз тўғону нур манбаи қуряпсиз. Яратувчи баҳодирлар ҳақида бизнинг улуг шоиримиз мир Алишер Навоий бундай деганлар:

Чарх еткурди ою кундин ҳишт,
Ясалур деб ер узра етти беҳишт.
Ҳар замон ўзга шакл этиб пайдо,
Шоҳ тамошосига бўлиб шайдо...

Мен, азизим, ўша шоҳман, мана мен тамошосига келдим. Совет шоирлари эркин, халқ севган, ўз сўзли, буюк мамлакатга эгадир. Шу сабабли мен мир Алишер Навоийни устозим дейман. Агар Навоий ҳазратлари ҳаёт бўлганларида «БелАЗ» полвон ҳақида газал ёзмай қўймас эдилар. Эзмаланиб, қимматли вақтингисини олаётганим учун узр, мен азизим Файзулла Аҳмедовичнинг ўлим тўшагидан бош кўтариб турганларига, яна сафимизга қўшилаётганларига ич-ичимдан қувониб, мана шунақа қилиб юрибман. Кайфиятинг яхши бўлса, илҳом деган нарса ҳам тез кела қолади. Божанинг тузалаётганлари руҳимни кўтарди. Мана энди мен «БелАЗ» полвон ҳақида ёзаман. Худо хоҳласа, қайнатангиз Милтиқбой билан ҳам учрашаман. У зот жуда ажойиб, бебаҳо кимса. Шундоқ яхши одамларнинг ёруғ дунёда соғ-саломат юришлари ўзи бахт, ука. Сиз энди ишингизни қилаверинг! Мен яна бирон соат бу ерда айланаман.

— Келиннгиз шу ерда, бизникига кинг. Мси соат бешларда бораман.

— Албатта бораман! Мен севибли қизим, фарзандим Гулгунхон тайёрлаган чойдан бир пиёла ичиб, фотиҳа ўқимай кетмайман. Сиз ишингизни қилаверинг! Мен бу ерда ғимирсиб юриб, «БелАЗ» полвонларни бир кўриб олай.

Қоражон Мингбоев кабинага чиқди. Мотор гурил.

лади. «БелАЗ» ер депсиниб, яна вағиллаганча карьер томонга жунади. Тўғон устида йигирмадан ортиқ улкан машиналар, шиббаловчи «МАЗ»лар, бульдозерлар вағиллаб, тинмай ҳаракат қиларди. Бошига қулоқчиң, оёғига кирза этик кийиб олган прораб у ёқданбу ёққа югурар, Амир Равнақни мухбир хаёл қилиб, ўзини ишчан кўрсатарди. Прораб ортиқча ҳаракат қилиб, ўзини кўрсатишга уринмасин, барибир тўғон бошида ишлаётганларнинг ҳаммаси ҳам, дарҳақиқат, тупроққа беланиб, чинакам меҳнат қилишарди. Улкан тўғон тоғ қоматини кўтарган, Қоражоннинг Амир Равнаққа айтишича, битишига яна беш метрча қолган. Тўғоннинг баландлиги бир юз олтмиш саккиз метр... Қирқ бири қолибди-да, деган эди шоир. Лекин шунча қизғин иш кетаётган бир пайтда, бунда участка бошлиғи Ҳазратов жуда кам бўларди. Кейинги кунларда бу ерга шоир Амир Равнақ ундан кўра кўпроқ келди. Ҳазратовнинг вақти Бошқармада ва яна ўз улфатлари зиёфатида ўтарди.

Енгил машинада тўғон устига чиқиб келган кипригигача сап-сарик Иван Шишкин кимнидир қидириб юрарди. У Амир Равнақ билан кутилмаганда учрашиб қолиб, эски қадрдонлардек сўрашди. Эсдалик қилиб ташлаб кетгани, Москвада нашр этилган рус тилидаги шеърлар тўплами учун ташаккур айтди.

— Бир нима ёзмоқчига ўхшайсиз, ўйлаганим тўғрими?

— Мутлақо тўғри. Шеър-да...

— Катта иншоот битяпти. Бу яхши. Бизнинг қардошлигимиз Улуғ Ватан уруши жангларида, мамлакат қил устида турганида синовдан ўтган эди. Мана бу улкан қурилишда бу метин қардошлик яна бир синовдан ўтиб, ўз меваларини бермоқда... Шундай эмасми, ўртоқ Амир Равнақ?

— Сиз дostonимнинг дастлабки мисраларини айтиб бердингиз. Раҳмат!— деди мамнуният билан шоир,— айтинг-чи, азизим Иван Иванович, тўғонда ҳозир қанча машина ишлаб турибди?

— Бир суткада қирқ учта «БелАЗ—540», ўнта «КрАЗ» ва ўнта «МАЗ — 525», бу шиббаловчи машина. Тўғон узунлиги етти юз олтмиш икки метр. Маррага етишга беш-олти метр қолди. Финиш яқин. Поэмангиз битганда бизга ҳам албатта ўқиб беринг. Мен анави «Чотқол йўлбарси»ни қидириб юрибман. Мингбоевни, Ҳей, Никаноренко, Мингбоевни кўрмадингми?

— Карьерга кетди, — деди прораб кафтларини оғзига карнай қилиб, баланд овоз билан.

— Иш кўп, ўртоқ Амир Равнақ, менга рухсат беринг, кетдим, — деди Шишкин у билан қўл қисшиб.

— Хайр, Иван Иванович, поэмам битгач, албатта сизга, Мингбоевга, бу ердагиларнинг ҳаммасига ўқиб бераман.

— Шундоқ бўлсин, — деди дилкаш Иван Иванович Шишкин шоирга зиёлинамо, майин илтифот билан гапириб.

Бир муддатдан кейин пастдан вағиллаб чиқиб келган «БелАЗ» Шишкин ёнида тўхтади, у кабинада ўтирган Қоражонга бир нима деди. Қоражон ўйланиб қолди. Ундан сўнг яна машинани юргизиб, прораб кўрсатган жойга массани тўкиб, тўғон четида, одамлардан нарироқда турган парторг ёнига келиб машинадан тушди. Бир муддат улар ниманидир гаплашиб қолишди. Бу гап жуда муҳимлигини икковининг қиёфасидан сезиш мумкин эди.

* * *

Наманган областидаги Чортоқ сув омборининг тўғони бузилиб, қишлоқларни сув босиб кетганини эшитган инженер Қиёмхўжа Ҳазратовнинг оёғи қалтирай бошлади. У яширинча Тошкентга тушиб, Ўзгидропроектга кириб, бу ердаги танишларидан Наманган воқеаси тафсилотини сўради. Аҳволни аниқ билди. Ундан сўнг Ўзбекистон Сув хўжалиги ва мелиорация министрлигига ҳам кириб, Намангандаги бу фожиа тафсилотини суриштирди. Ҳамма нарса аён — Чортоқ сув омборининг тўғони чап томондаги туннель ёнидан ўйилиб, сув уриб кетган... Бунда сал кам саккиз миллион кубометр сув тўпланган эди. Бу ҳазилакам сув эмас! Бу ерда инженер Қиёмхўжа Ҳазратов тўғон қурилиши бослиғи бўлиб ишлаган... Хўш, энди бу ёғи нима бўлади? Ишнинг ҳа бўл, ҳа бўл қилиб, нарида т-бери тугатилгани, шиббалашнинг сифатсиз ўтгани бари, бари... бир зумда унинг кўз олдидан ўтди. Чорвоқдаги бу улкан тўғон битса, у яна ҳам юқорироқ муқофотни, мансабни кўзлаган эди... Шу сабабли ҳам у баъзи мансабдор акаларга орқа қилиб, жанг ичида жанг бошлади — инженер Мингбоевни ситиб чиқариб, ўрнини эгаллади.

Эҳтимол, бирон йилдан кейин бу ўрин ҳеч кимга ҳам керак бўлмас, Ҳазратовнинг ўзи ҳам ариза ёзиб, ташлаб кетарди. Ҳозир пачка-пачка пуллари обрў уни «жангга» олиб кирган эди.

Безгак бўлган одамдай бир кунда ранги ўчиб кетган Ҳазратов тўғон устида прораб Никаноренкога унибуни топширгандай бўлиб, ўзининг тўсатдан бетоб бўлиб, аъзойи бадани оғриётгани, ёмон нарса еб қўйганга ўхшаётганини билдириб, шаҳарга жўнади. Шу лаҳза «БелАЗ»ини вағиллатиб пастдан чиқиб келган Қоражон Мингбоев тўғон устида Ҳазратовнинг бўшашиб турганини, унга бир нима демоқчи бўлаётганини сезиб, юзини тескари қилганча, машинасига газ бериб ўтиб кетди. Ҳазратов ўз машинасида тўппа-тўғри қурувчилар шаҳарчасидаги квартирасига кириб, унибуни олдида, шу машина билан Тошкентга тушиб кетди. Бу ерда ўралашиб юрган Обакихонга ҳам қайрилиб қарамади. Икки соатдан сўнг машинасини Сквер атрофида тўхтатиб, бу ердаги омонат кассага кирди. Нариги бир туйнукда, одамлар орасида навбат кутиб турган Амир Равнақни кўрмади. У иккинчи туйнук ёнига келиб, бир кишидан кейин турди. У бетоқат, нимагадир шошгандай бўларди. Кўзларини шира босгандай, саломлашаман, деб турган шоирга ҳам эътибор бермади. Амир Равнақ ундаг хафа бўлмади, чунки у шунақа димоғдор, гўдайган одам эканлигини яхши биларди. У омонат дафтarchаси билан паспортини ҳам бериб, кассадан тўрт пачка катта пул олиб чиқиб кетди. Бу ердаги қари-қартаг пенсионерлар унинг орқасидан қараб қолишди. Ҳазратов тўғри уйига келиб, пулни Гулбаданга топширди-да, наридандан бери телефон ёнига ўтириб, ошналарига сим қоқа бошлади. Хотини Гулбаданга, тобим йўқ, иситмам бор, деди. Гап орасида Наманганда иш чатоқроқлигини, Чортоқ тўғони бузилиб, сув тошиб кетганини айтди. «Вой ўлай, энди нима бўлади?» — деди эри билан Наманганда анча вақт турган Гулбадан ваҳимага тушиб, «Нима бўларди, мен раҳбар бўлганман, ишлаганлар бошқа! Уша вақтда ҳам кўп вақт касал бўлиб юрган эдим, асли врачдан справка олиб қўйсам бўларкан... — деди хаёлга чўмиб Ҳазратов, — райкомдагилар, водстройдагилар жавоб берсин! Нега мен ташвиш қилишим керак! Мен ишни комиссияга топширганман...» — деди ўзига-ўзи далда бериб. Аммо, қир тупроғини бульдозер билан сурдириб, қани,

тезроқ бўла қолинглар, деб шошириб, шибаланган жойдан лаборатория анализлари олмаганлиги кўнглидан ўтди. Тўгон сифатсиз, бўш қурилганлигини ўзи яхши биларди. Лекин, бу ерда сув юқорига чиқмайди, олти миллион кубометрдан ошмайди, деб ўйларди. Мен тезроқ ишни битириб мукофот рўйхатларидан четда қолмасам бўлди деб, ишни «дўндириш»ни ўйлади. Ўшанда Облводстройда инспектор бўлиб ишлаб юрган Иномжон Чортоқдаги Ҳазратов қилаётган ишни кўриб: «Ака, трамбовканинг мазаси йўқ-ку! Сизлар кетгандан кейин ким боқса боқаверсин бўладими?» — деган эди. Ўшанда Ҳазратов: «Ҳа, жуда берилган кўринасиз! Ёмон ишлаётганимиз йўқ. Бу ер база эмас, ҳамма ёқ тупроқ, нима, бульдозерни ўмарармидим. Қўрқманг!» — деган. Иномжон: «Ўмариш эмас, ўмарсангиз ўмараверинг, гап қанча қишлоқлар, минг-минг одамлар ҳаёти ҳақида кетяпти!» — деган эди. Ҳазратов уни ўшанда ҳажикиз деб сўкиб, қўрқоқликда айблаб, кўп ваҳима қилаверманг, деб оғзига урган эди. Ҳазратовнинг кўп вақти Кимсанхон ҳовлисида ўтарди.

Иномжон ўшандаёқ бу иш қўл учида бўлаётганини пайқаб, жизгинак бўлиб юрди-ю, кучи етмади. Бирон ерга хат ёзишни ивгоарлик деб тушунди. Мана оқибат!

Ҳазратов телефонда ошналаридан бирига тезликда стационардан жой тайёрлашни, касаллигини, шу бугуноқ ётиши лозимлигини айтди. Шинаванда ошnasi шу бугуноқ келаверинг, жой тайёр, деб «ўғил болалик» қилди. Ҳазратов Чорвоқдан келган машинани қайтариб юборди. Оч, чанқаган шофёр йигитга бир бурданону бир пиёла сув ҳам беришмади. Бу — Володя деган сариқ йигитча Шишкиннинг жияни эди. Бу йил ҳарбий хизматни тамомлаб, ишга кирган эди. У итоаткорлик билан эшикда бир соатча туриб, кейин яна Чорвоққа жўнаб кетди. Ҳазратов хотинига наридандан-бери ош дамлатиб еб, кечки салқинда бояги ошнасининг машинасида стационарга кетди. Етиб боргач, ошnasi қандайдир врачлар билан гаплашиб, уни люкс-хосхонага жойлаштириб қўйди. Касалхона либосини кийиб олган «бемор» Ҳазратов каравотда ётиб, тинмай сигарета чекар, хаёл уни яна Наманганга олиб кетарди. Сув босган колхоз далалари, қишлоқлар, вайрона кўприклар, бошпанасиз қолган одамлар, том босиб, ўлдирган моллар, паррандалар, сувга оққан бойликлар... Сифатсиз иш, сансалорлик, манманлик оқибатида қанча

фожиа! Қанча қурбон ва неча миллион зарар... Бунинг учун Ҳазратов жодига солиниши керак! (Бирдан у ўрнидан туриб сабаб кўрсата бошлайди.) Йўқ, мен атай қилибманми! Биз фақат шошдик. Шошиш орқасида иш сифатсизроқ бўлди... Мен атайи қилганим йўқ!

«Нега шошдинг? Ким сени шошишга мажбур қилди?!» — Шундай бир овоз қулоғига эшитилди. Бу товуш кимники эканини ўзи ҳам яхши билмасди. Бу прокурорми, ким? Ҳар қалай, унинг юраги қинидан чиқиб кетди.

«Ишни барвақт топшириб, планни бажарайлик, дедим».

«Сифатни ўйламадингми?»

«Биз шошдик. Бўйнимга оламан. Мен кўпроқ мукофот олишни ўйладим».

«Яна нимани ўйладинг?»

«Пулни, ўзимни, маишатни...»

«Сен мамлакатга катта зарар етказдинг. Сен атайинми ёки атай эмасми, катта жиноят қилдинг!»

«Йўқ, йўқ!»

«Одамлар ҳалок бўлди, қишлоқлар вайрон бўлди, пахта майдонларини сув босди... Давлатга катта зиён етказдинг!»

«Мен онгсизлик қилганман, тушунмаганман, рост! Ҳишиниб кетиб, ҳеч ким билан ҳисоблашмаганман, партия органларини ҳам менсимай қўйганман, одамлар билан ҳисоблашмадим... Менинг камчиликларим кўп. Бу гапларни чин дилимдан айтаётирман, мени кечиринглар...»

«Сен манший томондан ҳам бузуқсан! Сенинг ўз кабинетингда ярамас ишлар қилиб қўлга тушганинг ҳам бизга маълум. Сен бировнинг силасини буздинг! Сенинг партия масалангни вақтида кўрмай, келишувчилик қилиб юрган Иван Иванович Шишкин ҳам ҳали жавоб беради! Сен мансабдор кишилар атрофида ўралашиб, уларнинг ожиз томонларидан фойдаландинг. Оддий меҳнаткаш халқни назар-писанд қилмадинг. Кимнинг амали бўлса, у билан гаплашдинг, сени халқ ҳукмига ҳавола қиламиз!»

«Гуноҳқорман. Кечиринглар. Юртим, давлатимдан сўрайман, мени кечиринглар».

«Энди сенга юрт керак бўлиб қолдимми?! Сен юртингни вайрон қилиб, одамларни чумолича кўрмадингку! Сен фақат пачка-пачка пулларни ўйладинг. Сен»

га тўсқинлик қилганларнинг юзига чанг солдинг! Иғво билан ишдан ҳайдаттирдинг. Давлатни талаб динг...»

«До-о-о-о-д!..» — деб, Ҳазратов уйғониб кетди. У кўзини очса, касалхонанинг юмшоқ каравотида ётган экан...

* * *

Шу кунлари Амир Равнақ билан Қоражон учрашиб қолди. Уларнинг суҳбати қуйидаги мазмунда бўлди:

— Янгича беклар, тўралар пайдо бўляпти,— деди Амир Равнақ қизишиб,— эҳтимол, хато қиларман, локкин чуқур кузатишимдан кейин шундай қарорга келдимки, баъзи кишилар қадимги бойваччаларга ўхшаб кетишган...

— Гапингизда жон бор. Улар асосан сиёсий жиҳатдан қолақ, жамиятимизни яхши билмайдиган одамлар. Кишининг сиёсий онги мансабига қараб белгиланмайди. Мен оддий бир ишчини яхши танийман, у, сиз шама қилаётган мансабдордан анча саводли ва узоқни кўрадиган одам. Сал мансаб тегса, одамгарчиликдан чиқамиз. Баъзилар, албатта! Мана шу «ҳайвон» сизни фиғон қилиб, аччиқ шеър ёзишга мажбур этапти. Порахўр, икки юзламачи бу шахс халқимиз юзини ерга қаратган экан, биз бундан бу ёғига эҳтиёт бўлишимиз керак. Улар ўзларини покиза кўрсатадилар. Кўзингиз шамгалат бўлдимиз, бир томондан уриб, ўмариб кетдилар. Ҳаромга қўл урадилар. Агар уларнинг қўлини ушласангиз, гуруҳ бўлиб олиб, сизга ҳужум қиладилар, номингизга қора суркайдилар. Нима қилмоқ керак?

— Партияга айтмоқ керак! Халққа маълум қилмоқ керак!

— Қандай қилиб?

— Мен аризабозлик қилмайман, мен ўз асарим билан айтаман!

— Ўз асарингизда бу гапларни айтинг! Бу савоб иш.

* * *

Орадан бир ойча ўтгач, Чорвоқ қурилишига республика прокуратурасидан бир киши келиб Ҳазратовни излаб юргани Қоражоннинг қулоғига етди. У одам қу-

рилиш бошқармасида бўлиб, кадрлар бўлиmidан баъзи ҳужжатларни олгани, парторг Шишкин билан ҳам гаплашгани маълум бўлди. Кейинчалик Намангандаги жиноят юзасидан иш қўзғалиб, сохта бемор бўлиб стационарга бекинган Қиёмхўжа Ҳазратовни тегишли ерга олиб кетишганини эшитди. Илгариги замонда ўғриллар қўлга тушадиган бўлса, мачитга қочар экан. Чунки, «худонинг уйи»да ур калтак-сур калтак қилишмасди. Ҳозир баъзи оёғи қалтирайдиганлар тезда касалхонага қочишади, чунки давлатнинг инсонпарварлигини, бетоб одамга озор бермаслигини билишади.

Инженер Қоражон Мингбоев дарҳол ўз вазифасига қайтадан тикланди. У яна СУ-2 тўғон қурилишида участка бошлиғи. Уч ойча у ўз вазифасидан четлашиб юрди. Ишдан вақтинча четлаштирилганда дўсти учун қаттиқ туриб, уни ҳимоя қилмагани, принципсизлик қилгани учун партия мажлисида Иван Иванович Шишкин анча гап эшитди. У дўстининг юзига қаролмасди. Лекин Галина Гулгун ёнига келиб, «ҳамма гапни унга тушунтирди». У эрининг ёнини олмади. Аммо ишнинг яхши томонга қараб кўчаётгани, илгариги жанговар дўстлар яна бирлашаётгани сабабли, Қоражон Шишкинга нисбатан юрагида ҳеч адоват сақламади. У проаб Никаноренко билан ҳам ўртада ҳеч нима бўлмагандек, илгаригидек ишлашиб кетаверди. У баъзан ўзининг қадрдон «БелАЗ»ини ҳам гумбурлатиб ҳайдаб қоларди. Бу машинага Шишкиннинг жияни Володяни гараж орқали расмийлаштириб, ишга олди. Гулгун бўлса поликлиникада ишлар, у баъзан «Тез ёрдам» машинасида қурилиш участкаларига ҳам келиб турарди.

Файзулла Аҳмедовичнинг туриб юрадиган бўлганини, яқин кунларда врачнинг рухсати билан бу томонларга келиб қолишини эшитган Милтиқбой ака қизи ва куёвини кўргани Чорвоққа келди. Бугун Амир Равнақ ҳам келган, Иван Иванович Шишкин, Никаноренко, бир неча шофёрлар тўпланишиб туришган эди. Машинадан тушиб, қўлтиқтаёқда, костюмига жанговар орденларини тақиб олган Милтиқбой ака одамлар билан қўл қисишиб, омонлашди. Шундан сўнг Шишкинга қаради:

— Дўстим Шишкин!!! Анавининг ишлари люблю Мамажон бўпти-ку! Синглингни... — деди Милтиқбой аканинг бир томон мўйлови лип-лип учиб, — шу топда

Ёнимда бўлса-я! Э, худо, мен бир пронтовой бандангга шафқат қилиб, ўша номардни рўпара қил! Майли, кейин ўзинг дўзахингни раво қилсанг ҳам! Бўкиртириб уриб, бир армондан чиқмасам, кўзим очиқ кетади! Э, худо, ўшани менга рўпара қил!

Йўқ, Милтиқбой ака ниятига етолмади; Ҳазратов қўлга олинган эди.

— Унинг яна бошқа гуноҳлари ҳам очиляпти. У топилгач, биз унинг партия ишини кўрамиз. Бундай кимса сафимизда бўлмайди,— деди Иван Шишкин Қоражон Мингбоевга қараб.— У ҳаммадан бад оларди, ҳаммадан қўрқар, ҳеч кимга ишонмасди. Тавба!

Қиёмхўжа Миёнхўжаевич Ҳазратов шу даражада кўп қабих ишлар қилган эдики, одамлардан қўрқарди. Кишиларга сохта яхшилик қилган бўларди. Кўза кунда эмас, кунда синишини, бир куни ҳаётида фожиаяз беришини кутарди: ё қамалади, ё биронта ўйнашининг эри пичоқлаб кетади. У баъзан каравотда чалқанча ётиб, ўйлаб, ўзидан-ўзи қўрқиб кетарди. Тўсатдан кириб қолган Гулбадан ҳам чўчир эди. Силлиқ кийинадиган, галстук, шляпа, сўнгги модадаги костюм ичида шунча жиноятни қилиб, пинагини бузмай юрадиган, ҳатто баъзида баланд келадиган, кимсан, «инженер Ҳазратов» кейинги пайтларда ёмон ухларди. Босинқираш, юрак санчиғи, хаёлотга чўмиш... булар бари Гулбаданни ҳайрон қиларди.

— Ёв қочса, ботир кўпаяди қабалида гапирётганим йўқ, у билан бизнинг партия ташкилотимиз шуғулланган. Лекин Наманган воқеаси тез очилиб қолди,— деди Шишкин.

Қоражон индамади.

— Бу тўғонда ҳам ишни расво қилмаганмикин? Шиббалаш қалай бўляпти?

— Бу томонда у эмас, биз ишлаганмиз!— деди Қоражон Мингбоев.

— Иван Иванович, шунча қадрдон бўлиб, дўстингизги ҳимоя қилолмадингиз-а. Ҳа, майли,— деди Никаноренко. У оз-моз Шишкинни ёқтирмасди. Пайтдан фойдаланиб, бир чўқиб олди.

— Бу гапни сен менга гапирмагин! Ҳаммамизда ҳам ўзимизга ярашур гуноҳ бор; мана шу Мингбоев фронтда танк операцияси учун Совет Иттифоқи Қаҳрамони бўлса арзирди. Характеристикалар ёзилиб, ҳаммаиш ҳал бўлганида ўзлари қовун тушириб қўйганлар.

Буни ўзлари биладилар... Ундан кейин Қизил Юлдуз ордени билан алмаштирилган.

— Ҳей, яхшилар, анави люблю Мамажонни менга топиб беринглар! Уни бир дўппослаб, аламдан чиқардим. Қўлим қичияпти. Ҳа, номард!— Милтиқбой ака қўлтиқтаёғини кўтариб-кўтариб қўярди.

XXXVIII боб

ГУЛГУН ЭЛ ХИЗМАТИДА

Кутилмаганда, эрта билан СУ-2 тўғон участкасининг бошлиғи, инженер Мингбоевни қурилиш бошқармасига, Садовников кабинетига чақиришди. Кабинетда парторг Шишкин ҳам ўтирарди. Жомакорда кириб келган Мингбоев Садовников, Шишкин билан қўл қисишиб, омонлашиб бўлгач, қурилиш бошлиғининг таклифи билан катта ёзув столи ёнидаги креслога ўтирди. Қалам ўйнаб ўтирган, кайфи чоғ Георгий Исаевич Қоражонга зудлик билан Тошкентга тушишини, уни Марказий Комитетга чақиришаётганини маълум қилди.

— Нима гап? Тинчликми?

— Тинчлик. Яхшилик. Ҳамма гапни бориб биласиз,— деди Садовников кулимсираб.

Қоражон Мингбоев фронтдаги офицердек буйруқ олгач, қурилиш бошлиғи кабинетидан чиқди. У ўз квартирасига кириб, наридан-бери соқолини қирди. Яхши кийинди. Поликлиникка бориб, бу ҳақда Гулгунга хабар қилди. Улар икковлари ҳам ҳеч нарсага тушунмай бошлари қотди. Ҳар хил хаёлларга боришди. Қоражон Мингбоев ўзининг «ТТ»сига миниб, зудлик билан Тошкентга тушиб кетди.

Марказий Комитетга яхшилик билан чақирилади, деди ўзига-ўзи Қоражон, қурилишда ишлаётган ўнларча инженерлар ичидан уни таклиф этишган экан, демак, яхшилик... Садовниковнинг кайфи чоғлиги ҳам эснаш каби дарҳол Қоражонга ўтди. Негадир унинг ҳам кайфи чоғ, юрагини завқу сурур қучган эди. Эҳтимол, бу қўлга кирган зирапчанинг суғуриб олиб ташлангани, дўстлар орасига низо солиб юрган, мансабпараст, икки юзламачи Ҳазратовнинг фош бўлишидир. Бу шахс жуда маккорлик билан иш тутиб ҳам ҳақиқат

ни босиб-янчиб кетолмади. Эҳтимол, бу кайфичоғлик ана шу мараздан халос бўлишгани шукронасидир. Инженер Мингбоев йўлда кета туриб, ўтган-кетган кулгили гапларни эсларди. Негадир унинг ёдига Файзулла Аҳмедович келди; Рихсиниса деган қўшниларининг қорни ҳеч бўш турмаслиги, ўн битта бола туққан бўлса, шулардан тўрттасининг йили бир, яъни бир қизи 1967 йил январда туғилган бўлса, ўғилчаси шу йил декабрда туғилган эди. Эри Аппонбой қиқирлаб: «Э, бу этагимнинг учи тегиб кетса ҳам туғади...» — дерди. Шундан кейин унинг хаёлини Обакихон қуршади. Ёмғир ёққан кунни эслади. Жала қандай яхши, губору рутубатни йўқотади, дарахт баргларию томларни юшиб тозалайди, ўт-ўлан барқ уради. Эртага ҳаво очилиб кетса, тоғлар тепасидан бош кўтарган қуёш ҳаммадан аввал кунгай Сижжакни чароғон этади. Бу жала Гулгун бошига не-не туҳмат гуссасини ёғдирган Обакихон макрини ҳам бир рутубатдек юшиб кетганида қандай яхши бўларди! Афсуски, бунинг ҳеч иложи йўқ. Чалғиб, дунё фақат ишратдан иборат, деб юрган бу аёлнинг «ярқираган» кунлари ўтиб, кўринмай қолди. У жуда қаттиқ янглишиб юрганини ўзи ҳам пайқамадимикан? У ёқ-бу ёғини бўяб, кўкракбурма кўйлак кийиб кўчага чиққани билан ҳеч ким қарамасди. Сичқоннинг ини минг танга бўлиб, Сапчабошев ҳам кўринмай қолди. Обаки циркдаги ўргатилган, думи попук қилиниб, устига сарафан кийдирилган гўзал кучукчага ўхшарди. Чалпакка ўраб ташласа ит боқмайди, дегани шу бўлса керак. У шунчалар ўзига бино қўйгани билан бозори касод эди... Амир Равнақнинг айтишича, у ҳозир Файзулла Аҳмедовичларнинг гашига тегиш билан овора эмиш. Бу баобрў хонадондан унга манфаат тегмагач, Музаффаровнинг тарақ-туруқ, шовқин-суронни ёқтирмаслигини билиб, кўчада бақириб юарди, радиоприёмнигини бақиртириб қўярди. Бир-икки танбеҳ беришганида юқори ташкилотларга устидан ариза кўтариб борди. «Ҳа, бизга ўхшаган камбағалларни сўкишга Музаффаровнинг нима ҳақи бор! Устидан ёзиб, партиядан ўчиртираман! Прокурорга бераман!» — дерди. Сен ўзинг кимсан? Ҳали унга, ҳали бунга тегиб юрадиган суюқоёқ энди ҳақ бўлиб қолдингми, дейдиган одам йўқ.

Шу лаҳза унинг кўз олдига Амир Равнақ билан Ҳазратовнинг тўқнашуви келди. Бу воқеа бир ой муқаддам Чорвоқда юз берганиди, туғруқхонадаги Ника-

норенко хотини адресига айтилган туҳмат гапдан тутариб кетган шоир, Қоражон олдида Ҳазратовни тарсакилаган эди.

— Отаси қарамай қўйган чақалоқнинг ноласи, туғруқхонада ётган укпардай, сутдай пок бегуноҳ онанинг алам чекиши ғийбатчининг икки кўзини кўр қилмасмикан?

— Бу билан нима демоқчисиз? Аниқроқ гапиринг?— деган эди Ҳазратов.

— Яъни, бир нима деб сўксам ёки бир шапалоқ урсам, устимдан шикоят қиласиз... Шундайми?

— Тушунмаётирман?!

— Сиз бировнинг хотинини гап қилиш билан эски тўрвангиздаги ўтмас шақилдоқларингизни бозорга солиб, пул топмоқчи бўлдингиз, лекин уйдаги икки гўдакнинг маъюсланиши, эру хотиннинг жанжалига сабаб бўлдингиз. Тушунмаётирман, деяпсиз! Наҳотки?! Дунё яратилгандан буён нечта лўттибоз ўтган бўлса, барчаси сиздақа бўлган, бошқалар тушуниб етмасдан аввал тушунган! Акс савол бериб, оғзимдан «падарингга...» деган бир нима чиқиб кетса маҳкам ушлаб, судга бермоқчисиз. Шу билан қўрқитиб, ўз жиноятингизни бекитмоқчисиз. Эгри ишга эгри тўқмоқ — найрангингиз ўтмайди! Менинг эзиб гапиришдан мақсадим ириган-чириган юрагингизни эзиб ташлаш! Зора икки норасида гўдак ва унинг мушфиқ онаси шу бахтли куша етса. Никаноренконинг хотини яхши хотин! Сиз унга тил тегизманг!

Амир Равнақнинг тўғри сўз, ҳақгўйлиги Қоражонга ёқарди. Кейинги пайтда Музаффаровнинг йиқилиб қолганига сабаб фақат ўғли эканини ҳам барча биларди. Иш кишиларни бирлаштиради, қадрдонлаштиради. Бўлмаса у Амир Равнақнинг номини матбуотдан билгани билан ўзини мутлақо танимасди. Файзулла Аҳмедович қанча йиллар дарс бериб кетгани билан бу одамлар билан шахсий танишлиги йўқ эди. Чорвоқ уларни бирлаштириб, дўст қилди. Инфаркт бўлиб, оғир ётган Музаффаровга ачинарди; эрта билан газетанинг тўртинчи саҳифасига қарашга юраги безиллар, қора рамка ичида бу фамилия кўриниб қолишидан жуда ҳам қўрқарди. Луқмони Ҳаким билан Афлотун қаттиқ баҳслашиб, Афлотун дорисидан бир қошиқ сув бўлиб эриб кетган Ҳакимнинг «яна битта қуй... яна битта қуй...» деб ётгани, нобоп шогирди уни ташлаб кетгани ҳақидаги афсонани дилидан ўтказди. Хайрушка ўша нопоб

шогирддан ҳам баттарин бўлиб чиқди. У ўз отасини қулатиб, ўлим тўшагига тортди. Қадим у Чотқол бағридаги Майдонтол кенгликларида мол боқиб юрганида, Бошқизилсой, Серкалिसойлар қучоғида дам олганида дунёда бунақа гаплар, фитнаю фирибгарликлар, керилишлар борлигини билмас эди. У беғубор, бўз болалар орасида юрарди. Ундаги ҳаёт табиат каби содда ва покиза эди...

Юз бор келса, юз бор янгидек кўриниб турадиган гўзал Тошкент, боғлар, янги бинолар, кўчалар, анҳору ариқлар... Ўзбекларнинг ҳам қадимий, ҳам навқирон шаҳри. Қоражон бу ердан фронтга кетган, шу ерда ўқиди. Ҳаётию иши бу муаззам шаҳарга боғлиқ. Қоражон Ленин кўчасидан ўнгга бурилиб, Ўзбекистон Компартияси Марказий Комитети биноси ёнида машинасини тўхтатди. Машинани бир четга қўйиб, ҳашаматли бинога қаради. Шундан сўнг, ҳужжат кўрсатиб, ичкарига кирди. Юқори қаватга кўтарилди. Ўзбекистон партия Марказий Комитетининг секретари уни ўзининг кенг ва ёрқин кабинетида қабул қилди. Бу ерда саноат ва қурилиш бўлими мудир, Республика сув хўжалиги ва мелиорация министри ҳам ҳозир эди. Марказий Комитет секретари инженер Қоражон Мингбоев билан ҳолаҳвол сўрашиб бўлгач, асосий гапга ўтди:

— Уртоқ Мингбоев, Намангандаги Чортоқ сув омборининг тўғони бузилиб, сув уриб кетганидан хабарингиз борми?

— Ҳа, қисман хабарим бор.

— Мутахассисларнинг айтишича, экспертизанинг кўрсатишича, тўғон бошидан бошлаб яхши шиббаламаган. Массанинг зичлиги сифатсиз бўлган. Умуман, иш анча сифатсиз бажарилган. Яна бошқа сабаблар ҳам бор... Вазифа — шу ишни тузатиш. Бсшқа иложимиз йўқ! Уртоқ Мингбоев, Наманганга боришга тўғри келади. Министрлик, Облводстрой, ҳаммамиз нима ёрдам керак бўлса, беришга тайёрмиз. Ҳамма гап шундан иборат. Сиз ўзингиз нима дейсиз?

— Биз солдатмиз, ўртоқ секретарь.

Марказий Комитет секретари чап ёнидаги телефонлардан бирини кўтариб, Наманган обкомини сўради. Орадан бир лаҳза ўтмасданоқ, «Эшитаман, ўртоқ секретарь», деган товуш ўтирганларга ҳам эшитилди.

— Инженер Мингбоев Чортоқ сув омбори қурилишига бошлиқ этиб тайинланган. Уни тузатади ва учин-

чи қисм қурилиш ишларини бошлаб юборади. Кеча Сиз билан маслаҳатлашганимизга кўра, Чорвоқ тўғонидан уни олиб обком ихтиёрига юбораетирмиз. Чорвоқ тўғони деярли битган. Инженер Мингбоев фронтвик, Чорвоқ қурилиши бошлангандан буён участка бошлиғи бўлиб ишлаб келади. Принципиал, ўз ишини яхши биладиган инженер. Унга ҳамма шароитлар яратиб берилишини илтимос қиламан.

Марказий Комитет секретарининг бу гапларини эшитиб турган Қоражоннинг юзлари қизариб кетди. Бу замимий гаплар уни яна катта-катта ишларни бажаришга ундарди. У солдат камарини яна бир карра сиқиб боғлагандай бўлди. Масала равшан, топшириқни яхшилаб уқиб олган Қоражон Мингбоев ўрnidан турди. Секретарь ҳам. Улар самимий қўл қисишиб хайрлашишди. Қоражон Мингбоев кабинетдаги бошқа кишилар билан ҳам хайрлашди. У кабинетдан чиққач, лифт орқали пастга тушди-да, машинасига ўтириб, Чорвоққа жўнади. Кеч, қош қорайишига яқин тўғонга етиб борди. Иккинчи смена катта прожекторлар ёруғида «БелАЗ»ларни гумбурлатиб ишларди. У ёқдан-бу ёққа юриб, шунча вақтдан буён тер тўкиб ишлаган тўғон устидан кўлга қаради. Инсон қўли билан яратилган буюк тўғон ўз елкасида турган қора йигитга гап қотгандай бўларди. Бу гап ер остидан чиқаётгандай, аллақандай гумбурлашларга ўхшаб кетарди. Қанчалаб «БелАЗ» машиналарининг шовқини ҳам бу овозга жўр бўларди:

«Ҳа, Минг-бо-ев, ке-тяп-санми? Бизни ташлаб-а? Қўнғирбуқа чўққисини, денгизни, одамларни? Туғилиб ўсган жойларни-я? Бу ерга сенинг озмунча меҳнатинг сингдими? Қурилиш битай деганда кетасанми? Ошни дамлаб, ўзинг емайсанми?»

«Мен солдатман, эскидан солдатман! Юракдан солдатман, буни энди ўзгартириб бўлмайди! Партия амри — қонун! Хайр, буюк тўғон, хайр, Қўнғирбуқа тепалиги, хайр, қўл, ҳаммангизга хайр!»

Қоражон ўз машинасида тўғон устидан тушиб квартирасига борди. Гулгун уни бетоқатлик билан кутиб ўтирарди. У дамо-дам эшикка чиқиб, узоқ Хўжакент томонларда кўзи ялтираган машиналарга тикиларди. Қоражон уйга кириши билан бир йўла ҳамма гапни Гулгунга айтиб берди. Гулгун ҳайрон бўлди.

— Шу гап эканми?

— Ҳа, шу гап. Наманганга кетамиз! Фирибгар, лўт-тибоз «дўстимиз»нинг шалтоғини тозалаймиз...

— Йўқ, сиз ундай деманг, сизни партия Марказий Комитети оғир участкага юборяпти. Сиз бунинг уддасидан чиқасиз! Унинг номини тилга олманг.

Қоражон Гулгундан биринчи марта бундай гап эшитиши эди. У кулимсиради:

— Бу, плакат — шиор гапни қаерда ўргандинг?

— Йўқ, бу дилимдаги гап. Акажон, биз кўп вақт бир-биримиздан узоқ бўлдик. Сиз мени яхши билмай-сиз.

— Агар сен шунақа, жуда яхши қиз бўлсанг, билмаганим ҳам маъқул. Лекин Амир Равнақ ака сенга шеър бағишлаб, бир мисрада дилингни денгизга ўшатгани ҳам бежиз эмас экан.

— Ўша сиртини силаган фирибгар бизга кўп ёмонликлар қилди. Наҳотки, раҳбарларимиз шундай одамларни билишмаса! У ҳукуматга ҳам зиён етказди-ю! Нега бундай одамларнинг қўли ушланмайди?! Биз уни қўймаймиз, бизга кўп ёмонлик қилди! Сиз индамасангиз ҳам мен индайман — уни қамаш керак! У хотинининг ҳам шўри!

— Оғирроқ бўлсинлар, — деди Қоражон, Гулгуннинг тутаб кетаётганини кўриб пилигини пасайтирди, — бу иш билан шуғулланадиганлар бор. Улар арқонни узунроқ ташлаб қўйишган.

— Бу нотўғри! Нега арқонни узун ташлайди? У ярамас бутун бир денгизни халқ бошига ағдариб юборди! Фожиа... Тушунмайман, нега бундай фирибгарларга ён босишади? Садовников ҳам, Шишкин ҳам ён босди. Бу — факт! Коньяклар, кабоблар... уларнинг кўзини шира бостирди.

— Бу гапингга қўшиламан. Тўғри! Лекин биз ишлайверамиз. Шунинг ўзи ўша нопокларни мажақлайверади. Лекин биз, бу фирибгарни жазоланглар, деб милицияга бормаймиз. Маъмурий органлар уларни сен билан мендан яхшироқ билади.

— Шоирни фельетон қилганларига ҳайрон бўлиб қолдим. Дунё тескари бўлиб кетгандай. У жуда покиза одам, мен шу ёшгача яхши муаллимларни кўрдим, аммо бунақа олижаноб одамни кам кўрганман. Уни айирмачи дейишади. Бу туҳмат! У ўз ери, ўз халқини жонидек яхши кўради. Ҳамма шоирлар ҳам шундоқ бўлганда қандай яхши эди Афсус! Лекин Навоий ҳам,

Саъдий ҳам, Пушкин ҳам... шундай. Равнақ домлани бекорга хафа қилишди. У Чорвоқ атрофидаги қишлоқларни сув босганини тушунмади. Сизга ўхшаганлар шоирга тушунтирганда у янглишмасди.

— Чорвоқ қурилиши ҳақида дoston ёзпти.

— Сиз қаҳрамони бўлсангиз керак?

— Ия, ўйлаб гапир! Уят бўлади бундоқ дейиш!

Гулгун эркаланиб, ечинаётган эри бўйнига осилди...

У кичкина боладек Қоражонга осиларди.

Тунда эру хотин машинага ўтириб, аввал Сижжакка, ундан кейин Ёнқўрғонга бориб, ота-оналари, ёр-биродарлари билан хайрлашиб келишди. Эрта билан Қоражон Мингбоев Бошқармага борди, ундан сўнг тўғонга, диспетчерликка, гаражга, ГЭС қурилишига... ишлаётган дўстларига йўлиқиб, уларга Наманганга кетаётганини айтиб, хайрлашиб келди. Юкларни саранжомлаб ўтирган Гулгунни олиб, Садовников машинасида эру хотин Тошкент аэропортига жўнашди. Шу кунда эру хотин самолёт қирқ минутча учиб Наманганга олиб келди. Обком, ундан сўнг Янгиқўрғон район партия ташкилоти...

* * *

Қоражон Мингбоевларга Янгиқўрғон райони марказидан жой кўрсатишди.

Эртасига эри билан Чортоқ сув омбори тўғонига борган Гулгун узун тўғоннинг бетон туннелга туташган чап томони каттакон жар бўлиб ўпирилиб кетганини кўрди. Бу ердан кам деганда бир Чирчиқ дарёсичани шиддат билан оққан. Шу куниеқ инженер Мингбоев штабга кириб, бу ерга тўпланган одамлар билан танишиб чиққач, пастликда, тўғон тепасида айланди. Тўпланган одамлар асосан бульдозерчи, экскаваторчи, «МАЗ» шофёрлари, райком вакили ва Облводстрой ходими, шу бугундан эътиборан унга муовин қилиб белгиланган Иномжон Одилов эди. Бу тўғон Чорвоқ тўғони олдида миниатюрадек жуда кичик. Аммо унинг назарида бу ерга ҳам уч-тўрт «БелАЗ» олиб келинмаса ҳеч иложи йўқ. Қоражон атрофни синчиклаб текшириб, бу ерга тўпланган тупроқни олиб ташлаб, бошқатдан, обдан шибабалаб тўғон кўтаришни ўйлади. Иномжон кулди:

— Бунинг учун яна уч йил керак бўлади,— деди,— гапингизда жон бор. Лекин иложимиз қанча, ўртоқ Мингбоев, дабдала бўлган тўғонни тузатишимиз керак.

Қоражон сукут сақлади. Қиладиган ишини қилиб, тинч оқаётган зилол сувга, узоқдаги Чотқол тизма тоғлари этакларига, қир оралиқларидаги қишлоқларга тикилди. Шундан сўнг улар эр-хотин машинага ўтириб, Чортоқсой ичи билан сув босган ерларни кўргани Кораскон томон кетишди. Кораскон қишлоғи вайрона бўлган эди, одамлар Тошкент зилзиласидагидек палаткаларга кўчиб чиққан. Кўчалар ботқоқ. Баъзи уйлар босган, баъзиларининг деворлари қулаган, пишиқ синчлар устида том илиниб турарди. Ҳар ер-ҳар ердан экскаваторлар билан ковлаб, сув остида қолган қорамолларни чуқурга кўмишарди. Кишиларнинг қовоғи солиқ, кутилмаган офатнинг бениҳоя зарари бир томон, ваҳимаси бир томон бўлган. Колхоз раиси жафокаш Юсуфжон ака хотини билан айланиб юрган янги инженер йигитни кутиб олиб, ўша кунги сув босиб келиш тафсилотини гапириб берди. У қўлидаги кетмонни бир йигитга бериб, қўлларини барига артиб, Қоражонга ҳаяжон билан гапира кетди. Корасконликлар бошига шунча мусибат тушганига қарамай, ботқоқ кўчаларда болалар илгаригидай қувноқ, югуришиб ўйнаб юришарди. Бу ҳол Гулгунга жуда таъсир қилди. Ҳар қандай фожиа ва талафот болаликни синдирилмас экан! Болалик ҳамма ерда ҳам, ҳар қандай шароитда ҳам болалик! Гулгун нигоҳини чопис юрган болалардан узмасди. Том остида қолган қорамол ва эчкилар ўлигини кўмаётган кишилар билан хайр-хўшлашиб, раиснинг илтимосига кўра улар колхоз марказига келишди. Раис: «Бир пиёла чой ичиб кетасиз! Бу колхозда таомил!» — деб, эру хотинни қўйиб юбормади. Улар кетишаётганда, кимдир Қоражон билан Гулгунни обком партиядан келган кишилар хаёл қилиб, гап қотди:

— Цемент, ғишт, ёғоч... керак. Шағал билан қум ўзимизда топилади. Ёруғ ёзда уй солиб олишимиз лозим. Шундоқми, раис?

— Ҳа, албатта!

— Сизга ҳам, бизга ҳам бу материаллар керак. Жуда тез керак! — деди Қоражон.

Юсуфжон ака эру хотинни машинага ўтқазиб, колхоз марказига олиб келди. У йўл-йўлакай сув босган

катта-катта майдонларни кўрсатди. Аллақандай қорамтир ботқоқ пахтазорни босиб ётарди.

— Қайтадан ҳайдаб, гўза экяпмиз.

— Жуда жабр бўлибди,— деди Гулгун. У хаёлида, Ҳазратовни шу ерга олиб келиб суд қилинса, яхши бўларди, деб ўйларди. У Чортоқ ёнидаги «вилла»да туриб, шу ерда Кимсанхонни йўлдан урганини эшитган эди.

Раис ўз ҳовлисига бошлади. Болалари дастурхон ёзиб, чой олиб келишди. Раиснинг рафиқаси жуда дилбар аёл экан, Гулгунга ёқиб қолди. Каттақон ҳовлининг ёнгинасида меҳмонхона деб шинам уй-айвон солинган эди. Ҳовли қир этаги, дўнгликда бўлганлиги сабабли тошқин ялаб, молхона, ўтинхоналарни қулатган эди-ю, асосий турар жойи шикастланмаган эди. Раис суҳбат ичида Гулгуннинг медицина ходими эканлигини, институтни тугаллашига озгина қолганлигини билиб, қишлоқ касалхонасида ишлашни тавсия этди. Райздрав мудирини ҳам шу қишлоқдан, ўзининг жияни эканини айтди. «Район марказида нима қиласизлар, мана шу уй, айвон сизларга!» — деди раис. Бу гап Гулгунга ёқди. У Қоражоннинг қўлини яширинча сиқиб қўйди.

— Колхозда қолинглар, бу ер тўғонга ҳам яқин. Мен шоир Ғафур Ғулом билан оғанин тутинганман. У киши оламдан ўтганлар. Локин у зотга ҳам бу ерлар жуда ёқиб, колхозингда уй-жой солиб, шу ерда қолиб кетаман, дердилар. Мана, бир томонимиз Чортоқ санаторийси. Ғафур акада ҳам озгина бод бор эди. Тошкентга борсам, доимо у кишининг уйларига тушардим. Бу ердагилар мени, «Ғафур Ғуломнинг иниси», деб аташадди. Тошкентга борганимда у киши мени «Муштум» журналига олиб бориб, қирра бурунли, қўй кўз бир шоғирдлари билан таништирганлар. У билан мен бир-биримизга жуда ўхшашлигимизни пайқаган эдилар...

Гулгунга раиснинг «ташвиқотию» оила аъзоларининг дилбар одамлар эканлигидан ташқари, бошқа бир нарса қалбига, шу ерда қол, деган даъватни бера бошлаган эди. Партия Марказий Комитети ишни тўғрилаш, халққа ёрдам беришни унинг эрига топширган экан, демак, бу унга ҳам тааллуқли! Қоражон партия учун жуда керак экан, демак, у ҳам керак! Бу ерга у оиймтилла бўлиб ўтириш, эрининг кўйлагини ювиб, шимини дазмоллаш учун келган эмас! Бу

ҳам керак, аммо у медик, бу ерда унга зор одамлар бор...

Гулгун колхозда, одамлар ичида қолишга, шу ердаги касалхонада ишлашга қатъий қарор қилди. У раисдан райздрав мудирни билан гаплашиб, ишни расмийлаштириб беришни илтимос қилди.

* * *

Поликлиника район марказида бўлиб, Ҳефизхон деган, олтмишларга борган, семиз, тепакал бир одам унда бош врач вазифасини бажарарди. Бу одам алмисоқдан бери бу ерда ишлаб, даволаш ишларидан кўра кўпроқ хўжалик ишлари билан шуғулланарди. Баъзи кунлари Чортоқдаги чойхонада ошхўрлик қилиб, сув устидаги сўрида чўзилиб ётиб кунни ўтказиб юборишарди. Корасконликлар уни «Семиз дўхтир» деб аташарди-ю, унинг докторлиги қолмай, фақат семизлиги қолган эди. Келишган, чикка бел, қошлари қалдирғоч, чақнаб турган, аканг айлансин бир жувоннинг ишга келиши унга ёқиб тушди. У Гулгунга бошдан-оёқ тикилди; қўллар, кўкрагу сонлар қайроқдек... Чортоқ санаторийсига бориб, ҳури филмонларга тикилиб ўтиришнинг ҳожати қолмади. Гулгун бўлса Ҳефизхон акага бир қарашдаёқ кўзининг бежолигидан, ширин-шакар гапларидан, ўрнидан туриб, дикиллаб қолишидан унинг кимлигини билди. Райздрав мудирни Ҳефизхоннинг эски қилиғини билиб, секин унинг қулоғига, «эри эски фронтовик, жаҳли тез, тагин бир қилиқ қилиб, думбадан ўқ еманг...» деган гапни айтиб қўйди. «Унда, Чортоқ тўғонимиз тамоман вайрон бўлиб, Наманганга-ча сув босади»,— деди. Ҳефизхон кўкрагига туфлади.

— Олтмишга кирдим, ака, ҳали ҳам мени шунақа деб ўйлайсизми? У вақтлар ўтиб кетган. Бутун кучқудратимиз кўзда. Кўзга рухсат борми ёки уни ҳам ўраб ташлайликми?

— Кўз ўлсин, кўз ҳеч тўймайди-да! Тикилишга рухсат берамиз-ку, локин эвида! Эрталабдан кечгача бақадек тикилиб ўтирмасангиз керак! Эрталаб бир қараб қўйсангиз етади, бас!

— Ха-ха-ха-ха-ха-а! Етади денг. Энди кунимиз шунга қолди. Ҳолимизга маймунлар йиғлайди. Оҳ-оҳ, қандай вақтлар бўлган эди. Ушаларни ўйлаб, анави

ола сигирдек кавш қайтариб етамиз. Лекин бу чикка бел, мўрча миён жуда зўр! Эрининг аҳволига қаранг, кундуз куни одам кўрса қўрқади!

— Фронтда куйган. Кулиб бўлмайди, Ҳефизхон!

— Тўғри-тўғри, ошнам, хато қилдик. Бу жонон бекорга бу инженернинг кетидан юрмагандир-ов, деб ўйладим ўзим ҳам.

— Балли! Сиз билан биздан кучлироқ бир томони бордирки, ёққан. Сиз бўлсангиз ҳар куни қўй ёғига ош дамлаб ейсиз, натижа йўқ...

— Ха-ха-ха-ха-а! Қўй эмас, қора қўчқор ёғига... Натижа ёмон эмас, ука, тонготарини кеннайингиздан сўрайсиз...

— Оббо, Ҳефизхон ака-е! Поликлиника томорқа. Бахтингизга касал кам. Ёз бошланди, одамлар палаткада... Сиз ағаниб ётаверсангиз, кейин чатоқ бўлади!

— Тушундик. Ҳамма ганлар ҳазил эди,— деди Ҳефизхон бир сесканиб, жиддий тортиб.

Гулгун Янгиқўрғон район поликлиникасига фельдшер бўлиб тайинланиб, ишлай бошлади. Орадан бир ҳафта ўтгач, бош врач Ҳефизхондан рухсат олиб, Кораскон участкасида медпункт очди. Бу ерда асосан ўзи ва яна бир ҳамшира галма-гал навбатчилик қилишди. «Семиз доктор», баъзи одамлар ҳазил қилгандек, ёмон одам бўлиб чиқмади. Гулгун назарида у ҳам раисга ўхшаган меҳрибон, дилкаш одам экан. У Гулгун ташаббусига ҳеч монелик кўрсатмади. Аксинча, медпунктга ўзи ҳам тез-тез келиб аптечкани янги дорилар билан мукамал қилиб турди. Укол қилиш санъатида Гулгуннинг маҳоратини аввал Ҳефизхон, кейин поликлиникадаги бошқа ҳамширалар ҳам тан олишди. Гулгун бу ҳунарни мединститутга кирмасдан илгариеъ, мактабда ўқиб юганида инвалид отасига ёрдамлашиб, ўрганиб олганлигини айтди. Отаси оёғи қирқилганлиги ва танида осколка борлиги сабабли, мана, ўттиз йилдан бери оғриқни қолдирадиган укол олади. Бу уколни Гулгун бўлмаганда ўзига-ўзи қиларди...

Қорабоғ, Алихон, Айқирон томонларида чорвада карантин бўлиб, йўлларга қоровул қўйилди. Иссиқ кунлар бошланиши билан палаткада яшаётганлар ўртасида ичбуруқ вирус тарқалиш хавфи бор эди. Райздрав буйруғи билан Гулгун бир ҳафта ичида

Қорасқон территориясидағи барча кишиларни назоратдан ўтказиб, вирусга қарши укол қилиб чиқди. Унинг тинимсизлиги, бир сўзлилиги бош врачга жуда ёқарди. У раисни ҳаммадан аввал медпунктга чақириб, ташқарида кутиб турган одамлар олдида укол қилди. Илгари кўплар бу ишга менсимай қарашарди. Ҳозир сқ халатли «Опа доктор» сўзини икки қилишмади. Қишлоқ аҳли янги келган докторни (бу ерда у ҳамширами, врачми — фарқиға боришмасди) «Опа доктор», деб атай бошлади. Қимнингдир иситмалаб ётган боласи пенициллин уколидан кейин (диагнозни Ҳефизхон қўйиб бергандан сўнг) иситмаси пасайиб, икки кундан сўнг кўзини очгани, кейинчалик ўрнидан туриб, ўйнаб кетгани «Опа доктор»нинг обрўсини оширди. Одамлар «Семиз дўхтир»дан кўра кўпроқ дилбар «Опа доктор» келишини иташарди. Гулгун оқ халатда, елкасидаги сумка (бунда термометр, наушник, қон босимини ўлчайдиган асбоби, биринчи ёрдам дорилари, бинту йодгача муҳайё қилинган)нинг оғир бўлиб кетганига қарамай дала кезар, уйма-уй юрарди. Баъзан машинада, баъзан тўрт гилдиракли аравада, баъзан пиёда. От минган вақтлари ҳам бўлди. Кечқурун чарчаб уйга келар, раиснинг хотини уларга ажратилган меҳмонхонага бир косада ош олиб кириб, бир муддат дилкашлик қиларди. Қоражон Гулгуннинг терлаб-пишиб, жизганак бўлиб ишлаб юрганини кўриб, хурсанд бўларди. Унинг бунчалик жонкуярлигини, шифокорликни яхши кўришини билмас экан.

— «Опа доктор», тўғон томонларга ҳам борасизми? Машина юборайми, бир одамимиз бетоб бўлиб қолди, — деди кечқурун ишдан қайтган Қоражон.

— У ёқ менга қарамайди! — деди Гулгун кулиб, — у территориядан фақат битта сизнинг касаллик карточкангиз менда.

— Бош врач Ҳефизхон ака билан гаплашсам, у томонга ҳам анави ҳамшира хотин билан бирга бориб турсангизлар бўлмайдими? Жиддий гапиряпман. Бир бульдозерчи қаттиқ бетоб.

— Бош врач билан гаплашинг, — деди Гулгун ўзини кулгидан тийиб. Бу ҳазил эмаслигини пайқаб қолди.

— Бир шофёр йигитнинг қўлини мотор эзиб юборди. Штабда битта аптечка бор экан, ундаги йод ҳам

қуриб қолибди. Бинт тополмадик. Иш расво,— деди Қоражон,— бечорани ўн беш километр машинада йўл босиб, район марказига олиб келибмиз.

— Медпункт очиш керак! Шу ҳам қийин бўлиб-дими! Райздрав билан, Хўжаев билан гаплашиш керак!

— Узинг гаплаш.

— Хўп. Гаплашаман, рухсат этсангиз.

— О, ўзимнинг «Доктор опам»дан,— Қоражон Гулгунга ташланди.

— Тсс! Дераза пардалари очиқ. Бекитиш керак! Раиснинг хотини бунақа енгиллик қилганларни ёқтирмайди.

— Раиснинг хотини ёқтирмайди, деб энди ўламирами...

— Тўхтанг, тўхтанг!— Гулгун югуриб бориб дераза пардаларини, эшикни ёпиб қулфлади,— Наманган Тошкент эмас, акажон, эҳтиёт бўлиш керак. Обруни тўкиб қўймайлик. Бу ерда хотинлар жуда тақводор, юзларига оқ рўмол тутиб, бекитиб юришар экан.

— Тушунтириш керак! Баъзилар паранжини ташлаб ёруғликка чиққанликларини ёддан чиқарганга ўхшайдилар. Ёки бу ерда жаҳолат кишиларининг таъсири кучлимикан?

— Мана бу гап ҳақиқатга яқин,— деди Гулгун. У Қоражон билан бу томонларга келганидан норизо эмас эди. Агар у институтни тамомлаган бўлганида яна ҳам яхши бўларди. Икки йилгина қолганида «бир шўриши гавғо» уни академик отпусका олишга мажбур қилди.

Колхоз қишлоқларининг, айниқса, Кораскон аҳлининг «Опа доктор»га муҳаббати ошди. Улар ўзлигидан кечиб, чопқиллаб юрган янги ҳамқишлоқларидан мамнун эдилар. Бу ердаги ёш жувонлар, келинлар, бўйи етган қизлар у билан дугона тутинишди. У ҳамма билан тил топиша оларди, учрашганларида дарров гап ҳам топила қоларди. Фақат ишга вақтинчалик келганидан норизо эдилар. Уларни бу ерда бутунлай қолишга даъват этишарди. Шу давр ичида район газетасида унинг фотосурати билан мақола ҳам чиқди. Орадан бир ҳафта ўтгач, «Қишлоқ врач»и деган шеър босилди. Бу шеър китобдан олинган эди:

Уни «Доктор опа», дейишади,
Барча уни танир қишлоқда.
У ҳар доим тайёр, эрта ва кеч,
Йўқдир унинг маълум иш вақти.

«Доктор опа», дейди кекса ва ёш —
Юрагида юртнинг ғами бор.
Ана ўзи, чуст дўпписига
Чилвир сочин қилибди чамбар.

Кабинети ёруғ, озода —
Стол, термометр, каравот...
Атлас кўйлагининг устидан
Кийиб олган эди оқ халат.

Далаларда юрар, тиним йўқ,
Элнинг ғами тушган юракка.
Узоқ ҳовлилардан гоҳ машинада,
Гоҳ ўзи қайтарди якка.

Беморларга бўлар парвона,
Кеча демас ва демас кундуз.
Болаларга бўлар эди она,
Оналарга бўлар эди қиз.

Колхозларда юрар уйма-уй,
Доим унинг ишлари жадал,
Гоҳо шириш уйқусини бузиб
Чақирингар ярим кечада.

Беморларнинг худди ўзи каби
Юқтирмайди бир ерига гард.
Кириб келганида, уни кўриб,
Шу ҳовлидан чиқиб кетар дард.

Томир ушлар, термометр қўяр,
Аҳвол сўрар ва берар далда...
Одамларнинг меҳри тушган унга,
Уни барча севар далада.

«Доктор опа», дейди катта-кичик,
Таърифи зўр, дорилари асил.

Қишлоқлардан қувмоқчи дардни,
Соғлом ўссин, дейди, ёш насл.

Шеър район газетасида босилиб чиққан куни эрта билан семиз бош врач Ҳефизхон ҳалпиллаб Қораскондаги медпунктга кириб келди. Унинг тили оғзига сиғмасди.

— Шунча вақт ишлаб, бизнинг медиклар ҳақида шеър ёзилмаган эди. Қизим, сизга бағишланган шеърни жуда тўғри ёзибди, зўр! Маладес! Гулгун кулимсираб индамай турарди.

XXXIX боб

ҚОРАЖОННИНГ БАХТИ

Энди икки оғиз сўзни Қоражон Мингбоевдан эшитинг.

Қоражон ўша куни Иномжон иштирокида тўғонда ишлаётган барча шофёр ва экскаваторчиларни штабга чақириб, танишиб олгач, тўғоннинг бузилган участкаси ва бўлғуси ишларни бошлаш учун мўлжалланган пул ва қурилиш материаллари сметасини қайта тузишга киришди. Тўққиз миллион кубометр сув тўплашга мўлжаллаб, иш бошланажаги ҳақида обкомга, Сув хўжалиги ва мелиорация министрлигига докладнома тайёрлади. Қурилиш штабида ишлаётган бухгалтер, ҳисобчи ва кассир, кадрларни ҳисобга олувчи секретарь ва иш юритувчилар, Маша деган машинистка аёл ҳам сув тошқини фожиасидан кейин, бири касал, бири яна бир баҳона билан ишни ташлаб кетишган экан. Бухгалтер ҳам нималардандир ваҳимага тушиб, бошқа шаҳарга қочиб кетибди. Штабдаги ҳужжатлар ўз ҳолига ташлаб қўйилган. Янги инженер Мингбоев аввал бориб, секретарь-машинисткани уйдан топиб келтирди. Ҳеч қандай хавф-хатар йўқлиги, бу ерда суд ва текширув ишлари кетмаслиги, тезроқ ишни яхшилаш кераклигини, янги келган бошлиқ бундаги одамларни жавобгарликка тортиш, қувғин қилиш эмас, аксинча, ишнинг кўзини биладиган одамлар билан ишни тузатмоқчи эканини билишгач, штабнинг столда ўтириб, чўт қоқадиган, хат

ёзадиган барча ходимлари бошқатдан тўпланиб келишди. Янги инженер ўзи ҳақида, фронтда, танкда куйгани сабабли юзлари чандиқ бўлиб қолганини, хотини ҳам шу ерга келиб фельдшер бўлиб ишлаётганини гапириб берди. Унинг ҳеч нарсани сир тутмагани, камтарлиги одамларни йиғиб олишга қўл келди. Фожиа сабабчиси илгариги инженер Ҳазратов номини асло тилга олмади. У атай бу фожиани, кутилмаган фалокат, деб атади. Шошмашошарлик билан шиббалаш пухта бўлмаган, деди, бунинг устига тўғон фақат олти миллион кубометр сувга мўлжалланганлигини, ёмғир — жала сувни саккиз миллионга чиқариб юборгани оқибатида бу фожиа юз берганини айтди. Ҳиссиётга қўл бўлиб, одамларни айблашга уринмади. Ишга қайтиб келиб, машинкасини чиқиллатиб ўтирган Маша деган рангпар жувон ҳам бу ердаги ишга алоқадор жуда кўп сирлардан хабардор экан, Қоражон унга яхши муомала қилиб, ҳамма гапни билиб олди. Шофёр, бульдозерчи ҳамда экскаваторчилар ҳақида ҳам тўла маълумот тўплади. Уларнинг феъли, заифу кучли томонларигача ўрганди. Бир неча катта машина — «БелАЗ»ни бу ерга юбориш ҳақида Облводстрой бошлиғига хат ёзди. Қайтадан геодезист бу ер хусусиятларини текширувчи мутахассислар чақириб, ерни ўрганди. Илгариги тўпланган маълумотларни ҳам қайта кўриб чиқди. Қир тупроғи бўшлиғи учун бетон туннель билан ёпишиб, зичланмаётгани, тўғон тагида шағал қатлами борлигини, сувнинг вақтинчалик ер тагидан сирқиётганини аниқлаб, яна ўттиз метр узунлигида, унча баланд бўлмаган дамба қуришни лозим кўриб, лойиҳа авторларига хат ёзди. Узгидропроект институтидан бир неча мутахассис келиб, Мингбоев ва Одиловлар билан бу таклифни муҳокама қилишди. Инженер Мингбоев фикри лойиҳа авторларига ҳам ёқди. Олти ойга чўзиладиган иш давомида тўғон лойиҳаси авторларидан бири бу ерда бўлиб, қурувчилар ишини кузатишини ҳам талаб қилди. Лойиҳа авторлари янги, бир сўзлик, бу ерга Марказий Комитет махсус юборган инженер илтимосига кўнмасликнинг иложини топишолмади. «Бир бўлган фалокат, ишни пишиқ қилмасак, иккинчи марта ҳам такрорланиши мумкин. Унинг қайтарилмаслиги, умуман, сел келадиган бу районларда бундай фожианинг тамоман олдини олиш учун курашувимиз керак», — деди инженер Қоражон Мингбоев.

Кўп иншоотларда лойиҳа автори қурғилчида доимо шитирок этиши лозим эмас эди. Лекин Қоражон бу ерда лойиҳа автори бўлмаганида ҳам, унинг вакили иш ўнгланиб олгунига қадар қолишини талаб этди. Биз ишимизни, трамбовкамизни лабораторияда анализ қиламиз. Шу анализ натижасини лойиҳа авторлари ҳам билиб туришлари керак. Чорвоқ тўғонида иш тартиби шундоқ, деди кечки муҳокама йиғинида. Бундай йиғинларда, дастлабки кунлари деярли барча бульдозерчилар, шофёрлар, «МАЗ»да шиббалаётганлар ҳам иштирок этишарди.

Чоршанба куни Қоражон доклад хати билан Наманганга, обкомга борди.

Қоражон билан Гулгуннинг ишга тушиб кетгани, бири чангга ботиб, иккинчиси далама-дала юриб, фасллик кўрсатишаётгани атрофдагиларга ўзгача таъсир қилди. Ёки Наманган иқлими кишига гайрат бағишлармикан? Нега бундай? Кейинги кунларда, гарчи хат, телеграмма, баъзида телефон орқали гаплашиб турганига қарамай, Гулгун онасини жуда соғинди. «Хипча бел, мўрчамиёнлик» ҳам ўзгара бошлади — хусн абадий эмас-ку! Ҳомиладорлик — ғунчалик, кўзи ёригандан сўнг яна очилиб, яшнаб кетади аёллар.

* * *

Кечга яқин раис эшиги тақиллади. Югуриб чиққан кенжатой эшик олдида юзларини оқ рўмол билан ўраган бир аёл турганини кўрди. Колхоз аъзоларидан бири бўлса керак, дадамларда иши бордир, деб ўйлаб, «Дадамлар келганлари йўқ», деб жавоб қилди.

— Менга даданг эмас, «Доктор опа» керак эди, бормилар?

— Ҳа, борлар.

— У кишининг эрлари, инженер ҳам келганмилар?

— Ҳа, келганлар.

— Бўлмаса, айланай сендан, кириб айтгин, бир хотиннинг сизларда зарур гапи бор экан, кирсалар майлими, деб сўрагин!

Бола ичкарига қайтиб кириб, бир зумдан кейин яна қайтиб чиқди.

— Кирваверинг, майли, дейишди.

Оқ рўмолга юзини ўраган аёл тўппа-тўғри ичкарига кириб, Қўражон билан Гулгун олдида юзини очди. Эру хотин ҳайрон бўлиб қолишди: уларнинг рўяараларида Обакихон турарди. Қиёмхўжа Ҳазратов, Ишларбек Сапчабошевларнинг ўйнаши... Бу бузуқ хотин Гулгун бошига не-не маломатлар ёғдирмади, эри билан ораларининг бузилишига сабабчи бўлди!

— Мени танидингизми? Ҳа, мен ўшаман...

Гулгун билан Қўражон миқ этмай қотиб қолишди. Улар нима дейишни билишмади. Бу бузуқ хотин орқамиздан таъқиб қилиб юрибди, деб Гулгуннинг ранги ўчди. Қўражон ҳам лол қотди.

— Сизга нима керак? — Қўражон нафрату титроқ билан сўради.

— Мен асли шу ерликман. Авлод-аждодим шу ерда ўтган. Мен шу ерда катта бўлганман, шу ҳовлига ҳам кириб турардим. Шу кўчаларда ўсганман. Мен бузуқ эмас эдим... — У бирдан ҳўнграб йиғлаб юборди. У ўзини тутолмас, елкалари титрарди. Кўзидан ёш оқиб, кафтларини ҳўл қилди. — Мен, мен... — У фикрини тушунтиролмамай йиғларди.

— Стулга ўтиринг, — деди Қўражон.

— Раҳмат, — деди у эшик олдидаги стулга енгил ўтириб, кўлидаги оқ рўмол билан кўз ёшларини артиб. — Бу ерга келганларингни эшитиб, юрагим ёрилгудай севиндим. Сизлар бунда менинг қишлоғимни тузатаман, одамларга яхшилик қиламан, деб юрсанглар, мен унда ёмон ишлар қилиб юрсам, ҳам қишлоқларим юзини ерга қаратсам. Ўша одам... Ҳазратов бу ёққа келиб ишлаганида мени лақиллатган... Мени алдаб Тошкентга олиб кетди. Хотиним билан ажралишаман, сени оламан, деб йўлдан урди. Унинг ошналари ҳам мени лақиллатиб, ёмон йўлга бошладилар...

У яна ўзини тутолмай йиғлади.

— Мен сиздарнинг ёнингизга бир иш билан келдим, мени кечиринглар. Олдимда икки йўл бор: ё ўзимни ўлдириш, ё менинг бузилганлигимни ҳеч ким юзимга солмаслиги... Мен колхозчи бўлиб, уруғларим ичида ишлашни истайман. Сиздан илтимос қиламан, раисга мени ёмон хотин деб айтманг, менга фақат шу керак. Тошкентда эшитганларингизни айтманг. Мен хато йўлимдан қайтдим. Менинг асли исимим

Кимсанхон. «Обакихон» эмас! Мени бузуқ, деб айтманглар.

— Агар ишлаб, пок яшамоқчи бўлсангиз, биз раисга ҳеч нима демаймиз. Бизга бунинг нима кераги бор?

Обакихон Қоражон билан Гулгун ёнидан йиғлаб-йиғлаб чиқиб кетди. Шу кеча эру хотини кўзига уйқу келмади. Обакихоннинг йиғиси, асли шу ерлик экани уларни жуда ўйлатиб қўйди. Ҳазратов бу ерларда гашт қилиб юрганида қурбон бўлганлардан бири эканини пайқашди. Эру хотини ўз сўзларига, берган ваъдаларига амал қилиб, Кимсанхон ҳақида ҳеч ёмон сўз айтишмади, аксинча, раис олдида уни ҳимоя қилишди. Иш беришни, қариндош-уруғлари ичида юзини шамгин қиладиган гаплар бўлмаслигини таъинлашди. Бу гаплардан оз-моз хабари бор раис, инженер Мингбоев ҳурматини қилиб, Кимсанхонни колхозга қабул қилиб олди. Унинг сув босган уйини тузатишга қарашди.

Кейинчалик маълум бўлишича, Кимсанхон Бегматова ўз сўзи устидан чиқди. Тугилиб ўсган уйини бузиб, укаси билан бирга янги уй сола бошлади. У ўз қариндошларидан бирининг бригадасида ишламоқда. Раиснинг айтишича, шу бригададаги хотини ўлган йигитга «бир лаган ош билан» никоҳ қилиб қўйишибди. Ҳозир у ўша йигитнинг боғини обод қилаётган эми.

* * *

Ойлар ўта бошлади. Оғироёқ бўлиб, пишиллаб қолган Гулгун ўз қишлоғига, Сижжакка, онаси ёнига боргиси келди. Негадир ўша ерда кўзи ёришини жуда истай бошлади. У баъзида кун бўйи уйда ётар, лекин ҳомиладорликда секин-аста юриб туриш фойдали эканини билгани учун баъзан машинада эри ёнига, баъзан поликлиникага борарди. Агар Сижжакка бориш жуда лозим бўлса, ўзим элтиб қўйиб келаман, деб Қоражон самолётга билет олган кунни Гулгунни тунда дард тутиб, «Тез ёрдам» машинасида туғруқхонага олиб борди. Тонготарга яқин Гулгуннинг кўзи ёриди. У ўғил туғди...

Ҳамширадан бу гапни эшитган Қоражоннинг оғзи қулоғида, илжайиб, тўппа-тўғри штабга борди.

Бу гапни Иномжонга, секретарь қиз Машага гапирди. Шофёр йигитлар ҳам эшитиб қолиб, дарҳол штабдаги ёзув столларидан иккитасини бирлаштириб, устига газета ёзишди. Бир неча бутилка ароқ, шампань вноси, шоколад, олмалар тўкилди. Янги меҳмон шарафига тоза ичишди. Кайфи ошиб қолган Қоражон, «сиз маст эмассиз-ку, дўстим, сиз штабда туринг», деб, уйга жўнади. Иномжон Қоражондан кўра ҳам маст эди. У «мен сизга айтсам...» бўлиб қолган эди. Қоражоннинг шофёри ҳам «тортган»лиги сабабли ўткинчи бир машинага қўл кўтариб, Корасконга етиб олди — гандираклар, ашула айтиб раис ҳовлисига кирди.

— Э, ўзлари жуда қувноқ бўлуттилар-ку! — деди раис инженерии биринчи марта бу аҳволда кўриб. У доимо жиддий одам бўлиб юрарди.

— Раис, ҳурматли раисимиз, — у Юсуфжон акани қучоқлаб ўпа бошлади, — фарзанд кўрдим..

— Э, муборак бўлсин! Умри билан берган бўлсин! Узингизга ўхшаган баҳодир бўлсин!

— Азизим, мен... мен қирқдан ошиб кетганман-а! Биласизми! Мен... Мен фронтда дабдала бўлган одамман-а! Биласизми? Мен... уйлана олмаганман... Мени хунук деб тегишмади... Биласиз-а! Локин, мана шу Гулгун чин инсон. Ўлгунимча уни бошимга қўйиб юрсам арзийди... — Қоражон ҳўнгиллаб йиғларди. Раис инженерни бундай ҳолатда ҳеч кўрмаган. Бу ўта хурсандчилик, мастликдан эканини билиб турарди. — Мен ўғил кўрдим. Менинг садоқатли, бебаҳ ҳотиним ўғил туғиб берди. Сиз боя «баҳодир» дедингизми? Шундай дедингиз-а? Келинг, раис бува, сиз айтгандек, исми Баҳодир бўлсин! Менга бу исм ёқади!

Шу куниеқ иморат солишаётган корасконликларнинг деярли ҳаммаси инженернинг оғзи қулоғида, ўғил кўриб, хурсанд бўлиб юганини эшитишди.

Қоражон Мингбоев ҳар куни икки мартадан туғруқхонага қатнардди, раис хонадонидаги дўсара аёлларни ҳисобга олмаганда, Гулгуннинг Қоражондан бўлак бунда ҳеч кими йўқ эди. Эрининг туғруқхонага тез-тез келиб туриши, фарзандини кўриши она учун катта бахт.

ИҶЎЛБАРС ИЗИДАН, ЎЗБЕК СУЗИДАН ҚАЙТМАС

«Наманган область Чортоқ сув омбори қурилиши, инженер Минбоевга, Азизим, сизни Ленин ордени билан мукофотланганингизни чин юракдан табриклаймиз. Олтинчи ноябрда Чорвоқ ГЭСининг тўла эксплуатацияга топширилиши ва плотинанинг битишига бағишланган тантанали митингга сизни ҳамда Минбоевани таклиф этамиз.

Садовников».

1975 йил, 28 октябрь эди... Штабда, стол устида ётган бу телеграммага кўзи тушган Иномжон азонлаб, унинг ўз сўзи билан айтганда, «сўфилар оёқ ювмасдан» қайтадан велосипедига миниб, Қораскон томонга югурди. Афтидан, бу телеграммани почталёон Довдир мирза кеча кечқурун олиб келгану, бу ерда одам бўлмагани сабабли стол устига ташлаб кетаверган. Иномжон велосипеди билан тўғри раис ҳовлисига кирди. Елкасига беқасам тўн ташлаб лўмбиллаган ўғлини қучоқлаб, бамайлихотир айвонда чой ичиб ўтирган Қоражон ялт этиб «муовинига» қаради-да, бир кори ҳол бўлдими, деб бақрайиб қолди. Гулгун ҳам қўлидаги пиёлани хонтахта устига қўйиб, Иномжонга тикилди.

— Хурсандчилик! Ҳайрон бўлманглар, хурсандчилик!— деди энтикиб Иномжон.— Яхши одам хушхабар беришдан завқланади, хушхабар!— У телеграммани Қоражонга узатди,— Ленин ордени билан табриклайман!

Қоражон телеграммани ўқиб, кейин Гулгунга узатди. Гулгун ҳам бир қарашда ҳамма гапни билди.

— Табриклайман, адаси, Ленин ордени билан! Баҳодиржон номидан ҳам адасини Ленин ордени билан табриклаймиз!

Қоражон кўзига ёш келди. У бир лаҳзалик бу ҳолатни асло сездирмади.

— Бу ёққа чиқинг, Иномжон, дастурхон ёнига ўтиринг!

— Қаранг, саломлашишни ҳам унутибмиз. Ассалому алайкум!

— Салом!— Улар қўл қисиишиб омонлашишди.— Ичамизми? Озгина қовурдоқ қилиб юборасанми?

— Ака, шу ишни кечқурун қилайлик.

— Бўпти,— деди Қоражон,— Гулгунойнинг отпускарлари, кечқурунни ҳисобга олиб қўядилар...

— Яна ичиш! Кўп ичмасаларинг дастурхонни боплайман. Ош дамлайман, дўлма қиламан...

— Наманганга келганимиз бизга ёқпти,— деди Қоражон,— Ленин ордени, фарзанд... Бизнинг келишимиз наманганликларга ҳам ёқса соз бўларди. Зора қутоёқ бўлсак...

— Ака, бирингиз, мана, қанча вақтдан бери чанг ютиб, тўғон қуриб, элни сувга сероб этсангиз, бирингиз шу эл саломатлиги учун ўзликдан кечиб даволасангизу, сизлар қутоёқ бўлмай, ким қутоёқ бўлади! Район аҳли сизларни жуда яхши билади. Янгиқўрғонликлар одам танийдиган халқ, ҳаммани ҳам бунчалик эъвозлайвермайди, ака!

Эртанги газеталарда СССР Олий Совети Президиумининг Фармони эълон қилинди; арматурачи Абдуманноп Содиқов билан «БелАЗ» ҳайдовчи Пётр Петрович Можаевга Социалистик Меҳнат Қаҳрамони, қурилиш бошлиғи Георгий Исаевич Садовников, участка бошлиғи Қоражон Мингбоев, оддий шофёр Азамат Пулатов, монтажчи Сергей Исаевич Соколовлар Ленин ордени билан мукофотланган. Орден ва медаллар билан мукофотланганлар орасида Иван Иванович Шишкин, Михаил Трофимович Никаноренко, Абдуманноп Чоршанбахўжаев ва бошқалар ҳам бор... Тўғон тепасидан қулаб тушиб, ҳалок бўлган шофёр, марҳум Раҳимжонов номи «Ҳурмат Белгиси» ордени рўйхатида. Қоражон мукофотланган ошналарига алоҳида-алоҳида телеграмма йўллади. Шу кунги Қоражонга Файзулла Аҳмедовичдан, Шишкин ва Галинадан, Амир Равнақдан, Никаноренкодан, Милтиқбой акадан ва бошқалардан ҳам табрик телеграммалари келди.

Байрам арафасида, бешинчи ноябрь кунги Қоражон хотини, боласини олиб, тантанали митингда иштирок этиш учун Тошкентга учди. Бу хабарни эшитган Кимсанхон эри билан бир сават корзинкага яхшилаб анжир териб, битта челақда ҳусайни, чарос узум кўтаришиб келиб, Гулгуну Қоражон билан хайрлашишди. Қоражон «Обаки»нинг тамоман бошқа одамга айланганини кўриб ҳайрон қолди. Жамоа, атрофидаги меҳнат аҳли киши феълу ҳаракатини, одобини ўзгартириб юборишини ўз кўзи билан кўрди.

Подшонинг ўгли қирқ йигитни бузгани ҳақидаги латифани айтиб, ишқилиб, худо шундоқ бўлишдан асрасин, деган эди Қоражон Гулгунга. Йўқ, бунинг тескариси бўлди. Меҳнатдан қочмайдиган, ҳалол кишиларни ёмон йўлга бошлаб бўлмайди! Қораскон қишлоғини сув босиб, эртасига ярим белдан сув — ботқоқ кечиб юрганларида, шу қорасконлик икки аёл қазноқдаги ипак қуртларини кўтариб юриб, фалокатдан асраб қолишганини эшитган Гулгун ҳам қойил қолган эди.

Қоражонларни аэропортга Юсуфжон ака, Иномжон, Ҳефизхон ва район милициясининг бошлиғи Жўрабеклар олиб чиқиб, кузатиб қолишди. Тезроқ қайтиб келишни, «Наманган граждани» Баҳодир полдон ҳам тезроқ қайтишини сўрашди.

Улар Тошкентга омон-эсон етиб келиб қўнишгач, такси билан шаҳар марказига келишди, машинадан чиқишгач, Қоражон костюмининг ён чўнтагидан дафтарчасини олиб, унинг ичида кўпдан ётган, увадаси чиққан, йиртиқ бир сўмликни олиб, таксичига узатди.

— Э, пулингизнинг номери йўқ-ку? — деди таксичи. — Бу увадаси чиққан пулни мен нима қиламан? Мен хизматимга оламан!

Гулгун ялт этиб эрига, кейин увада бир сўмликка қаради. У бу пулни эслади.

— Укажон, бу пулни мен ҳам хизматимга олганман. Номери бор. Пулнинг эски-янгиси бўлмайди, — дея кулди.

Шу лаҳза Гулгун сумкасидан шалдироқ, янги уч сўмлик олиб, таксичига узатди.

— Олинг, бу менинг хизматимга берилган пул!

— Бу бошқа гап! — деди таксичи янги пулни олиб, эски пулни Гулгунга қайтарди.

— Адаси, бу увадаси чиққан бир сўмлик пул шу кунгача етиб келибди, мен уни йўқотмайман. Олиб қўйиб, Баҳодиржоннинг хотинига бераман. У таксига ишлатади.

— Мен ҳам шунақа қиламиз, деб ёнимда неча йилдан бери олиб юрган эдим.

— Оббо сиз-е! — Гулгун хаёлидан тоғда жала қуйган кунда Қоражон юзидан қўрқиб, ҳадиксираганлари ёдига тушди. Бу «қўрқинчли» одам ҳаммадан яхши, асил бўлиб чиқди. Яна бир машинани кира қилиб Сижжакка, тоғ оралиқларининг мўйловдор оқсоқоли,

Баҳодирнинг бобоси — Милтиқбой ака бағрига жўнашди. Узоқда, буюк тўғон устида Политбюро аъзолари ва аъзоликка кандидатларнинг портретлари турибди.

ГЭС биносидан сал берироққа, тепаликка бронздан ишланган Фарҳод қўйилган эди. Бу водийга жуда ярашиб турибди. Хўжакент кўпригидан ўтишда йўл четига донгдор қурувчиларнинг матога чизилган катта портретлари ҳам қатор қўйилган эди. Байроғу шиорлар... Улар орасидаги «Инженер Қ. Мингбоев» портретига ҳам Гулгун билан Қоражоннинг кўзи тушди. Ҳамма ёқ байрам либосида. Сўнгги ҳужум борарди — улкан тўғон атрофида «БелАЗ»лар гумбурлаб югурар, бульдозерлар йўл четига кучаниб тош-шағал сураб, «МАЗ», «КрАЗ»лар бетон-арматура таширди. Пайвандчиларнинг чарс-чурси... Пастда Чирчиқ дарёси шовиллар, қурувчилар шаҳарчаси томонда радиокарнайлардан аллақандай музика шовқини ҳам келиб турарди. Қадим, кимсасиз, жимжит водий одамлар билан гавжум эди. Уларнинг ҳаммаси Қоражоннинг шериклари, сафдошлари. Уларнинг ишини кўриб, Қоражон тўлқинланар, ҳаяжонини босолмасди, ҳозироқ кичик машина ичидан чиқиб кетгиси келарди. Унинг қўлида гўдак, ёнида Гулгун, аммо хаёлан у ҳозир тўғон устида эди. Бундай иш қизгин, ҳаяжонли дақиқаларда четда, машина ичида, дўстларидан ажралгандек ҳис қиларди. Лекин аслида у ўз дўстлари билан бирга, бир сафдадир. Чортоқ ҳам, Чорвоқ ҳам битта мамлакат, битта Ватаннинг икки ёноғидирки, бир-бирисиз яшаши мумкин эмас. Улар ҳатто Али, Вали деб ака-укага қўйилган номдек: Чорвоқ — Чортоқдир. Бунақа қофиядош сўзларни текис чиққан гиштдек Амир Равнақ дарров бир шеърида ишлатиб юборади.

Қоражонларни байрамга, тантанали митингга таклиф этилганини, улар аввал бобоникига келишликларини Милтиқбой ака билган эди. У ҳали неварасини кўргани йўқ, кўрмана ҳам бергани йўқ. У албатта неварам биринчи галда мени келиб кўради, деб ҳовлига чиройли бир тойчани боғлаб қўйди. Кўчаларга сув сепилган, каттакон тўйга тайёргарлик кетарди. Молхонада бир-икки қўй Қоражонлар қадамига мунтазир... Бутун қишлоқ аҳлини, мана бугун — бешинчи, олтинчи числоларда Намангандан фарзандларим келади, ҳамма бизникига тўйга, деб хабарлаган эди. Қўлтиқтаёқли эски жангари солдат, қишлоқдаги ўзига ўхшаган

кексалар билан бир ҳафтадан бери маслаҳат оши устига маслаҳат оши берарди. «Невара кўрармиш, куёви Ленин ордени билан мукофотланармишу, у тўй бермай, ким тўй берсин»,— дерди ариллаган оқсоқол. «Тўйни биз қиламиз! Ўттиз йил аввал шу мамлакатни саломат сақлаб қолдикми, энди унда катта иншоотлар қуриб, Ленин ордени олдикми, тўйни биз қиламиз. Тўй қилганда ҳам жамшидона қиламиз»,— деб ҳотамтойлиги тутиб кетган Милтиқбой ака ҳеч нарсани аямасди. «Йўлбарс изидан, ўзбек сўзидан қайтмас! Беш миллиондан ошириб пахта берамиз, дедик, бердик! Узсўзлик биз, ўзбекларнинг қонимизда!» — дерди у ҳамма жойда. Милтиқбой аканинг гаплари ўзига ярашиб турарди.

Қоражонлар тушган машина Сижжакнинг қия, пасту баланд кўчаларидан ўтиб, Милтиқбой ака дарвозаси олдида тўхтади. Бу ерда тўдалашиб юрган болалар югурганича ҳовлига кириб кетишди. Чойхонада ўтирган кексалар ҳам бугун беш кундан буён пойлаб ўтирганлари — қаҳрамон йигитнинг истиқболига келишди. Янглишиб қўлтиқтаёғини ўнгга олганича Милтиқбой ака, ундан олдинроқ баркаш кўтариб ҳовлига тушган Санобархон болалари устидан сочқи сочди: тангаю чақалар жаранглади. Шундан сўнг югуриб бориб, болаларини қучоқлади. Милтиқбой ака ҳам ҳақкачоқлаб бориб, болаларини қучоқлади. «Ҳой, Ҳикматулло, қўйни сўй! Болаларимнинг келишига, қадамига сўйиб юбор. Бизни ҳам шунча фронтдай жойлардан омон-эсон келиб, мундоқ кунларга етказар экан. Худога шукур!» Санобархон хокандозга тайёрлаб қўйган исириқни тутатиб юборди. Қўшни қиз хокандозни кўтариб, Гулгун, Қоражон атрофидан айлантирди. Санобархон машинада пишиллаб ухлаб қолган Баҳодиржонни қўлига олиб, қучоқлади, тўйиб-тўйиб ўпиб, уйғотиб юборди. Айвонга чиқишгач, чақалоқни Милтиқбой ака тиззасига қўйиб, дарҳол айвон устунига илинган чамбаракдаги қатиқни олиб, Қоражон билан Гулгунга ичирди. Шундан сўнг ҳамма Милтиқбой ака атрофига ўтирди, у қўлини фотиҳага очди: «Қани, қадам етди, бало етмасин, ҳаммаларингиз саломат бўлинглар, омин, облоҳу акбар!»

Бирпасдан сўнг ҳовли одамга тўлиб кетди. Қўни-қўшни, ёр-биродарлар, болалар «Ленин ордени билан мукофотланган қаҳрамонни кўриш»га интилишарди. Қоражоннинг барча хатти-ҳаракатларини кузатишарди,

Дастурхонлар ёзилиб, зиёфат бошланиб кетди.

Бир-икки соатдан кейин Қоражон, Гулгун, неварани олиб, машинада Ёнқўрғонга боришди. Айланма тоғ йўллари орқали бу қишлоқ Сижжакдан машинада ярим соатлик йўл эди. Кутилмаганда кириб бориб, «алағ-чалағ тушлар кўриб чиққан» Қандил бувини хурсандчиликдан ўтакасини ёриб юборай дейишди. Қоражон ҳақида хушxabарларни эшитган она бугун-эрта ўғли келишини кутиб ўтирган эди. Гулгун Қандил бувига сумкадаги товар кўйлак, маҳси-калишларни, атирсовунни олиб туҳфа этди.

— Ойи, буларни тепкилаб кийинг! — деди Гулгун.

— Сандиққа солиб қулфлаб, ўлимлик қилинмасин! — деди Қоражон кулиб.

— Б-о-о-о, болам, саникини ўлимлик қилмайман, кияман! Утган жума оқшанба куни ёнимиздаги Зумратхон қазо қилдилар, ўлимликлари йўқ экан, мандаги ўлимлик ўлгурларни олиб кетишди. Сандиғимда байталмондан қолмади. Ман шўрлик яна бир йил овора бўлиб, ўлимлик йиғадиганга ўхшайман.

Қоражон билан Гулгун кулишди. Кампир она неварани қучоқлади:

— Эҳтимол, шуни кўраман, деб юргандирман. Етказганинга шукур, э худо! Мана, сани ҳам, болангни кўрдим...

Қоражоннинг қайнатасиникида катта тўй. Қуда ва қудағайларни тез олиб келинглар, дейишганини айтиб, Қандил бувини, синглисини машинага ўтқазишди. Ака-ука, жиянлари, кеннойиларининг бошқа машинада боришларини тайинлаб, улар яна йўлга тушишди.

Эру хотин Ёнқўрғонга кетганларида, ҳовлидаги меҳмонлардан ҳеч ким ўрнидан қўзғалмади. Қоражон улардан икки соатга рухсат сўраган эди. Шу пайт ичида Милтиқбой ака қишлоқ Совети идорасидаги телефонга бориб, ўтган куни ваъдалашилганига мувофиқ, Чорвоққа қадрдони Музаффаровга сим қоқди. Бу қўнғироқни Файзулла Аҳмедович билан Амир Равнақ кутиб ўтирган эдилар. Уларга қўшилиб Иван Иванович Шишкин хотини билан Файзулла Аҳмедовичнинг қизи Таманно, Никаноренко, Абдуманноп ва яна бир неча Қоражоннинг қадрдонлари кириб келишди. Ҳамманинг чеҳрасида қувонч, байрам шодиёнаси барқ урарди.

Қандил буви, Гулгунлар ҳовлига кириб келиши би-

лан Чорвоқнинг казо-казолари ҳам етиб келди. Милтиқбой ака дарвозаси атрофи, шу ердаги кўчалар машинага тўлиб кетди.

Ховлига кирган баланд бўйли Файзулла Аҳмедович Гулгун билан омонлашиб, уни янги фарзанд билан табриклади. Гулгун Файзулла Аҳмедовичнинг бетобликдан тузалгани билан қутлади. Дарҳол Марҳаматхон аясини нега олиб келмадингиз, деб сўради. «Э, қизим... Марҳаматхонга бу шодиёналар буюрмаган экан, у катта қизим билан қамоққа — анавини кўргани кетди»,— деди. Гулгун Тамано билан қучоқлашиб кўришди.

Таманно онаси ҳақида тортинмай ҳамма гапни айтди, чунки Марҳаматхон ая Гулгунни жуда яхши кўрарди. Дил дилга ойна. Аммо шилдир ўғил отани инфаркт, онани сарсон-саргардон қилди.

Онаизор... Йилда бир учрашувга рухсат берилгани сабабли, Марҳаматхон ўглининг олдига кетган эди. Нобоп ўғил Хайрушка қамоқда. Умрида бунчалик қийинчиликларни кўрмаган она икки корзинкани ширинлик, қази, чеснок, тамаки, қуруқ чойлар билан тўлдириб борди... Маҳбус ўғлини кўриб, Марҳаматхон йиғлади, кейин бир-бирларига далда беришиб, «кўргилик», «ойнинг ўн беши қоронғи бўлса, ўн беши ёруғ...» дейишди. Байрам арафасида мана, бир неча кундан буён Марҳаматхон қамоқ атрофида ўғли Хайрушкани деб сарсон-саргардон бўлиб юрибди.

Кейинги кунларда Амир Равнақ дардга чалиниб қолди. Дўстлар бирлашиб, китоблари икки жилдда нашр этилиб, ишлари юришган бир пайтда унинг тез-тез юраги санчиб, ҳушидан кетиб қоларди. Врачлар бир неча бор кардиограмма олишди, укол қилишди. Ўзингизни кўп уринтирмай ётинг, дейишди. У врачларнинг ҳамма гапларига амал қилди, лекин Чорвоқ қурувчилари ҳақидаги достонини ётган жойида ёзарди. Ҳамма ишлар яхши бўлиб, Файзулла Аҳмедович ишга тушиб кетганида, Қоражонларнинг ҳам оилалари тинчиб, унвон берилиб, омади келганида у юрагини чангаллаб қолди. «Сартарошлар обдан уста бўлганида қўли қалтироқ бўлиб қолар экан»,— деб куларди халқ шоир ўзини камтарона кўрсатиб. Газета-журналларда унинг шеърлари тез-тез чиқиб турарди.

Шоир шу ҳолига қарамай, тантанали митингда достонимдан парча ўқийман, Қоражон Мингбоевни, Гулгунни, Милтиқбой акани кўраман, деб Файзулла Аҳме-

довичга ёпишиб, бу томонларда юрарди. Эҳ, саломатлик ўлгур яхши бўлганда шу Милтиқбой ҳақида роман ёзардим. Минг афсус, саломатлик йўқ. Бунинг устига ёш ўтиб кетди, дерди.

Бугун шу одам хонадонида тўй! Милтиқбой ака ўзида йўқ шод, у ҳаммага гап қотар — иш буюрар, меҳмонлар зеркиб қолмасин, деб ҳазил-мутойиба гаплар айтиб ташларди. Телевизорни ҳам ҳовлига олиб тушиб қўйган; ёшлар «фигурали катания»ни томоша қилишарди.

— Ҳой, қудажон, айнаниб кетай, мана бу нозу неъматлардан еб ўтиринг. Ўлгандан кейин жаннатга тушиб бапуржа шафтоли ейман, анжир ейман, босволди қовун ейман, деб у дунёни ўйламай қўя қолинг, — дерди у ҳазиллашиб Қандил бувига. Улар бир-бирларининг ҳазилларини кўтаришарди, — ҳозир шу ерда еб қолинг! У ёқда йўқмиш, Сапчабашевга ўхшаган олибсотарлар килосини ўн сўмдан сотиб юборишибди.

— Ҳазилингиз қурсин, ҳой, қуда, сизлар томонга газ келдими? — деди Қандил буви кафтларини қошига соябон қилиб, Милтиқбой акага гап қотди, — газда пишган қайнатма шўрва иссиқлик бўлармиш, шу ростми? Сулфиддин деган дорининг ўрнига валиддин дегани чиқибди, шу ростми? Шимса ҳам бўлармиш, носвойга ўхшатиб кафтга ташлаб отса ҳам бўлармиш... Шўро ҳукумати хўп ҳунарвон чиқди-а? Ҳовлига ҳам текис қилиб, яхшилаб сув сепибсизлар, шланда сепгандирсиз-а? Шлан ҳам хўп чиқди-да, бир текис шариллатиб сепеди. Илгариги вақтда пақирда сепардик, ҳовли юзи олачалпак бўлиб қоларди. Йилдан-йилга ҳар хил нарсалар чиқвотти. Шўро ҳукуватимиз омон бўлсин, жуда ҳунарвон!

— Тўғри, қуда! — дерди озгина оқидан тортиб олган, ширакайф Милтиқбой ака, — дориларни қўйинг, мана бу луччак шафтолидан енг! Оғзингизда эриб кетади.

— Э, қудажон, бу ўлгур совуқлик! Манга дўхтирлар иссиқлик енг дейишган!

— Узумдан енг бўлмаса!

— Ҳусайнию даройию шакарангулу... ҳамма-ҳаммаси уйимда кўп, ишкомда осилишиб ёгодир. Қани энди менда иштаҳа бўлсаю шу ўлгурлардан есам. Анави келганимда, айиқ ёғи топиб қўяман, деган эдингиз. Айиқ қолмабдими? Тўнғизни отишса бўлмайдими овчилар! Яна бод ўлгур қўзғаяпти. Порсо домла, бўрсиқ

ёғи сурсангиз ҳам бўлади, деган эдилар. Бўрсиқ ўлгир ҳам йўқ.

— Бод деган ярамас сиз билан менга ўхшаган худонинг энг азиз бандаларига ёпишмай қўя қолса нима қиларди! Назаримда, худои таолонинг энг ишонган бандалари бу дунёда иккаламиз қолдик. Бўрсиқ ёғи нима деган нарса! Шу нарса ҳам топилмаса-я! Э, қудратингдан! Бу тоғу тошларда совуқлик нарсалардан кўра, иссиқлик, шу бўрсиқ ўлгурларни кўпайтирсанг бўлмасмиди! Тўнғиз кўп, овчилар отиб келяпти, локин унинг ёғи бодга ўтмайди! Қудажон, авваламбор биз ўлмайлик. Агар ўладиган бўлсак, бизлар бесўроқ шундоқ жаннатга кириб кетаверамиз! Лекин анави, «онаси чўмич билан қўшиб туққанлар» бўлса ҳеч ошхонадан чиқмайди. Ҳа, майли, бугун хурсандчилик, озгина шўхроқмиз-да, хафа бўлмайсиз, қудажон!

— Йўқ, йўқ, мен энди унинг Чорвоқдаги квартира-сига бориб ўтиролмайман!— деди яхши эшитмай буви,— уйининг таги тахта, каламуш чиқади. Чинни тоғорага печоб қилишади. Йўқ, йўқ, зўрлашса ҳам бормайман! Номоз ўқийман десанг, кўбланинг қаёқдалигини билмайсан!

Милтиқбой ака ҳингиллаб кулиб, бошқа меҳмонлар ёнига борди. Стакану пиёлаларга арақ, коньяк, вино қуйиб, тўлдириб берарди. Унинг кайфи чоғ, у ондан тугилиб, ҳали бунчалик қувончу шодликни кўрмагандек. Созандалар машқни бошлагач, чирмандининг серзавқ гижбангига биринчи бўлиб ўзи ўйинга тушди. Ҳовлига, айвону уйларга меҳмонлар тўлиб кетган. Дамо-дам кабобу сомсалар, лаганда гўшту жаркоп тортилиб турарди. Шу орада райком секретари, исполком раиси билан биргаликда Садовников ҳам кириб келиб, бу хонадоннинг отаси Милтиқбой ака билан омонлашиб, тўрга, Файзулла Аҳмедовичлар ёнига ўтиришди. Милтиқбой ака ўйнаб, ҳовлини бир айланиб чиққач, унинг таклифи билан бир неча ёш қизлар ҳам ўйинга тушишди. Ўйин тугагач, пўрим кийинган бир йигитча, у афтидан қишлоқ муаллими бўлса керак, микрофони Файзулла Аҳмедовичга тутди.

— Илтимос қилишяпти, бир оғиз сўз айтсангиз,— шундан сўнг у йигит шошиб деди:— Ҳурматли меҳмонлар! Сўз Чорвоқ қурилиши партия бюросининг аъзоси, консультант, Ўзбекистон Фанлар академиясининг мухбир аъзоси, инженер Файзулла Аҳмедович Музаффаровга!

Тўй шов-шуви, гурунг бир лаҳзада сув қуйгандек жим бўлиб қолди. Каттадан-кичикнинг нигоҳи ўрнидан турган баланд бўйли, кўзойнакли одамда. Файзулла Аҳмедович бурни устига тушиб кетган кўзойнагини итариб қўйгач, одамларга қаради:

— Баъзилар, уруш тугаганига ўттиз йилдан ошган бўлса ҳам сиз ҳамон уруш ҳақида гапирасиз, дейди. Ҳа, ҳали биз яна кўп йиллар гапирамиз! Бугун фронтчи, Улуғ Ватан урушининг жасур солдати Милтиқбой Қўйбоқаров хонадонига катта тўй. Гитлер Милтиқбойни отиб ўлдириб, Ўзбекистонни босиб олмоқчи бўлди. Беомон жангда Милтиқбойлар фашистларнинг ўзини ўлдирди, юртни душманнинг оёқости қилишига йўл қўйишмади. Мана, гап қаерда! Шу жасур солдат урушдан кейин ҳам ўттиз йил яшаб, тўй қилмоқда. Унинг куёви, яъни фарзанди ҳам фронтовик. Биз ҳам... Милтиқбойлар гўзал Ўзбекистонни обод этмоқда. Милтиқбойлар давом этмоқда — мана, дунёга қўчқордек ўғил келди. Унинг отаси эски фронтовик, меҳнат фронтида ҳам иш кўрсатиб, Ленин ордени билан мукофотланди. Қизимиз ёш врач... Демак, биз давом этяпмиз... Биз яшаяпмиз. Ҳар ким ҳалол бўлса улугликка етишади, тўғри бўлса, мартабаси баланд бўлади. Уч нарса уч нарсдан топилади: сабрдан — нажот, саховатдан — улуглик, адолатдан — зафар. Бахт кўз билан кўриб, қўл билан ушлаб бўлинадиган нарса эмас, фақат атрофдагиларга қарабгина ўз бахту саодатингни кўра оласан. Тўрт нарса иззат-обрўни кетказди: ёлгончилик, манманлик, эзмалик ва мунофиқлик. Менинг дўстим шулардан холис. Менинг дўстим юрагида саховат, жасорат, поклик мужассам. Менинг дўстим богбон, «Йўлбарс изидан, ўзбек сўзидан қайтмас» деган мақол унга тааллуқли, бизлар ўз сўзли одамлармиз! Келинлар, дўстлар, шу қадаҳни ажойиб одамлар учун кўтарайлик!

Сижжак яқин орада бундоқ катта тўйни кўрмаган эди. Уйин-кулги, аския, хонандаларнинг дилрабо куйлари — хурсандчилик азонгача давом этди. Баъзи меҳмонлар тонг ёришганда тарқалишди.

Эртасига, олтинчи ноябрь куни бутун Чорвоқ бўйлаб меҳнат ғалабасининг тантанаси ҳукм сурди.

Соат тўртда митинг бошланди.

Тантанали митинг очилишига яқин партия ва ҳукумат аъзолари орасида минбарга чиқиб кетаётган Қо

ражоннинг кўзи чеккароқда, ўзини панага олиб, рапи- да шапкаси соябони билан кўзини бекитиб турган Ил- ларбек Сапчабошевга тушди. Бу каламушнинг бунда ўралашиб юрганига тушунмади. Фирибгарлар бетсиз бўлади, деган гапни хаёлидан ўтказди. Думалоқ тар- вузга икки чўп тиқиб, устига картошка қўйсангиз, шу шахснинг айнан ўзи пайдо бўлади. Бунинг устига, у ўлимдан шу даражада қўрқардики, қани энди унинг учун дунёда ўлим деган нарса бўлмаса! Агар, мабодо бу ишни йўқотиш мумкин бўлмаса, унда, бошқалар ўлавериб, у яшаб юраверса! Худди мана шу «жиддий масала»да жонга ора кирадигандек, Сапчабошев ўша пайтларда чунонам ваъзхон бўлдики, асти қўяверинг! Қурилиш бошқармасида биронта мажлисни сўзга чиқ- май ўтказиб юборса, хотини талоқ бўларди. Сўз билан шаҳар олган одамлар ҳам бўлганини гапириб, ўзига-ўзи қувват берарди. У баъзи одамларнинг пиқиллаб кули- шига ҳам қарамай, минбарда туриб олиб жон-жаҳди билан сўзларди. Идорада ходимлардан бири Сапчабо- шевнинг мия мағзи ичидаги инсонни гапиртирадиган ҳужайралари тараққий топиб, кўпайиб кетганини ай- тибди. Агар ўша ҳужайралар кўпайиб кетмаганда хоз- снаб бошлиғи Сапчабошев бунчалик серваъз бўлиб кет- мас эди...

Лекин унинг Қоражонга туҳмат қилгани ҳеч қачон эсдан чиқмайди. У Кимсанхонни ҳам йўлдан оздириб, бадном қилди. Негадир унинг гапларига ишонардилар. Ҳазратов фош бўлганига қадар, Георгий Исаевич Са- довников ҳам унинг гапларига оз-моз ишонган. Туҳмат аввал ҳақиқат бўлиб кўринади. У оппоқ ва ҳарир ки- йимда жилваланади. Унинг ичи бўш эканини пайқа- майсиз. Вақт қиличи қирқиб, сабр-тоқат офтоби унинг юзидаги ниқобини куйдириб, асл башарасини кўрсат- гач, инсон ўз бошига тушган дўзахий қийноқдан қуту- лади. Туҳмат йўқ бўлиб кетади, аммо бу ашаддий душ- маннинг юракда қолдирган қора изи анча вақтгача йўқолмайди. Бу «из» ҳам кейинчалик инсонни қула- тиши мумкин. Лекин чинакам баҳодир киши ўзини эҳтиёт қилиши керак! Бошқа одамларга ҳам, ҳатто ке- йинги авлод бошига ҳам туҳмат тоши тегмаслиги учун ҳазратовчиликини ҳеч қачон кечирмаслик керак! Бир ёмонлик қилган душман ҳеч қачон яхшилиқ қил- майди.

Митинг бошланди. Қурилиш илғорлари, партия Марказий Комитети секретари ва Чорвоқ қурилиши

бошқармаси бошлиғи сўзлаган оташин нутқ водийда жаранглаб, тоғлардан акси садо берарди. Инженер Мингбоев ҳам қайноқ нутқ сўзлади. Тошкентдан меҳмон бўлиб келган, қурилиш ҳақида асар ёзаётган Амир Равнақ ҳам дostonидан парча ўқиди. Қурувчилар номидан партиямиз Марказий Комитетининг Бош секретари СССР Олий Совети Президиумининг Раиси, кадрдонимиз Леонид Ильич Брежнев номига ёзилган хат ўқиб берилди...

* * *

Эртасига Қоражон йўлга отланди, Наманганга бориш керак! У ерда ўртоқлар кутиб туришибди, тўғон устида иш қизғин.

Кечга яқин йўл анжомлари, чамадонларни тахт қилиб, ўғилчасини кўтариб олган Қоражон Гулгунни имлаб, Наволисой томон юришди. Бу ерда сув остида қолган Чоршанба ота боғи тепасига келишди. Қирра харсанг тошлар устида туриб ойнадек тиниқ сувга тикилишди. Беш, ўн метр пастликда иморат пойдеворлари, гиштлар, ҳовли четидаги тандир қолдиқлари, сув остида қолган ёнғоқ ва тут дарахтлари шундоқ зилол сув остида кўриниб турарди.

— Мени бу ерга нега олиб келдингиз?— Гулгун ҳайратомуз эридан сўради.

Қоражон индамай кулиб тураверди. У икки кўзини сув остида қолган ҳовлию боғлардан олмас эди.

— Қани ўзинг топ-чи?

— Ёдимда йўқ...

— Сизлар шунақасиз-да! Дарров ёдингиздан чиқадди. Мана шу боғда, тўйда мен сени биринчи маротаба кўрган эдим. Юрагимга ўт ташлаб, ёндирган эдинг. Мен сенга бир-икки маротаба қараганимда аразлаб чиқиб кетган эдинг. Мен ўшанда, шу қизни олсам, дунёда армоним йўқ, деган эдим. Сен ҳеч қачон бундай гапни хаёлингдан ўтказмагансан. Сенинг васлингга етдим, мен бахтли одамман. Муҳаббатимиз меваси — мана, Баҳодирбек ҳам катта бўлганда унга мана шу ҳовлини кўрсатаман, онанг мендан кўрқиб, тўйдан чиқиб кетган, дейман.

— Оҳ-хў-ў-ў... — деди Гулгун эри билан Баҳодирни қўшиб қучоқлаб, икковини ҳам ўпди, — Чоршанба ота жуда зўр тўй қилган эди. Ҳаммаси ёдимга тушди, акажон! Сиз жуда зўрсиз! Сиз, сиз, сиз...

Қўшнилари Эшмат буванинг қазо қилгани маълум бўлиб, Қоражон яна бир кун Сижжакда қолди; у қишлоқнинг отахонларидан бири, Милтиқбой аканинг қадрдони Эшмат бува тобутини елкада кўтариб, бобога катта ҳурмат кўрсатиб, уни тупроққа топширишди.

Моддий дунё доимо ҳаракатда, ўзгаришда — биров келади, биров кетади. Ҳаётни бир ерда ушлаб туриб бўлмаганидек, ҳар бир туғилиш уни қайтадан яшартираверади. Елиб-югуриб ўқийсан, ишлайсан, қарийсан, вақти келиб ёруғ дунё билан видолашасан... Бу табиатнинг ўзгармас азалий бир қонунидирки, бўйсунмай иложинг йўқ! Бир ҳисобда шундай бўлгани, яъни ҳаёт дарёсининг айқириб оққани маъқул! Муҳими шуки, сен жамият учун иш қилиб, одамлар корига яроддингми? Ёки?.. Мана шу «ёки»дан кейин келадиган ҳаёллар ғоятда даҳшатли! Дабдабалар, тўю ҳашамлар... бари ўтади. Ёшингни яшаб, ошингни ошаб, пилла қуртидек вақти етгач, ўзингни турмушнинг илаи иплари билан ўраб, бу ҳаётни авлодга ташлаб кетаётганинда кечмиш-кечирмишларингни бир лаҳза бўлса ҳам хаёлингдан ўтказасан; меҳнат, садоқату олижанобликларинг учун одамлар сенга ташаккур айтаётгандек бўлади. Қувонасан, ўлим ҳам бир ухлаш каби енгил ўтади. Қонуний никоҳ ва шодлик билан туғилиб, обрў билан ўлишдек бахтга мушарраф бўласан. Аммо, хиёнатинг, пасткашликларинг, калондимоғлигу икки юзлилигинг... дом-дараксиз йўқолиб кетиш даҳшати ва танангга чирмашган дард азоби билан қўшилиб сени бўғиб ташлайди, бу бир оний азоб умринг бўйи кўрган роҳату фароғатларингни бир пул қилади!..

Улар икки машина бўлиб йўлга тушишди. Милтиқбой ака билан Санобархон фарзандларини Наманганга учуриб юборишгандан сўнг шу куни Марҳаматхон аяларникида қоладиган бўлишди. Файзулла Аҳмедович ўтган куни зиёфатдан кейин Санобархонга, саккизинчига Марҳаматхон Учқудуқ томонлардан қайтиб келадди, албатта боринг, деган эди. Нобоп ўғил учун созурилиб, алам чекиб юрган Марҳаматхон кўнглини сўраб, ҳасратлашиб келиш керак эди, албатта. Олдинма-кейин кетаётган машиналар Чирчиқ кўпригидан ўтгач, боя

дан бери индамай, ўнгда икки тоғни ушлаб, Қоражонга жилмайиб қараб турган тўғондан кўз узмасди. Чоқоқолу Угом тоғ тизмалари баробар бўй чўзиб булутларга боши етиб Алпмиш паҳлавондек кўкрак кериб турган тўғон атрофидан тиллақўнғиз машиналар ичида визиллаб ўтиб кетаётган қадрдони Қоражонга хаёлан гап қотгандек бўларди.

«Ҳа, Қора бола, йўл бўлсин? Ун йил қадрдон бўлдик, ун йил бирга ишлашдик... Йўл бўлсин энди? Бу ерда бизнинг ҳам қаддимиз кўтарилиб, энди абадул-абад хизмат қиламиз. Елкамизда зилол денгиз, шу денгизни кўтариб турамиз. Бу зилол сувдан инсон, жониворлару даладаги жамики гиёҳларгача, осмонда учиб юрган қушларгача ичади. Пахтагача ичади... Ҳаммалари, сувдек сероб бўл, деб шаънингга ташаккур айтадилар. Биз энди абадул-абад халқ хизматидамиз. Ҳа, Қора бола, инженер бола, биз билан бирга ишлашиб сиз ҳам кам бўлганингиз йўқ. Қаддингиз кўтарилди, кўксингизда Ленин ва Қизил Юлдуз орденлари ярқираб турибди. Шунақа, азизим!»

Хаёл суриб келаётган Қоражон беихтиёр рулдаги йигитга мурожаат этди:

— Чапга буринг, укажон! Тўғон устига чиқайлик. Айланма йўллар билан ҳайданг, ўзим кўрсатаман.

— Кечикиб қолмаймизми? Самолёт нечада учадиги? — сўради дарҳол Гулгун.

— Вақт бор. Тўғон мени чақиряпти, эшитяпсанми? Хайрлашиб кетмасам бўлмайди. Кўнглим тинчимайди, — деди кулиб Гулгунга қайрилиб боқиб, — у мени имлаб чақираётгандек бўляпти. Ана, ўзинг ҳам қаргин, тўғон мени чақиряпти. Бориб у билан хайрлашмасам албатта хафа бўлади! Ун йил отамлашиб ишласаму шундоқ ёнидан ўтиб кетиб бўладими?! Бу мумкин эмас, асло мумкин эмас, Гулгуной!

Машина ғизиллаганча югуриб тўғон тепасига чиқди. Ғир-ғир шабада. Бунда чиройли бетон панжаралар, кундузгидек нур берадиган чироқлар қўйилган. Бир томонда водий, дарёлар ва пастда гугурт қутисидек ГЭС корпуси, нарида шаҳарча, бир томонда ойнадек ярқираган зилол денгиз...

— Бундай гўзал манзарани ҳеч қаердан тополмайсан! — деди Қоражон Гулгунга қараб, — буни қара! Мен бу ерларимни соғиниб қоламан. Хайр, хайр!

Бир муддатдан сўнг улар яна машинага ўтириб, тў,

гон тепасидан пастга тушишди. Тошкент қайдасан, деб,
тасмадек йўлда учиб кетишди. Бора-боргунча Қоражон
хаёллар гирдобига чўмди. Ҳаётнинг чуқур, сермазмун
ва ранго-ранг фалсафасини англай бошлади. Узоқда,
Кушан қирлари тепасидаги олволизор боғда, эрта би-
лан наҳорда қатиқ ичишни ёқтирадиган, заҳматкаш
дўстлари, қани, бу ёққа келинглар, деб имлаб чақира-
ётган Иномжону Юсуфжон раис, Ҳефизхонлар томон
учиб кетишди.

1974—1976, Тошкент.